

HOLMI

XX. évfolyam 4. szám

2008. április

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Ferencz Győző*: Nemes Nagy Ágnes hátrahagyott
írásai elé • 427
- Nemes Nagy Ágnes* hagyatékából (I) (Közzéteszi
Ferencz Győző) • 430
- Szép Ernő*: Natália (IV) (Közzéteszi *Vida Lajos*) • 443
- Balla Zsófia*: A nyár barlangja • 461
- Rakovszky Zsuzsa*: Maia fátyla • 464
- Fischer Mária*: Itt állok feketében • 484
Nélküled • 485
Gyász • 485
- Székeley Szabolcs*: Farkast kiáltó fiú
a tengerpartra megy • 486
A próbálgatás balladája • 488
- Bartók Imre*: Az Orpheusz-motívum
Paul Celannál • 489
- Sárándi József*: Tollrajz • 501
Válasz hasonlatodra • 501
- Jónás Tamás*: önérdék nélkül • 502
A félelemről • 503
- Bajtai András*: Amiért jönnek • 504
- Varga Mátyás*: hallásgyakorlatok 7–11 • 506
- Schauschitz Attila*: Marlowe szerint az élet • 509
- Falcsik Mari*: Anyám • 523
Remény • 524
Alkalmi • 524
- Bódis Kriszta*: Nyolcadik part: Katherine Mansfield • 525
- Fisli Éva*: Úrnő ír (Margaret Atwood verseihez) • 526

- Margaret Atwood*: A Kirké/Sárversek-ciklusból • 529
 Mi/Nem (*Fisli Éva fordításai*) • 531
Mesterházi Mónika: Robin, mint vörösbegy? Kulturális és nyelvi különbségek – valódi szöveg fordításakor (angol nyelvből) • 533
Centauri: *Accipiter sapiens* • 540
Mohácsi Sándorné: Réti ékek • 543

FIGYELŐ

- Vári György*: Ameddig élünk (Konrád György: A látogató) • 546
Szegő János: Részben egész (Egészrész – Fiala költők antológiája. Szerkesztette k.kabai lóránt) • 549
Deczki Sarolta: Egy családregény kezdete (Oravecz Imre: Ondrok gödre) • 556
Radics Viktória: A négy elem (Farkas Péter: Nyolc perc) • 560
Wilheim András: Egy felesleges könyv (Mészöly Miklós: Műhelynaplók) • 564
Ullmann Tamás: A megtalált tapasztalat könyve (Tengelyi László: Tapasztalat és kifejezés) • 566
Hernádi Miklós: Az avantgárd, amely avantgárd maradt (Gyűjtemények Budapesten és Bécsben) • 570
Pintér Tibor: Az erotika regiszterei (Veszedelmes olvasmányok. Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban) • 574

- A *Holmi* postájából
Ferdinandy György levele • 578
Beck András: Írók az antikváriumban • 578

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Ferencz Győző

NEMES NAGY ÁGNES HÁTRAHAGYOTT ÍRÁSAI ELÉ

Nemes Nagy Ágnes rendkívüli igényességgel szűrte meg, hogy mit enged írásaiból nyilvánosság elé. Élete végén sajtó alá rendezett összegyűjtött versei például, amelyek közül gondosan kirostálta zsengeit, alig több mint kétszáz oldalon elfértek. Ő természetesen nem volt boldog ettől. Mint az itt közölt két írásában is elmondja, teljesítményét foghíjásnak érzi, úgy véli, saját lehetősége alatt tudott csak teljesíteni. Kedvezőbb külső körülmények között „nyilván telt volna belőlem háromszor annyi vers”, írta KŐ ÉS HIÚSÁG című, most előkerült feljegyzésében 1958-ban, az ötvenes évek rákényszerített hallgatása után; és az 1986-ban papírra vetett KUDARC, SIKER-ben sem látta másként a helyzetét: „legfeljebb negyedét tudtam létrehozni annak, amit tudtam volna”. Ugyanezt a kételety egy másik, összegyűjtött prózai írásai között már megjelent hagyatéki írásában, A LYUKAS ÉLETMŰ című rövid feljegyzésében is megfogalmazta.* Életében úgy tűnt, műveinek elsősorban nem jellegét, hanem terjedelmét ez a szigorú kettős szorítás formálta ki. Mennyiségre valóban nem sok, mégsem nevezném szikárnak. Bár költői életműve gyerekverseivel együtt is alig százötven darabból áll, költeményei a szó esztétikai értelmében nagyon érzékiek. Prózai írásainak, esszéinek modalitása pedig, éles ellentétben a maga által is hangoztatott tárgyiaságával, szinte tüntetően személyes, ami átetszően tiszta fogalmazását érzékletesen teltté teszi. A pontosság nem azonos a szűkszavúsággal. Élete végén néhányszor nekem is beszélt erről. Keserűen jegyezte meg a maga jellegzetes hanghordozásával, hogy írhatna ugyan „versikéket-bersikéket”, de minek. Ekkor is csak ugyanazt mondta, mint a már idézett, harminc évvel korábbi KŐ ÉS HIÚSÁG-ban: „Írok jobbakat, mint eddig? Nem valószínű.” Más alkalommal pedig azt kérdezte, el tudom-e képzelni, milyen nehéz volt ötven fölött nekilátni és megírni azokat az esszéket, amelyeket a „kutya se kért”. Valószínűleg nem tudta, és ha mondták neki, nem hitte el, hogy az 1970-es években sokan az ő esszéinek a kedvéért vették meg és féltve őrizték azokat a folyóirat számokat, amelyekben megjelentek.

Ehhez képest meglepetést, sőt valóságos irodalmi szenzációt okozott, amikor halála után irodalmi hagyatékából versek és esszék egész sora került elő. Először 1995-ben, majd többször, 2003-ban pedig javított-bővített formában megjelent ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI-ben** költői életművének terjedelme hátrahagyott verseivel megkétszereződött. Ezeket a verseket aligha óhajtotta nyilvánosság elé bocsátani, de meg sem semmisítette őket, és ezekből a gyakran naplószerű, töredékes, valóban nem végső megformáltságra törekvő művekből kiderült, hogy az új versekkel oly ritkán jelentkező költő szinte folyamatosan írt, méghozzá többször is megfogalmazott poétikájával ellentétben mélyen személyes verseket, és olyan remekműveket hagyott az utókorra, mint az ISTENRŐL (HIÁNYBETEGSÉGEINK LEGNAGYOBBIKA).

* Nemes Nagy Ágnes: AZ ÉLŐK MÉRTANA. Osiris, 2004. II. kötet, 185. o.

** Nemes Nagy Ágnes: ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEL. Második, javított kiadás. Osiris, 2003.

Nemcsak verseket, hanem esszéket, feljegyzéseket, vázlatokat, útirajzokat, életrajzi írásokat is nagy számban hagyott hátra, számukat nem is lehet még pontosan felbecsülni. Könyvnyi terjedelmű amerikai útinaplója külön kötetben is megjelent, kisebb írásaiból egy tucatnyi látott napvilágot különböző folyóiratokban, majd összegyűjtött prózai írásai között további kéttucatnyi írás jelent meg. Nemes Nagy Ágnes hátrahagyott és életében kiadott prózai írásainak a hangja között nincs olyan drámai ellentét, mint a versek esetében. Hangütésük ugyanaz, mint amit a megjelent írásokból ismer az olvasó.

Legfeljebb, mivel nem szánta nyilvánosság elé bocsátani, vagy mert első kidolgozások, indulatosabbak. Erre két példát hoznék. Az EGY KRITIKÁRA című feljegyzésben igen indulatosan ítéli meg Ágoston Vilmosnak az ÚJHOLD-ÉVKÖNYV 1987/1-es számáról megjelentetett kritikáját;* azonban ebben az esetben feltehetőleg az évtizedek során felgyűlt keserűség nagyította fel szemében a bírálót valamely félreérthetően megfogalmazott állítását. A NÉPIEK című esszében pedig évtizedek távolából is felháborodva emlékezik vissza az Illyés Gyulánál tett 1951-es látogatására, melynek során a kétségbeesett fiatal költő kérdésére, hogy mit tegyen a fenyegető politikai légkörben egy „polgári költő”, Illyés azt felelte: „*A polgári költő akassza föl magát.*” Nincs kétségem, hogy a párbeszéd valóban így hangzott el. Azt azonban nem tudhatjuk, mi játszódott le a legendásan ravasz, a kényes helyzeteket illékony ügyességgel kikerülő – a háború előtt az irodalmi életben „füst”-nek nevezett – Illyés agyában. Gúnyolódott, provokálni akart, esetleg maga tartott provokációtól, vagy egyszerűen csak idegesítette a megrémült fiatal költő, akinek egzisztenciális félelmeit nem óhajtotta magára venni? Bármelyik is igaz, az bizonyos, hogy Illyés kevés empátiát mutatott, és ezzel életre szóló sebet ejtett Nemes Nagy Ágnesen.

Ezek az írások vagy azért maradtak hagyatéokban, mert politikai okból nem is gondolt arra, vagy nem tartotta volna szerencsésnek, hogy közreadja őket (ilyen a NÉPIEK című írás vagy a Cs. Szabó Lászlóról szóló CsÉ), vagy túlságosan személyesek, magánéleti eseményekkel foglalkoznak (mint a KŐ ÉS HIÚSÁG, a KUDARC, SIKER, az 58. AUGUSZTUS, SZIGLIGET vagy a [NÉPI SZÜRREALIZMUS], A SZERELEMRŐL), vagy pedig csak egy ötletet vetett gyorsan papírra, és nem dolgozta ki annyira, hogy saját mércéje szerint kész írásműnek tekinthesse őket (mint az AVANTGÁRD, az EXTÁZIS, a MEGBOCSÁTÁS, a SZERELEM, NEMISÉG esetében).

Ezek a szempontok persze keverednek is. A gimnáziumi barátnőjéről, Porgesz Borbáláról szóló írás élén a LÁTKÉP GESZTENYEFÁVAL című könyvének tartalmi vázlata olvasható. Feltételezhető tehát, hogy az írást a kötetbe szánta, de valami okból végül mégsem dolgozta ki végleges formában. A Porgesz Juciról írt feljegyzés viszont politikailag is kényes volt, de olyan, közlőjére nézve kényes természetű személyes adatok vannak benne, amelyeket annak életében semmiképp sem akarhatott megjelentetni. Mai szemmel olvasva csak sajnálni lehet, hogy Száraz György EGY ELŐÍTÉLET NYOMÁBAN című, az antiszemizmussal foglalkozó könyvére írt reflexióit nem dolgozta ki. De egyrészt Nemes Nagy Ágnes akkor már rég nem írt könyvkritikát, másrészt meg szokimondó fogalmazásmódja és egész felfogása eltért attól, ahogyan erről a kérdésről akkoriban nyilvánosan meg lehetett szólalni. És bár talán megtehetette volna, aligha akart viták keresztüzébe kerülni.

A [BESZÁMOLÓ EGY MESZKALIN-KÍSÉRLETRŐL] című írás egyértelműen nem a nyilvánosság számára készült. A hatvanas évek elején Nemes Nagy Ágnes részt vett egy kísér-

* *Magyar Nemzet*, 1987. július 20. 6. o.

letben, amelynek során a meszkalin hatását figyelték meg a kísérleti alanyokon. De erről készített beszámolója, mivel az ún. költői működéssel is foglalkozik, ha nem mérhető is Thomas de Quincey, Charles Baudelaire vagy Aldous Huxley könyvnyi beszámolóihoz (hiszen Nemes Nagy Ágnes – az ő kiterjedt tapasztalataikkal ellentétben – mindössze néhány órán át figyelhette meg magán egy tudatmódosító szer hatását), mégis érdekes adalék ahhoz, hogy gondolkodott az ihletről, az ihlet mesterséges serkentéséről és a költői alkotás tudati ellenőrzéséről. Nyilvánvaló, hogy az EGY KRITIKÁRA című írást sem a nyilvánosságnak szánta. Bár mindig is foglalkoztatták a műveiről szóló kritikák, jól tudta, kritikára nem illik válaszolni. Ezt az írást azonban egy szerkesztőségi ülésen sokszorosítva átadta az ÚJHOLD-ÉVKÖNYV szerkesztőinek, és véleményüket kérte róla.

Van az írások között vázlat is. A SZERB ANTAL (TÉVÉ) című írás, mint a szöveghez fűzött megjegyzésből kiderül, egy meg nem valósult tévéfelvétel „forgatókönyve”. A MEGJEGYZÉSEK pedig vázlatosságában is érdekes adalék ahhoz, hogyan – milyen alaposan – készült egy-egy interjúra. Az írás eleje mintha azt mutatná, hogy az *Élet és Irodalom* 1967. május 13-i számában megjelent, TÁRSALKODÁS ERRŐL-ARRÓL című interjúra készült vele.* De ebben a Mezei Andrással folytatott beszélgetésben kevesebb témát érintenek. Viszont az interjúban nem érintett, de a vázlatban szereplő kérdéseket különféle esszéiben és interjúiban többször is körüljárta.

Végül a „BÜSZKE MAGYAR VAGYOK ÉN, KELETEN NŐTT TÖRZSÖKE FÁMNAK” című írás Nemes Nagy Ágnes egyik utolsó prózai feljegyzése, halála előtt néhány hónappal készült. Ha akarta volna, se tudta volna már kidolgozni. Mindenesetre itt is olyan tárgyról írt, amelynek többször nekirugaskodott, és amelyről igen határozott véleményét számos interjúban fejtette ki, azonkívül az először itt közreadott A NÉPIEK című írásában is érinti. Persze jellemző a korra, a rendszerváltás éveire, hogy a nagybeteg költő utolsó megnyilatkozásainak egyikében fontosnak tartotta visszatérni ehhez a kérdéshez.

A hagyatékból most előkerült írások tematikailag két nagyobb csoportra oszthatók. Az egyikben általános vagy konkrét irodalmi, politikai, irodalompolitikai vagy erkölcsi kérdésekről beszél, ide tartozik A NÉPIEK, a „BÜSZKE MAGYAR VAGYOK ÉN, KELETEN NŐTT TÖRZSÖKE FÁMNAK”, a SZÁRAZ GYÖRGYHÖZ, az AVANTGÁRD, az [EXTÁZIS], a [NÉPI SZÜRREALIZMUS], a CSÉ, a SZERB ANTAL (TÉVÉ), a MEGBOCSÁTÁS, a SZERELEM, NEMISÉG. A második csoportba személyes jellegű írások tartoznak: életrajzi feljegyzések, műhelyvallomások: az 58. AUGUSZTUS, SZIGLIGET, a KŐ ÉS HIÚSÁG, a KUDARC, SIKER, A SZERELEMRŐL, a [BESZÁMOLÓ EGY MESZKALIN-KÍSÉRLETRŐL], a MEGJEGYZÉSEK, az EGY KRITIKÁRA. A [PORGESZ BORBÁLA] és a PORGESZ JUCI átmenetet képeznek a két csoport között. Az is látható, hogy ugyanazt a kérdést – például a szerelmet – általánosabban és személyesebb vetületben is megvizsgálta (SZERELEM, NEMISÉG, A SZERELEMRŐL), és ugyanazt a problémát élete különböző szakaszaiban is újra és újra elővette, pontosabban egész életén át viaskodott vele: az 1958-ban keltezett KŐ ÉS HIÚSÁG és az 1986-os KUDARC, SIKER ugyanarról szól. A meszkalin-kísérletről írt beszámoló már-már műhelyvallomásként is felfogható: a költői tudatműködés, az ihlet természetrajza érdekli, amikor megfigyeli önmagát. Ugyanezt vizsgálja a rövid [EXTÁZIS] című feljegyzés tárgyyszerűbb kívülállással. Természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a hagyatékból esetlegesen előkerült írásokból, de az iménti megfelelések mégiscsak jelzik, hogy bennük is érvényesül a Nemes Nagy Ágnes egész életművét jellemző integráns gondolkodásmód.

* Kötetben: Nemes Nagy Ágnes: AZ ÉLŐK MÉRTANA. Osiris, 2004. I. kötet, 47–54. o.

Az írások között akad pár soros feljegyzés és szigorú érvelés mentén előrehaladó, kidolgozott esszé. A legkorábbi 1958-ban, a legkésőbbi 1991-ben született. Az írások egy részét keletkezése évének pontos vagy hozzávetőleges meghatározásához. Több írást azonban nem sikerült datálni. Nemes Nagy Ágnes az írásait többnyire ellátta címmel, ahol mégsem, szögletes zárójelben szerkesztői címet adtam. Nemes Nagy Ágnes kézzel írta műveit, többnyire számozott A4-es lapokra, amelyeknek mindkét oldalát használta. A most megjelenő írások közül csupán a [BESZÁMOLÓ EGY MESZKALIN-KÍSÉRLETRŐL] és az EGY KRITIKÁRA maradt fenn gépiratban. A sajtó alá rendezés során arra törekedtem, hogy a lehető legkevesebbet változtassak a szövegen. Néhány elmaradt írásjelet (vesszőt) kivettem, ha hiányuk értelemzavaró volt. A SZERB ANTAL (TÉVÉ) című írásban, amely vázlatosabb a többinél, egy hiányzó tárgyragot és egy nyilvánvalóan kifejejtett „hozzá” személyragos határozószót szögletes zárójelben betoldottam a szövegbe. Bizonyos csekély mértékű egységesítést végrehajtottam: egységesítettem, ha például egy szövegen belül váltakozott a századok római és arab számokkal történő jelölése. Hasonlóképpen egységesítettem a hivatkozott címek jelölését, amelyek a kéziratban hol idézőjelben, hol aláhúzva szerepelnek. Nemes Nagy Ágnes az egyszerűség, gyorsabb írás kedvéért olykor számjegyekkel jelölt olyan mennyiségeket, amelyeket szépirodalmi szövegben betűvel szokás írni, olykor azonban, ugyanabban az írásban betűvel írta. Ilyen esetben a betűvel történő írásmód mellett döntöttem, de ahol hangsúlyos volt a számszerűség, meghagytam a számokat. Az ugyancsak a gyorsabb írás kedvéért használt rövidítéseket feloldottam. Nemes Nagy helyenként, de nem mindig, a „hogy” kötőszót „h.”-nak, az „irodalmi” szót „ir-i”-nek vagy „ir.-i”-nek, a „zsidókérdés” szót „zs”-nek rövidítette, ezeket tehát teljes alakban kiírtam. Az egységesítés és feloldás célja az volt, hogy a rendezettebb megjelenésű szöveg könnyebbé tegye a folyamatos olvasást. A kéziratok tökéletesen szöveghez reprodukálása egy kritikai kiadás feladata lesz majd.

Az írásokat Kerek Vera bocsátotta rendelkezésemre, aki Nemes Nagy Ágnes hagyatékának rendezése közben talált rájuk. A *Holmi* két részletben közli az anyagot. Első alkalommal a nagyobb formátumú, átfogóbb kérdésekkel foglalkozó írások jelennek meg; a folyóirat következő számában pedig a személyesebb és vázlatosabb feljegyzések.

NEMES NAGY ÁGNES HAGYATÉKÁBÓL (I)

Közzéteszi Ferencz Győző

A népiek

Voltaképpen nagyon érdekes a magyar „népi front”, népi írók történelmi, irodalmi históriája. Érdekes és majdnem hihetetlen. Ezek az emberek, akik a 30-as években bátrak voltak és tisztességesek, akik olyan sokat tettek a magyar parasztság lehetetlen helyzetének feltárásáért, köztudatba emeléséért, akik szembeszálltak az akkori hatalommal a társadalmi és szellemi változásért, szinte kivétel nélkül bezupáltak a ráko-

sizmusba. Ott ültek a fő- és albizottságokban, állami, nagy fekete autón szaladgáltak, miniszterkedtek, pénzben, hírnévben, díjakban úsztak, fenn fürödtek a fényben – miközben a magyar paraszt padlását kisöpörték, s mindazt megtették a néppel, amit megtettek. Hogy voltak erre képesek?

Miközben ki nem fogyott a szájukból és ki nem fogy a mai napig a „néppel, a néphez, a népnek, a népbe” gargarizálása. Kétségkívül, egyik legnagyobb vétkük a „nép” szó meghamisítása. Annak a vad elfüggönyzése, hogy a „nép” teljesen mást jelentett a 30-as években, mint az 50-esekben. A 30-asokban ellenállást, igazit, az 50-esekben lakájkodást, az adott politika egyik szólamát. Akkor vesszőfutás járt érte, emekkor jutalom, főtiszttség. Már csak ebből is észre kellett volna venniük a különbséget. Hát még a szó *tartalma*! A rákosizmus a „nép” szó öblögetésével fedte el a néptaposó cselekedeteit, és a népiek ott álltak és segítettek öblögetni és „hitelesíteni”. Hiszen ők, ugyebár, a népből származtak, ők csak tudják, miről van szó. Azok a megható, paraszti életképek, a fejkendős nagyanyák, a szíjas nagyapák, a kukoricamorzsolások a kisszéken, azok az eres-göbös parasztkézek! Beledobva az 50-es évek lírájába. Az embernek végigborzong a háta. Hogyan voltak képesek így kiárusítani saját mivoltukat és a magyar parasztságot?

Mondjuk, kezdetben még elhíhatték. Elhíhatta főleg az a tizennyolc éves parasztyerek, akit „kiemeltek”, akit kollégiumba raktak, aki mindent a rezsimnek köszönhetett. De később? Nem tűnt föl nekik, hogy mi történik a szüleikkel, rokonaikkal? Elvégre mi is elhittük-reméltük úgy 45–48-ig, hogy mindennek ellenére jobb világ jön, hogy a náciizmust végül is legyőzték. Úgy látszik: van egy határ. Van egy pillanat vagy inkább pillanatok sora, amikor az ember valamit észrevesz. Lenyel, ellegyint egy csomó dolgot, mert hiszen élete, pályája, vágya-reménye, létérdeke hajtja a hitre, a jó várakozásra. Aztán, ezen a kényes határon, visszahőköl. Ők – a népiek – nem tudták és nem akarták ezt a határt észrevenni.

Legjobb példa erre az Illyéssel való jelenetünk 1951-ben. Az első írókongresszus után, amikor minket kiradíroztak a magyar irodalomból, mint „*a babitsi l'art pour l'art hervadó virágait*” (Darvas József), Illyés meghívott minket, Balázst* meg engem hozzájuk. Beszéd, erre-arra. Mi kétségbeesetten próbáltuk tőle megtudni, hogy mi a teendő, most, ebben a felemás pillanatban. Végül megkérdeztem tőle:

– De hát mit csináljon ilyen körülmények között az úgynevezett „polgári költő”?

– A polgári költő akassza fel magát – válaszolta ő, feledhetetlenül. Felcsattanva mondta, szívből. Aztán ki is fejtette: – Mert én mindig írhatok verset a nagyapám két kezéről, az agyondolgozott parasztkézről (akkor írta *Két kéz* című poémáját), de hogy miről írhat egy polgár, azt nem tudom.

Ezek után felkeltünk és elmentünk. Soha többé nem voltunk hivatalosak Illyéshez. Egyszer-kétszer francia költőket kísértünk oda, megbízásból, jóval később persze. Ennyi.

Illyés magatartása jellemző. S vele korántsem a legrosszabbakat vesszük szemügyre a népi frontból. Az a fő bajuk, hogy nem bírtak lemondani. Nem bírtak elhallgatni, nem bírták-akarták vállalni az ezzel járó – valóban súlyos – következményeket. Ők „útítársak” lettek. Odafent akartak maradni, írni, megjelenni, pozíciót tartani-szerezni. S hogy ehhez – melleleg – a „polgári” írókat el kell taposniuk, az egyenesen jólesett a májuknak. Egy kellemes kis részlet a különben nem mindig kellemes egészből. Hogy Illyésben például osztálygyűlölet is van, azt sokáig nem hittem. Egy ilyen színvonalú személyben egy ilyen ostobaságot nem tudtam feltételezni. Hogy mivel képesek ezt

* Lengyel Balázst, Nemes Nagy Ágnes férjét.

megindokolni – ezt a mai napig is virulens gyűlöletet velünk szemben, a baloldali magyar értelmiséggel, egyértelműen tisztességes írókkal szemben –, azt csak találgatni tudom. Talán elhítetik magukkal, hogy azonosak vagyunk „úri” osztályunkkal, parasztellenesek; hogy nem fordultunk szembe vele kora ifjúságunktól (minthogy szembefordultunk, ezt a kiskutyának is tudnia kéne), hogy nem vagyunk eléggé nemzetiek, „jó magyarok”, hogy zsidók vagyunk (micsoda pechjük van, hogy nem vagyok zsidó, mi több, elvéve akad köztünk) stb. stb., az egész, szép érzéstáruk. (Az antiszemitizmus jellemző jegyük; mulatságos volt látni, hogyan kell puszilózniuk a kommunista-zsidó értelmiséggel, felsőbb meghagyásra.) S ezek a reflexek átöröklődtek a sokkal fiatalabakra is, ahol már semmiféle társadalmi-személyes – mentségük nem volt. Itt már egyszerűen pozícióharc, klikkösztön, karrierbázis. Nem mondanak le a „népi összetartásról”, miért is tennék olyan csacszkaságokért, mint minőség, tisztesség? Magyar kultúra? Fogják egymás kezét, ahogy annak idején a népi balszárny és jobbszárny is tette. Felróják tehát nekünk úri „osztályfoglaltságunkat”, a nép iránti közömbösségünket azok, akik saját osztályuk tiprásában segítettek a személyi kultusznak, s felróják lagymatag hazafiságunkat azok, akik szövetségesei voltak a magyar nép tiprásának, bármely hatalom oldalán. És ez fel sem tűnik nekik. Hja persze: az hibázik, aki cselekszik. Tiszta az, ami piszkos, piszkos, ami tiszta. De ez már nem csak a népiekre vonatkozik. Csak rájuk is.

Különösen romboló volt Illyés magatartása. Hiszen ő volt a legnagyobb tekintély, Babits örököse, két lábon járó nemzeti klasszikus, három és fél rezsim poéta laureatusa. (Ami szép teljesítmény korunkban.) Nem, nem tévesztem össze Illyést Rákosival. Vagy Révaival. Pedig de jóban voltak, istenem. Flóra 1957-ben: „Révaival legalább lehetett tárgyalni.” Vezető költőnk szerepe jellegzetesen félprostituálti. Mindenki tudja ezt. Mindig tett zárójeles gesztusokat, helyeseket is, hogy ne tévesszék össze a szimplax kiszolgálókkal, miközben követői a lényegét fogták fel magatartásából: a tekintélyes alkalmazkodást. Az 50-es évek végén mondta egy fiatal költő Szigligeten: Most először megírom, amit kívánnak, ezzel megalapozom a pozíciómat, aztán szembefordulok velük, és így a nemzet is majd keblére fog ölelni. Ahogy Illyés csinálja. – És tette, amint mondta. Pedig nem is népies költő volt, inkább a neoavantgarde hetyke és „merész” dalosa. A hatvanas-hetvenes évek aztán nagyon felerősítették ezt az álbátor-sági magatartást. Nem úgy van ez manapság, mint az 50-es években, hogy hétrét kell görnyedni, dehogya; ma már büszkén, dacos tekintettel kell a hatalom szemébe vágni, hogy egyetértünk vele.

A magyar irodalom morális zuhanásának azonban nem ez a nyílt cinizmus az igazi fokmérője. Hanem sokkal inkább a népiek forró, magyar tekintete, ez a néphez hű, ez a szociálisan könnybe lábadó. Hogy *onnan ide* jutottak, ez az, ami történetükben fantasztikus. Ez teszi, hogy a magyar népi frontban, a népi írók közt alig akad morálisan intakt személy. Ez teszi, hogy a népiek kiemelkedő figurái közt mindegyikből kettő van: két Veres Péter, két Erdei, két Illyés. Az egyik 1948-ig tart: becsületes, bátor, ellenálló, kiváló író (mármint Illyés esetében). A második 48-tól terjed máig. Hogy hogyan váltak az elsőből másodikokká? Ez az, ami közelebb vinne a népiek felméréséhez. Nem oldható meg a képlet azzal, hogy kényszerítették őket. Bizonyos, hogy kényszerítették is, félelemmel és karrierrel egyszerre. Mindenkit kényszerítettek. Van, aki engedett, van, aki nem. És hogy mennyire nem csak kényszeren múlt a dolog, arra van egy igen fontos dokumentum. Az utolsó huszonöt év története. Amikor már nem kellett vagy kevésbé kellett folytatni az 50-es éveket, és ők ott folytatták, ahol abba se hagy-

ták. Mintha mi sem történt volna. Eszük ágában sem volt szembenézni a múltjukkal, úgynevezett lelkiismeret-vizsgálatot tartani – ők továbbra is a magyar nép nagy hatalmú képviselői. Különösen szembetűnő ez a fiatalabb népieknél, a népi szürrealistáknál, Juhásznál és társaiknál. Ugyanúgy tiporják, mint eddig tiporták, ugyanolyan, ha nem nagyobb helyet foglalnak el az ún. közéletben, ugyanazt írják, mint eddig. Meg sem fordul a fejükben vétkességük tudata, meg sem fordul a fejükben, hogy kirúgott író társaiknak helyet szorítsanak, hogy igyekezzenek helyreállítani a magyar kultúra (élet!) értékrendjét. Mit csináltak az 50-esekben? Hja, az nem az ő lábuk. Pedig ők az azzal kezdték, nekik sosem volt tisztességkorszakuk, mint az idősebbeknek. Huszonöt évük volt rá, hogy tegyenek valamit a magyar kultúra moralizálódásáért, élőkért és holtakért (Aranyért, Madáchért, Babitsért például), eszmékért, minőségért, és ők a kisujjukat sem mozdították. Ellenkezőleg. Hogy ma nekünk valamivel jobban megy, azt elsősorban a legfelső iniciatíváknak tulajdoníthatjuk, az alakuló történelemnek. A népiek megtartják és növelik a *személyi kultuszban szerzett* pozíciójukat, és *ma is* ellenségei mindannak, ami nem népi. Hogy aztán mi a fene a tartalma a „népi”-nek és a „nem népi”-nek, azt egyre nehezebb körülírni.

Rendkívül különös történet a „népi irodalom” története nálunk, szép kezdeteitől csúnya folytatásáig. És még nem is szoltunk semmit a jobbszárnyról, Németh Lászlótól Erdélyi Józsefíg. Szomorú történet. Ott ültem én is a háború alatt a demonstráción, és vörösre tapsoltam a tenyeremet. Veres Péternek, amikor megjelent – csizmásan – a pódiumon (milyen visszataszító lett ez a csizma, ez a perzsa kucsma, ez az „aó”-os kiejtés a Rákosiban!), és tapsoltam még Darvas vagy Kodolányi színdarabjainak is, faltam a *Puszták népét*, az egész falukutató irodalmat, az erdélyieket (ami külön mese), sorok közt is olvastam a Magyar Csillagot. És ebből kellett eljutnom addig, ameddig eljutottam.

Talán igaza is volt Illyésnek. Föl kellett volna kötnöm magam. Minek is kellett végigcsinálni ezt az egészet? Hogy aztán mi ennek a népdolognak a veleje, döntő faktora, amit magyarázatként meg lehetne ragadni, arra nehéz válaszolni. Talán mégis: a politikai hatalomvágy. Az elferdült szerep, amely az író elferdíti. A magasztos, a glóriás köpeny, a népmentésé, amely mindent eltakar, az ellenkezőjét is.

És ezt is mindenki tudja. De csakugyan tudja-e mindenki?

(1980-as évek első fele)

„Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak”

Mint mondják, legnehezebb észrevenni azt, ami magától értetődő. Jó sokáig eltartott, míg feltettem magamnak a kérdést: miért lehet a büszkeség tárgya az, hogy valaki „keleti” vagy „nyugati” – a többi égtájat most mellőzöm. Jó, jó, értem én ezt, minden nemzet életében fel-felvetődik időnként a nemzettudat erősítésére a származás ügye is; a nyugat-európaiak már meglehetősen régóta joggal büszkélkedhetnek, hiszen magasabb a civilizációjuk. De még nekik sem árt eszükbe venniük, hogy az európai típusú civilizáció dél-délkeletről indult, haladván a barbár észak, északnyugat felé, csak jóval később fordult visszájára a dolog. A kultúrák terjedési irányai változók. Mi meg, magyarok, miért volnánk olyan áthatóan keletiek? Mert egy kicsit későn jöttünk, „a népvándorlás utolsó (?) hullámaként” terjedtünk be Európába? Amely már meglehetősen

tele volt latin, germán, szláv népekkel, vagyis ugyancsak Ázsiából jöttekkel. Talán még a görögök is onnan jöttek, nem tudom, tudják a szaktudósok. S nem is késtünk olyan sokat; a körülöttünk lévő, közép-európai népekkel együtt, kb. ugyanakkor vettük fel a kereszténységet, rendeztük be a feudalizmust, az akkori modernséget. Fajtánkról (ha ugyan érdemes ezt a rosszízű szót említeni ebben a rendkívül kevert Közép-Európában, sőt erősen kevert Európában), fajtánkról tehát csak annyit tudunk bizonyosan, hogy europid jellegű. Már a honfoglalás kori sírokban is elenyésző a mongolid elem.

Vagy a nyelvről volna szó talán? Erről a gyönyörűről? Mert ez valóban különös, sajtós, meglepő. Egy finn-ugor, kincses szigetke a nagy néptömbök tengerében; micsoda drágaság, micsoda csemege a nemzetközi tudománynak, nyelvészetnek s nem utolsósorban a magyarul szólók érzelmeinek. De hát ne áltassuk magunkat: sohasem a nyelv volt a mi igazi bajunk, hanem a történelmi helyzet, a térben és időben alakuló, amelyből kinőtt ez a bizonyos Közép-Európa, amiről mindenki tudja, hogy micsoda, illetve senki sem tudja *pontosan*, hogy micsoda; legfeljebb okos történészek megpróbálják – nem is olyan régóta – felvázolni, kutatni-keresni, behatárolni jellegzetességeit.

(1991. május 12.)

Száraz Györgyhöz

Th. Mann: (hol van ez?) (Alföldy: Székely Magda)* A rossz idők, azok voltak a jó idők – morálisan. Mert elvált a fekete a fehértől, kis emberi gonoszságaink, árnyalataink eltűntek, és választani kellett. Nekünk a zsidókérdés morális választóvíz volt akkor. Ezt nem lehetett megkerülni. – Arany Juliska: Ember és ember között... Zrínyi: Egy nemzetnél sem vagyunk *alábbvalók*. Ennyi elég nemzeti érzésből; ez az. – Befejezés: Száraz objektív. De nem felejt el, hogy sebekről beszél. Objektivitása az orvosé. S mert én mesterségemnél fogva hiszek a szó erejében, örülök, hogy ez is kimondatott.

Beszéljünk a zsidókérdésről vagy ne beszéljünk? Engem is megkísértett, mint mindenkit, hogy hagyjuk ezt az egészet. Szavakkal jóvátenni úgysem lehet. De mégis beszélni kell, talán jobb a kibeszélés. Nem beszélünk róla, mert tisztességes ember 44-ben erről nem beszélt, aztán betiltották.

A zsidókérdés nem zsidókérdés. Valami sokkal szélesebb. Törzsi gyűlölet: étrange – étranger; én ember, a másik nem ember, barbár. XVI. század: magyar zsidó sorsközösség, származás-azonosítás, mint a sumér–magyar testvériség. – Jósika. W. Scott. Eöt-vös J. (megnézni, idézni). – Felhasználták a zsidógyűlöletet, mert lehetett. Persze, hogy politikai ütőkártya volt. Bár még politikailag is rossz ütőkártyája (Hitleréknek). A zsidókérdés keverékkérdés, mint a nőkérdés, biológikum és társadalom között. Vannak-e fajták? Vannak. Vannak-e alacsonyabb rendű fajták? Nincsenek. – A zsidókérdés *modell*, a származási üldöztetés közép-kelet-európai modellje. – De hogyan tovább? Politikailag világos ez, de lelkiileg? Mi van és mi lesz azokkal, akik túléltek? Mit gondolnak ők? Megkérdeztük-e? Típusok: bosszút állni, feledni, tanulni, kifejezni – de sebezten, alig élve. Sírszoborrá válni a saját sírjukon. Nemzedékek kellenek a feloldáshoz. Szerintem: asszimiláció. De ezzel nem erőszakoskodhatunk. – „*Neked két hazát adott végzeted*” – ez az az eset, amikor egy több, mint kettő. Bár ezt sem tudom. Gondoljunk a

* Alföldy Jenő az 1970–80-as években több írásában is foglalkozott Székely Magda költészetével, nem tudni, Nemes Nagy Ágnes melyikre gondolt.

migrációkra, az utazásokra, az élet nemzetközi mércéje. Ma Ausztráliába utazni annyi, mint régen Londonba. A *nyelv*. A magyar-zsidó írók helyzete. Veszteségeink: a holtak és az emigrált élők (Bódi).* – A magyar polgárság szerepe: Adyék nincsenek Lipótváros nélkül. – Száraz Gy. büszkévé tett, mert megtudtam, hogy „*ami magyar, az jobboldali*” – elfajzott történelmi pillanat elfajzott kitüremkedése. Ellenkezőleg. Mindig is tudtam. (Mátyás király, zsidó küldöttség.)

Száraz kimondja, hogy nem mindegy: háborúban esni el vagy (gázkamrában) bűnösként, kínhalállal kivégeztetni. Erkölcsileg nem mindegy.

Hogyan tovább? Firtassuk vagy ne firtassuk? Háborús sebesülés ez, amit mindenki hord egy életen át. Azokhoz nincs közöm, akik üldözöttből üldözővé lesznek, mihelyt lehet. Akiknél a gyilkos és az áldozat szerepe fölcserélhető. Akiknek fontosabb egy kis nyilas vállveregetés, mint az együttérzés – mert hiszen az úgyis megvan. Akik minden fasizmust kiszolgálhatnak, mihelyt nem személyük ellen szól. (Nevetséges antifasiszta érdemeket tulajdonítani azoknak, akik eo ipso nem lehettek volna fasiszták. Itt csak a cselekvő ellenállás a kivétel.)

A túlélés kérdése. Tágasabban: hogyan lehet elviselni az ember végső megaláztatásait? És ez messze túlmutat a zsidókérdésen. Nem hiszek abban, hogy a szenvedés nemesít. Ahhoz már olyannak kell lenni, hogy nemesíthessen. Akit a szenvedés nemesít, az extra jellem. De mi átlagosokkal számolunk. És különben is: lehet, hogy a szenvedés nemesít, de az állandó gyötrellem elpusztít; a szegénység megedz, de a nyomor elnyomorít. Szenvedés nélkül nincs emberi ember, anélkül nem tud semmit. Buddha is a szenvedés által lett Buddha. De: szenvedésben sose volt hiány. Inkább azt kell kérdezni: mi a még elviselhető szenvedés? „Tűréssel” – geometriai kifejezés. Mennyi tűréssel kell élni, lehet élni? – Az anya szervezete átadja immunitását, de mérgeit is a magzatnak. A fiatalokat nem tudjuk megóvni saját mérgezettsegeinktől, csak ha magunk is leküzdjük őket.

Antiszemitának lenni „hősiesség”. Mert egy időben tilos volt zsidókérdésről beszélni. Olyan hősiesség ez, amely „bátran” keresi a könnyebb utat, amely „bátran” vágja a rejtett népszerűség arcába, hogy egyetért vele. Az álbátorságok. Amelyek a bátorság gesztusával gyávák.

Idővak voltam. Kérdéseimet saját időhazám, korom tette fel nekem, s e kérdéseket abszolutizáltam: mindig így volt, mindig így lesz. De nem. Mint olvasom: a Csou-dinasztia 435 írástudót ásozott el elevenen, a kínai középkorban, mert rejtegették a Sandinasztia** korából való irodalmat. Máglya járt azért a választásért, hogy egy szín alatt vagy két szín alatt kell-e venni az úrvacsorát. Kínhalál járt bőrszínért, hosszú fülért vagy rövid fülért. Ebből két következtetést lehet levonni: 1. Máglyával nyomósított kérdések is tökéletesen eltűnnek. 2. A kérdések változnak, a máglya marad. Mindkét következtetés történelmi, filozófiai, társadalmi, művészi munkák végtelen sorozatának szolgál alapjául, kinek ez, kinek az tetszik. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a választások lényegtelenek egy-egy korban, a téridő egy-egy pontján. Sőt. Igenis tudni kell választani, határozottan, korszerűen vagy mintegy észrevétlenül, ösztöneink szerint, egy-egy pici mellékügyben ide- vagy odaállni, s végül ámultan találni ott magunkat egy

* Bodi László (1922) germanista, az MTA külső tagja, 1957-ben Ausztráliába emigrált, ahol a Monash Egyetem germanisztikai intézetét vezette.

** Tkp. a Sang-dinasztia (i. e. 1766–1045), Kína első igazi dinasztija, ezt követte a Csou-dinasztia (i. e. 1042–256).

visszavonhatatlan út nehéz kaptatóján. Tapasztalom tehát a választások elkerülhetetlenségét. Vágyam csak egy: az igenek és a nemek mellett jó volna kioltani a máglyafényt. A zsidókérdésben éppúgy, mint bármi másban. Jó volna csöndesen, józanul, egyszerűen beszélni a dolgokról – bármilyenekről –, az egzaktuság olyan szürke (olyan merész) igényével, amely mellőzi a vérgőzös fenyegetést éppúgy, mint a gyermekded selypegést. Jó volna úgy tenni, mintha felnőttek volnánk. – Sz. Gy. könyve felnőtteknek való.

*

Azért nehéz beszélni róla, mert a különbségtételekkel – zsidó, nem zsidó – netán disszimilációba taszítjuk azokat, akik nem kívánnak már ilyen különbséget tenni magukra nézve. Semmit sem kívánok kevésbé, mint a disszimilációt. Mi az ördögnek van ez az egész különbségtétel? Nincs elég gondunk-bajunk? Az adott lét és a mindenkori lét nem ad elég gondolkodni-, tennivalót, elviselnivalót, még ezzel is foglalkozunk, ezzel a primitív előítélettel, ezzel a barbár közép-európai nyavalygással, ami úgy kell nehéz létünkhöz, mint púp a hátunkra? Jutalmazzuk a kezdetleges elméket azzal, hogy komolyan érvelünk vérszomjas éretlenségük ellen? Egyáltalán: hogyan lehet érvelni a vérszomj ellen? (De: Auschwitz.)

A „zsidó” szó. Már önmagában lebecsülőleg hat. Ne mondjuk, hogy nem. Aki nem hallotta a „magyar” szót becsmérőleg kiejteni (én hallottam), az nemigen szólhat a kérdéshez. A becsmérés léghőre. Ezt eloszlatni. Sem több, sem kevesebb a zsidó szó, mint akármi más népnév. „Zsidó az Óceán fölött.” – A lelki toprongy, ami semmi másval nem tudja magát ékesíteni, mint a származásával. Őrült szekták, üvöltő dervisek, akik megtalálták a bölcsék kövét a zsidóirtásban. A dadogók, a nyálukfolyósok, a vérben úszó szeműek. – Elegancia. Amely nem téved szektás monomániába. – Középkor: vallási antiszemitizmus. Kapitalizmus: pénzügyi antiszemitizmus. – Magyarság: azért van annyi zsidó, mert atyáink liberálisak voltak: befogadták a menekülőket.

*

A zsidókérdés nem zsidókérdés. Sz. Gy. a magyar történelem kérdésének nevezi. Iga-za is van. De én még ennél is tovább mennék. Egészen a népek, fajták, törzsek, kultúrkörök történelmi szerepéig, ahogyan egymást váltva, irtva, kifosztva és megajándékozva létrehoznak valamit, amit többé-kevésbé folyamatos civilizációnak nevezhetünk. Ha elfogadjuk azt az ideát, amely a történelmet szükségszerűségek és akcideneciák összefonódásának tekinti – és nehéz volna el nem fogadnunk –, akkor játszva kerüljük el azt a logikai hibát, amely a „világtörténelmi szerep” fogalmát a „magasabb rendű nép” fogalmával helyettesíti. Ha tudomásul vesszük, hogy emberi történelmünk a muszáj és a lehet bonyolult szövedékéből áll össze, akkor az sem fog meglepni bennünket, hogy a történelmi szerep (nagy szerep vagy kis szerep) a képességek és *lehetőségek* összege, s így eltávoztathatjuk magunktól mind a hatalmi mánia, mind a kisebbségi érzés bármely történelmi oldalról támadó kísértéseit. Legalábbis hátrébb szoríthatjuk őket. S ez éppen a zsidóság ügyében nem mellékes.

Nézzük például a népvándorlást. A népvándorlást szükségszerűnek tekinthetjük, de akcideneciának azt, hogy éppen mi magyarok voltunk az utolsó lovasnomád nép, amelyik még meg tudott kapaszkodni Európa peremén. Ha később jöttünk volna, mi lettünk volna a kunok vagy a tatárok. Ha előbb jöttünk volna... ez a vonzó gondolatfutam nagyon is messzire vezetne, talán éppen az újabb történelmi hipotézisekben oly

sokat emlegetett, aranyszínű Provence-ig. De ne ácsorogjunk túl soká az aranyszínű Provence-ban. Ez már Taksony vezérnek sem sikerült. Lépjünk tovább a szükségszerűségek útján, most az emberi tudat világmagyarázó felfedezéseinek irányába. Hogy az emberiségnek el kellett jutnia a monoteizmushoz az absztrakciós gondolkodás egy bizonyos fokán, az nyilvánvaló. Hogy az európai kultúrának két lába van, a (zsidóktól jött) kereszténység és a görögség, az is nyilvánvaló. Ehhez képest akcideniának, abszurd, véres véletlennek látszik a zsidóság későbbi történelmi sorsa. Nem túlzás-e, az emberi fajzat annyi meg annyi találékony egymásöldösését beleszámítva is, nem túlzás-e a zsidó nép kétezer éves folyamatos irtogatása azért, mert kultúránknak istenfogalmat adott?

Nem mintha azt képzelném, hogy ma erről van szó. De a zsidóság történelmi szerepe, az európai kultúrkörhöz való hozzájárulása itt gyökerezik, és itt gyökerezik üldöztetésének ideája-gyakorlata is. Mert hivatalosan nem fogadta el a kebeléből származó kereszténységet. Mintha egy túlsúlyra jutott protestantizmus örökre megbélyegezni akarná a saját hugenottáit kiírtó francia katolicizmust. Úgy, amint Zeusz letaszítja apját, Saturnust, amint a babilónok magukba táplálva semmisítik meg a sumérokat. Mert a vallási fanatizmus is a kultúrkörök váltásainak egyik arca. Ami csodálatos és szinte érthetetlen: hogy még ma is ettől koldulunk, ami a zsidóságot illeti. Hiszen a gazdasági-pénzügyi újkori antiszemitizmus világosan épült rá a vallási antiszemitizmusra, amint azt Száraz György szabatosan kifejti (kereskedniük kell, mert gonoszok, és *mert* kereskednek, gonoszok).

Az alapkérdés mégis: lehet-e érvelni a vérszomj ellen? Ha visszagondolok gyerekes és serdülőkoromra, világosan látom, hogy nem lehet. És ha későbbre gondolok vissza: az eredmény ugyanaz. Mi hozza létre a gátlástalan fajgyűlöletet vagy bármiféle vérszomjat derék, becsületes, sőt olykor okos emberekben? (A magyar középosztály figurái: X és Y, a családapák, a nagynénik, akik még úgy ejtik ki: „zsidó”, hogy már akkor beleborzongott a hátam. Szelíd, egyszerű lelkekben a habzó szájú gyűlölet.) Hogy van ez? És „keresztény” címszó alatt! Nyilván: az emberi természet fókuszálható kegyetlensége, amelyet a korszellem valamire irányít. Megszabja, kit, mit kell vagy lehet gyűlölni. A korszellem irtóztatós erő, ezt láttam. Iszonyú nehéz kivonni magunkat alóla, ezt tapasztaltam. Hiszen minden érdekünk, falat kenyérünk, pályánk arrafelé taszít, hogy egyezzünk bele az éppen aktuális rendszerbe, mert így élünk, gyarapszunk, happolunk vagy csak éppen megmenekülünk. Tehát: lehet-e érvelni a vérszomj és az érdek ellen? Válasz (mint sok másban is): nem lehet, de kell. Van ugyanis földfenntartó kisebbség. Ezért maradt fenn a világ, a kevesek, a munkálkodók és *mérsékelt* kegyetlenség jóvoltából. Akiknek nem sürgős az ölés. Fontosabb a kerékcsinálás vagy bronzöntés vagy a betűvetés. Ők a föld sója. Meg kell próbálni az érveket.

Bár az érvek itt annyit használnak, mint nevelésben a prédikáció. Mégsem mondhatunk le a szóval való hatásról sem a nevelésben, sem bármely vitában, tudván tudva, hogy nem ez a fő. Hanem a közgondolkodás, a légkör (az érdek, a társadalmi formáció) alakulása.

Azt mondtam: a nem gyilkos típus kisebbség. Azt mondtam, mert túl sokat láttam a világból. Ha tapasztalatom, ez a millió kínos képet görgető, XX. századi tapasztalattal mennyiség kevesebb volna, talán több szépet mondtam volna. Bár tévednék. Cáfoltok meg, tények.

Nagyságrendi különbség van az átlagtapasztalat és a szélsőséges tapasztalat között. Ez az irodalom egyik alapproblémája. Hogyan beszéljünk lelkünk „rezdületeiről”, egy alkonyról, egy iskolai kudarcról, szerelmi szívesetekről, ha ugyanakkor gázkamráról, kínzásról, tömeghalálról is beszélnünk kell? Hogyan találjunk olyan irodalmi (vagy bármilyen) eszközt, amely mindkettőre alkalmas? – Ez nagyon fontos téma. Komolyan megfontolandó. – Publicizmus pöffeszkedése, mert ő fontos dolgokról beszél, az „éhező milliók”-ról, amely már csak frázis, rendszerint nem jóra használják. Az ember normális életének elhallgattatása ez. De mi a normális? Mi a béke és háború aránya a történelemben? Mi a vérszomj és a természetvédelem aránya az emberi lélekben? Hiszen mi csináljuk a történelmet. Mi csináljuk? Kik? Az asztalosok? A költők? A könyvelők? A szülő asszonyok? – A politikusok: mint a kiválasztás csődje. Mindig a legagresszívebb győz. Nem a legokosabb, legalkalmasabb, legképzettebb, legjobb indulatú, hanem a legerőszakosabb. Kontraszelekción. De hogyan megszüntetni? Végtelen nehéz a különbségtétel erő és erőszak között (ez tipikus XX. századi kérdés, ránk mért, ránk lőcsölt distinkciókeresés, mert világunk ezt sugallja, mutogatja). A karrierizmus, a hiúság másik, szebbik neve: ambíció. Enélkül pedig nincs semmi. Aki nem akar semmit, nem is csinál semmit. Erő nélkül egy hullatag-rózsaszírom-verssört sem lehet leírni. Igaz. De a világ vezetői évezredekre visszamenően az agresszívek. Régi kérdés ez. A nem agresszíveket folyamatosan elsöprik, mert nem agresszívek. Ki bír hóhérral versenyezni hóhérságban? – De most nem erről van szó, hanem az irodalom eszközeiről. Vagy: az ember fantasztikus pszichéjéről. Amely édesen mereng és személyesen kínvallat. Ez kétféle ember? Hóhér és áldozat? Is. De nem csak. (Továbbgondolni.)

(1986)

[Porgesz Borbála]

[Új könyvet megszerkeszteni. 1. *Látkép, gesztenyefával*. 2. *A háborúnak vége*. 3. *Életképek 44-ből*. – Új rész: a háború. Különösen a végső szakasz, a 44-es év.]

Kezdet. Például:

Megmondták nekem, hogy a háború ki fog törni. 1939 augusztusában, érettségim utáni nyáron mondta meg Borbála, gyerekkori barátnőm. Jöttünk lefelé az Istenhegyről, náluk voltam látogatóban, és Borbála lekísért a villamosig. Forró augusztusi este volt, de hirtelen szél indult, súlyos, forró szél, és amint jöttünk lefelé a hegyről a város felé, egyre erősödött. Már csattogtatta a ruhánkat, a hajamat. Borbála haját nem csattogtatta, simán hátrafésült, rövid frizurát hordott. Nem tudtam még, hogy ennek a hajviseletnek politikai jelentősége van. Munkásmozgalmi frizura ez, valamint arra, a mozgalomra vall a lapos sarkú cipő, a viharkabát is, amit annyiszor láttam rajta. Most azonban, ezen az augusztusi estén, Borbála ruhája szembetűnően eltért a szokásostól. Világoskék műselyemféle szoknya apró virágmintával, ugyanabból az anyagból kis ujjas bolero, üde nyári emprimé. Meg is jegyeztem:

– Milyen csinos a ruhád.

– Sári varrta – mondta ő bocsánatkérő, ellegyintő mosollyal, amely egyszerre szólt a ruhának, a női hiúságoknak, Sárinak, kedves, szép, tüdőbeteg nővérenek, aki nem vett részt a mozgalomban, nem úgy, mint másik nővére, Juci; szólt nekem, buta barát-

nőjének, aki mindig az irodalmat firtatja, pedig. Csattogtatta a szél ezt a ruhát meg az én félhosszú hajamat. Akkor már a Királyhágó téren jártunk, ma Joliot-Curie téren.

– Háború lesz – mondta Borbála.

– Háború? – döbbenten megálltam.

– Hát persze hogy háború lesz. – Megint az az ellegyintő, kicsit bosszús mosoly. – Méghozzá pillanatokon belül. – Egy darabig belém fagyott a szó. Nem mintha nem gondoltam volna erre, másról sem beszéltek az emberek, az újságok, de ez a magabiztos állítás, ez a tényközlés valósággal megütött.

– Hátha mégse. Hátha sikerül megúszni.

– Ugyan, ugyan. – Hosszabb kül- és belpolitikai magyarázat következett. Szaladtak a villamosok a Böszörményi úton, fénylettek az utcalámpák, fújta a szél. Mintha egy lépcsőn is lejöttünk volna akkor, széles kőlépcsőn, hol az a lépcső? Vagy az máskor volt, vagy másutt? Persze, nagyon megváltozott a tér azóta. Az ostromban egy csomó halottat temettek el a parkos részben, mesélik a környékeliek. Budapest parkjai. De talán a fák azonosak még, igen, zúgtak a fák, a bokrok akkor is, augusztusban. Mióta ideköltöztem, a Királyhágó tér mellé, eleinte mindennap megpróbáltam felidézni azt az esti sétát Borbálával. A ruhája. Világoskék alapon apró virágminta. Augusztus. A viharos szél. Igen. A széles kőlépcső viszont nincs sehol. Azonosíthatatlan részletek.

Borbála magas volt, még nálam is magasabb valamivel; sima, fahéjszínű haja alól, fahéjszínű, egyiptomi arcából hűvösen pillantott ki zöld szeme. Nem volt szép, de valahogy jelentékeny, azonkívül jó formájú, sportos. Az iskolában mindketten szívesen tornáztunk, sportoltunk, ő inkább ugrott, kézilabdázott, no meg kirándulni járt, én inkább a talajtornát szerettem. Egy évvel, talán másféllel volt idősebb nálam, ez tizenéves korban sok. Amellett koraérett volt, felnőttnek hatott osztálytársai közt. Milyen jól fogalmazott szóban, írásban, milyen szépen artikulált. Hozzám képest is felnőtt volt; végtelenül okosnak tartottam. Mindig tudott egy csomó dolgot, amiről nekem fogalmam sem volt. Főleg ezeket a... a politikai dolgokat vagy miket. Hja, és a matematikát. Bergen-Belsenben halt meg 1945-ben, nem, már a svéd parton, ahová a Vöröskeleszt szállította.

A szélrohamok egyre vadabban forgolódtak a Királyhágó téren, már rázták a lámpákat is. Az ég elfeketült, fullasztóan ráult a fejünkre. De még mindig hőség volt. Gyorsan búcsúztunk el, szinte kiabálnunk kellett a szélzúgásban.

– Szervusz!

– Szervusz!

Ő tizennyolc éves volt, én tizenhét. Villamosra kaptam, sietnem kellett haza, a Horthy Miklós útra, a Bartók Béla útra. Ő meg nekivágott visszafelé a hegynek. Szeretett gyalogolni.

*

Egy pillanatra azt hihetné valaki, hogy Borbála befolyásolt engem a háborúról való véleményemben, kialakuló politikai magatartásomban. Hogy ez a korán öntudatos, sudár, okos lány, a Lipótváros értelmiségi rétegéből (az apja építészmérnök volt), annak is abból a szeletéből, amelyik tevékenyen csapódott a munkásmozgalomhoz, erősen hatott az én szatmári–erdélyi, református színezetű, majdnem vidéki naivitásomra, szellemi tájékozódásomra. Ez – részlegesen – igaz is. A dolog lényegét tekintve azonban majdnem fordítva áll a dolog. Borbálát tudniillik *én választottam* barátnőnek. Választhattam volna bárkit, kedves, színes lányokat a saját társadalmi körömből, akár

gazdagot, előkelőt, extra zenebolondot vagy vallásosan elmélyültet, a legjobb színjátszót vagy a leglelkesebb állatbarátot vagy hollandit vagy (Tiscia)* cserkészvezetőt. A Baár-Madasban nagy volt a választék. Választottam is, igazán nem szűkölködtem barátnők híján, az iskolai-internátusi barátságok, ezerokú rokonszenvek minden fajtáját végigjártam, felgyűjtve egy sor vonzó kamaszlány-profil. Leginkább mégis Borbálát választottam. Sokat, nagyon sokat láttam benne. Die Menschen sind silberne Schalen, in die wir goldene Äpfel legen,** mondom félidézetként. Az emberek ezüstcsészék, akikbe mi aranyalmákat helyezünk. Persze, ameddig van aranyalmánk. Mindenesetre kellett nekem Borbála, annyira más volt, mint én, és annyira hordozta mindazt, amire szükségem volt. Ebben a képzetben, amit ő jelentett, a politikum ilyen éles jelenléte – kommunistasága, bebörtönzése, huszonnégy évesen bekövetkezett halála – nem volt okvetlenül szükségszerű. Bizonyos fokú politikum persze hozzátartozott. De nekem nem is ez kellett benne elsősorban. Hanem a szellemi mivolta. Hogy minden érdekelt, ami kultúra és azon túl, természettudomány, társadalom. És minden frissen. Az értesültsége is széles volt, nem csak az érdeklődése, tudta, hogy mi a Bauhaus, az értéktöbblet, az avantgarde, hogy Mereskovszkit fitymálni kell, Bartókot csodálni. Az a gyorsabb tempójú szellemi érdeklődés érintett meg általa, amire mélységesen vágytam. Más volt ez, mint családom jó kulturális hagyománya, még az iskola gazdag, színvonalas sugallataitól is elütő. Aminthogy Borbála mindezek által végképp elütött attól, amit az én körömben „a fiatal lány” ideáljának, elérendő mércéjének neveztek. És én éppen ezt választottam benne, ezt a mást, ezt a szellemi jellegűt.

Amire választottam magamnak, abban befolyásolt is. A többiben kevésbé. Elég hamar kialakultak bizonyos ellentéteink. Egyes irodalmi dolgokban például megvetettem a lábamat, és hat ökörrrel sem tudott kimozdítani saját, éretlen, többnyire érvek híján való és mégis alapjában helyes meggyőződéseimből. Mennyit csatáztunk, de megnyit. Hogy az *Apostol* a legjobb Petőfi-vers. Már hogy mondhatz ilyet, Borbála, mikor nyilvánvalóan a gyengébbek közül való. Amit erre Borbála felelt, abban utólag felismertem az 50-es évek kultúrpolitikáját. Vitáztunk hát hevesen, csillapíthatatlanul. Panka, hármaskörünk legszilárdabb tagja, csak nevetett rajtunk, és vajás kenyérral próbálta betömni a szánkat. Mindig volt nála vajás kenyér. Sovány volt Panka, mint a gebe, szép kamasz kvatrocsetó-angyal. Szőke, kék szemű, piros-fehér arcú, sovány, sovány. Igaz, másokba tömte a vajás kenyérét. Borbála pedig okos volt, villogó, istenem, milyen másdítóan imponáló.

Tudom, tudom. Azóta már megtanultam, hogy bizonyos koron alul majdnem mindenki okos, tehetséges, esetleg tündöklő. Tudom – bár nehéz volt vele szembenézni –, hogy később Borbála is hozzám vágta volna a „rothadó burzsoát”, ha életben marad. Még később pedig újra börtönbe csukták volna, mint nővérét, Jucit. Még később rehabilitálták volna, és megint összekerültünk volna. Új-régi kézfogások, szakadékokon át. De hogy a barátságom aranyalmáját akkor, kamaszként, beléhelyeztem, azt jellemzőnek érzem. Itt, közép-európai tereinken már-már elkerülhetetlennek.

(1982. húsvét)

* Tiscia a Tisza folyó latin neve, több országban családnév, illetve keresztnév is. Itt utalás a Baár-Madas Gimnázium egyik cserkészcsapatára, amelynek névadója Tisza Ilona (1855–1925), gróf Tisza István (1861–1918) miniszterelnök felesége volt.

** Az idézet eredeti formájában: „Die Frauen sind silberne Schalen, in die wir goldene Äpfel legen.” Idézet Johann Peter Eckermann: GESPRÄCHE MIT GOETHE című művének 1828. október 22-i bejegyzéséből.

Porgesz Juci

1981. október 13-án, tegnap itt volt nálam, harmincöt év után. Mindig is csak futólag ismertem, Borbála révén; 45–46-ban beszéltem vele Borbáláról. Tőle tudtuk meg a halálát. Aztán eltűnt – a párt berkeiben, véltem –, csak egyszer futottam vele össze a Ferenciek terén, a férjével volt. A férj két éve meghalt, teljesen egyedül van.

Fölkavarta az egészet. A háborút, a haláltáborot, börtönt, Borbála halálát. Nem is tudom, nem volt-e fölösleges összejönni vele. De hát mit tehettem volna? Fölhívott, a pályaképemet olvasta a *Kortársban*, és megköszönte a Borbáláról írottakat. És legalább annyira óhajtottam vele beszélni, mint amennyire nem óhajtottam. Panka is itt volt, együtt hallgattuk.

42 tavaszán fogták le őket. Előbb B.-t, ugyanaznap este őt. B.-t egy illegális találkozó, őt otthon. Conti utca, verés, csendőrök. Köptek. B. őt köpte be (akivel végül is együtt fogták el), ő Rózsa Ferencet. Mindenki köpött. Csak az egészen ritkák nem. Egy nőből kirugdalták a gyereket, jajgatott és vérzett a börtön kövén egész éjszaka. Az étel pocsek volt, B. nagyon éhezett. Őt nyolc évre, B.-t ötre ítélték. Márianosztra. Ott jobb étel, munka. Az apácák; lelki kínzások. 44 őszén a zsidó foglyokat – politikaiakat és köztörvényeseket – Komáromon át Németországba vitték. Aztán a nem zsidókat is. Bergen-Belsen. Az a kis, északi körzet épen maradt, alig bombázták. B. a táborban. Nagyon gyengül. Jucinak flekktifusza lett, aztán B.-nek is. Fölszabadulnak (nem az amerikaiak által, ahogy tudtam, hanem) angolok által. Kérdem: az milyen volt? – Nem tudja. Nem emlékszik. Akkor már csak feküdtek. Két-három nappal az angolok előtt a németek valahogy eltűntek, és magyar katonák kerültek őrnök a táborba. Honnan, miért? Ezeknek később kultúresteket tartottak, Adyt szavaltattak velük. „Háborúba hajtott kiskatonák voltak.” Az angolok. Adtak enni, de konzervet, amit ők nem bírtak. Szörnyű jelenet (nem nagyon tudja elmondani, inkább kitalálom); tetvetlenítésre meztelenre vetkőznek, úgy ölelgetik az angol katonák lábát, hogy vigyék kórházba őket. B. nem. Végül – bár már nem lepedékes a nyelve a tüfustól – mégis elviszik. Juci más táborba, majd szanatóriumfélébe kerül. Angol tisztí koszt. Fairek, de ridegek. Egyszerűen nincsenek erre felkészülve. Nem hisznek a szemüknek; eddig azt hitték, hogy a „haláltábor” túlzás. Ha két héttel később jönnek, nincs élő a lágerben. Ez kb. 45. május, április. Juci látogatja Borbálát a kórházban. „Egyszer megpróbáltam felültetni, mert csak feküdt. Akkor láttam, hogy a térde mennyivel szélesebb, mint a combja.” – „Milyen más a világ, ha ül az ember” – mondja Borbála. – Jugók, jugó tiszték rendesek, azt mondják Jucinak, szerepeljen, mint jugó partizán, akkor a győztesekhez tartozik. Így tesz. A koszt, a ruha. Angolok ruhákat gyűjtenek németektől a foglyoknak; J. egy óriás, fehér clingelt hálóinget kap. Még Pesten is hordja egy darabig. Jönnek a svédek. Vöröskereszt. A betegeket viszik, de a reménytelen eseteket nem. Újabb válságos helyzet: viszik-e Borbálát? Végül igen. Hordágyon, hajóra. J. azt hiszi, megmenekült. Itthon tudja meg bonyolult úton, hogy partraszálláskor meghalt.

Borbála még a börtönben megtudja, hogy szerelme, Dénes Pista, megnősült. Ugyan csak megtudják ott, hogy kizárták őket a pártból. Mert köptek.

Juci hazajön. Megy a zsidóházba, ahol szüleit véli. Ott tudja meg, hogy mind elpusztultak, apja, anyja, nővére: Sári. Próbál élni. 53-ban lefogják, leültetik, amiért köpött. Másfél évet ül. (Ez a rész teljesen zavaros. Miért akkor ültetik le? És egyáltalán, miért ültetik le? Mindenkit becsuknak, aki köpött? Akkor nem marad káder. Lehet-e nem köpni ilyen körülmények között? Ki bírja ki? Akit vernek, az köp – mondta tömören

egy régi börtönlakó.) (Nem beszélve arról, hogy egy olyan rezsim ülteti le, amelyik ugyanolyan módszereket használ a foglyokkal, méghozzá saját, ártatlan kádereivel szemben, hamis perekben.)

Aztán kijön. Levelezőn egyetemet végez, magyar–történelem tanár lesz. Pesterzsébeten tanít, általános iskolában. Büszke rá, hogy egy időben középiskolában is tanított, a dolgozók iskolájában. Fekete bárány egy darabig, majd rehabilitálják. Ezentúl nincs priusza. Párttitkár az iskolában. Munkahelyi fűrés-faragások, igyekeznek nyugdíjazni. Aczél (akit ismer) segít rajta. Most, nyugdíjban már tisztviselőként még dolgozik a társadalombiztosításnál. Ennek örül.

*

Személye furcsa, visszás benyomást tesz. Némileg bomlottnak látszik, ami nem csoda, szegény szerencsétlen. Mondja, mondja, erős fülsértő hangon, a mondókáját; elbeszélésében váratlan szakadékok. Helyenként teljesen összefüggéstelen, aztán valahogy visszakanyarodik az értelemhez. Megdöbbenő a magyar kiejtése. Emberemlékezet óta nem hallottam ilyen garázda Dob utcai tájszólást. Borbála egyáltalán nem beszélt így; különben is a megfelelő kiejtés intelligenciakérdés, régóta tudom. Méghozzá egyéb hibák is: mintha negyven éve nem élt volna Magyarországon, és most jönne először látogatóba. Hihetetlen. Talán ez is a bomlottságával függ össze. A megjegyzései, kommentárjai. Nemcsak a mód unintelligens, ahogy beszél, hanem a ki-kibukkanó véleménye is. Egy szektás pártnö, az 50-es évekből – ilyen múlt után. „Ma már mindenki ellenálló” – mondja gúnyosan, mert helyteleníti az újonnan megjelent könyveket, amelyek (végre!) tisztázni próbálják a magyar ellenállás kérdéseit, no meg az 50-es évek sötétjét. Biztosan rólam is ez a véleménye (bár tiltakozik ellene), pedig – véletlenül – személyesen tudja, hogy milyen voltam, mit csináltam fiatalon. Csak úgy süt belőle a legszűkebb kriptó-rákosiszmus. Ugyan mit gondolhat kultúráról, irodalomról? Ha arra gondolok, hogy ilyen beszédmóddal és ilyen felfogással gyerekeket tanít magyar irodalomra – beleborzong a hátam.

Rémes ez az egész. Külön ez az életsors és külön az azt hordozó személyiség. Ez a szerencsétlen asszony utólagos árnyat vet Borbálára. – Te is ilyen lettél volna, Borbála? – Ezt is végiggondoltam már egypárszor. Biztosan ilyen lett volna ő is – egy darabig. Talán ő vágta volna a szemembe 48 után, hogy már nincs szükség rothadó burzsoákra. De szörnyűek ezek az utólagosan lenyelendő pirulák! Az illúziók utolsó foszlányai, amint ellebegnek. – Azért talán Borbála – később – nem maradt volna ennyiben. Egyszerűen: jóval színvonalasabb volt, okosabb, mélyen kulturált, irodalomimádó. Az ízlése, ez a homályos, jelentéktelen kis ketyegő szerkezet, amelyet egy időre meg kellett volna bénítania, idővel visszavezette volna a normalitáshoz. Talán. Hiszen engem is ez a kis vacak – az ízlés – mentett meg sok mindentől. – De a második börtönt kibírta volna-e?

Juci, szegény, nagyrészt azért olyan, amilyen, mert kizárt, foltos párttagként ma is bizonyítani akar. És ki az igazi párttag szerinte? A szektás. – Hogy ismerem az effajta véleményeket! Teljesen más hangszerelésben is. Ki az igazi magyar? A jobboldali.

Mélységes mély a szenvedés kútja. A poklok bugyrai és a mindennapok torzulásai. Közép-Kelet-Európa.

(1983. október 14.)

(Folytatása következik.)

Szép Ernő

NATÁLIA (IV)

Közzéteszi Vida Lajos

Ősz felé voltunk már; egy nap szembejön velem egy fiú; idősebb nálam valamivel, megáll, rám kiáltja a nevemet, ugye hogy én vagyok az?

Most már én is ráismertem: B. Józsi, együtt jártunk Túron, ő hetedikbe, mikor én ötödikbe. De ő négy esztendővel volt nálam idősebb, mert kétszer is ismételt már. Valami szegény özvegyasszony volt az anyja, mindenáron iskoláztatta a fiát, nem tudom, mi célja volt vele. B. Józsi is rögtön pertu pajtásom lett, hetedikesek meg nyolcadikosok is mint egyenrangúval barátkoztak velem, mert költő voltam. B. Józsi megtermett fiú volt, piszkosodott már a bőr az orra alatt (abból lesz a bajusz), szép parasztleány lett volna belőle, ha magyar nadrágot meg csizmát húz. Csak egy híja volt a szépségének, az a nagyon kurta kis orra. De a pizseségét jóvátette valami: gyönyörű szép énekhangja; az iskolai énekkarból úgy zendült fel külön az ő bariton hangja, mint a trombita.

Elmesélt valamit nekem még Mezőtúron B. Józsi, megtisztelve bizalmával. Nagyon tetszett néki egy elvált asszony, aki unokahúga volt az ő édesanyjának. Az maga lakott a házában, se gyereke nem volt, se cselédje. Eljárt hozzá Józsi esténként; avval udvarolt, hogy danolt néki, az asszony nagyon élvezte az ő énekszavát. De mert Józsi mindig csókolózni akart, az asszony azt találta ki, hogy kiküldte az udvarba, onnét danoljon be; elhallgatta volna akármilyen késő éjszakáig. Mikor elbúcsúztak, az asszony egy marék cigarettát adott néki. De hát ő szebb jutalmat is remélt; szentül hitte, hogy egyszer csak odaadja magát néki az asszony. Hónapokon át danolt már Józsi az udvaron, még esőben is, mikor aztán egy nagyon fájdalmas fölfedezést tett. Elköszönvén az asszonytól, nem ment haza, szép meleg őszi este volt, néki fájt az asszonyért a szíve, sétálgatott a ház előtt, hogy közel legyen legalább hozzá. Nahát egyszer csak egy férfi jön ki a házból. Evvel ölelkezett az asszony, míg ő danolt az udvaron.

Nem állottam meg, elnevettem magam, mikor elvégezte Józsi a mesélést.

– Igazad van, cimborám – azt mondja –, ezen röhögni kell. És ő is nevetett egypár taktust, emlékke.

Hát azután megmondta, hogy sok szép versemet olvasta már a kávémérésben, ahová fröstökölni jár, ott szokott újságot olvasni. Kérdezte, mi vagyok, és mikor megmondtam néki, hogy semmi se vagyok, csak költő, férfiasan kezét nyújtott, és szinte dalolta, hogy:

– Büszke vagyok rád!

No aztán beszámolt felőle, hogy a hetedikben három tárgyból állott bukásra, nem volt értelme, hogy tovább küszködjön az iskolával; év közben kilépett (ő is!), és elment díjnoknak a járásbírószágra.

Ez divat volt, legalábbis vidéken: a rossz tanulók, akik szegény sorsúak voltak, ki-maradtak a középiskolából 16-17 éves korukban, díjnokok lettek. Ahhoz a világon semmit se kellett tudni, legfeljebb helyesírást. Kaptak havonként harminc forintot, azaz hatvan koronát. Hogy ebből hogy él meg valaki, az az ő dolga. Aki díjnok lett, örök-ké díjnok marad, a díjnokság kívül esik a hivatali ranglétrán. Akármilyen öreg ember

lesz egy díjnok, a fizetése 60 korona marad, nem lesz kevesebb. Amelyik díjnok megházasodik, annak olyan nőt kell elvenni, akinek vagy valami vagyonkája van, vagy néki is van keresete. A díjnokok vagy a városházán, vagy a bíróságon szolgálnak. Ismerem Mezőtúron egynéhány ilyen exdiák díjnokot, igen vidám sihederek voltak; igaz, hogy sok gondjuk még ebben a fiatal korban nem volt, az anyjuk házánál éltek, a gázsijukból még arra is tellett, hogy beüljenek a Dobogóba sörözni, s hogy kártyázzanak is, igaz, csak fillérekbe.

Hát a mi Józsink vagy két esztendeig díjnokoskodott. Mindenki dicsérte a hangját; jött egy színtársulat Túrra, annak a direktora (mert beajánlották neki) meghallgatta Józsit, el is akarta magával vinni, nagy hasznát veszi majd az operettekben. De gázsit egy fillért se akart adni, azt majd csak idővel. Tavaly azután annyira felbátorodott, Pestre jött virágvasárnapon, akkor hallgatják meg a Népszínházban a kórusba jelentkezőket. Ezt néki egy színész mondta még Túron. Virágvasárnapra különben feljöttek a vidéki direktorok, és a vidéki színészek is felözönlöttek Pestre, teli volt velök a New York. Ezen nap szerződtek a vidéki társulatokhoz. Úgy hitták ezt a New York-i csődületet: színészvásár. Nohát próbát énekelt Józsi, fölverték kardalosnak. A karmester megjegyezte, elég szívtelenül, hogy nagy kár, hogy ilyen pisze, ha rendesebb orra volna, bonvivant is lehetne belőle, fényes gázsival. Szóval az új szezonra már feljött a Népszínházhoz, augusztus derekán, most esztendeje.

Nem emlékszem már, mennyi gázsit kapott Józsi. Az száz korona volt legfeljebb.

Mielőtt elváltunk, kijelentette Józsi, hogy nagyon szeretne máskor is látni mint túri cimboráját, és azt ajánlotta, hogy menjek el egyszer abba a kocsmába vacsorázni, ahol ő vacsorázik a kóristakollégákkal. Az a kocsmá a Sárhán kocsmá, az Akácfa utcában, majdnem a sarkon, a Népszínháztól egy ugrás. (A mai Nemzeti volt a Népszínház.) A kollegái szívesen fognak látni, efelől biztos lehetek. És ne féljek semmit, nagyon olcsó az a kocsmá, egy koronán alul megvacsorázhatom.

Kár, hogy már nem sokáig élek, elfelejtem, ha meghaltam, a Sárhán kóristáit is, olyan kedves multságom pedig rájok emlékezni.

Egy pár nap múlva a Józsival való találkozás után elmentem a Sárhánba vacsorázni; tíz óra után mentem, ahogy Józsi diktálta, mikor vége már az előadásnak. Még nem is volt ott mind a kórista, némelyik lassabban vetkezik-öltözik, és lassabban mossa le a festéket a képéről. Lehetek tizenketten, mikor bementem; úgyis ráismertem volna annál a fal melletti hosszú asztalnál ülő társaságra, mert nem láttam bajuszt az orrok alatt, de Józsi, aki jelen volt már, rögtön rám kiabált:

– Ide, ide, édes cimborám!

Bemutakoztam a kóristáknak, azok is megmondták a nevöket. Csak vezetéknevet mondtak, mint az urak. Józsi mellé ültem, másik felől idősebb kórista volt a szomszédom, lehetett harmincöt éves. Mind zabáltak a kóristák, majdnem mind előtt gulyás volt, egy tányéron töltött káposztát láttam. Teli volt a Sárhán, teli volt mind a két szobája, elég nagy lárma volt, annak a fele nevetés; úgy néztem, munkás meg kis boltos meg kis hivatalnokféle itt a vendég. Egyik asztalnál nők is ültek, másiknál csak férfiak. A mi asztalunknál aránylag csend volt, hiszen még ettek. Jött azután egy pincér hozzám, étlappal, de Józsi már felvilágosított, azt egyem, amit ő eszik: pacalt, ni, milyen gyönyörű, s felséges jó íze van, majd meglátom. Harminc fillér volt a pacal, ez a legolcsóbb húsétel, nem csak a Sárhánban, az egész világon. Csupa vastag karéj kenyér feküdt a kenyereskosárban, milyen jólesett ezt is látni. Ha csak egy karajat eszem meg a pacal mellé, pompásan jóllaktam, nem kívánok se tésztát, se sajtot. Szerencse né-

künk szegényeknek a kenyér, az az én fele eledelem; nemcsak hogy jóllakat, de élvezet is ez a jó magyar kenyér; életemben ilyen jó kenyeret másutt nem kóstoltam, bejártam pedig Európát Londontól Moszkváig. Mikor az úri világba becsúsztam, csudálkoztam az elején, az úri háznál milyen vékony szeletecske kenyeret talál az ember a tányérja mellett. Mennél előbbkelő háznál voltam vendég, annál kisebb kenyeret kaptam; mulattam ezen magamban; a királynak, szegénynek, mondok, annak biztos már egy falat kenyér se jut.

Fél tizenegyre már végig el volt lepve a kóristák asztala. Lehetek harmincan. Van még több is, azt mondja Józsi, de nem mind a kórista jár a Sárhánba, van, aki mint házasember otthon vacsorázik. Bár ez nem éppen szabály, mert akik itt ülnek, ezek is majdnem mind házások, feleségük a női kórusban van a Népszínháznál. Hogy itt a Sárhánban egyetlenegy nő nincs a kóristák asztalánál, annak az az oka, hogy a feleségek ki vannak a Sárhánból zárva. Ha egy kórista el merné az asszonyt egy este hozni, nemhogy nem engednék leülni az asszonyt, de a férjet is mindörökre száműznék. Az asszonynak otthon kell vacsorázni, azt eszi, ami délről maradt. Voltak a kóristák közt huszonöt éves fiatalok és ötvenéves öregek. A legtöbben iparoslegényekből lettek kóristák, de egy rész színész volt, vidéki társulatoknál, sehogy se boldogultak, mert töktehetségtelenek voltak, így aztán kóristának ment, amelyiknek egy kis hangja volt, mikor már a kenyértelenség fenyegette. Amelyik tehetségtelenbe semmi énekhang nem szorult, abból sűgő lett vagy ügyelő, vagy otthagya a színpályát, ment valami kis hivatalt keresni; aki nem volt oly szerencsés, hogy a városhoz vagy megyéhez bejusson, az örült, ha kikiáltó lehet a pesti Ligetben, vagy ha valami vendéglőben fölveszik csaposnak. Persze nem minden tehetségtelennek kellett a színészettel szakítani, voltak (meg vannak) vidéken is, Pesten is meg az egész világon, akik nem tudni, miért lettek színészek, mert semmit, de semmit nem tudnak, de megcsaladosodtak, és a direktor sajnálja kilötni őket, vagy úgy be tudták magukat annál a direktornál hízelegni, vagy olyan jópofák, szeretik őket, azt a falat kenyeret nem veszik ki a szájukból. Hányszor csudáltam el életemben, aki egyetlen mondatot sem képes a színpadon elmondani úgy, ahogy kell. Mint szerző, a magam próbáin elővettem néha ilyen szerencsétlent, elvonultam vele, próbáltam emberi módon, emberi hangon megkapni tőle valami beszélőnivalóját: ne adj isten! Elkínlódttam egy óra hosszat, hiába. Fenomen az ilyen tökéletes tehetségtelen, fenomennek látom, csakúgy, mint a zsenit. Mintha azért mennének ezek a színpadra, hogy örölk tudjuk megítélni, ki a művész, mert ők nem azok, és az ő földszintje fölé képzeljük a tehetségek magasságait. Megtaláloed ezt a tehetségtelen típust az irodalomban is meg a festők világában is. Akinek az íróság nem akart sikerülni, használható lehet az újságnál mint a napi hírek írója; a piktorok közt pedig éppen a legtehetségtelenebb az, aki a legmélyebben meg van az ő tehetsége felől győződve; úgy tapasztaltam, hogy a rossz festők a legboldogabb emberek a Földön.

Amíg vacsoráztak a kóristák, csend volt, mondom, legfeljebb csak a lezajlott színházi estéről mesélt valamelyik valami tréfát, amit a színpadon csinált egy színész a másikkal, vagy egy kóristával a másik kórista. Ma este például, nem tudom már, melyik operetről volt szó, abban az operetben a követeknek meg kellett a trón előtt hajolni; az egyik követ abban a percben, mikor ott állanak meghajolva, gombostűt szúrt az előtte álló követ fenekébe. Isten őrizz a szúrásra csak meg is moccanni a sértettnek, ilyen dolog a színpadon lehetetlen. Csak a jelenet után, ha kimennek a kulisszák mögé, ott jön a gombostűért való leszámolás, ami csak vidám püfölözés; komolyan haragudni nem szabad a színházban. Erre a mesélésre emlékszem, de nem emlékszem a sok más

apró tréfás mindenfelére, amin a kóristák emitt-amott nevetgettek. Mikor mind megvacsoráztak már, valamelyik mélyebb hangú kórista énekelni kezdett. Nem valami divatos kuplét, se nem nótát, amelyik akkor járta, nem: valamelyik kórusra gyűjtött rá egy régi operettből. Rögtön vele énekelt az egész társaság, olyan teljes hanggal és olyan teljes odaadással, mintha a színpadon volnának. Rögtön megmondom: a kóristák ezt minden este csinálták, ezért hús százalékkal olcsóbban kaptak mindent a Sárhánban az étlapon írott árnál. Mert az ének vonzerő volt; a régibb törzsvendégek ennek az ígéretével új vendégeket csaltak oda, s ezek is ott ragadtak vendégeknek, oly jólesett esténkint a szép és mulatságos kórusokat hallgatni. Elültek sokan egész fél kettőig, ameddig a kóristák ott voltak, és hozatták az újabb meg újabb söröket meg fél liter borokat. Szóval „kifizette magát” az a húszszázalékos engedmény. A kóristák maguk is élvezték persze a régi meg még régibb kórusokat, ezek az ő fiatalságukat jelentették, mikor Nagykőrösön meg Eperjesen meg Zalaegerszegen működtek azóta rég feloszlott társulatoknál. Ki nem mondhatom, mekkora gyönyörűségem tellett azokban a kórusokban; a Nap és Holdból, a Bányamesterből, az Angot asszony lányából, a Gerolsteini nagyhercegnőből, a Szultánból, az Orfeuszából, a Corneville-i harangokból meg a Gésákból meg már nem emlékszem, micsoda más című operettekben valók voltak azok. Némelyik kórus elhangzása után egy-két kóristának könny pottyant a szeméből. Pihentek egy kórus után, pityáztak, mondjuk fertályóra múlva megint rákezdtek.

A Sárhán vendégei megtapsolták néha a kóristákat. És a fiatalabb törzsvendégek, akik már jó párszor hallották őket, velük énekeltek bizonyos kórusokat. Legnépszerűbb volt a Corneville-i harangok kórusának az a része, amelyik úgy kezdődik:

*Tekints ide, tekints oda,
Egy sincs köztünk ostoba...*

Én nem maradtam a Sárhánban fél kettőig, féltem a szobatársaimtól. Legkésőbb éjfélre hazamentem mindig. Mert persze járnai kezdtem a kóristák közé, mondjuk kétszer hetenkint velük vacsoráztam.

Első este, mikor fizetni akartam, ezt kérdi tőlem Sárhánné, terjedelmes asszonyság, néki kellett fizetni:

– Maga is a színháznál van már? Ilyen suttyó gyerek!

Józsi felelt:

– Édes anyuskám, ez a kis cimborám színinövendék, színművész lesz. Néki is tessék a percentet leszámítani.

A kegyes család folytán én is megkaptam a húszszázalékos engedményt.

Némelyik kóristának emlékszem a nevére. Emlékszem Butykóra, Szekulicsra, Miháلكára, Hanákra, Bodorikra, Hovanyecre, Gyenizse Balázsra; ő az egyetlen, akinek még tudom a keresztnévét is, még arra is emlékszem, hogy kötélverősegéd volt, mielőtt elment kóristának. Vaskos termet, feje olyan kerek, mint a görögdinnye, csak nem zöld, hanem piros, mintha Pesten is úgy sütné mindig a nap az orcáit, ahogy süttötte valahol vidéken, mikor az udvaron azt a kifeszített nyers kötelet, végigsétálgatván mellette, sodorta, nyomkodta a két tenyerével. Volt a harminc kórista közt Szabó is, Kovács is meg Kiss meg Nagy is. Emlékszem még egynek a nevére; dehogy felejtettem el: ez volt Nánási; lehet, ipszilonnal írta, nekem i-vel mutatkozott be. Nánásinál csúnyább ábrázatot nem látott az ember Pesten, ő maga szerint egész Magyarországon ő a legcsúnyább. Az orra, az egy kicsi fonnyadt vöröshagyma volt; engedjék el az egész

fizimiskájának a leírását, mert az lehetetlen. Ő volt a legkedélyesebb a kóristák közt, Nánási; talán a bölcs végzet intézte, hogy néki mindig jókedve legyen, különben a csúnyasága folytán kétségbe kéne esnie. Mikor magáról kellett beszélni néki, csak úgy emlegette magát: a szép Nánási. Mindig harmadik személyben említette magát, sose mondta, hogy: én. Kijelentette egyszer, hogy ő már rengeteg nőnek elcsavarta a fejét: ugyanis amelyik nőre ránéz a járdán, az a nő elfordítja az arcát utálatában. Volt egy nevezetes specialitása a szép Nánásinak: a pajzán népmese, ahogy ő nevezte. Maga költötte népmesékkal szórakoztatta az asztalt, ha különös jókedvében volt. Az a pajzán mese az elképzelhető legrágárabb pajzanságok füzére volt. Ha a nagy botos juhászról szóló népmeséjét mondta el, meg kellett halni a kacagástól. Olyanok is könnyeztek röhög-tükben, akik már harmincszor hallották. Azt is a szép Nánásitól hallottam, hogy mért nem szereti ő a fácánt. Azért, mert mindig más eszi.

Lehetett a szép Nánási 48-50 esztendő. Feleséges ember volt. Józsi megmondta: az asszony is csúnyácska, összeillenek. Hogy mi volt a szép Nánási valaha, mielőtt kórista lett, azt nem tudom, elfelejtettem megkérdeni.

Valami remek kis dolog jut eszembe, azt hiszem, ezt Hanáktól hallottam; az is idősebb kórista volt már. Mesél egy este abból a múlt időből, mikor vidéken „pályázott” (még mint színész). Orosházán működött a társulat; irtó szegények voltak, öten béreltek egy szobát valami özvegyasszonynál. Ágy nem volt a szobában, ágynemű se persze, deszkapriccsen háltak, takaróztak, amivel tudtak.

– Olyan kemény volt az a priccs, kérlek, de olyan kemény volt, minden öt percben fel kellett kelni pihenni.

Még a fülemben van a Hanák hangja, így beszélt:

– Oon kemín vót az a priccs, kérlek, de oon kemín vót...

Ilyen adattal talán csak Shakespeare tudta jellemezni az emberi nyomorúságot.

És mintha ennek a Hanáknak köszönhetném azt a jó tanácsot is, amit adott egyszer, mikor már kicsit összeszoktak velem a kóristák:

– Pajtás, még gyerekember vagy, de nem árt lesz, ha mán ilyen jókor adok néked egy tanácsot. Ha majd egyszer megházasodol, csak olyan nőt vegyél el, akinek egy foga sincsen. Engemet olyan asszonnyal vert meg az isten, akinek megvót mind a harminckét foga, mindent megzabált előlem. Nagy szerencsém, pajtás, hogy eltaposta a villamos.

Meg kell jegyezni, az egész kóristakoszorúval tegeződtem már.

Egy kórista, nem tudom már, melyik, villa helyett mindig azt mondta: vella; idegesség tett ennek a hallása; hiába próbáltam azt a kóristát a vellából kigyógyítani. No aztán sok magyart hallottam életemben vellát mondani; hol vették ezt vajjon?

Másik kórista, ha jól emlékszem, Szekulics, piszkos fráter volt, nem a jellemét értem, csak a külsejét; cipője, ha egyszer sárba járt, hónapokon át őrizte a sarat, gallért jó, ha egyszer egy héten váltott; körmeire jobb volt rájok nem nézni; zakója teli zsírpecséttel; ezeket a pecséteket Szekulics anyajegyeknek nevezte.

Egy kóristának meg fényes lett az ócska öltönye, azt mondta az öltönyére: most éli fénykorát. Ezt a szegényes viccét őtőle hallottam először.

Egytől meg azt hallottam, mikor vacsora után elővette a cigarettatárcáját, és a mellette ülőt megkínálta:

– Gyűjts rá, nem látszol olyan szegénynek.

Eszembe jut most az a másik kórista, kit én kínáltam, és aki két cigarettát vett ki a doznimból egy helyett. Ezt később is tapasztaltam, szegény ördögök szokása volt.

Egy kórista meg azt mondta, mikor egy színésről beszéltek, hogy az milyen tanult ember:

– Én is nyolc évig jártam a gimnáziumba.

S megmagyarázta: péksegéd volt Kisújszálláson, ő hordta a peracet a gimnázium udvarára a tízórai tízpercben árulni.

És egy kórista, aki odatolta egy kollega elé a sótartót, mikor az a kollega megköszönte, azt mondta udvariasan:

– Részemről a bizsergés. (Ezt is hallottam azután sokszor a színésznép közt.)

El ne felejtsem: az a pirosposzsgás Gyenizse Balázs, mikor megismerkedtünk, ezen mód mutatkozott be:

– Gyenizse, kardalos és a Sose halunk meg! temetkezési egyesület tagja.

Az meg megint Hanák volt, igen, aki a nadrágzsebben pálinkáspoharat tartott, és mikor ő az ő két deci vinkójával végzett, oda-odatartotta mindig másik kórista elébe, aki előtt bor állott, a pohárkáját. Szót se szólt. Az a másik, az fölvette a borát, telitöltötte Hanáknak a pálinkáspoharat. Hanák azt a korty borocskát csöppenként itta. Megmagyarázták ezt ott nekem. Esztendőig pályázott Hanák Miskolcon, ott is csak kórista volt. Előadás után a színészek vacsorázni mentek abba a híres Böcögőbe. Velök ment mindig Hanák is; ő nem vacsorázott, arra néki nem tellett, csak azért ment velök, hogy emberek közt legyen; ilyen korán ő még nem tudott aludni, felesége volt (az is kóristáné), avval nem tudott volna mit diskurálni. Nahát, volt ott a Böcögőben egy nagy agglégénysztal. Mikor a színészek megjöttek, akkorra az urak megvacsoráztak, már csak boroztak. Kedvelték a színészeket, odahívták az asztalukhoz őket. És persze poharakat hozott nekik a pincér, az urak itatták őket gavallérosan. A színészek vidám színészhistóriákat meséltek az uraknak, evvel fizettek a vendéglátásért, meg avval, hogy danoltak (azok is) az operettjeikből, a cigány kísérte őket, rögtön megtanulja a cigány a legújabb dolgokat is. Inni adtak az urak a komédiásoknak, de enni nem, eszükbe se jutott, hogy ezek közt lehet valaki, aki még nem vacsorázott. Szóval Hanák ott ült éhesen; mit csináljon szegény, ivott, ivott, a borral verte el az éhségét. Tenger bort nyelt Miskolcon az alatt a három vagy négy esztendő alatt, így kapott rá a borra. Az a szerencséje, hogy ilyen szegény ember, hogy vigyáznia kell a garasra, különben iszákos volna, nem is élne már talán, megölte volna az ital, pláne, hogy ilyen nyápic alak, tessék csak ránézni. Elmesélte nekem Hanák a házasságát, az is szép dolog. Éppen ott Miskolcon esett meg rajta a házasság. Avval kezdődik, hogy Debrecenből Miskolcra szegődött; október elsején kezdte a társulat a szezont, szeptember huszonhatodikán kellett Miskolcra érkezni, egynéhány próbát tart a társulat. Kérem, Hanák késett egy napot, mert rossz vonatra talált ülni, csak az éjjeli vonattal tudott azután elutazni. Reggel nyolckor jött meg a vonatja; elment a kávéházba fröstökölni, onnét a színházba, már el is kezdték a próbát. A próba szünetében azután elkezd a kollegáknál érdeklődni, ki tudna néki valahol kvártélyt. Nem tudott senki. És a színész mind vagy másodmagával lakott egy szobácskában, vagy olyan pici lyukat vett ki, hogy oda még egy személy be nem fér. Jaj, mit csináljon, most a nyakába vegye Miskolcot? Megszólal ott egy kis nő:

– Kedvesem, énhozzám jöhet lakni, van a szobámban egy dívány, azon elalhat, míg rendesebb lakása lesz.

Hát odaköltözött a kofferjével Hanák a kis nőhöz, aki akkor segédszínésznő volt; még három nap múlva is nála lakott, mert hiába keresett szobát. Elsején kitétték a színlapot a színház falára, Ocskay brigadéros, a kis nő valami tót asszonyt fog alakítani,

látja Hanák, hogy a neve (mondjuk Kis Mariskának hítták) úgy van a színlapon: H. Kis Mariska. Kérdi azután a kis nőt:

– Mondjad csak, ki az a há?

– Maga.

Ilyen röviden hozzáadta magát Kis Mariska Hanákhoz, a Hanák megkérdése nélkül.

(Azt mondani se kell ugyebár, hogy már első éjszaka viszonyt kezdett Hanák Kis Mariskával.)

Ott maradt Hanák Kis Mariskánál, a H. meg ott maradt a Kis Mariska neve előtt. Idővel elmentek az anyakönyvi hivatalba.

Nem tudom, melyik másik kórista fölemelte egy este a lábát, mutatja a szomszédnak a cipőjét: nézzed, milyen patent foltot tett a cipőmre a suszter, alig látszik, ugye? Megmocorgott a szívem, mikor ezt hallottam, apám jutott eszembe: apámnak is egyszer, mikor a cipőjére foltot tettek, olyan nagyon tetszett az a folt, napokon átal gyönyörködött benne, nem győzte dicsérni, hogy milyen szép az a folt a cipőjén.

Magam nem bírtam rászánni magam, hogy foltos cipőbe járjak, inkább megkoplaltam, de ha már nagyon kellett, elmentem ócska cipőt venni a Teleki térre.

Az is eszembe juttatta a Sárhánban a szülei házat, hogy a kóristák mindig kimártogatták a tányért, ha megették a vacsorát. Mert minálunk is, mint minden szegény háznál, törvény volt, hogy a tányért kimártjuk. Mikor abban az Aradi utcai házban ebédelgettem, ott is láttam, némelyek kimártogatták a tányérjukat, de oly fényesre, hogy azt a tányért odakinn nem kellett felmosni. Az is eszembe jut, hogy otthon kiszívtuk a kukoricacsövet, minekután lerágtuk már a szemeket, és hogy a görögdinnye héját kikapartuk, ameddig csak piros volt.

Mikor elmentem a Sárhánból, éjfél előtt, és köszöntem a társaságnak, egy kórista mindig avval köszönt vissza: lö pá! másik pedig azt kiabálta rám mindig, lelkesen: a hajmeresztő viszontlátásra! (Találkoztam azután a színésznép közt mindenütt ezekkel a köszönésekkel.)

Egy este, hazamenet, világosságot láttam a Natália szobájában. Ez azt jelentette, hogy hálóvendége van. Külömben ő ilyenkor már régen aludt. A hálóvendég tíz koronát fizet.

Tanultam ott a kóristák közt valami nagyon szépet. Ezek mind olyan szegények voltak, éppen csak élhettek. És soha ezek nem panaszkodtak. Nem irigyelték a primadonnát, a bonvivant-t, se egy-egy jó fizetésű színészt nem irigyeltek, egyetlen szavukból nem lehetett erre következtetni. Vidámak voltak, soha vígabb kompániában nem voltam, mint ezek közt a szegény népszínházi kóristák közt. Mi gondjuk volt ezeknek? Semmi. Kapnak annyi gázsit, amennyi az ő véghetetlen szerénységükben elég nekik; ha megöregszenek, és nem énekelhetnek már, éléldéglnek majd a nyugdíjacskából. Azt szeretném mondani, hogy ezek a kóristák boldog emberek voltak. Mi kell hát a boldogsághoz? Szegénység és szerénység. Ezek megszokták a sorsukat, nem vágytak már többre, mint amit kapnak, és nem marták őket kielégíthetetlen ambíciók. A színházban telik majdnem az egész életük; odamennek délelőtt tízkor, és legalább kettőig ott vannak, próba van mindennap; este meg héttől tízig vannak benn, azután jön a Sárhán. Ha dolgoznak a színházban, az azt teszi, hogy énekelnek; azonközben zenét hallanak, és az a zene gyönyörűséget csempész a lelkükbe. A színpad, a díszletek, a kosztümök, a darab, az mind valami mese, valami álom. Jóllehet nem művészek, inkább napszámosok, de a színházhoz tartozván, a kóristáknak is levegőjük, képzeletük,

életük a színház. A kórista is úgy van vele, mint a színész: nem tudja elgondolni, hogy valami más is lehetne az ember, hogy egyebet is lehet a világon csinálni, mint játszani a színházban. Ezt a csoda azonosságát az embernek a mesterségével ennél a kettőnél láttam csak a világon: a színésznél meg a piktornál. Az se bírja elképzelni, hogy más is lehet az ember, mint füstő.

Natália ott ül az ablakban a Lázár utcában. Mondtam, ugye, hogy nem mindennap mentem oda, legföljebb háromszor egy héten. Nem akartam, hogy rám unjon. Nem lettem szerelmes belé, nem. De nagyon kívántam őt. Nem mondom, ha kissé lekoplalom, rá tudtam volna áldozni egyszer-egyszer azt a két koronát, amibe Natália került. Ezt meg tudtam volna cselekedni az ismeretségünk elején, de most már, hogy hónapokon át barátkoztunk, most már úgy éreztem, hogy lehetetlen őelőtte mint vendég jelentkezni. Megbántanám vele. Megszoktattam ahhoz, hogy én nem egy élvemet szolgáló eleven gépnek tekintem őt, hanem embertársamnak. Biztos elutasítana, s megharagudnék rám, ha csókot kérnék a két korona lefizetése árán, meg is szakítaná talán a velem való érintkezést, vagy ha nem, hát kinevetne, ahogy a koldust kinevetik, mert olyan szegény vagyok. Lám, nem kérdezte soha, mért nem megyek be egyszer hozzá. Világos, hogy azért, mert nincs rá pénzem. Nem akart a kérdésével zavarba hozni. Imitt-amott, ha már nagyon nehezemre esett az önmegtartóztatás, elmentem valamelyik egykoronás házba, ahonnét azután mélyen lehangolódva jöttem ki. Mikor ilyen fiatal az ember, még csak fiú, micsoda hitvány nőanyagra van az ember utalva. Mint Shakespeare mondja: jó fogakkal rossz húst enni. Ábrándoztam Natália felől. A teste felől. Meg-megpróbáltam persze hangolódni, hogy verset írok Natáliához, de hát az nem ment. Ahhoz szerelmesnek kellett volna belé lenni.

A járdán ha nő jött, Natáliához hasonlítottam. Nagyon ritkán találtam őnála szebbnek valakit. És már nagyon közel voltam ahhoz, amit a szerelmesek éreznek, hogy ti nekem csak ő szép, az az egy, a többire nem vagyok kíváncsi. S ha tetszett is egy-egy szép fiatal asszony, éppen csak utána fordultam egypár pillanatra (tovább nem volt mit nézni, mert a lábak nem látszottak), eszembe nem mert volna jutni, hogy ez is nő, hát-ha megtetszeném neki s megölelné? Ó, dehogya, mi tessék rajtam? Egyfelől gyereknek néz, másfelől meg rosszul táplált, rosszul öltözött fiú vagyok, álmodnom se szabad nőkről. Kató megcsókolt, ő tudta, hogy költő vagyok. De ezeknek itt az utcán fogalmuk sincs arról, hogy ki vagyok; és ha tudnák, se adnának rá semmit. Jó sokáig nem mertem asszonnyal szemben a hím ígényeivel fellépni. Talán esztendő múlva, mikor már nem a Lázár utcában laktam, hanem a Lovag utcában volt egy kis udvari hónapos szobám (ez már lehetett az ötödik; az előbbieket otthagytam a poloska miatt); a lakás gyermektelen fiatal páré volt, a férj címfestősegéd, este járt haza, görbe hátú vékony emberke; az asszony elég jóképű s szép mellű kis nő. Egy hete se laktam még ott, egy reggel, mikor az asszony bejött ágyalni (én már éppen menni készültem), szó nélkül magamhoz húztam, elkezdtem csókolni. Nem csapott pofon, még csak el se taszított, se nem kérte ki magának ezt a szemtelenséget, nem, kicsike ellenkezés után engedte magát csókolni, ölelni, simogatni, csak a száját nem akarta kinyitni, mert becsukta a száját, mikor odahajoltam. Hízelegve kértem, és kértem dühvel, hogy nyissa ki a száját, csókoljon vissza: nem, nem és nem. Csak jártatta a fejét, a szeme le volt csukva. Nem. Mikor azután elengedtem, avval magyarázta a viselkedését, hogy azt mondja, ő vallásos zsidó asszony, és néki az édesanyja azt tanította, hogy amelyik zsidó asszony megcsalja az urát, az megvakul. És ha ő is megcsókol, az már csalás. Nagyon nevettem, mondom néki:

– Hallja, ha ez igaz volna, száz meg ezer vak asszony járna az utcán. Hogy lehet ilyen buta babonában hinni?

Hiába papoltam néki, se aznap, se később nem vittem annyira se, hogy kinyissa a száját, visszacsókoljon. Megjártam evvel az asszonykával, evvel száz esztendő múlva kellett volna találkozni, mikor már (remélem) nem lesz zsidó vallás, legfőleg Palesztinában.

Azt mondtam egyszer Natáliának, szeretném, ha pénzem volna, kiszabadítanám őt ebből a helyzetből, kis varrodát rendezhetne be, hiszen tud varrni, ott megkeresné tisztességesen a kenyerét. Szenvedélyesen tiltakozott ez ellen az ábrándom ellen.

– Csak ne sajnáljon engem, én nagyon meg vagyok elégedve. Ki előtt szégyelljem magam, és mér szégyelljem magam? Annyi más nő csinálja, amit én csinálok, mi van abban? Se nem kódulunk, se nem lopunk, becsületes nők vagyunk, százszor becsületesebbek, mint azok az úriasszonyok, akik az uruk háta mögött, meg sokszor az uruk tudtával is, pénzér adják oda a testöket; sok eljár, úgy, mint a rossz nők, a találkahe-lyekre, ott árulja magát, és azután kezét csókolgat magának mint úrinő. Ezeket kell szem-
beköpní, nem a bárcásokat. Nem kell engem megszabadítani, szabad vagyok én, és én-
nekem semmi bajom sincs. Én még a Kisrókusba se voltam, mert én soha még beteg-
séget nem kaptam, jó órába mondjam (kopogott az ablakdeszkán), tudom, ez csak a
szerencse, hálát adok érte az istennek. Most sétáljon el egy kicsit, ez a pasas énhozzám
akar bejönni.

Elsétáltam; jött ott egy negyvenévesforma férfi az Opera felől, csakugyan Natália
ablaka előtt állott meg, fél perc múlva bement a kapun. Ez a férfi kancsal volt, az ilyen-
ről nem tudni, hová néz; hogy találhatta ki Natália, hogy őreá néz? Ilyen praxisa volt
kérem néki. Valami húsz perc múlva kijött a kapun ez a férfi; jött Natália is hamar,
visszaállottam elébe, s ő beszélt tovább, mintha mi sem történt volna:

– Igen, egészséges vagyok, és semmim se hiányzik, úgy élek, mint a nagyságák; a
viciné takarítja a szobámat, ő mos, vasal rám, ő hoz nekem reggel kávét, vaját, tojást
innen a Révay utcai kávémérésből, ebédet is egy Hajós utcai kifőzésből, mondhatom,
prima ebéd, vacsorát is ő csinál, itthon, így jobban tudok spórolni. Tiszta vagyok, el-
megyek minden héten a Hungária-fürdőbe. A kezemet magam manikűrözöm, arra
nem költök, de nézze meg a körmeim, milyen ügyes vagyok.

Tényleg, kifogástalanul volt a bőr a körmeiről lenyesve. S ragyogott a körme, mint
az arany. A körme fényesítésére kikszet használ ő is, megmondta; kapni azt a drogériá-
ban. Szép keze volt Natáliának.

Megnézte az én körmeimet is; az érdekelte, van-é hold a körmöm alatt. Három hol-
dacsám is volt.

– Szerencsés lesz maga az életben, a hold szerencsét jelent – ez volt a Natália ítélete.

Egy másik délután meg mertem kérdezni tőle, van-é neki is szívszerelme (akit kö-
zönséges nyelven stricinek hívnak), mert hallottam, hogy ez minden kéjnőnek van;
meg is értem, úgy kell nekik a szerelem cserébe a sok pasasért, akiknek el kell magu-
kat adni. Nem látok senkit, akiről azt képzelhetném, hogy ő a Natália szerelme, de ha
van, akkor biztos éjszaka jár hozzá.

Felcsattant erre Natália:

– Dehogyan van énnekem, mit gondol maga! Frásznak kellene ezek a firmák, ezek
csak arra jók, hogy kipusztítsák az embert. Hogyisne, majd ezeknek strapálok én! Ez
a hülye itt (jobb felé biccentett; az a Mici most nem volt az ablakban), ez mindenét a
fiújának adja, csúnyán el van adósodva, mert annak semmi se elég, a lóversenyre hord-

ja a pénzt; én már régen kikapartam volna a szemét! Nem is szép fiú, mert vastag; szerintem férfiába a kövér éppen olyan csúnya, mint nőbe; csak az imponál a Micinek, hogy kereskedőseged a fiú, én még ilyen hülye nőt nem hallottam életembe. Nézze, én is várok valakit, akit majd szeretek. Azér gyűjtöm a pénzt, van nekem egy szép álmom, megmondom magának: egy pincér az én álmom, aki csinos férfi legyen, de nem az a legfontosabb, a legfontosabb, hogy jól kiismerjem, hogy jellemes, szolid ember, nem szabad nagyon fiatalnak lenni néki, legalább harmincöt éves legyen; mert akkor már nem fog elromlani. Nem szabad, hogy kártyás legyen, és hogy az italt szeresse. Szóval én ahhoz a férfihoz, ha már jól kiismertem, férjhez fogok menni, mondjuk négyöt év múlva, akkorra már lesz annyi pénzem, hogy avval kezdeni lehet valamit. Legjobb szeretném, ha belépne főpincérnek egy elegáns kávéházba, tudja, hogy azoknak kauciót kell letenni, nahát elég lesz majd a pénzem a kaucióra, amellet még be tudok magunknak egy szép kis lakást is rendezni. Még azt is remélem, hogy tudok még majd gyereket szülni, hiszen elég fiatal leszek hozzá; hát énnálam boldogabb nő nem lesz akkor Pesten. Az addigi életemet úgy veszem majd, mintha igaz se lenne, csak mesélte volna valaki. Messzire megyek majd lakni a Lázár utcától, nyolc vagy kilenc kerületbe, soha nem járnak ott olyanok, akik erre laknak, vagy itt szokott dolguk lenni a Lázár utcába, szóval senki nem fogja sejteni, hogy kéjnő voltam. Egypár év múlva ezután majd rábeszélem az uramat, hogy nyissunk kocsmát, az a legnagyobb üzlet a világon. Addig persze spórolni kell, hiszem, hogy az uram is spórolós lesz majd mellettem. Nincs szebb élet, mint akiknek kocsmajoguk van. Minden évbe gazdagabbak lesznek. Látom magamat, hogy tisztességes asszony barátnéim vannak, együtt megyünk az óvodába a gyerekünket hazahozni.

Elhallgatott Natália, hosszú édes sóhajjal, vele hallgattam egy kicsit, mondhatom, meghatódtam az ő szép álmától. Hogy nem tud szebbet álmodni szegény, mint hogy gazdag kocsmárosné legyen. A trafik Jozefája, ő legalább grófról meg lordról álmodik, mikor álmodozik.

Emlékszem valamire: mikor aznap elköszöntem Natáliától, és mentem le az Opera felé, szembejött egy fiatal, szegényesen öltözött nő, az olyan csúnya volt, de olyan csúnya; orra, szája, még a füle is elállott; olyan irtóztató csúnya volt... ahogy van százszor-szép, úgy volt az százszorcsúnya. Majdnem megállottam a hatástól, amit tett szegény reám. Utána fordultam, úgy álltam egy darabig, az életére gondoltam, az egész életére, születésétől haláláig. Ennek a szerencsétlennek nem örült az édesanyja, nem becézte, mint szokták a gyerekeket, pláne a kislányokat. Mennyit verhették ezt, a legkisebb hibáért, mert ilyen csúnya. Mennyit csúfolhatták az iskolában. Nem volt néki jó kis barátnéja. Nem lehetett ennek egy vidám órája életében. Hogy megy ez férjhez, mikor nem gazdag, a gazdag leányt elveszik, akármilyen förtelmes rútság lehet. Ennek nem hízelegtek fiúk, ez után senki nem sóhajtott, ezt nem ölelte, nem csókolta senki se. Hiába van melle, senki érinteni nem kívánta; ez soha nem fog gyereket szülni; hiába vágyott ő is szegény éjszaka az ágyában férfi után; a női szervei elfonnyadnak, mint a mezőn a dudva; ahhoz a titokzatossághoz, ahhoz a csodálatosságához, ami a női test, néki semmi köze sincsen. Nincs doktor, aki meggyógyíthatná, s nincsen pap, aki megvigasztalhatná. Mit szenvedhet ez, míg a szeretkezésre alkalmas női mivolta tartani fog. És még alkonyatában is micsoda kínnal mereng majd az ő elmúló élete felől. Az a gondolatom támadt ott, hogy az istennek a legnagyobb bűne, hogy csúnya nőt is teremtett. Verset akartam írni, az istent vádolót, de nem írtam meg, féltem az

istenes lapoktól. Bánom, hogy meg nem írtam azt a verset, a Népszava biztos kiadta volna; ez nem jutott eszembe.

Egy pár nappal ezután, szép őszi délután, mikor megint elmentem Natáliát látni, nem találtam őt az ablakban. Bizonyára vendége van; várni kell. De Mici, aki az ablakban ült, odaszólt hozzám; ne várjam, hogy az ablakba jöjjön Natália, mert ő fekszik, beteg lett. Erre beszóltam a függönyön át a Natália szobájába:

– Én vagyok itt, kedves Natália. Mi baja van?

Pici csend, azután felelt, gyöngye hangon:

– Gyöjjön be.

Negyed kiló szőlő volt nálam, Natáliának vettem: kihúztam egy kis fürtöt, Micinek adtam, mielőtt bementem Natáliához.

Odakint teljes napvilág, a Natália szobájában alkonyat volt. Nemcsak mert a csipkefüggöny ellopott valamennyit a világosságból, hanem azért is, mert ez a ház az utcának az árnyékos oldalán állott. Bal felé volt a dívány, ott feküdt Natália. A paplan egy székre volt lökve; meleg volt a szobában, merő nyár volt az a szeptember. A Natália feje alatt volt egy nagy párna, azon egy kis fejbáncos, úgyhogy elég magasán volt a feje. Haja kibomolva, gazdagon esett kétfelől a párnára. Észre kellett vennem azonnal, akármilyen borult volt a szoba világossága, hogy a Natália képe sokkal barnább, mint amilyen barna. A testén virágos pongyola, egyik keble szabadon, és az egyik lába is térdig födetlen. Ahogy feléje léptem, meglátta a szőlős staniclét:

– Szőlőt hozott! Jaj de kedves!

Nyújtotta a kezét a szőlőért; rögtön csipegetni kezdte.

– De jó édes! Éppen gondoltam, hogy szőlőt hozatok, úgy megkívántam. Pedig nem tudom, szabad-é szőlőt enni.

Akkor aztán megmondta: sárgasága van, két napja hogy beteg lett. Külömben nem fáj semmije. A doktor felvilágosította, ez a betegség a májból jön, gyomorrontás okozta. Nem tudja, mitől rontotta el a gyomrát.

Akkor már ültem is, mert leültetett a díványra maga mellé. Kicsit mozdult, egyik papucs leesett, mert papucs volt a lábán, piros selyempapucs. Lehajoltam a papucs után; felhúzta a térdét, hogy a papucsot megint a lábára vegye. Attól, hogy a térdét felhúzta, mindene kilátszott, mert szétesett a pongyola két szárnya. Elkaptam a fejem, hogy ne lássam, amit látok; szédültem a meglepetéstől, az izgalomtól. Kinevetett. És visszahúzta a pongyolát a hasára. Ing nem is volt a testén. Maga mellé csapott bal kézzel a díványra:

– Csüccs közelebb. Vagy fél tőlem?

Feljebb ültem a díványra, majdnem érintettem a testét, éreztem a combjának a melegségét. Cigarettaival akartam az izgalmamot enyhíteni.

– Szabad rágyújtani?

– Tessék. Hamutartót ott talál a kis asztalon.

Az a kis asztal a toalettasztalkája volt, közel az ablakhoz. Elhoztam a hamutartót, a díványra tettem, megsodortam a cigarettám, rágyújtottam. Azalatt beszélt Natália: kiülhetne az ablakba, de nem akarja így mutatni magát a világnak. Nagyon unatkozik. Hozatott Friss Újságot, a levelezést elolvasta, más semmi nem tudja érdekelni. (Az apróhirdetések jó része a Levelezés volt, az összes napilapokban; szerelmet kerestek ebben a rovatban; ábrándos leányok, asszonykák itt leveleztek a még nem látott partnerrel, akivel egynéhány apró levél váltása után netalán majd megismerkednek; voltak ugyan leányok olyanok, sose mentek el a személyes ismeretséig, kiélték az álmukat a

levelekben; egy nőtípus, kis sorsú asszonykák, tisztviselőnők, bolti lányok itt kerestek férfit, aki rendszeresen támogatja majd őket, és urak, félurak ugyancsak itt kerestek menénel olcsóbb állandó barátnőt, esetleg olyan nőt, aki nem kér pénzt, beéri az élvezettel, legfőljebb színházba, cukrászdába vivésre számít, és kis ajándékokra vár, parfümre, fátyolra, kesztyűre; voltak szegény lányok, akik az apróhirdetésben kerestek olyan pénzes férfit, akinek a szüzességüket eladhatják; koros emberek meg középkorú magános hölgyek is a Levelezésben nyomoztak „ismeretség hiányában” olyan valaki után, akivel házasságra léphetnek. Nem éppen jellemes és erkölcsös letört urak is a Levelezésből remélték, hogy olyan nőre tesznek szert, aki bőkezűen kitartja őket; sok férfi azt is beírta a hirdetésébe, hogy *kor mellékes*. És csúnya lányokat a levelezés útján igyekeztek férjhez adni kisebb-nagyobb hozománnyal.)

A Natália szobájában, a díványtól egy lépésre, az udvar felé, paravent állott, félkörben, a vaskályha előtt, annak a teste is be volt ezüstözve. A nádból való paravent végig volt mázolja japán motívumokkal, virágos fákkal, kimonós, legyezős nőekkel, hidacs-kákkal meg madarakkal. A paravent nádjába be voltak dugva férfifényképek meg színes anzikszkártyák; virágok voltak azokon, meg dicső szép hölgyek. Nem postán jöttek ezek az anzikszok, nem, vette őket Natália, s telitűzdelte velők a paravent-t, szobadísznek. Szekrény is állott a szobában, fehérre festett szekrény, attól balra a toalettasztalka, jobbra pedig az ajtó felé, ott állott a mosdó, azt az ablakból nem lehetett látni a szekrény miatt; a mosdón a lavór, vizeskancsó a lavórban, a mosdó mellett a földön még egy lavór, abba kellett a piszkos vizet önteni. S a mosdón a lavór mellett szappan, fogkefe, fogpaszta egyik felől, másik felől egy sötét üveg, azt már jól ismertem, abban van a hipermangán, híg piros folyadék, amivel a férfiak az ölelkezés után lemossák a testük közepét.

Mikor a cigarettámnak vége lett, kicsit hallgatott Natália; a számba dugott egy szőlőszemet, fűjt egyet a levegőbe, s elnevette magát, így mondta nevetősen:

– Milyen meleg van ma.

S szétvetve magán a pongyolát, kicsit halkabban szólott:

– Na gyere, szeress meg.

Nem így fejezte ki, hanem a legparasztabb szóval.

El lehet képzelni, mily mohón vetettem rá magam Natáliára.

Öt óra után mentem be Natáliához, mondjuk, fertályóra telt el, míg elkezdtünk szerelmeskedni; nem tudom, hányszor rohamoztam meg, telhetetlen voltam, olyan mámort jelentett nekem az ő szép teste; fél nyolc lehetett, amikor eltolt magától avval, hogy ő már nagyon fáradt. Némán pihegtünk jó darabig egymás mellett. Odkolonyillata volt a bőrének, azt is nagyon élveztem. Oda-odahajoltam hozzá, szájon csókolni, és aztán a testét csókoltam, ahol értem; aprókat nevetett halkán, és azt mondta mindig:

– Te bolond, te bolond.

Sötétségbe borult a szobája, a hajának a feketesége duplán fekete lett, és látszott az az aranyos fénylés a körmein. Elkezdett simogatni, attól megint fölgerjedtem; de Natália egymásra szorította a két combját, eltaszigált, azt mondta azután:

– Nem szabad, elég volt mára.

Még egy kicsit hallgattunk kettesben, felült hirtelen:

– Jaj, hány óra lehet?

Nem tudtam. Óráim nem volt. Föl kellett állanom, a gyufaskatulyát kitapogatni a padlón, letettem a hamutartót, abban volt; a gyufa lángjánál aztán megnéztem a Natália vekkerjét, az ott állott az ablakdeszkán. Egy perc híján negyed kilenc.

Natália hívta a vicinét, odaadott néki három koronát (amit a párna alól vett ki), avval, hogy csináljon rántottát két személyre, és vegyen ennyi meg ennyi deka sajtot, hozzá zöldpaprikát, vagy négy zsemlyét meg két üveg sört. Vele kell vacsoráznom. Szabadkozom egy kicsit, de éreztem, hogy nem illik a vacsorát el nem fogadni. Szörnyen meg is éheztem már.

A viciné, kicsi sántikáló néni, meghozta hamar a vacsorát (a rántottát otthon csinálta), széket hozott be, a dívány elé tette, mert Natália nem kelt föl a vacsorához; erre a székre meg a másik székre, amelyik a szobában volt, letálat; hozott poharat is, mert a szobában csak egy volt, a mosdón. Kimondhatatlan jólesett a vacsora. Elszívtam egy cigarettát, azalatt cirógattam a Natália haját a párnán, és nagyban hízelegtem néki, hajától a bokájáig magasztaltam mindenét, azt mondtam néki, ilyen szép női testet életemben nem láttam. (Ami bizony igaz is volt.) Szerettem volna ott maradni éjszákára, vele hálni. De ezt nem engedte meg Natália. Azt mondta, a szomszéd lányok észrevennék, azt hinnék, szerelmes lett belém.

Megmosdottam, megfésülködtem, mentem. Persze csókkal búcsúztunk; megkérdeztem Natáliát, jöhetnek-e holnap is? Azt mondta: győjjön.

Nem mentem még haza, sétálni volt kedvem, élvezni a hangulatomat. Úgy néztek le a csillagok, mintha csak engem néznének, mintha tudnák, mi történt, mintha cinkos öröm volna a ragyogásuk. Az Opera felé indultam, kimentem azután az Andrassy útra. Be-behunytam a szemem, hogy annál jobban tudjam Natáliát visszaképzelní, az arcát, a testét. És visszahallottam a nevetéseit, a lihegéseit, nyögéseit. A falnak kellett támaszkodni, mert szédültem, mert megrohant megint a vágy, pedig mennyire el voltam gyengülve. El-elnevettem magam félrészeg hangulatomban. Kifordultam azután a Teréz körútra. Elmentem a New York kávéházba. Biztos lesz ott legalább egy költő. Nagyon, de nagyon kellett valaki, akinek Natáliát elmeséljem. Nem fért belém. Csakugyan találtam a nagy asztalnál egy szál költőt: Viktort, a jogászt, a gazdag uzsorás fiát. Újságot olvasott ott magában. Lábujjhegyen léptem melléje, homlokon csókoltam. Nahát, meg volt lepve Viktor, kiejtette a kezéből az újságot.

– Megbolondultál?

– Igen! Olyan boldog vagyok, barátom.

És leülvén, elmeséltem néki az egész Natáliát, elejétől végig. Mikor végeztem, azt mondta:

– Irigyellek.

Avval feleltem, hogy kívánok néki is ilyen jó nőt.

– Nem a nőért irigyellek. Csak azért, hogy így tudsz örülni.

Kihúzott azután a belső zsebből egy friss verset, felolvasta. Nyugodt lelkiismerettel dicsérhettem a Viktor versét, mert nem figyeltem oda, nem tudhattam, milyen verset méltányolok.

A lakótársaimnak szót se szóltam Natália felől. Másnap délig aludtam. A háziasszony bejött kilenckor takarítani, nem bírt felkölneni. Hiába költött tízkor is. Délután a szőlő mellé egypár szekfűt is vettem Natáliának. A szekfűt nem virágüzletben vettem, hanem az utcán, ott sokkal olcsóbb.

Örült a virágnak: nahát, szép tőlem, hogy a virág is eszembe jutott. Külömben is imádja a szekfűt.

Elmesélte, hogy itt volt a doktor; most másodsor, megnyugtatta: ne féljen, hamarosan meg fog gyógyulni. A szomszédjai, a lányok nem mernek bejönni hozzá, félnek, hogy elkapják a sárgaságot, pedig ez a baj nem ragadós. Csak a vicinénél érdeklődnek iránta.

Szebbnek láttam Natáliát, mint tegnap, és még kívánatosabbnak éreztem. Annál szebb volt Natália, mert szokatlan volt ez a sötét sárgabarnasága, valami vademberi volt, exotikus. Nem tudtam még, ki az a Gauguin; mikor azután megismertem a képeit, rögtön eszembe jutott Natália, hogy ilyen volt ő is, ilyen, mint Tahiti sziget asszonyai.

Aznap egy kis pihenésünkkor elmesélte Natália, mit álmodott. Nem volt éppen hízelgő reám nézve: tudniillik álmában Karcsit látta; nem csak látta, beszélt is vele, ott-hon abban a kisvárosban, sőt kísértáltak megint együtt a temetőbe, úgy, mint régen, le is ültek egy sírdombon csókolózni; nem elég, Karcsi felhajtotta az ő szoknyáját, hanyatt dültek, szerelmeskedtek, úgy, mint valaha.

– Rettentő jó volt, és rettentő mód kimerülve ébredtem fel utána. Ezt neked köszönhetem, látod, mert ez meg nem esik, ha tegnap délután veled nem ölelkezem.

És kicsit pofon ütött, megbüntetni.

Mégis volt valami részem nekem is abban, hogy ilyen szépet álmodott.

Ezután aztán merengésbe esett Natália; mikor megszólalt, azt mondta:

– Tudod, soha nem felejttem el a Karcsit. És sokszor jutott már eszembe, mi lenne, ha ő egyszer feljönne Pestre, és véletlenül itt menne el egyszer a Lázár utcában, és meglátna engem az ablakban. Jaj, azt én nem élném túl. Ő az egyetlen a szüleim mellett, akinek nem szabad tudni, hogy kéjnéő vagyok. Csak abban bízom, hogy ha ez megtörténik, hogy ő itt jön a Lázár utcában, elég hamar meglátom őtet, és behúzódkatok a szobába, még mielőtt ő is észrevesz engem.

Elmeséltem a tegnapi délutánt, az elsőt, a másodikat nem mesélem el, mert ugyanolyan volt, mint az első, és mert nem is illik erről az ügyről annyit mesélni, ugyebár.

Ezen a délutánon már én is tegezni mertem Natáliát.

Felajánlottam néki, hogy regényt hozok, olvasson, az nagy gyönyörűség. Gondoltam, veszek valami néki való szép Jókait az antikváriumban, mondjuk az Aranyembert.

– Nem kell regény, kell a frásznak, nem tudok én odafigyelni. Tudja, mit? Hozzon Kis Élclapot, ne csak egyet, lehet akármilyen régi is. Az meg a Friss éppen elég lesz nekem.

A Kis Élclap húszfilléres füzet volt, látta az ember minden kávémérésben meg minden fodrásznál. Félpucér női fényképekkel volt tele, meg színezett aktokkal, vagy olyan szépségek képeivel, akiken nincs egyéb, mint a bugyogó meg magas sarkú félcipő. A viccek meg a történeteskék egytől egyig disznóságok voltak, addig a határig, ameddig a rendőrség elnézi. Semmi szellem a Kis Élclapban nem volt, az egészet Berlinből kapta a kiadója, itt csak magyarra kellett fordítani.

Megígértem, hogy hozok Kis Élclapokat (bárhogy fájts is ez a megbízatás), de még küzdöttem a regényért, hiszen olyan hosszú a nap; a Friss Újság meg a Kis Élclap után mit tud itt egyedül csinálni? (Hímzésnek, kötésnek nyoma se volt a Natália szobájában.)

– Mit? Danolgotok meg szunyókálok, és a viciné behozza az unokáját, avval is eljárt szogatok, négyéves kislány, borzasztó kedves pocok, mindig úgy megfájdul a szívem.

Második nap is vele kellett vacsoráznom. Megint rántottát, sajtot, a végén szöllőt. Sört is hozatott megint. Azt mondta, szívesen hozatott volna csirkét, de nem szabad húst enni néki.

Harmadik nap későn tudtam csak jönni, estefelé, mert Dr. Nagyszájhoz kellett menni délután, szerda volt. És aznap is későn jöttem, mikor a nyomdába kellett elmenni. Persze előző nap megmondtam ezt Natáliának. Harmadik este ő rántottát evett, de nekem szalámit hozatott, mert azt mondja, biztos unom már a rántottát. Negyedik este sonkát kaptam, hatodik este meg borjúpörköltet. Ilyen elegánsan etetett Natália.

Azok a derék bácsik, akik Natália pasasai voltak, azok nem jöttek hozzá, mióta sárgasága van, félték, hogy elkapják a bajt; de jöhettek volna meglátogatni, figyelemből; nem, ez nem jutott eszökbé.

Így telt el kérem tizenegy nap.

Tizenkettedik nap jövök öt óra tájban, hát kérem, Natália kinn ül az ablakban, beszélget Micivel. Orcái világosabbak voltak, olyan világosak, mint a betegsége előtt. Nem mondtam: az utolsó két-három nap kezdett már halványodni Natália bőrén az a beteg sárgabarnaság.

Örültem, avval köszöntem Natáliának:

– Hála istennek meggyógyult!

– Igen – azt mondja –, teljesen elmúlt a sárgaság.

Ott álldogáltam, mint szoktam volt azelőtt; elkezdtem nagyon vágyakozni Natáliára, hiszen már majdnem huszonnégy órája nem ölelkeztünk. Meleg szemekkel néztem rá, s odasúgtam neki, mikor Mici el volt fordulva:

– Ne menjek be?

Azt mondta:

– Ne. – S nevetésre fakadt, úgy mondta, nevetősen: – Nix dájcs. Annak, drágám, vége.

Még csak arra se vigyázott, hogy halk legyen, hogy meg ne hallja Mici.

Biztos piros lettem a szégyentől. Ami kint a szív érez, az nem látszik meg az ember arcán; olyan kínosan kezdett a szívem fájni, alig tudtam ott az ablak előtt egyenesen állani.

Milyen ostoba voltam, hogy bekéredzkedtem. Hiszen tudtam, ezek a Natália kenyérkereső órái. Tizenhárom nap nem volt nála vendég, van mit kipótolni. Nem jutott eszembe semmi, annyira úzótt a vágy.

Nem maradtam Natália ablaka alatt két percnél tovább; úgy köszöntem el, hogy megbiccentettem a fejem, szó nélkül, kezét se adtam. Natália ezt kurta nevetéssel nyugtázta. Rettentő mód fel voltam zaklatva. Ez a nevetés olyan nő szájából, aki tegnap még minden öt percben azt mondta nekem: te édes... visszaidéztem a tegnapi meg tegnapelőtti becéző szavait, hogy annál keserűbb legyen a keserűségem. Elutasított Natália, akkor, mikor azt, amit iránta éreztem, azt már össze lehetett téveszteni a szerelemmel. Kilökött. Megalázott. Mikor ezt gondoltam, azonnal leintettem magam; nem, dehogyan vagyok én megalázott, nem alázhatja meg az embert egy ringyó. Ezt dühömben találtam ki; s gondoltam, jaj de jó volna, ha pénzem volna, odavágni most elébe az ablakdeszkára egy ötvenkoronás bankót, legalább annyit: tessék, fizetek! A tizenegy pásztoróra meg a vacsorák! Nem kell egy fillért se visszaadni, isten áldja meg! És felvágott fejjel távozni, mint egy spanyol grand. Későbbben, mikor már lecsillapodtam, hidegen is arra gondoltam, hogy a Natáliával való esetet csak úgy tudom magammal tisztázni, hogy mihelyt megtehetem, veszek valami szép ajándékot néki, gyűrűt vagy női aranyórát, de az legalább száz koronába kerüljön, elviszem azt néki, a kezébe teszem gyöngéden, hálával, szeretettel. És meg is mondom majd néki, hogy ezt ne olybá nézze, mintha meg akarnám azokat a délutánokat fizetni, nem, csak emlékébe hoztam, hogy el ne felejtsem; olyan szép keresetem van hála isten, hogy ezt meg tudtam magamnak engedni. Mikor ezt kitaláltam, roppant élveztem előre a hatást, amit majd a gavallér gesztus Natáliára teszen. Sajnos nem valósítottam meg ezt a szép szándékomat. Egy pár esztendeig tíz koronát se bírtam volna erre a célra szorítani, azután pedig szép lassan megfeledkeztem a dologról. Hosszú hónapokig szenvedtem Natália miatt. Ez volt a legelső csalódás, amit nő szerzett nekem. Annyira nem vártam. Annyira benne vol-

tam a Natáliával való szerelmeskedés lázában, tűzében. Olyan valami volt ez, mint ha a legszebb nyár közepén jön a jeges szél, leveri a fákról a levelet, virágot, gyümölcsöt. Tegnap még meséltem Natáliának túri diákéletemből; elpanaszoltam néki, mit szenvedtem az algebra miatt, meg már az algebra előtt kicsoda kínszenvedést jelentett nekem a számtan, az elemiben hogy vert apám, aki a tanítóm volt, hogy vert az átkozott számtan miatt a meggyfa pipaszárral; semmi se fáj úgy, mint a meggyfa pipaszár. És elmondtam a B. Józsi tragédiáját, aki az udvaron danolt az özvegyasszonynak. Ő is nagyot kacagott a Józsi esetén. Es még meséltem volna néki, annyi mesélnivalóm volt, és olyan jólesett keserű szegényfiúságomat egy nőnek elmondani. Volt egy kis darabig valakim, kedvesem, akit pénz nélkül csókolhatok, ameddig tetszik. Aznap, mikor elszakadtam Natáliától, nagyon sokáig nem bírtam éjjel elaludni. Másnap vagy harmadnap pedig az a gondolat tört rám, hogy strici voltam. Ezt roppant nagy gyalázatnak tekintettem. De avval békítettem meg azután magam, hogy legfeljebb potyáztam, de strici nem voltam, csak az a strici, aki pénzt kap a nőtől! Az a pár vacsora, édes istenem! én is adtam néki szállót meg virágot. És különben is, egyszer majd hercegi módon fizetem ki ezt a kéjnt.

Lassan, lehiggadva, ráeszméltem, miért dobott ki Natália. Azért, mert nem akart rám kapni. Akármennyire is gyerekszamba vesz, megszokik engem, a megszokás szerelemmé fajulhat, én szegény gyerek vagyok, ő nem tudja majd elnézni, hogy milyen repedezett már a cipőm, meg az öltönyöm milyen vedlett; így nem járhat az ő kedvese. Elkezd majd költeni rám, szóval néki is lesz stricije, agyó, szép ábránd, főpincér!

Unatkozott Natália a sárgaságos napjaiban, unalmában adta ide a testét, meg azért is, mert hiányozhatott néki a hím, hiszen abból ő mindennap kapott egy porciót. Na és mikor már nem volt rám szükség, kitette a szűrőmet. Végre egyszer, a járdán, mikor megint csak a tizenegy napos regény emlékével epesztettem magam, és eszembe jutott a *nix dájcs*, elkacagtam magam. Annyira önkéntelen volt a kacagásom, mintha másvalakinek a hangját hallottam volna, nem a magamét.

Nem akartam Natáliát többé látni; ha az Opera felé kellett menni hazulról, kimentem a Váci körútra, úgy kerültem aztán az Andrássy útra. Évekig kerültem a Lázár utcát, mikor már másfelé laktam. Mikor egyszer, vagy öt esztendő múlva, megkockáztattam, hogy a Lázár utcán végigmegyek, nagy óvatosan közeledvén a 9. számú házhoz, hogy ha Natáliát észreveszem, rögtön megfordulhassak, hát kérem más lányokat láttam az ablakban könyökölni, mind a négy új leány volt, nem akiket ismertem. Lehet, azok szerencsét csináltak, férjhez mentek, vagy barátnői lettek valakiknek, és azokkal laknak, vagy azok bérelnék nekik kvartélyt, vagy azt tették, amit a hozzájuk hasonló nők tesznek: bizonyos idő múlva, mikor azon a helyen már nem vonzzák a hímeiket, másfelé költöznek.

A szocialistámat, őt nem láttam az alatt a tizenegy nap alatt, míg Natáliának a kedvese voltam. Most aztán megint elmentem a Nemzeti elé hét óra után, úgy, mint szoktam volt. De nem találtam ott a szocialistát, hiába sétáltam nyolcig a Nemzetitől a Népszínházig meg vissza. Ez így ment négy-öt napon át; hatodik nap aztán megláttam a Népszínháznál. Rögtön elmondta, hogy két héten keresztül egy bájos asszonykánál töltötte az estéit. Azt a bájos asszonykát is úgy hódította meg, leszólította a Nemzeti előtt. Az asszonyka éppen aznap lett *szalma*, az ura tudniillik, kultúrmérnök, megbízást kapott a Körösök körül valami feladatot elvégezni, ez az elfoglaltsága két hétig tartott, tegnap jött meg a kultúrmérnök. Sajnos az asszonykával való barátságunk vége, mert az ura, ha Pesten van, úgy őrzi, mint a sárkány. Az asszonyka különben meg-

ígérte, hogy azonnal ír neki, ha a kultúrmérnököknek megint ki kell szállani vidékre. De azt mondja a szocialistám, nem hiszi, hogy reagálni fog, bármilyen édes az az asszonyka; fél, hogy az asszonyka nagyon odaragad hozzá, ő pedig a legédesebb nőért se áldozza fel a függetlenségét. Erre azután én is elmeséltem a magam kis regényét. Kinevetett a szocialistám, mikor a nix dájcsához érkeztem, sans gêne kinevetett; különben azt mondta, ne búsuljak, nem méltó arra egy kékjeány, hogy búsuljon utána az ember. Védekeztem: nem búsulok már, nem, csak a szégyen éget még mindig. Megsimogatva erre a vállamat, még mindig nevetgélve, s avval vigasztalt, hogy ez majd elmúlik. Őt, azt mondja, sohase érdekelték a kékjeányok; irtózik tőlük; különben pedig húszéves kora óta semmi szüksége rájuk, mert már akkor elkezdtek szeretni az asszonyok.

Másnap is elmentem a szocialistát kísérgetni, harmadnap is, negyednap is; leszólított egynéhány takarosabb nőszemélyt; egynél szerencséje volt, az már másnap délutánra fölígérkezett hozzá. Vörös haja volt ennek a hölgynek, szép fehér arca. A szocialistám engem másnapra szabadságolt. Harmadnap azután nagyon dicsérte ezt a legújabb nőjét: nem érti, azt mondja, mért nem értékelik a férfiak a vörös hajú nőt: annak van a legszebb teste, s az tud a legszenvedélyesebb lenni.

Úgy emlékszem, ezen nap hozta szóba a szocialistám, hogy bizony ideje volna már, hogy belépjek egy szerkesztőségbe. A Népszavánál sajnos nincs hely, de beszélni fog egy jó barátjával, bizonyos Soóssal, aki korrektor a Budapesti Naplónál. Az a legintelligensebb polgári lap. Kormánypárti, de hát ahhoz a lap munkatársainak semmi köze. Soós, a korrektor, protestáns pap fia, bölcsészhallgató volt, de eltávolították az egyetemről, mert marxista elveket vallott. Ez vagy öt éve történt; azóta működik mint korrektor a Budapesti Naplónál meg a Magyar Hírlapnál; mind a két lapot a Pallasnál nyomják, és ugyanaz a kapitalista gazdája van mind a két lapnak. Soós, azt mondja, beszélni fog Kabos Edével, a B. N. szerkesztőjével, az érdekeben; ő reméli, hogy Kabos törődni fog velem, úgy ismerik őt, mint a fiatal tehetségek pártfogóját. Kabos Edének akkor már különben több regénye is megjelent.

Harmadnap azután avval a hírrel lepett meg a szocialista, hogy Soós elvtárs sikeresen végezte el a misszióját. Kabos ismeri a verseimet, azt mondta néki, Soósnak, hogy kár lenne értem, ha elkallódnám. Azonnal megemlítette a dolgot Vészi József előtt, a főszerkesztő előtt. És Vészi beszélt a kiadóval, avval ajánlott be néki, hogy nagyon megérdemlem, hogy segítségemre legyen.

Avval végezte Soós, holnap délután jelentkezzem Kabos szerkesztő úrnál, a Szabadság kávéházban, oda jönnek a Budapesti Napló szerkesztőségének tagjai öt órára, ott csücsülnek félóráig, mennek a szerkesztőségbe, a Honvéd utcába. Megjelentem pontosan öt órára. Ott ültek Vészi, Kabos, Erős Gyula, a segédszerkesztő, meg Szini Gyula, Bíró Lajos meg Ady Endre. Talán még valaki, de annak már nem emlékszem a nevére.

Bemutatkoztam az asztalnak; Kabos megkérdezte, szoktam-é ozsonnázni. Némi habozás után igennel feleltem, mire mind elnevettek magukat, látták a szememből, hogy füllentek. Kabos hozatott nekem habos kávét meg vajjas kiflit. Azután beszámolt afelelől, hogy a kiadót, vagyis a vezérigazgató urat sikerült rábírní, hogy engem odavehesenek a Naplóhoz. Fizetésem egyelőre ötven korona havonta; a lap sajnos rosszul megy, a Budapesti Naplót is, meg a Magyar Hírlapot is a Friss Újság tartja el, ez a harmadik lapja a kiadónak. Híreket fogok írni, odaültet majd az Ady Endre asztalához, Adyt is most hozta fel Pestre Nagyváradról. Tudjam meg, ha még nem tudnám, hogy az ilyen fiatalok, mint én, ha belépnek egy laphoz, egy esztendeig ingyen dolgoznak, mint *volontőrök* (ez a szó a *volontaire*-ből fajult el, ami önkéntest jelent). De hát engem nem

akarnak potyára dolgoztatni. A hírlás mellett kötelességem lesz a hétfői számba tárcát fordítani, francia meg orosz írók tárcáit adják a hétfői számban, azokat berlini meg bécsi lapokból kell fordítani, tudok ugyebár németül? Megmondtam őszintén, hogy állok a német nyelvel; az Alföldön voltam diák, a negyvennyolcas Alföldön, a tanáraink szégyellték, hogy németet is kell tanítaniok, el lehet képzelni, mennyire igyekeztünk a német nyelvet elsajátítani. Azok a derék negyvennyolcas tanárok olybá vették a németeket is, mint az osztrákok, azt mondták: egy kutya!

– Az se baj – azt mondta Kabos –, vasárnap este felmégy a nyomdába, odakészíti Soós a német lapokat, ő választ majd fordítanivalót is, és ha valamit nem értesz, azt ő megmagyarázza neked. Ott a nyomdában fogod a tárcát lefordítani.

Abban az időben a reggeli lapok hétfőn is megjelentek, négy oldalon.

Akkor szeptember végén voltunk; pár nap múlva beültem a Napló szerkesztőségébe, Ady Endrével szembe ültetek; megörült, mikor megmondtam neki, hogy Debrecenben voltam kisdiák, és hogy sokat láttam őt a Piac utcán; tudtuk, hogy kicsoda ő, nem mint költőt ismertük, hanem mint párbajhóst, egyszer végig is kísértük a Piac utcán, be volt a homloka fászlizva, vele voltak a segédei is, meg két orvos, meg az ellenfél is, mentek a Frohner kávéházba sörözni, a párbaj után, kibékülvén. Ady jogász volt Debrecenben, jogász és újságíró. A lapjában kegyetlenül üldözte a városháza urait, gyanúsítván őket mindenféle panamával. Össze-összekapott emiatt egy-két másik debreceni lapnak a cikkíróival, innen eredtek a lovagias ügyei. Ady nagyon szép fiú volt, faunfejére fényes gesztenyeszínű haj lombjai hullottak. Két ragyogó nagy vadgesztenye a két szeme. Később Nijinszkyt fölfedeztem, hogy hasonlít Adyhoz.

Legelső nap, mikor beléptem a Naplóhoz, avval lepett meg Kabos szerkesztő úr, hogy ideadta az első havi fizetést jelentő ötvenkoronás utalványt. Úr lettem! Azon estén fölmentem a nyomdába, megköszönni Soósnak, a korrektornak a segítségét. Ropant sovány alak volt ez a Soós, nagy fekete haja hátrafésülve zuhant a nyakába. Úgy tekintett az ember szemébe, mintha ivott volna; rajongás lángolt abban a két szemben; annyi lelket kapott Soós, hogy test alig jutott neki.

Az első percben nagyot lélegzettem, fölvévén másnap az ötven koronát: dr. Nagyszájat otthagyhatom! De rögtön eszembe jutott valami; az, hogy azt a harminc koronát, amit dr. Nagyszájnál kapok, azt minden elsején hazaküldhetem majd apáméknak. Legfőbb ideje, hogy támogatni kezdjem szegény apámat. Szóval megmaradtam dr. Nagyszáj mellett is. Kabos szerkesztő úr elnézte, hogy kétszer hetenkint csak este felé jövök be dolgozni. Persze az élclapoknak is írtam tovább.

Már másodikán elmentem szobát nézni. S harmadikán elköltöztem a Lázár utcából, a fiókos ágyból. Sajnáltam elhagyni a szobatársaimat, olyan jóba voltam mind-egyikkel; különösen Henning urat, a vihogó németet sajnáltam, őt nagyon meg találtam szeretni.

Azon az első estén, mikor fölmentem a nyomdába, megvallottam Soósnak, hogy szeretnék névjegyet nyomtatni. Soós bevitt egy kis üvegetrecre, ott ült a nyomda vezetője, azt mondta, hozzak holnap száz üres kartonlapocskát, kapok száz darab névjegyet. Harmadnap már elővehettem büszkén a névjegyemet; így szólott:

Sz. E.

a Budapesti Napló belső munkatársa

(A regény 2008-ban megjelenik a noran könyvkiadónál.)

Balla Zsófia

A NYÁR BARLANGJA

I

Mire a nyár mélyéből előkerült,
beleakadt egy rókába a lába.
A vidék égett, senyvedt, mint a pálma.
Fűbe fúrná az arcát, forrásba, forró kőbe:
ordítás kígyóhája csapkod
akár a korbács, hova térjen előle.
Nem akadt senki a patakot bevarrni,
hogyan a vihar fenyővel szétkapálta.

Ki tudja, hogy ki volt vagy mit szeretne.
S a nyár hogyan, miképpen rejtegette,
miféle döng csalódás, amely elől kitért.
A bivaly kinyújtott nyakkal, bőgdösve tér haza.
Vele csak öreg parasztok vesződnek.
Sáros bivalybőrben, foltosan levegőtlen
lesz ezután a hődöngölte éjszaka.
Ki tudja, hol volt, mivel élt,
miféle hűség hűtötte, s kiért.

II

A barátságban ez az év olyan:
gyorsul, zuhan
fejjele előre, kő a kútban.
Nem fogja föl senki-semmi ez útban.
Nem talál egy szem mondatot.
Történet rongya leng mögötte,
a fényes, kigöngyölt folyam.

A barátság szép temetésén
fehér asztal a ravatal.
Tanúnak a csönd jött elő.
Kérdés, látvány nem kötelez
és nem adós itt az idő.

Az asztalon papírlapok.
Szavak az asztallap fölött.
S lábuk alatt, mint felrúgott pohárból
szerteszivarog a nedves titok.
Tálak között egy urna: szív, máj,
szárnyas kék aprólék a múlt.

A lencse meg a bárány szén mese.
Áldozat nincs? az árulás elévül?
vagy hallgatásba fúlt?

III

Ahogy egy arc bezárul,
sisakrostélyá sorvad lassan,
aszú modor a szívsavakban.
Valami bántja: hosszú tettetése.
Így pörbe fog, nyomoz,
vassal
kotor vesékben.
Másokba mártja az első rugást,
minden emberből kiszállva startol,
ahogy a vízben rúgja el magát a parttól –

Sem közös réműlet,
sem közös sors, mely így is
megbontatlanul fölöttünk lebeg,
sem erős pajzsunk, közös nevetésünk,
semmi, ami közös emberben, jelben,
nem védhetett a nyári mélyben.

IV

Rókák óvakodnak a tűzhöz.
Hamis szelídség szemük, ez a két
veszett piros üveg.
A kutya, mint a szőnyeg, meg se moccan.
Minden elveszti nevét és természetét.
Verten vesztegelünk Erdélyben
aszályos és perpatvaros napokban.

Életem elcseppen, fenyő kérgén a gyanta.
Ez a nyár elég lesz boldogság-feladatnak.
Gárdába gyűlnek, nehézkes pírba a felhők.
S mint a sebes szövetség: túlérnek,
a láthatárról lehasadnak.

V

Nekem szivárgó csönd fizet.
Letudnak, mint egy nagybetegnél
tett látogatást. Füst vagyok.
Annyi beszéd alatt
a sorvadó napokban nem akadt
számomra semmi mondat itt.

Láttam nemzedékem legjobbjait
semmit se szólni. Mert mindenki fáradt
tudni, mi lesz. Kivédeni azt, ami nem jön.
Aszályt, fortélyt, az
embertőzsde dübögő ünnepét.

VI

A barátság fölemelő és hazug érzeménye
a látszat ünnepélye.
Hír és vagyon hajol fölébed,
lassan befed egy égi szarkofágfödél.
Legyen könnyű neked a lelkiismeret.
És minden kívánság, amely belőle nőtt.

Isten túladagolta ezt az árat,
ezt az elherdált bizalmi időt.
Vihar előtti hőség fátyla hull
koppanó szenderre és cikázó tiszavirágra.

Kitolt, üres töltényhüvely:
ez a barátság bére.

VII

A rám uszított csönd ugrásra kész
komondor: őriz,
moccanni sem hagy, úgy juház.
Hallgatás izzó szeme követi lélegzetem,
szorosan szigetel,
ezer kiáltásom néma gyapotba hull.

Egy táborparancsnok felfegyverzett szíve
rejtőzik mindenkiben. Famulus testünket
önkény és hatalom kéjpontja járja
át meg át: végső indokát
keresi az indulat tú srapnelszilánkja.

Minden merényletet az egek hallgatása óv.
Miért adtál cápát? – átkozza istent egyre Jób.

VIII

Isteneen kívül van egy más dimenzió is.
Nézem Katzenelson kék és szörnyű egét.
Idóm letöltött büntetés.
Az élet úgy szűnik, akár a fájdalom –
az ember hozzá alakoskodik
egy kevés távlatot.
Nem szabadság a nemlét.
Vas rabság. Változatlan.
Vas.
Nincs más világ.
Van mitől félnetek.

IX

Senkiföldje a négy
vak, megvont évtized.
A zengő Berlinbe vágyom, ott idegen vagyok.
A Volkspark útjain szűz hóban lépdelek.

Megroppantják törött nyaram
egymás tüzen betelt telek.

Rakovszky Zsuzsa

MAIA FÁTYLA

– Sósav! Ez csak nem gond? – veti oda Csilla bosszúsan. Olyan mozdulattal rántja elő a táskájából az öngyújtóját, ahogy a revolvert szokták a filmekben a kritikus pillanatban: „A játéknak vége!” – Fél liter sósav, beleöntöd, és kész! Képes vagy egy ilyen semmiség miatt így kiborulni?

Helga lassan kortyolgatja az Éva-vermutot, hogy időt nyerjen. („Direkt neked vettem ezt a lötytyöt, ezt csak te bírod meginni!” – tette elé az üveget nagyvonalú háziasszonyi kézmozdulattal Betti. Ők ketten Csillával vodkát isznak.)

– Az a baj, hogy nincsenek tartalékaim – mondja végül. – Úgy értem, érzelmi tartalékaim... Amíg simán mennek a dolgok, addig még csak elvagyok valahogy... De amint

elakad a verkli... amint történik valami, ami plusz erőfeszítést kíván... egyszerűen összeomlok!

(Mint tegnap, gondolja, amikor ott állt a mosogató fölött – a lefolyó kajánul bugyborogva köpködte vissza a zsíros, habos vizet, a könnyei behullottak, de előbb még vörösré és gyűröttre marták a szeme alatt a bőrt. Talán ha elég sokáig sírna, villant át az agyán, a könnyei átjárhatóvá tennék a lefolyót...)

– Mit akarsz? – támad Csillára Betti. Ma ők ketten Helgával a boldogtalanok, és ez átmeneti szolidaritást teremt kettejük közt a harmadik rovására: mert Csilla ma villog, fölényesen és eltökélten, mint az a bizonyos revolver. – Sylvia Plath is akkor lett öngyilkos, amikor befagyott nála a vízvezeték! Azt a Ted Hughes-ügyet szerintem simán kiheverte volna – teszi hozzá, és figyelmeztető pillantást vet Csillára. – Csak aztán jött ez a vízvezeték-dolog: nem tudtak mosakodni, meg a klotyót se lehetett lehúzni – két kicsi gyerekkel!

Betti önkéntelenül felsóhajt, és elképzeli magát ugyanebben a helyzetben. Akkor még papírpelenka se volt, gondolja összeborzadva. Igaz, azok a gyerekek mintha egy kicsit már nagyobbak lettek volna...

De Csillával aznap nem lehet bírni:

– Na nehogy már, hogy a vízvezeték miatt! Az az igazság, hogy mi nők imádunk áldozatok lenni! – Csilla kihúzott derékkel, tanárnősen ül, hibátlan apródfrizuráján, frissen vasalt blúzán és makulátlan kosztümkabátján semmi sem árulkodik az elfogyasztott, tekintélyes mennyiségű vodkáról. Helga lesunyja a fejét: ez neki szól, ő játszott a türelmes Grizeldisz szerepét hét éven keresztül, és lám, mire ment vele... Helyette Betti veszi fel a kesztyűt:

– Mért, szerinted én szándékosan akartam áldozat lenni? – támad Csillára kihevülve, és párnás ujjával ingerülten beleszánt hosszú, hamuszőke hajába. – Azt hiszed, nem próbáltam követelőzni? A Mityu pont azért szaladt haza az anyukájához! Mert azt akartam, hogy ő is vegyen részt a dolgokban! Hogy legalább egy moziba elmehessek néha! Az anyja meg persze tárt karokkal fogadta!

Most a bevett szabályok értelmében az következne, hogy kórusban szidják Betti közönséges és kőgazdag anyósát („valami fröccsöntött kertitörpét vagy mi a szart árul...”), de Csilla ma nem enged a kérlelhetetlen bíró szerepéből:

– Igen, de akkor ne is haragudj, minek kellett a második gyerek? Amikor már az első után is tudhattad, mire számíthatsz?

Betti vállat von, szép arcán sértődött grimasz fut át. – Csakugyan, minek is? – töpreng összeráncolt homlokkal.

– Akkor még azt hittem, hogy a Mityu idővel felnő a feladathoz... A párterapeuta is ezt mondta, akit te ajánlottál! – megy át támadásba. – ...És végül is tényleg visszajött, amikor a Mircike másfél éves lett...

De Csilla csak legyint.

– És minek eszel annyit? – folytatja más irányból a támadást. (Csakugyan, Betti kezében most is ott van a megkezdett sajtos melegszendvics, ma már az ötödik – fantasztikus szendvicseket csinál egyébként, ismeri el magában Helga.) – Szerintem direkt akarsz hízni, nehogy találj magadnak egy normális pasast a Mityu helyett...

– De kérlek! – fújja föl magát Betti, mint az udvarló hím galamb. – A gyermekeim apja!

– De te nem ezért nem rúgod ki, hanem mert tudod, hogy előbb-utóbb visszacsunnyog! Mással kezdeni meg nem mersz, mert az kockázatos! – tüzel Csilla, a revol-

ver, és rágyújt egy újabb cigarettára. Egész kis csikkhalom hever már előtte a hamutartóban, és egyre növekszik.

– Tévedsz, az az anorexia... Amikor valaki azért nem eszik, mert nem akar nő lenni! A súlyfelesleg, az a szeretethiány! Ráadásul az esetek nem tudom hány százalékában genetikailag meghatározott! Most olvastam! – siet Betti segítségére Helga. De meg is kapja érte Csillától a magáét:

– Ürügy persze mindig akad! Te is milyen jól megmagyaráztad magadnak, miért túrted hét éven át, hogy nem válik el miattad a Bodrog! Pedig majd belegebtedtél! Hogy bujkálnod kellett, mint egy bűnözőnek! Hogy egy presszóba sem mert beülni veled! Hogy úgy járkált hozzád, mint egy nyugalmazott könyvelő a kitartott nőjéhez a boldog békeidőkből! Mindig kedden és csütörtökön, és mindig délelőtt, mert a felesége olyankor járt be a kiadóba! – olvassa Helga fejére Csilla.

– Na de hogy így átverjen téged! – háborog Betti együttérzően. – Hát nem azt mondta, hogy már évek óta nincs köztük semmi a feleségével?

– Hát... legalábbis utalt rá. Olyasmiket mondott, amikből erre lehetett következtetni.

– És most meg fogja magát, és gyereket csinál annak a nőnek! Mit is mondtál, hogyan mondta meg neked? – Betti vásott kölyök képpel, mohón előrehajol. – Az fenomenális volt: hogy most egy kis ideig nem tud jönni?

– Egy darabig, úgy mondta...

– Egy darabig! Láttam különben a múltkor a könyvtárban azt a nőt: szerintem fél fejjel magasabb a Bodrognál. Egy olyan csontos, szigorú nő... pont úgy néz ki, mint a Maczuráné! Tudjátok, a matektanárnőnk a gimiben, akinél mindig bukásra állt a fél osztály! Elég nehéz elképzelni különben, hogy azzal... – Betti felkuncog: – Akkor most kezdheted előlről, amíg ez a gyerek is nagykorú nem lesz! Hátha közben leszállítják a korhatárt tizenhat évre!

– Eszem ágában sincs újra kezdeni! – közli Helga mereven. – Mondom, hogy kirúgtam!

– Hét évvel ezelőtt kellett volna! – így Csilla, tanárnősen fölemelt ujjal.

– Te, mi van ma ezzel? – kérdi Betti Helgát, amikor Csilla kimegy egy pillanatra. – Összevesztetek a Zsófikájával?

– Ahogy vesszük – feleli Helga. (Ma ő a tájékozottabb Csilla ügyeiben: tegnap, amikor a mai találkozózt megbeszélték, kiöntötte neki a lelkét a telefonban.) – Tegnap előbb jött haza a Kalmár, amikor éppen ő is ott volt...

– Te jó ég! De csak nem...

– Nem, nem, hála istennek, a konyhában kávéztak éppen... Különben se azért ment föl, a gyereket segített elhozni az óvodából, meg a nagyobbakat korrepetálni... De az a lényeg, hogy alaposan beolvasott a Kalmárnak!

– Mit mondott neki?

– Hát hogy a Zsófi szerinte ki van merülve, mert a Kalmár semmit sem segít a háztartásban meg a gyereknevelésben... És hogy így a Zsófi soha nem fogja megírni a PhD-jét!

Összemosolyognak. Csilla már vagy öt éve írja a PhD-jét.

– Aha... És erre a Kalmár...?

– Hát habogott valamit... De nem ez a lényeg, hanem az, hogy Csilla szerint a Zsófi nem állt ki mellette... Hanem még rá is szólt, hogy hagyja abba, meg hogy ez nem az ő dolga... Valósággal kidobta!

– Hát akkor nem is csodálom, hogy ma ilyen harapós! – mondja eltöprengve Betti. – Ha egyszer haragban van a Zsófikájával...

– Igen, és ráadásul most az egyszer a sarkára állt, és most azt képzelem, mindenkinek ezt kellene csinálnia.

– A sarkára állt? Hogyan?

– Megmondta Zsófikának, hogy vagy otthagyja a Kalmárt, vagy fel is út, le is út! Merthogy szerinte a Zsófi emberi méltósága is megköveteli, hogy ne tűrje tovább, amit a Kalmár művel vele...

– Mért, mit művel vele?

– Hát a Csilla szerint terrorizálja a Zsófit! Lelkileg, mert megverni azért eddig még nem verte meg... Bár a Csilla szerint biztosan fizikailag is bántalmazza, csak a Zsófi letagadja, mert ezek a mazochisták mindig falaznak a kedvenc szadistájuknak... Te el tudod ezt képzelem?

Betti maga elé képzelem Zsófi szakállas, szemüveges férjének vézna alakját, és kicsit elneveti magát.

– Sose lehessen tudni! – mondja végül.

– Mit nem lehessen sose tudni? – Csilla nagy sebbel-lobbal jön befelé, vizes kezét rázva (szemlátomást nem volt hajlandó használni Betti törülközőjét), és már nyúl is a cigarettája után.

– Hát a Bodrogot... hogy elvált volna-e végül, ha nem jön ez a harmadik gyerek! – mondja buzgó, álságos hangon Betti.

– Ebből az a tanulság, hogy nem szabad belemenni ilyen kompromisszumokba! – közli inkvizítori szigorral Csilla. – Mert az embert annyira becsülik, amennyire önmagát becsüli!

Betti közben ivott még egy vodkát, és most kihevülve, piros arccal és ziláltan ellen-támadásba lendül:

– Ezt a marhaságot meg honnan szedted? – fanyalog. – A pszichológusodtól?

– Ugyan már! – von vállat Csilla. – Hol van már a pszichológusom? Otthagytam!

Ez aztán hír a javából! Betti és Helga egyszerre teszik le a poharukat, és közelebb hajolnak Csillához, hogy ennyivel is hamarabb jusson el hozzájuk a rejtély magyarázata. Csilla már hat éve járt a pszichológusához, és bálványozta: ha nem volt rá pénze, inkább összeveszett az anyjával, és eladott valamit a féltve őrzött, örökölt bútorai közül, de ki nem hagyott volna egyetlen órát sem. „Most majd helyrerázom az életemet!” – ezt mondogatta egyfolytában a kezdeti időkben. Ez a „helyrerázás” ugyan évről évre halasztódott, de Csilla lelkesedése és optimizmusa mit se csökkent. Betti egyszer, amikor elég sokat ittak, fölvetette, hogy Csilla bizonyára szerelmes ebbe a szép és méltóságteljes középkorú nőbe, de Helga felvilágosította, hogy ezt nem szerelemnek, hanem indulatáttételnek hívják, és ez a dolgok rendje.

– De hát mi történt? – Betti alig bír a kíváncsiságával, valósággal behajol Csilla szájába. Az meg vállat von.

– Semmi különös... Egyszer csak meguntam, hogy ott heverek a díványon abban a cselédszobában, ő meg csak ül a hátam mögött, és biztosan azon jár az esze, mit főzön vasárnap a családjának... Különben is – teszi hozzá dacosan –, presszionálni próbált, hogy menjek hozzá a Telkeshez!

Telkes: ez a kissé pocakos, rövidlátóan hunyorgó gépészmérnök Csilla tanítványa – Csilla is nyelvórákat ad, akárcsak Betti, de vele és Helgával ellentétben neki valami állásféléje is van egy üzemi újságnál, az Üvegipari Híradónál. Telkes az órákon időnként virággal és bonbonnal kedveskedik Csillának – nem túl gyakran, mert Csilla szerint rettentően fukar, az óradíjat is mindig sóhajtozva számolja ki a hónap végén –, és

a lehetséges és lehetetlen feltétel gyakorlásának szünetében különféle (olcsó) programjavaslatokkal áll elő, de ezeket Csilla rendre visszautasítja.

– De hát hogyan...? – kérdi tétován Helga. – Tudtommal ők nem presszionálhatják az embert semmilyen irányba. Tiltják a klub szabályai.

– A kérdéseivel presszionált – zárja le a témát Csilla.

– Istenem... – mondja álmatagon Betti, és lábát messze előrenyújtva, szétvetett karal elterül a kanapén. – Pedig én is éppen most akartam pszichológushoz menni... Gondoltam, beajánlasz hozzá!

– Miből? – néz rá csodálkozó szigorral Csilla. – Azt mondd, mióta a Mityu elment, még a számlákat se bírod fizetni!

– Gondoltam – feleli Betti csökönyösen –, elhívom a Pardit...

A Pardit is Csilla találta, de idővel Helga és Betti is ráfanyalodtak. Pardi Mercédeszen szokott érkezni, és méregdrága öltönyöket visel, ezzel együtt úgy fest, mint valami falurossza egy régi népszínműből: bajusza van, kefehaja és apró, hamiskás, sötét szeme. Alkudozni is úgy alkudozik, mintha a szépet tenné valami rátarti menyecskének, aki még kéreti ugyan magát, de előbb-utóbb úgyis beadja a derekát. („Maga is tudja, szépasszony, hogy ez nem ezüst, csak pakfong...” „Pakfong a maga esze tokja...”) Időnként előkap egy befőttesgumival összefűzött papírpénzköteget, és mint egy bűvész, villámgyors mozdulattal megpergeti a bankjegyeket a vonakodó kuncsaft orra előtt. Ezt főként olyankor csinálja, amikor valami olyasmit szeretne megszerezni, amit Helga semmi áron nem akar eladni: például azt a festményt, amelyik a dédanyját ábrázolja. Igazából Helga is tudja, hogy nem is a dédanyja van azon a képen, hanem egy ismeretlen öregasszony: keményített főkötőben, mellén keresztbe fektetett, keskeny kézzel, komoly szürke szeme higgadtan és jóakaratóan néz a szemlélőre. Már Helga gyerekkorában is ott lógott a falon, az ágyával szemközt: jóformán csak ezt vitte magával, amikor annak idején elköltözött otthonról.

Nyikorgás, reccsenés, mezítlábás léptek halk csattogása az előszoba szalagparkettáján: pizsamás kis alak áll az ajtóban, mint valami úrlény egy idegen bolygóról, aki rossz helyen ért földet, és most összehúzott szemmel, durcásan grimaszol a hirtelen fényben.

– Anyúúú!

Betti eddig lágy, elomló, alkoholködös állapotban terpeszkedett a kanapén: most mintha hirtelen összerándulna és kiélesedne. Almatag, kék szemének ködben úszó pillantása kihűl és megszilárdul, a pupillája összeszűkül, a száját összepréseli.

– Hát te még mindig nem alszol?

– Mesélj! – követeli a kis figura zordan, aztán sírós hangon, meghátrálni készen: – Ma este nem is meséltél!

– Tudod te, hány óra van? És miért nincs rajtad papucs? Meg fogsz fázni nekem!

Betti fölemeli a konyhakőről a pizsamás úrlényt, és magához öleli. A szőke fej a vállára nyaklik, a hunyorgó, haragos szempár lecsukódik. Betti elindul vele a másik szoba felé, Csilla és Helga lábujjhegyen követi. Odabenn keménytojás-, kamilla- és pelenkaszag átható elegye, a szőnyegen duploalkatrészek, lemosható műanyag képeskönyv és színes gumiállatok. Mint egy elbitangolt, sárga pupillás, fehér szemgolyó, műanyag cumi néz föl rájuk a padlóról. Csilla és Helga álmélkodó idegenkedéssel nézik barátnőjük életének ezeket az egzotikus kellékeit. Két rácsos ágy áll egymásra merőlegesen a falnál, az egyik üres, a másik fölé mindenféle színes valami lóg le a plafonról. Betti, nyakában a gyerekekkel, óvatosan leguggol, fölveszi a szőnyegről a cumit, megtörli a szoknyájában, és a vállán bóbiskoló úrlény szájába nyomja, majd a pizsamás kis testet leemeli a válláról, és óvatosan lefekteti az üres ágyba. Aztán a másik rácsos ágyhoz lép,

hogy ellenőrizze a helyzetet: feje fölé görbített karral egy másik, kisebb, jóformán kopasz lény alszik a maga alá gyűrt takarón, hihetetlenül kicsi, finoman megrajzolt szája nyálbuborékot fúj. Helga és Csilla hangtalanul mellé lép, nézik a fensőséges, kissé megvető arccal alvó csecsemőt.

– Tiszta apja! – suttogja a fékezhetetlen Csilla, mire Helga oldalba böki a könyökével.

Hazafelé a taxiban Helga csak ködösen érzékeli a világot – a vége felé, amikor a vodka és a vermut már elfogyott, Betti előhúzott a szekrény aljából egy üveg whiskyt, amit Mityunak, az elbitangolt férjnek tartogatott a születésnapjára („Dögöljön meg!”) –, de azért észleli, hogy ez a taxisofőr is Csillára hajt – a taxisofőrök általában Csillára hajtának. Talán azért, mert az ő makulátlan blúzán és tökéletes frizuráján továbbra sem látszik semmiféle hatása az elfogyasztott alkoholnak, és ezzel fölkelte bennük a nosztalgiaát a nappal, a megbízhatóság, az otthon világa iránt. Helga száll ki előbb, a sötét mellékutcában ilyenkor, kora hajnalban nem jár senki, csak az erkélyt tartó, szakállas kőalakok néznek le rá kifürkészhetetlen arccal. Csilla aggodalmas pillantással kíséri, amíg kikászálódik („Nem lesz baj? Ne menjek föl én is? Bár az anyám szívszélhűdést kap, ha nem talál reggel az ágyamban...”), aztán a taxi elhajt, a motorzúgás lassan enyészik el az éjszakai csöndességben, amíg ő a lakáskulcsa után kotorászik a táskájában.

Abban a pillanatban, ahogy becsukódik mögötte a lakás ajtaja, már meg is bánja, hogy nem marasztotta ott Csillát éjszakára – a depresszió mintha itt állt volna lesben az üres lakásban, hogy amint belép, rávesse magát.

Kapkodva vetkőzik, hogy minél hamarabb ágyba kerüljön. Sajnos, az ágy is tele van emlékekkel, nemkülönben a fürdőszoba, ahol fogat mos – a tükör alatti polcon ott sorakoznak azok a krémek és pakolások, amelyektől azt remélte, még nyolc év múlva is viszonylag ránctalan lesz majd az arca az esküvőjén – még nyolc év volt hátra, hogy a barátja kisebbik lánya is nagykorú legyen, ennél hamarabb ugyanis nem hajlandó elválni, ezt többször is értésére adta az alatt a hét év alatt.

Ég a gyomra – kénytelen kimenni a konyhába ásványvízért, bár a konyhát mostanában különösen utálja, ott kávéztak a barátjával azon a bizonyos délelőttön. („Kellene már neked egy rendes pasas...” – így kezdte a barátja, tétován, mint aki hajlandó ugyan lemondani róla, de kizárólag az ő érdekében.) Amikor elment, nekiesett a maradék fél üveg konyaknak – a barátjától kapta a névnapjára, és egészen addig sose ivott belőle egyedül, mindig csak akkor vette elő, ha kettesben voltak. („Pótcselekvés, igazából a Bodrogot szeretted volna fejbe vágni az üveggel!” – így Csilla.) Azt remélte, a konyaktól elalszik, és mire felébred, talán már egy kicsit kevésbé lesz rettenetes minden, és csakugyan, többször is majdnem sikerült elaludnia, de mindig felverte valami fűrógép fülsiketítő zörgése és dübörgése – éppen a járdát szedték fel odalenn a ház előtt. Amikor már ötödször ébredt föl a pokoli zajra, úgy döntött, lemegy, és szól nekik, hogy hagyják abba. – „Ez akkor jó ötletnek tűnt!” – magyarázta később Csillának és Bettinek. Arra már nem emlékezett, hogyan jutott le az utcára, csak a két munkás csúfondáros, bár korántsem barátságatlan vigyorára, meg arra, ahogy az idősebbik cinkosan a fiatalabbra hunyorított, miközben komoly képpel magyarázta, hogy sajnos egyelőre nem áll módjukban abbahagyni, de türelem! Arra sem emlékezett, hogyan jutott vissza az ágyába, de valahogy mégiscsak, mert ott ébredt fel néhány órával később arra, hogy fázik, mert nincs rajta a blúza. Valamikor félig levetkőzhetett, mielőtt elnyomta az álom, de vajon még azelőtt, töprengett rémülten, hogy lement szólni az útjavító munkásoknak, vagy már utána? Megpróbálta felidézni emlékezetében az idősebbik munkás arcát, és a mosoly gúnyosságának fokából kikövetkeztetni, vajon csakugyan

egy szál melltartóban perlekedett-e vele, de sehogy se sikerült. („Talán meg kellene ismételned a kísérletet!” – javasolta Betti.) Még szerencse, hogy a munkások másnapra eltűntek az utcából.

– Mennyei! – lelkesedik Betti kihevülve, a lelkesedéstől valósággal felfúvódik az arca, mint a barokk templomok trombitáló angyalkáinak. – Egyszerűen mennyei! Már nem is emlékszem, mikor éreztem magam utoljára ilyen csodálatosan!

– És szabad rá alkoholt inni? – kérdi Helga, mert Betti az imént töltötte ki magának a maradékot a konyakosüveg aljából (ez már nem az a bizonyos üveg volt, hanem egy másik, ezt ő vette saját magának, amikor legutóbb fizetett a kiadó).

Betti egy pillanatig összehúzott szemmel néz a konyakospohárra, mintha azt várná, nem ugrik-e elő belőle valami, aztán vállat von, és a szájához emeli.

– Sokszor már azt hittem, megőrülök! – folytatja komoran, és vészjóslóan felemeli a hangját. – Azt képzeld el, hogy ott ül nálam a Kalibán (így nevezte el Betti egyik reménytelenül nehézfejű tanítványát, aki már vagy ötödször futott neki sikertelenül a középfokú nyelvvizsgának). Szóval ott ül a Kalibán, még mindig nem érti, mi a különbség a folyamatos és a befejezett múlt közt, a Mircike belülről veri a gyerekszoba ajtaját, a kicsi elkezd bőgni, épp aznap jött meg a fűtésszámla... kinn meg zuhog az eső, tudod, hogy utálok, amikor ilyen korán sötétedik, és még esik is... és ráadásul éppen akkor megszólalt a mobilom... hát akkor azt gondoltam magamban: ez a pokol! – Ünnepelesen bölint, aztán elernyed, és lágyan, elragadtatottan elmosolyodik. – Most viszont, tudod, mit, énfelőlem eshet, meg ordíthat a kicsi, a Mircike firkálhat a falra, vagy beleöntheti a kakaóját a csizmámba, mint a múltkor... azt hiszed, érdekel?

– És Csilla? Téged föl szokott hívni mostanában? – kérdi tétován Helga (lehet, hogy ezek mind a ketten csúnyán cserbenhagyták, és ő magára maradt a boldogtalanságával?). – Én már hetek óta nem láttam.

– Néha felhív – mondja Betti ködös, bosszús pillantással, és az ajkába harap. – De jönni nem jön: most sülve-főve együtt van a Zsófikájával, amióta az hazaköltözött az anyjához a gyerekekkel.

– Hát szóval mégis...? – Helgának összeszorul a torka, és valami ellenszenves kaparászt érez a mellkasában, mintha valaki ott benn finoman, de kitartóan szurkálná egy kötőtűvel. Szóval mégis müködik ez a sarokra állós módszer... Próbál örülni a hírnék, Csilla kedvéért, de nem bír. Ő a türelmet és megértést választotta, az eredmény ismeretes. („Értsétek meg, úgy érzem, lelkileg érettebbé váltam attól, hogy megpróbálok megérteni az ő helyzetét is! Valahogy nyitottabb lettem, fölébe emelkedtem a tulajdon önzésemmek! Képzeljétek, egyszer még a feleségéért is imádkoztam...”)

– Akkor most boldog? – kérdi Bettitől rekedten. Betti elvigyorodik.

– Aha, úgy élnek, mint egy boldog család! Kirándulni viszik a gyerekeket, meg állatkertbe! Olyan is van, hogy csak a Csilla viszi őket ide-oda, mert a Zsófi írja a PhD-jét! – kuncog Betti vásotkölyök-arccal. – Csak persze a Zsófi mamája csöppet sincs elragadtatva tőle, hogy a lánya hazaköltözött az unokákkal, átok rossz két kölyök egyébként, a Csilla szerint azért, mert az apjuk félrenevelte őket... Na és a Csilla anyja természetesen hallani sem akar arról, hogy odaköltözzenek hozzá, pedig ott elég nagy a lakás, ezért most azon gondolkodnak, hogy bérelnek valamit közösen, mármint a Csilla meg a Zsófi, csak az a baj, hogy az Üvegiparnál leépítések lesznek, és lehet, hogy megszűnik a Híradó, és akkor a Csillának sem lesz más, csak a tanítás, az meg tudod, milyen bizonytalan! – hadarja egy szuszra Betti, aztán elgondolkodva hozzáteszi: – Lehet, hogy átpasszolom neki a Kalibánt... Én már úgysem bírom idegekkel!

– Én meg el fogok költözni innét! – böki ki Helga hirtelen, mintha már régen érlelődne benne az elhatározás, pedig csak ebben a percben jutott az eszébe. („Az nem lehet, hogy énvelem most már soha többet nem történik semmi...”) – Itt minden arra a hét évre emlékeztet... – mondja mentegetőzve, bár maga sem tudja, miért kellene mentegetőznie.

– Nem jó módszer! – feleli szuszogva Betti. – A Csilla szerint segít a gyászmunkában, ha sűrűn látod ugyanazokat a dolgokat, amiket még együtt... Különben csak elmenekülsz a fájdalom elől!

– Na mondd már! – von vállat Helga. – Ráment hét évem erre az ügyre, nincs még további két évem a gyászmunkára!

– Különben – mondja tétován Betti – biztosan igazad van, ha keresel magadnak egy másik lakást, ahol kisebb a rezsi! Ezt a kétszobásat úgyis csak azért tartottad fenn, mert azt remélted, hogy egyszer mégiscsak ideköltözik a Bodrog, nem igaz?

De igaz. Ezt ugyan Helga soha nem említette senkinek, csodálkozik is, hogy Betti honnét tudja. Nyilván onnét, hogy Betti maga sem akar kisebbre költözni, pedig nekik is elég lenne két szoba a lányokkal: biztosan ő is abban reménykedik, hogy a Mityu egyszer mégiscsak visszamegy hozzá.

– Legalább lesz egy kis pénzed a különbözetből! – folytatja Betti. – Nem kell látástól vakulásig fordítanod!

Helga hevesen bólogat.

– Ha bejön egy kis pénz, ezt a vackot biztos, hogy visszaadom! – mondja kéjesen, és meglobogtatja a számítógép mellett heverő vékony, papírfedelű könyvet. A címlapján sísapkás, szőke szépség mosolyog a bronzbarnára sült, daliás síoktatóra. „Szerelem a menedékházban...” – Amíg féltékeny meg boldogtalan volt a csaj, addig még csak bírtam valahogy, de mindjárt jön a nyolcvanadik oldal...

– Mért, mi van a nyolcvanadik oldalon?

– Ott szoktak először egymáséi lenni... Plusz-mínusz egy oldal... És én azt most egyszerűen nem bírom lefordítani!

– Pedig egész jó kis gyászmunka lenne... – mondja rövid gondolkodás után Betti.

– Mit csinált? – Helga elhűlve néz Csillára. Csilla elnyomja a hamutartóban a csikket, és újabb cigarettát pöcköl elő a dobozból.

– Jól hallottad: elment egy léleklátóhoz. Azt mondja, azért, mert szeretné megtudni, mi baja van igazából. Hogy miért nincs elég energiája a gyerekekhez meg a háztartáshoz...

– Na de... a múltkor még olyan jól volt! Szedett valami izét, antidepresszánt, és az állítólag csodákat művelt vele...

– Úgy látszik, később már nem hatott... Vagyis hatott, de éppen az volt a baj: azt mondja, úgy érezte magát tőle, mintha igazából nem is létezne... Na és akkor ez a tanítvány, valami tanárnő, ajánlotta neki ezt a pasast...

– Aha. Na és hogy néz ki egy ilyen léleklátó?

– Azt mondja, olyan nagydarab, izmos, sámánforma figura, a haját lófarokba kötve hordja, a pillantása meg rendkívül szuggesztív, legalábbis Betti szerint... és lehordta őt a sárga földig!

– Mit csinált?

– „Hogy néz ki maga? Hát nő maga? Tessék leadni legalább tizenöt kilót!”

– Ezt mondta neki a léleklátó?

– Ezt bizony.

– Hát... – mondja Helga óvatosan – ilyeneket te is szoktál mondani neki...

– Igen, de én ingyen – feleli némi töprengés után Csilla.

– És akkor most...?

– Ja igen, ezt kezdtem el mondani. Szóval talált magának egy tornaórát, és most odajár minden kedden és pénteken.

– Na és a gyerekekre addig...

– Hát ez a legjobb az egészben! Tudod, hogy örökké hívogatta a Mityut, hogy jöjjön vigyázni a gyerekekre, de az anyja mindig letagadta, a mobilja is mindig ki volt kapcsolva, ha meg néha mégis sikerült elérnie, akkor megígérte, hogy jön, de persze nem jött. Na és akkor a Bettinek egyszer csak elege lett, felpakolta a két gyereket, odament az anyósa lakására, és becsöngetett. Ott volt éppen az a lány is, a Mityu új nője, és kénytelenek voltak jó képet vágni...

– Milyen új nője?

– Ja, ezt még nem is tudod? Van valami kis fiatal nő, a Csilla szerint az anyja kerítette neki, valami üzletasszony barátnőjének a lánya, aki művirágot árul... Pénzük van dögivel... Ha összejön a parti, legalább rakhatnak majd minden kerti törpe kezébe egy művirágot... A fenébe is, elhagytam valahol az öngyújtómat...

– És...? – kérdi Helga, és odakínálja Csillának a tűzhely szélén heverő, félig teli gyufásdobozt.

– Igen. És akkor a Betti kereken közölte, hogy neki most dolga van, és itt hagyja két órára a gyerekeket. Az anyósa meg csak babszalgott hüledezve, de mondani nem mondhatott semmit, mert nem mutatkozhatott szörnyetegnek a leendő menyé előtt, ugye. Látták a Bettin, hogy ez most nem kukoricázik, és az lett a vége, hogy megállapodtak, az anyós heti két délután vállalja a gyerekeket két-három órára... Vagy ha mégsem, az anyós fizeti a bébiszittert (mert a Mityunak persze megint nincs munkája). És most heti kétszer tornára jár, meg kéthetente egyszer valami ezoterikus női körbe...

– Az meg micsoda? Az az ezoterikus női kör?

– Együtt meditálnak, megtisztítják a csakraikat meg ilyesmik... Oda is az a tanítványa vitte el! – Csilla dühösen a hamutartóba hajítja a kettétört gyufaszálat, és újat vesz elő.

– Na és kik járnak egy ilyen körbe?

– Ó, hát mindenféle szerencsétlen! – Csillának végre sikerült rágyújtania, és most sziszegve, vadul rázza a körmére égett, megfeketedett gyufacsonkot. – Van egy tanárnő, aki bioélelmiszert árul a neten, a férje meg már évek óta munkanélküli és depressziós. Állítólag egész nap le se jön a padlásról, ott ül, és számszerjákat farag...

– Számszerjákat?

– Aha, ilyen hagyományörzőknek. Aztán van egy másik nő, azok valami vállalkozók a férjével, és már tisztára idegroncok, mert sose fizet nekik a fővállalkozó... Aztán van egy művészettörténész csaj, az persze nem tud a szakmájában elhelyezkedni, hanem egész nap táblázatokat gépel valami multicegnél. Meg ott van ugye ez a tanítványa, aki először elvitte, nagyon kedves nő állítólag, és nagyszerű rétest süt... De csak ritkán, mert ezek többnyire búzacsírárt meg efféléket esznek az összejöveteleiken...

– És te? – kérdi Helga tétován. Látja Csillán, hogy nagyon ideges, pedig annak alapján, amit hallott róla, boldognak kéne lennie. – Hogy vagytok? – próbál puhatolózni. Csilla leteszi a cigarettáját a hamutartó peremére.

– Jól – mondja lehajtott fejjel. – Tényleg nagyon jól! Minden tökéletes lenne, de...

– De...?

– Az anyám! – robban ki Csilla szikrázó szemmel. – Ott az a hatalmas lakás, de nem engedni, hogy odaköltözzünk! Annyira félti a kényelmét! Meg hogy mit szólnának a

szomszédok! Szerinted mi is ilyen önzők leszünk, mire megöregszünk? Náluk meg az ő anyja néz úgy rám, mintha megöltem volna valakijét!

– De a Betti azt mondja, béreltek valamit közösen...

– Hát ez az! Bérelünk, persze, kinn a világ végén, egy ilyen nedves, udvari lakást! Nekünk ennyire futja! És a Zsófi félti a gyerekek tüdejét, mert penészes a fal, és azt mondja, ha kijönnek környezettanulmányra, a férjének fogják ítélni őket. És ráadásul másfél óra, amíg beér a munkahelyére, másfél óra vissza... Így sohasem fogja megírni a PhD-jét! – Csilla reszkető kézzel nyúl a cigarettája után.

– És akkor most...? Mi lesz?

– Mi lenne? – Csilla arca hirtelen fáradt és öreg lesz. Föláll, lesöpri a pulóveréről a ráhullott hamut. – Az lesz, hogy keresek valahol egy jobb lakást, közelebb a belváros-hoz... És vállalom még egy-két tanítványt, hogy ki tudjam fizetni. A Betti azt mondja, átpasszolja nekem a Kalibánt, ő már úgysem bírja idegekkel...

– Az nem lehet! – Helga elhűlve mered Bettire. – Hogyhogy nem dohányzik?

– Az semmi: nem is iszik! Egy kortyot sem! – Betti arcán a megdöbbentő hírrel szolgáló hírhozók szerényen önelégült mosolya. – Még a konyakos meggyből sem volt hajlandó venni nálam a múltkor, mert abban is alkohol van! És még kávé sem iszik, csak valami koffeinmentes szart! És minden vasárnap énekel a kórusukban!

– De hát hogyan... Éppen ő, aki olyan szkeptikus volt ezekben a dolgokban... Emlekszel, mennyit csúfolt, amikor elmentél ahhoz a guruhoz vagy micsodához?

– Hát az úgy volt – Betti előrenyújtja a lábát, szétveti a karját a kanapé támláján: kényelmesen elhelyezkedik a meséléshez. – Tudod, milyen állapotba került, amikor a Zsófi visszament a férjéhez... Vagy ezt sem tudad?

– De igen, hallottam róla. Csodálkoztam is, hogy visszafogadja a pasas – dűnnyögi Helga.

– Ó, hát ez az egész dolog a Csillával el lett mismásolva... A Zsófi elköltözött egy barátjéhez, mert nézeteltérések voltak a Kalmárral, de aztán leültek és megbeszélték a problémáikat: ez a hivatalos verzió... – Betti nagyon fűj, széles, színpadias mozdulattal legyint. – Ez a szerencsétlen, ez meg teljesen összeomlott. Azt bizonygatta, hogy a Zsófi csak azért ment vissza a Kalmárhoz, mert az megszarolta... hogy elveszi tőle a gyerekeket meg mit tudom én... Képzeld, egyik este – Betti előrehajol, jelentőségelteljesen felvonja a szemöldökét, arca megint pufók, buzgó és titokzatos – éppen leraktam a Mircit az ágyába, még örültem is, hogy ez egyszer sikerült őket időben lefektetnem, és nézhetem egy kicsit a tévét, amikor csöngetnek! Először azt hittem, a Mityu ette haza a fene, nem bírták tovább egymást az anyjával, de nem ő volt persze, hanem a Csilla, de ha láttad volna, hogy nézett ki! Tudod, milyen mindig, mintha skatulyából húzták volna elő, nahát, ehhez képest most a sálja a földig lógott, a cipője sáros, volt rajta valami farmer, amit takarításhoz szokott viselni, a szeme vörös, mint aki két hete nem aludt... És már az ajtóban azt kezdte magyarázni, hogy micsoda sötét csirkefogó a Kalmár, és hogy ezt nem úszhatja meg szárazon... neki kötelessége megtorolni ezt az aljasságot, ezt hajtogatta.

– És? Tőled mit akart?

– Hát ez az: képzeld, azt akarta, hogy azonnal hagyjak ott mindent, és menjek el vele a Kalmár lakása elé!

– De minek?

– Hogy örködjek az utcasarkon, nem jön-e a rendőr...

– Atyaég! – döbben meg Helga. – Meg akarta ölni?

– Na nem, azt azért nem... Csak ki akarta szúrni a kocsijának a kerekét, mind a négyet... Ott parkolt állítólag a kocsi a házuk előtt...

– Hajjaj... – csóválja a fejét Helga. – Na és te...?

– Persze nem mentem vele, mit képzelsz? Nem hagyhattam ott a gyerekeket, meg különben is...

– Mire ő...?

– Azt kiabálta, hogy áruló vagyok, és elrohant.

– De azért nem szúrta ki a Kalmár kerekeit, vagy igen?

– Nem, vagy legalábbis nem említette... Most már különben is nagyon szégyelli az egészszet... Nem is hinnéd, milyen egy szentfazék lett, amióta jár ebbe a gyülekezetbe...

– Tényleg, igazából ezt akartad elmondani... Hogy hogyan került oda...

– Nahát szóval először úgy volt, hogy visszamegy a pszichológusához, de ott nem volt hely, meg különben is, azt mondja, ha hat év alatt nem vergődtek zöld ágra, akkor mért pont most... Ajánlgattam neki a mi csoportunkat, nem is hiszed, mennyi erőt képes adni egy ilyen közös meditálás, de hallani sem akart róla... Pár hétig színét se láttam, még a mobilja is ki volt kapcsolva, aztán egyszer csak beállított, pont olyan volt, mint régen, frissen vasalt fehér blúz, a haja, mintha most jött volna a fodrásztól, de valami mégse stimmel rajta... Nem tudtam rájönni, mi lehet az, aztán egyszer csak beugrott: nem dohányzik. „Most jöttem a gyülekezetből!” – azt mondta, pont ugyanazzal a hangszíjjal, ahogyan annak idején az egyetemen: „Most hallottam egy nagyszerű előadást...”

– Na és elmondta, hogyan került oda?

– Tudod, ezek azok, akik megállítják az embert az utcán... Meg be is csöngetnek... Jártak a nyakára, ő meg elzavarta őket, aztán egyik nap, amikor nagyon maga alatt volt, azt gondolta: Miért ne? És beeresztette a két srácot.

– Srácokat?

– Na igen, két huszonéves srácot állítólag. Hogy ő úgyis olyan egyedül van, nem törődik vele a kutya se, ezeknek meg milyen fontos: már ötödször csöngetnek be hozzá a jó hírrel, hogy Isten őt is szereti, meg mit tudom én. Úgyhogy most vasárnaponként ott zengedezik velük a kórusukban... És fölszedett legalább tíz kilót, mert a pizzát meg a jégkrémet persze nem tiltja ez az ő prófétájuk, csak a cigarettát meg az alkoholt...

Betti megvetően szájához emeli a forralt boros poharat.

– Még nem is mondtad – vág bele Helga bátran a nehezébe –, hogy tetszik neked az új lakás!

Betti körülnéz, hogy időt nyerjen. Helga lehajtott fejjel várja a jogos bírálatot. Amikor megvette, valahogy nem tűnt ilyen sötétnek. És azt a gyanúsan terjengő, zöldeslila foltot ott fönna a sarokban, azt is csak néhány napja fedezte fel, addig alighanem eltakarta a friss meszelés.

– Nagyon édes! – mondja Betti természetellenesen csilingelő, magas hangon. – A rezsi meg ugye itt jóval kisebb...? – teszi hozzá tétován a megszokott hangján.

– Na és veletek mi újság? – kérdi Helga, inkább csak azért, hogy elterelje a szót a kínos témáról. Sejtji, hogy nincs semmi változás: Betti helyzete az alig elviselhető és a kibíráhatatlan közti keskeny sávban szokott ingadozni. De most, úgy látszik, mégiscsak történt valami: Betti arca hirtelen kipirul a forró lelkesedéstől. Közelebb hajol Helgához, mint egy összeesküvő, valósággal ráfekszik az asztalra:

– Képzeld, amióta rendszeresen meditálok, nincs szükségem az antidepresszánsra! – hadarja, majd gyors, kihívó pillantást vet Helgára a szeme sarkából: nem mond-

neki ellent. Helga biztatóan rámosolyog. Betti belelendül: – Már egészen jól megy, sokszor már percekre sikerül kiürítenem a tudatomat, hogy ráhangolódjak az Univerzum hullámhosszára! – mondja lelkesen. – Nem könnyű, mert az ember egója örökösen vissza akar tokolodni – bólogat gondterhelten. – Ha kidobják az ajtón, visszamászik az ablakon! De nem szabad abbahagyni, és akkor előbb-utóbb...

– És akkor most már nem is izgatnak azok a dolgok, amik régebben... a fűtésszámla, meg hogy nem tudsz kimozdulni a gyerekektől? – kérdi Helga reménykedve. Betti fölszegi a fejét:

– Az embernek azzal kell tisztában lennie, hogy ezek mind nem is léteznek igazán! – mondja súlyosan és komoran, mint egy papnő. – Hogy igazából ez az egész csak látás, Maia fátyla, és az, hogy én rossznak érzek valamit, az merő érzékcsalódás... – mondja láthatólag kissé bizonytalanul. – Egyszer neked is el kellene jönnöd a körbe! – teszi hozzá kissé túl lelkesen, miközben a pillantása újra, mintegy magától, odatéved a plafonon terjengő foltra, bár az utóbbi félórában elszántan igyekezett nem odanézni. – Te mondd, nem szokott ez a szoba néha beázni?

– Egyszer neked is el kell jönnöd a gyülekezetbe! – Csilla izzó szemmel néz el valahová a semmibe. – Hidd el, valaha én is azt hittem, hogy egyedül is boldogulok! Hogy van elég erőm hozzá, hogy helyrerázzam az életemet! A modern ember tipikus önhittsége! – bólint Csilla kurtán, jelentőségteljesen, mint aki hosszú belső vita végére tesz végre pontot ezzel a kijelentéssel. Két ujjá közt, ahol régebben a cigarettát, most az agyonrágcsált golyóstollát szorongatja: a kéz időnként, mintha önmagától tenné, elindul a szája felé, de Csilla többnyire még idejében észbe kap: a tollal kurtán, határozottan megkoppantja az asztalt, mintha csak a mondandóját akarná alátámasztani ezzel a mozdulattal. – Azt képzeljük, a hajunknál fogva ki bírjuk rángatni magunkat a boldogtalanságból! Pedig mindössze arra vagyunk képesek, hogy ide-oda tologassuk a különféle nyomorúságainkat! Új partnert keresünk, vagy új lakásba költözünk! – Észbe kap, és gyorsan, bocsánatkérően körülnéz, pillantása gondosan kikerüli a plafonon terjedező foltot. – Nem azért, egész rendes kis lakás különben... De amiért ideköltöztél, azt elérted vele? – izzik föl újra a hangja, és merőn, komoran néz Helga szemébe. – Itt kevesebbet gondolsz a Bodrogra?

Helga tanácstalanul vállat von.

– Itt nincs, ami emlékeztessen rá – mondja kitérően. – Láthatod, még a bútorok nagy részét is lecseréltem.

– A Pardi...?

– Aha. Meg lomtalanítás, ilyesmi. Még a dátumokat kellene lecserélni, mondjuk a karácsonyt...

– A karácsonyt? De hát sose voltatok együtt karácsonykor!

– Pont azért... Idén egyfolytában az járt a fejemben, hogy tavaly még mennyire szenvedtem: itt ültem egyedül, hallgattam a CD-t, amit ajándékba hozott három nappal korábban, és arra gondoltam, náluk éppen halat esznek, meg beüzemelik a villanyvasutat... Meg szilveszterkor, hogy éjfélkor biztosan koccintanak...

– És most?

– Most? Most olyan, mint foghúzás után közvetlenül: tudom, hogy ott van valaminek az üres helye, és hogy rohadtul fájna, ha nem lennék beinjekciózva, de egyelőre nem érzek semmit... De erre aztán minden energiám rá megy, hogy semmit ne érezek...

– Erről beszélek! – Csilla szeme lázasan föl villan. Fölháborodott pillantást vet a kezében szorongatott tollra, amelyet az imént még elmerülten rágcst. – Ennyire futja a saját erődből! Mert hiányzik belőlünk az alázat! Nem akarjuk elfogadni, hogy veszítettünk, hogy kudarcot vallottunk, hogy csúnyán elbántak velünk! Gógósek vagyunk és elbizakodottak, és nem akarunk oda fordulni segítségért, ahonnan pedig mindig megkapnánk! – Csilla előrehajol, és rábeszélőn Helga karjára teszi a kezét. Helga zavartan elfordítja a fejét: Csilla most a hajdani osztályfőnökére emlékezteti, aki megpróbálta rábeszélni, hogy induljon oroszról a tanulmányi versenyen.

– Na és a PhD-d? Hogy állsz vele? – kérdezi gyorsan, hogy másra terelje a szót.

Csilla bizonytalan, kitérő mozdulatot tesz a távoli horizont felé, mintha ott valahol a messzeségben, a rózsaszín alkonyi felhők mögött a PhD lassan, de biztosan közeledne a befejezés felé...

Zsúfolt kis irodában ülnek, az íróasztalon élénk színnyomású füzetkék és sötétkék műbőrbe kötött könyvek kupacai, a falon hatalmas, poszterekre emlékeztető szentképek. Csilla időnként feszült, biztató mosollyal néz rá, mint egy szülő a vizsgázni készülő gyerekeire. Az íróasztal túloldalán két öltönyös, fiatal férfi ül. Magasak és vállasak, mint valami kosárlabdázók, az arcuk gyerekar. Mindig csak az egyik, a szőkébbik és fiatalabbik beszél, a másik időnként kurta bólintással hagyja jóvá a társa szavait.

– Te mit gondolsz? – kérdezi a szőkébbik öltönyös, és pillantását a Helgáéba fúrja. – Isten küldhet nekünk a mai időkben is prófétákat?

Helga tanácstalanul vállat von. Pillanatnyilag nem jut eszébe semmi, ami Istent meggátolhatná abban, hogy akkor küldjön nekünk prófétákat, amikor jónak látja. Az öltönyös szeme megvillan, és lendületesen előrehajol, mintha tüstént a keblére akarná ölelni, aztán a mozdulat félúton elakad – már biztos a győzelemben, de azért semmit nem akar elkapkodni. Újra mélyen és jelentőségteljesen Helga szemébe néz.

– Na és mit gondolsz, lehet akkor ő is olyan igazi próféta, mint a régiek? – És fölmutat az egyik poszterfelé, amelyen egy áhítatos képű, göndör, csokornyakkendős férfi társalog egy angyallal.

Helga széttárja a karját – honnét is tudhatná? A két öltönyös összenéz, mint két összetanult csapatjátékos, az idősebbik lekap egy kék bőrkötésű könyvet a könyvoszlop tetejéről, és a szőkébbik kezébe nyomja. Az a bal tenyerére fekteti, és csalogatóan nyújtja Helga felé.

– Neked akkor – mondja, és jobbát erélyesen, mégis gyöngéden a kék bőrkötésre simítja –, neked akkor most már semmit nem kell csinálni, csak jól elolvasni ezt a könyvet! Legközelebb majd beszélgetünk róla! – mondja kecségtetően.

Helga zavartan búcsúzkodik. Otthon a könyvet bepréseli a könyvespolcra az *Ismerd meg önmagad!* című tesztgyűjtemény és a vaskos, papírfedelű könyv közé, amelyet a krisnás lányok nyomtak a múltkor a kezébe az aluljáróban.

Kertes házak között, hepehupás, kövezetlen úton igyekeznek a női kör soron következő összejövetelének helyszíne felé, kétfelől őrzőgő kutyaugatás kíséri őket.

– Mindjárt ott vagyunk! – mondja biztatóan Betti, és Helga karja után kap, mert a bokája kibicsaklott az egyik hepehupában. – Képzeld! – lihegi botladozva. – Van egy új tagunk a körben: Karolának hívják. Gyönyörű szép, olyan, mint egy régi színésznő, Greta Garbo vagy mit tudom én, és hogy öltözik! Nagyon jól megy nekik, a férje vállalkozó, ilyen klímaberendezésekkel vagy mikkel üzletel, ez most nagyon megy, amióta ilyen melegek a nyarak... És képzeld, ő azt mondja, hogy eddig mindent rosszul csi-

náltunk! Mert eddig mindenki örökké csak nyöszörgött, meg lamentált, meg megosztott egymással az összes szorongásainkat, úgyhogy a végére mindenkinek ötször annyi szorongása lett, mint eredetileg! Ez az új nő meg azt mondja, mi tehetünk mindenről, mert nem gondolkozunk pozitívan! Amit az ember elképzeli – hadarja Betti jótanulós hanglejtéssel és buzgalomtól pufók arccal –, azt behívja az életébe! Ha örökösen valami rossz dologra gondolsz, akkor azt hívod be! Ha meg valami jóra, akkor azt!

– Ez ilyen egyszerű lenne? – tamaskodik Helga. (Képek villannak az agyába, odaadóan színezgetett sóvár ábrándképek emlékei: nyugszékéből figyelik a naplementét a barátjával a tengerparton, két hétre elzárja őket a világtól a hó egy erdei menedékházban, közös lakásukban két szomszédos karszékéből nézik a tévét nyolcvanévesen...)

– Persze ehhez mozgósítanod kell a belső erőidet, ebben segít a meditáció... És rendszeresen kell csinálni, lehetőleg mindennap ugyanabban az órában! Én például – lihegi Betti ádázul – lerajzoltam, amint a Mityu visszajön hozzánk, és kiszögezttem a konyhában a falra! Az egyik sarokba meg odarajzoltam az anyját meg az új nőt, amint ekkora könnyeket sírnak! Főzés közben mindig azt nézegetem! Ja igen, és ez a Karola remekül tud kommunikálni az angyalokkal!

– Az angyalokkal?

– Aha. Az angyalok most nagyon divatban vannak, nem tudtad? Mi kérdezzünk valamit, Karola továbbítja nekik a kérdést, és rajta keresztül megkapjuk a választ is! De egyszerre csak egyvalaki kérdezhet, az angyalokat nem lehet örökké nyaggatni! Na tessék, már itt is vagyunk!

– Csönd legyen, Maxi! – Nagydarab, kedves arcú nő vitorlázik a kertajtó felé, olyan, mint valami hatalmas hajó kék szemű, fitos orrszoborral. A farkaskutya két lábra ágaskodva, őrjögve rángatja a láncát.

– Ti vagytok az elsők! – közli titokzatos, cinkos mosollyal Erzsébet, a háziasszony. – Segítetek nekem teríteni?

Betti előpakolja a táskájából és Erzsébet kezébe nyomja a durumlisztből sütött pitét, aztán nekiállnak behordani a konyhából a teáscsészéket, a búzacsirás és csicseriborsós salátát, végül a kannát, csordultig teli spenótszagú teával. Aztán sorra érkeznek a többiek: egy kellemes, kissé gyűrött, macskaarcú nő, aztán egy másik, sápadt, fakó arcbőrű, nagy rózsaszín szemüveggel, amitől Helgát kissé egy szitakötőre emlékezteti, végül egy széles csípőjű, sötét szemű és szögletes, durcás arcú, akinek derékig érő, fekete haja van, és hímzett indiai ruhát visel. Helga megpróbálja kitalálni, melyikük melyik lehet, mint utóbb kiderül, tévesen. Az utolsónak érkező nőt viszont gyerekjáték azonosítani: ő csak a titokzatos Karola lehet, az angyalok tolmácsa. Fiatalabb, mint a többiek, vagy talán csak annak látszik: karcsú, nagyon szép nő, keskeny arca van, enyhén kiálló járomcsontja, nagy szürke szeme és finom bokája. Apró virágos selyemruhát visel, a haját csakugyan úgy fésüli, mint valami régimódi filmsztár: ő vezeti majd a mai meditációt.

Körbeülük a nagy asztalt – a közepére, félretolva a durumlisztből készült pitét és a csicseriborsó-salátát, Erzsébet egy réz gyertyatartót állít, benne hosszú csavart gyertya, Karola pedig egy három karmos lábon álló, ezüstnek látszó tálacskát húz elő a táskájából, és lerakja a réz gyertyatartó tövébe –, majd hozzálátnak, hogy megtisztítsák a csakráikat. Helga ezzel meg sem próbálkozik – Betti ugyan felkészítette odafelé menet, de ő javarészt elfelejtette már, melyik csakrája hol van –, így leginkább csak ül behunyttal szemmel, és várja, hogy a többiek elkészüljenek. Amikor befejezték, Karola végigpillant az asztal körül ülőkön:

– Csináltátok a gyakorlatokat?

A nők buzgón bólogatnak. Igen, szabad perceikben és elalvás előtt mindnyájan maguk elé képzeltek azt a jelenetet, amelyet legjobban szeretnének „behívni” az életükbe – Betti Mityut, amint bűnbánóan visszatér; a macskaarcú Edina a fővállalkozót, amint éppen fizet, Olga az álláshirdetést, amelyben művészettörténészt keresnek egy vidéki múzeumba, a sötét szemű, dacos arcú Barbi pedig a férjét, amint boldogan állít haza egy állásinterjúról...

– És van már valami eredmény?

A nők segélykérően néznek egymásra: nem, úgy látszik, eddig még senkinél semmi eredmény. Karola kedvetlen arccal méregeti a csicsriborsós salátát.

– Ja igen! Nekem a múlt héten testen kívüli élményem volt! – szólal meg a lelkesedéstől kissé lihegve Erzsébet.

Karola kurtán, helyeslően bólint.

– Na és te? Nem néztél még szembe az Üldözővel? – fordul Olgához. Az büntudatosan rázza a fejét. Helga Bettitől tudja, hogy Olgát álmában már hónapok óta mindig ugyanaz a Lény üldözi – még sosem mert hátrafordulni, hogy megnézzze, de azért biztos benne, hogy a Lény nagyon hasonlít a főnökéhez –, és Karola legutóbb azt tanácsolta neki, hogy ezentúl ne meneküljön el előle, hanem álljon meg, és nézzen vele farkasszemet.

– Valami más...? – néz körül Karola. Betti és Barbi reménytelenül ingatják a fejüket.

Karola finom állát tenyerébe hajtva kissé eltöpreng.

– Azért csak tartsatok ki! – mondja kissé rosszkedvűen. – Ez időigényes dolog, nem szabad mindjárt feladni.

– Az angyalok nem üzentek semmit? – kérdezi kislányosan elpirulva Erzsébet.

Karola nemet int, elutasító arccal, mintha azt akarná a tudtukra adni: az angyalokat nem illik zaklatni mindenféle semmisséggel. Erzsébet büntudatosan lecsüggeszti a fejét.

– Valamit azért meg lehetne még próbálni – mondja kicsit később némileg megenyhülve Karola. – Mindenki írja föl egy cédulára, mi az, amit a legjobban szeretne!

Erzsébet föl pattan, papírlapokat tép négyfelé, majd szétosztja őket, a többiek a táskájukban toll után kotorásznak. Helga hosszan habozik a saját cédulája fölött: mit is szeretne legjobban? Fél éve, egy éve még tudta volna, hogy mit írjon, de mostanában, úgy látszik, nem vagyik többé semmire – még mindig úgy érzi magát, panaszkolta Bettinek idefelé jövet, „mint egy idegkezelt fog”. Sokszor szinte hallja, amint az idő üresen surrogva szalad a lakás csendjében, mint valami régmódi magnószalag, amelyről véletlenül mindent letöröltek. És mintha gyorsabban is telne mostanában, mint régebben – nagy, rágatlan időfalatok csúsznak le a torkán, hónapok zuhannak észrevétlenül a semmibe. „Szeretném megint érezni, hogy élek” – írja hirtelen elhatározással a cédulára, aztán összehajtogatja, és szégyenkezve beleejti a háromlábú ezüsttálba, ahol a többieké már ott fehérlik. A szép holdas körmű kéz az égő gyufával a tál felé közelít, az egyik cédula pereme fölparázslík, majd nagyot lobban.

– Így, füst formájában könnyebben eljutnak a kívánságaink az angyalokhoz! – magyarázza suttogva Betti. Figyelik, ahogy a vékony füstoszlop nyílegyenesen emelkedik a plafon felé, aztán egyszer csak elburjánzik, szétterül és foszlányokra szakadozva lassan eloszlik.

– Te, mi az a testen kívüli élmény? – kérdi Helga Bettitől, amikor hazafelé botladoznak a hepehupás úton.

– Hát amikor kívül kerülsz a testeden, és fölülről látod saját magadat meg mindent, mintha repülnél... Karola szerint mindenki képes rá, ha szorgalmasan csinálja a gyakorlatokat...

– Neked volt már ilyen?

– Nekem? – Betti megvetően fúj egyet. – Hát ráérek én annyit gyakorolni? Csak egyszer lenne egyvégtében két napom saját magamra... csak egyszer!

Helga otthon megpróbál meditálni, úgy, ahogyan Karolától tanulta. Behunyja a szemét, hanyatt fekszik az ágyon, igyekszik nem meghallani az idő üres surrogását, és várja, hogy fölbukkanjanak csukott szeme előtt a képek – hogy ráhangolódjék az Univerzum hullámhosszára.

Eleinte csak színes foltok örvénylenek csukott szeme előtt – olyan, mintha nem is a szemhéja mögött lennének, hanem valahol odakinn a térben –, diribdarab, szabálytalan alakú sötétségek fakó aranyszegéllyel. Az arany körvonalak egyfolytában mozognak, terjeszkednek, fölfalják, majd újra kilökik magukból a változékony sötétségdarabokat. Helga torkában dobogó szívvel várja, hogy megnyilatkozzék előtte az univerzumot átható Világszellem. Az örvénylés mintha kezdene határozottabb formát ölteni, sötétség és fény cseppfolyós kavargásából valami szilárd és szögletes bontakozik ki. Helga megpróbálja fókuszálni a pillantását, már amennyire ez lehetséges csukott szemmel. A kép egy pillanatra megszilárdul, aztán újra elemeire bomlik, és belevész az értelmetlen kavargásba. De azért volt annyi ideje, hogy megállapítsa: amit lát, leginkább egy hokedlire emlékeztet, egy közönséges konyhai hokedlire. Kétségbeesetten töpreng, mit is akarhatott üzeni neki a Világszellem egy hokedlivel, de semmi nem jut eszébe.

– Jézusom! Akkor most nem is maradt semmi pénzed a különbözetből?

– Hát nem. Ráment az egész a felújításra. Először is meg kellett csináltatnom a földemet, hogy ne ázzak be még egyszer, egy vagyon volt... meg a festés, meg a szobát újra kellett parkettáztatni, mert a parketta is elrohadt... Meg az albérlet, amíg itt elkészültek... Nem is volt elég rá, ami a másik lakás árából maradt, még tartozom a kivitelezőnek. Nagyon kínos, napjában többször is telefonálgat a pasas... Kölcsönt akartam fölvenni, de nem adtak, mert nincs munkahelyem... Illetve vehettem volna föl jelzálogot a lakásra, de azt nem akartam...

– És akkor most mi lesz?

– Gondolom, elhívom a Pardit... Úgyis régen feni a fogát a dédmamámra!

– Annyiért? Szó sem lehet róla! – Helga döbbenetesen mered a „falurosszára”. – Eddig mindig azt mondta... „Miért nem adja már el azt a képet, szépasszony, az árából egy fél évig gond nélkül... – és most csak ennyit akar adni érte? Biztosan rájött, milyen nagy szükségére van most a pénzre, és nem hisz az ő száználmas magyarázkodásának, miszerint „csak azért akarja eladni, mert nem illik ebbe a lakásba”.

A „falurossza” vállat von.

– Ja, szépasszony, mindent akkor kell eladni, amikor kérik... Mostanában nincs akora kereslet képekre... Higgye el, ennyit se adnék érte, ha nem magáról lenne szó... én jóformán nem is keresek rajta.

– Köszönöm, de akkor inkább mégsem adom el – mondja Helga kimérten.

A kedélyes falurossza-ábrázat elsötétül. A gunyorosan csillogó szempár komor lesz és fenyegető.

– Idebolondítják az embert semmiért... – ilyesmit morog a nevetséges bajsza alatt, de most valahogy még ez a bajusz sem nevetséges, inkább fenyegető. Aztán a benzín-

költségről dörmög valamit – hogy csak úgy potyára pazarolta a benzint ezekben a nehéz időkben...

– Kérem – vág közbe Helga felháborodva (de a fölháborodás alatt ott furkál benne a nevetséges, indokolatlan bűntudat) –, kifizetem a benzinköltségét!

– És az elpocsékolt időmet, azt is megfizeti? – torkolja le a férfi durván. – Két óra, amíg bejövök Kispestről, ennyi erővel komoly kuncsafthoz is mehettem volna...

Helga úgy érzi, mintha hirtelen kihűlne a gyomra: egyszerre nagyon szeretné, ha a férfi kívül lenne az ajtón.

– Nincs esetleg valami más, ami érdekelné? Lenne itt egy-két apróság... – mondja rekedten és alázatosan, és előveszi a fiókból a „kincsesdobozát” – az ásványbörzéken vásárolt hegyikristályok és ametisztek és egy csavart, rózsaszínű kagyló társaságában (még a barátja hozta neki, amikor megjött a tengerparti, családi nyaralásból) ott lapul a dobozban egy-két szerényebb ékszerfélése is, egy ezüst nyaklánc, a nagyanyjától örökölt, pillangós bross és néhány gyűrű, szintén örökség, köztük az édesanyja jegygyűrűje. Kiszemezgeti az ékszereket az ásványok és kagylók közül, a tenyerére rakja, és szégyenlősen odakínálja a „falurossza” felé. Az megvetően, majdhogynem visolyogva nézi őket.

– Minek kínálgatja? – förmed rá. – Úgyis tudom, ha mondok egy árat, maga azt fogja mondani, hogy annyiért nem adja!

– Jaj, dehogyis! – hebegi Helga meghunyászkodva. Engesztelően rámosolyog a férfira, és közelebb nyújtja hozzá a tenyerét. A „falurossza” kellelten, megvető arccal, mint aki csak a tolakodó erőszaknak enged, két ujjal fölemeli a gyűrűket, a fény felé tartja összehúzott szemmel, aztán sorra visszaejti őket. Legutoljára a láncot csippenti föl, egy darabig morzsolgatja, aztán lassan, undorodó arccal két ujjá közt visszacsorgatja azt is Helga tenyerébe. Kis ideig összeráncolt homlokkal, ellenségesen mered a csillogó összevisszaságra, aztán lekicsinylő arccal, de határozottan kiemel három tárgyat, és mond egy árat – egy elképesztően alacsony árat. Helga gondolkodás nélkül rábólint.

A nevetséges összeget a zsebébe gyűri, és amikor a férfi mögött becsukódik az ajtó, ráfordítja a kulcsot. Aztán leroskad a karosszékebe, és átadja magát a sírásnak. A „falurossza” a pillangós brosst vitte el, még a nyakláncot – és az édesanyja jegygyűrűjét.

– Még szerencse, hogy a dédanyám megmaradt! – gondolja Helga. Kifűjja az órárt, és közben felnéz a képre: a sűrke szempár hűvösen és komolyan néz vissza rá a keményített főkötő fodrai alól.

– És ezt a Kalibánnak köszönhetjük! Ki hitte volna! – kuncog Betti.

A vendégszoba elég szűk – nagy részét elfoglalja a hitvesi dupla ágy, a harmadik, a pótágy, amit beraktak nekik, egyelőre összecukva áll a sarokban –, és személytelenül barátságos. Nagy virágos ágytakaró, kétfelől a két éjjeliszekrényen plisszírozott ernyőjű kislámpa (csak az egyik ég), a falon a képek valamiféle képzeletbeli átlagvendég izlését tükrözik: vízparti naplemente halászcsonakokkal, egy „modern” csendélet és az elmaradhatatlan fenyőfák. Még nem csomagoltak ki, Csilla a padlón heverő nyitott bőrröndök között lépdél óvatosan a beépített szekrényig meg vissza – a blúzait aggatja fel az akasztókra. Betti a minibár készletét tanulmányozza, Helga hanyatt fekszik a nagy virágos ágytakarón, és a plafont bámulja.

Igen, ezt a kirándulást csakugyan Kalibánnak köszönhetik – Kalibánnak, aki végre fölhagyott minden reménnyel, ami az angoltanulást illeti, és őket bírta meg, hogy fordítsák a vállalkozása propagandaanyagát angolra – mint kiderült, valami méregdrága panziója van valahol a hegyekben.

– Ilyen csoporttréningekre vagy micsodákra szoktak oda mindenféle cégtől elvonnulni – magyarázta Betti. (Kalibán eredetileg Bettit kérte meg a fordításra, de ő a két gyerek mellett nem készült volna el időben, és egy részét továbbadta Helgának. „Nem szemérmeskedni, lenyúzni a bőrét!” – adta ki a jelszót Csilla, és ők igyekeztek megfogadni a tanácsát.) – Hogy jobban együtt tudjanak működni egymással, meg mit tudom én. Persze méregdrágán...

Nekik Kalibán panziójára persze nem futná, de azért ez sem rossz, ez a kis vendég-ház, félig-meddig már az erdőben: az egyik ablakból a nevezetes fenyőfákra látni.

– El se hiszem! – Betti kéjesen elnyúlik a karosszékben, kezében a minibárban talált miniatűr pezsgősüveggel. – Holnap alhatok, ameddig akarok – az anyósomat fogják hatkor felzavarni a kölykök! Te, ne merészelj horkolni! – támad Csillára, aki fenséges, megvető fejmozdulattal hártja el magától ezt a méltatlan vádat.

Este havas fákkal szegett, jeges úton csúszkálnak lefelé a városba. A szűk, kanyargós utcák mintha keménypapírból volnának, a házak zöldes árnyékot vetnek a holdsütésben. Ahogy a Főtér felé közelednek, egyre hangosabb lesz a zene, és egyre több a járókelő. Petárdák durrannak itt meg ott, az átjáróban, a templom előtt: mintha akna-mezőn igyekeznének a tér felé. Éppen a zenekari emelvény tövében érnek ki, az utánuk érkezők egyre beljebb tolják őket a tömeg sűrűjébe.

Részegek és józanok, nagymamák unokákkal, csápoló tinédzserlányok csúcsos, csillogos süvegben, szikár, szemüveges főportások vörös papírral, testes gázóra-leolvasók aranyszínű Kleopátra-parókában, az emelvényen a zenészek kabátban játszanak, az énekes, kerek szemüveges, svájcisapkás kis figura időnként rálehel a mikrofont tartó kezére. Alacsony, boldogan és foghíjasan vigyorgó patkányképű emberke keze bánatos szemű óriásasszonyéba kulcsolódik, másik keze az óriásnő gerincoszlopának tövével, valami hopszapolkafélét próbálnak járnivaló a sűrű tömegben, két középkorú nő szuszogva, mellük elé emelt kezük ujjbegyeit éppen csak összeérintve, tipegve táncol, mint két cirkuszi medve, két gyerek vörös-fekete farkas – vagy talán vámpír? – álarcos sorra kapja derékon a tinédzserlányokat és nagymamákat, egy csapzott hajú, vézna, szemlátomást részeg nő koszlott kabátban és tornacipőben az álarcos láttán ijedten kapaszkodik Helga karjába:

– Jesszusom, azt hittem, igazi...

Éppen a forralt boros műanyag poharat dédelgetik a két tenyerük közt, amikor dörögve és sziszegve meghasad a fejük fölött az ég: vakító, fehér csillagok robbannak elő a fekete semmiből, egész csokor csillag, láthatatlan fekete szárazon himbálózva. A zene elhallgat, mindenki az ég felé bámul: a szárazakat összetartó zsinórt éppen most nyiszszantotta el egy láthatatlan kéz, a csokor szétesik, a csillagok zúgva, egymástól sebesen távolodva az égnek fordított arcok felé zuhannak, de mielőtt még elérnék a háztetők magasságát, kilobbannak, elhervadnak és elhamvadnak, láthatatlan fekete pernye hullong a térre. Újabb dörrenés, újabb vakító fényzökőkút, újabb szétbomló csillagcsokor: ezúttal piros. Aztán egy kék. Aztán egy zöld. Aztán megint fehér. Aztán már nem jön több csillag, de élesen ragyogó fehér sugárvékék pásztázzák a sötét teret. Pukkanás, nevetés, sikítás: boldog új évet, boldog új évet! Csilla összeüti papírpoharát a csapzott hajú nőével. Újra kezdődik a zene: a farkasálarcos félelmetes morgást hallatva most Helgát kapja derékon.

– Csodálatos dolog történt! – esik be Helgához lihegve Betti. Lezöttyen a konyhaszékre, nyitott szájjal, kapkodva szedi a levegőt. – Képzeld, testen kívüli élményem volt!

– Nem mondd! – Helga tétován igyekszik kellő lelkesedéssel fogadni a hírt. – Na és hogyan... mikor?

– Tegnap este – zihálja Betti. – Az úgy volt... azt tudod, hogy minden este, ha sikerül időben lefektetnem őket, szoktam meditálni... Jó, igen, egy kávét, de csak ha te is iszol... Tudod, megpróbálom kiüresíteni a tudatomat, és ráhangolódni az Univerzum hullámhosszára... És olyankor mindenféle csodálatos dolgot látok magam előtt, tájakat meg várakat meg mit tudom én... egyszer az Univerzumot is láttam, amint lótuszvirág alakban lebegett a fekete semmiben...

– Honnét tudad, hogy az Univerzum az? – kérdi Helga irigyen, a maga hokedlis kudarcára gondolva. Betti vállat von:

– Egyszerűen csak tudtam, és kész... de nem is ez a lényeg, hanem ami tegnap este történt... Hogy egyszerre csak úgy éreztem, mintha elkezdenék dagadni... nem úgy, hülye, hanem a lelkem... Barbi szerint mindig így kezdődik, az ember szegény lelke bele van préselve a testébe, de ha adsz neki egy esélyt, akkor kiszabadul, és huss... Barbi azt mondja, nála úgy szokott kezdődni, mintha egy liftakna aljában kuporogna, és onnan rántaná föl hirtelen valami erő... Ezt a sajtosat, ezt hol veszed? Nálunk a péknél mindig másnapos... Szóval tegnap este csak dagadtam és dagadtam, és egyszer csak azon vettem észre magam, hogy már nem a szobában vagyok, az ágyamban, hanem kinn lebegek valahol a csillagok alatt! Láttam a háztetőket meg a parkoló autókat felülnézetből... csodálatos volt! Olyan szabadnak éreztem magam, mint még soha! Csak aztán nagyon hamar visszahuppantam... Barbi azt mondja, eleinte nemigen bírja az ember egy-két másodpercnél tovább...

– Tényleg, mi van a Barbival? – kérdi Helga, amikor már együttérzően kihümmögte és kiálmélgodta magát.

– Ott is nagy újság van! – mondja Betti büszkén. – A férje állást kapott!

– Csak nem? És hol?

– Valamelyik szupermarketben... Új dátumcédulát kell ragasztania a lejárt szavatosságú virslikre meg ketchupokra... De ez még semmi: képzeld, Olga végre szembenézett az Üldözővel!

– Tényleg?

– Bizony! Megint ott kergette álmában valami föld alatti labirintusban, de most Olga egyszer csak szembefordult vele, és azt mondta neki: Hagyj engem békén!

– És aztán?

– És aztán felébredt.

– Hát – mondja Helga óvatosan – akkor Karola biztosan örül, hogy ilyen jól bevált a módszere... A pozitív gondolkodás...

– Igen – feleli Betti tétován, szájában a sajtos rúddal –, csak most éppen önáluk van egy kis baj...

– Az nem lehet! – Helga hitetlenkedve csóválja a fejét.

– De bizony, sajnos... Otthon a férjével közösen szoktak meditálni, és képzeld: a férje meglátta Istent! – mondja Betti komoran és ünnepélyesen, mint aki súlyos titkot közöl.

– De hát ez nagyszerű... – mondja Helga bizonytalanul, mert Betti hangja mintha arra utalna, hogy talán mégsem olyan nagyszerű a dolog.

– Igen, az... Csak az a baj, hogy azóta egyáltalán nem érdeklik a klímaberendezések... csak ül a padlón törökülésben, és néz maga elé... A szőnyeg mintáit bámulja, mert állítólag azokon keresztül nyilatkozik meg neki Isten... Pedig fizetniük kell egy csomó részletet, mert most költöztek zöldövezetbe, meg a kocsit, meg minden... Viszont

képzeld – élénkül fel Betti a Karola férjének balsorsa okozta átmeneti lehangoltságból –, a Csilla azt ígérte, hogy a legközelebbi közös meditálásra ő is eljön!

– Na de hát... hogyhogy? És mi van a gyülekezettel?

– Azt mondja, egyszer csak elege lett belőle... És most van egy tanítványa, egy egyetemista lány, akiért eléggé odavan, és szeretné kipróbálni ezt a pozitív gondolkodás dolgot... Te, de ha látnád azt a csajt: pontosan olyan szeszínű, nyafka kis nebáncsvirág, mint a Zsófi!

– Nahát! Hihetetlen! – Helga tölt magának az egri muskotályból, aztán eszébe jut, hogy most már Csilla sem köteles betartani a próféta előírásait, és az ő poharát is teletölti. Csilla fáradtan legyint.

– Dehogyan hihetetlen! Én mindig tudtam, hogy vissza fog menni, amint a második gyereket sem kell már pelenkázni...

– Hát akkor a Bettinek nagyon bejött ez a pozitív gondolkodás! – mosolyog Helga.

– Szerinted jár majd azért továbbra is meditálni?

– Hát egy darabig még biztosan... – Csilla félig bosszús, félig nevető arccal rázogatóan elő egy újabb cigarettát a csomagból. – Amíg meg nem jön a kicsi...

– A kicsi?

– Aha. A második hónapban van...

Egy darabig némán néznek maguk elé, Csilla szenvedélyesen szívja a cigarettáját.

– És te...? – kérdezi végül Helga óvatosan. – Betti mondta, hogy izé... hogy otthagytad a gyülekezetet...

Csilla vállat von.

– Tudom, most te is azt hiszed, hogy nem is gondoltam komolyan az egészséget... Hogy csak a szám járt... Pedig nagyon is komolyan gondoltam: több mint fél évig nem dohányoztam, azért ez jelent valamit... És tényleg azt hittem, hogy most megtaláltam a kulcsot a... hogy most tényleg helyrerázom az életemet.

– És aztán? Mi történt?

– Tulajdonképpen semmi. Tudod, hogy énekeltem a kórusukban, és egyik vasárnap is ott zengedeztem velük ezeket a bugyuta dalocskákat... Jó, eddig is tudtam, hogy elég rémesek, de mindig megróttam magam, hogy nincs bennem elég alázat, meg hogy nem az esztétikai értéküket kell nézni, hanem az ízét, azt az őszinte áhítatot, amit kifejeznek... Csak most valamiért, nem tudom, miért, idegesebb voltam a szokottnál, talán mert nagyon hiányzott a cigaretta... És amikor már harmadszor énekeltek a refrént, hogy nem tudom, ki megtalálta az igaz úhu-tahat, akkor egyszer csak úgy éreztem, nem bírom tovább... Néztam a többieket, hogy milyen ájtatos képpel fújják, és arra gondoltam, úristen, ez rosszabb, mint a karének volt az iskolában, pedig azt is hogy utáltam! Mintha egészen addig valami szer hatása alatt lettem volna, és most egyszerre csak kijózanodtam... Úgyhogy csak annyit mondtam a mellettem állóknak, hogy „Bocsánat!”, kimentem az előcsarnokba, vettem a kabátomat, és vissza se néztem... Kinn aztán bementem az első éjjel-nappaliba, és vettem egy doboz cigarettát...

– Beengedsz? – kérdezi a barátja sértődött iróniával. Aztán ahogy befelé mennek, szemrehányóan hozzáteszi: – Alig találtalak meg! Az új lakóknál nem hagytad meg a címedet! A telefonkönyvben sem vagy benne!

Helga bólint: csakugyan, annak idején, mikor új telefonszámot kért, nem járult hozzá, hogy közvétegyék. Így szerette volna elkerülni, hogy minden alkalommal heves szívdobogást kapjon, valahányszor megszólal a telefon.

– Kénytelen voltam bemenni a kiadóba, hogy megtudjam a címedet! – füstölög a barátja méltatlankodva, mint akit komoly megpróbáltatásnak tettek ki teljesen fölőselegesen. Leveti magát a karosszékbe, és körülnéz. – Nem sötét egy kicsit ez a lakás?

– Hozzak valamit? – Helga a karosszék mellett állva tétova pantomimmozdulatot tesz a konyha felé. De a barátja a csuklója után kap, aztán lentről fölfelé mélyen, firkészőn és jelentőségteljesen a szemébe néz.

– Muszáj mennem – mondja valamivel később a barátja, és nekiáll összekeresgélgni széthajigált ruhadarabjait. – Ma én hozom el az Andikát az iskolából...

Helga nagyot nyel, kínosan, mintha sósavat erőltetnének le a torkán: régi ismerősként üdvözli a fájdalom, tehetetlen düh és euforikus önmegtagadás keverékét.

Fekszik hanyatt a sötétben, fényes peremű, sötét foltok kavarnak a szeme előtt. Az arany körvonalak folyton változnak, terjeszkednek, fölfalják, majd kilökik magukból a változékony sötétségdarabokat. Fényből és sötétségből néha mintha összeállna valamilyen felismerhető alakzat, de eloszlik, mielőtt még meg tudná állapítani, micsoda. Egyszerre csak úgy érzi, mintha nem is az ágyában, hanem egy sötét, szűk akna legalján feküdne. Látja maga felett messze, a magasban az ég sötétkéken derengő négyszögét. Egyszerre valamilyen erő hirtelen a magasba ragadja, vagy mintha az a tompán derengő kékség rántaná magához: a következő pillanatban odafönn lebeg az éjszakai ég csöndjében, és felülnézetben látja az utcát, a nedves háztetőket, a némán elhúzó autók fémesen csillogó tetejét, a hangtalan szélben ingadozó fákat. Pár másodpercig minden boldogító és tökéletes. Aztán visszahuppan a mélybe.

Fischer Mária

ITT ÁLLOK FEKETÉBEN

Itt állok feketében – ködösen, köd alatt.
Lappang bennem a tél. Szűkre szabott az idő
szűkre szabott terepen; nincs út visszafelé,
nincsen előre sem. Átjár a hideg, vacogok
naphosszat, siratom múltunk napmelegét.
Félszárnyú madarak vergődnek szavakon
túli magányba zuhant, színtelen álmaimon.
Van, hogy üvöltetni kell; van, hogy megfeszülök
hangtalanul – s a világ dolgaiból kimarad
lelkem legjava. Csillagtalan éj közelít,
tudva tudom; levegőtlen, zord éjszaka jön.
Sápadt özvegyek érintenek: – És sohasem
lesz könnyebb, ne feledd! – Ennyi a béna vigasz.
Gyertyát kellene – mégiscsak – gyújtani már.

NÉLKÜLED

Azt mondják, hogy a macskák, a kutyák valahogy látják még a halállal tűnő, gyalogos lelkeket. – Ágyadon, akkor, Mone macska lapult, nem mozdult, nem akart megmozdulni, lesett rád; kicsi lett, csupa hűség, aprócska rokon. Néha az álmok el-elhoznak, perceken át van szereped, belopod hozzám mindig a múlt képeit. Éles a kép, éles a kép, ahogyan meghalsz. – Benne maradsz már a szememben, amíg élek, mintha nem is mentél volna odább egy lépéssel, egy űrbéli világba, ahol nincsen dolga a szívnek. – Hosszú ez a tél. Két macskával az ajtónál állok, a szél, hallom, tépi a fákat. Nem lesz kiutam.

GYÁSZ

Ott, ahol átragyog egy felhőn este a hold, ott járnak ki-be – ősztől – a fakó, szomorú angyalok. Ott emelik mind magasabbra, fehér gyolcsba tekert szavaink közt, a magányba szorult lelkeket. – Égre tekintek, megfojt a jelen. Most is szól a harang, érted szól a harang, jaj. Sírós öregekkel sírok, valahol megvagy, gondolom. Isten tükrében, azúr paplanon alszol, a vérszínű rózsza enyém melleden. – Itt csak az ásó, a lapát s az agyag súlya maradt; a hiányod mélysége sötét kút, nincsen vize. Lábad nyoma semmibe vész, és nem szólsz, nem ölelsz többé. Gondolatom, minden gondolatom, hozzád hajlana, hajlana még –

Székely Szabolcs

FARKAST KIÁLTÓ FIÚ A TENGERPARTRA MEGY

1

mennyi munka a félelem
akarja hogy törődj vele
akarja hogy tiéd legyen
visszatartott lélegzete

legyen a növényed öntözzed
legyen az állatod gondozzad
add neki magadat: még többet
add neki ami vagy: még jobbat

2

ülnek a fáradt istenek
kő-papír-ollót játszanak
a legszebb földi nő a tét
kinek szüli meg gyermekét

sziklába fáradt istenek
játsszák a tízes meccseket
aki az emberek asszonya
övék már nem lehet soha

3

szüzességre ez lesz a korszak
elvesztésre visszaszerzésre
férfiakra és nőkre hosszabb
évezredes szeretkezésre

4

tente tente tengerecske
csendesedj el itt az este
aludj aludj végre már

ruháját a partra vetve
feltámadni lenne kedve
de még alszik a halál

5

lehetne máshol lehetne máskor
le kéne szoknod a szédülésről
le kéne szoknod a kihalásról
rá kéne szoknod a rászokásra
lélegzésre léptekre létre
hogy elhihesd az indulást
ne gondoldj most az érkezésre
hinned kéne a szótövekben
hogy megérthessed lombjukat
szerelmet és szeretést hogy
önzés öngől öntudat
sziklába fáradt isteneknek
lehetne mást és lehetne máshogy
szokás kérdése szédülésed
szökés kérdése megszokásod

6

embert szavakat nem halász
halakat sem a vizeken
lükteti homlokán a láz
hogy hűvösebb a végtelen

hűvösödik a tenger és
megszelídülnek szörnyei
alszanak a szeretkezés
fázós hajótöröttei

A PRÓBÁLGATÁS BALLADÁJA

szív- és ésszerű volna most
szeretni tudni bárki más
ez a vers is mint egy tengerész
próbálgatja az indulást
most még a partnak integetne
helyet cserél az ott s az itt
de már a nyílt vizekre tartva
kibontja horizontjait

szív- és ésszerű volna most
szeretni tudni bárki más
ez a vers is mint egy óramű
próbálgatja a kattogást
de véletlen csak hogyha pontos
pontatlansága tervezett
rafinált szívritmuszavar
benned lüktet és nem neked

szív- és ésszerű volna most
szeretni tudni bárki más
ez a vers is mint egy terhes asszony
próbálja a fáradást
de ki várandós önmagával
egyszerre magzat anyaöl
az mindenórás gyermekével
saját kezében sírna föl

szív- és ésszerű volna most
szeretni tudni bárki más
ez a vers is mint egy kisgyerek
próbálgatja a meghalást
a kéz bár gyengéden pofozza
hogy meg ne halj most nem szabad
pedig csak azt mutatja bízik
benned hogy te add meg magad

ajánlás

hercegnőm nekem megbocsáss
a vers félszívű féleszű
szeretni tudjon bárki más
az volna szív- és ésszerű

Bartók Imre

AZ ORPHEUSZ-MOTÍVUM PAUL CELANNÁL

„Nem te vagy az, aki beszélni fog. Hagyd a katasztrófát beszélni; felejtésed vagy hallgatásod által akár.”

(Maurice Blanchot)¹

Dolgozatom azzal az igénnyel lép fel, hogy megértsen valamit Celan költészetéből. Teszi ezt annak ellenére, hogy a celani líra kétségtelenül komoly akadályokat gördít bármiféle megértés elé. A megtört sorok és szavak, a néptelen égbolt alatt elfekvő oly magányos táj, melyre e szavak gyakran utalnak, nem arra csábít, hogy benne az olvasó berendezkedjen és otthonra találjon. E líra levegője kristálytisza, ám ritkás. Hogyan lehetséges mégis, hogy a költészet kiszolgáltatja magát? „*La poésie ne s'impose plus, mais elle s'expose*” – hangzik Celan ars poeticája dióhéjban.² Hogyan szolgáltatathatja ki magát, miközben olvasóként az elsődleges s alighanem maradandó benyomásunk éppen abban áll, hogy a versek sajátos módon megvonják értelmüket, mintegy rejtekeznek megértésre szomjazó tekintetünk elől?

Kétségtelen, hogy Celan tanulmányozása sokszor alapvetően kérdőjelezi meg azt, amit többnyire megértésnek és értelmezésnek nevezünk. Sokszor valóban úgy érezhetjük, igaza van Otto Pöggelernek, aki a *WIR ÜBERTIEFTEN* című vers³ kapcsán így kérdez: „*Tehetünk-e mást e vers olvastán, mint hogy vagy nevetünk, vagy elsírjuk magunkat?*”⁴ Sokatmondó tény, hogy Gadamer, akinek nevéhez a XX. század alighanem legjelentősebb megértéelmélete fűződik, szintén Celanban látta az „*olvasó álláspontjaként*” kifejtett hermeneutikája próbakövét. Mellettük olyan jelentős gondolkodók éreztek késztetést a Celannal való számvetésre, mint Martin Heidegger, Emmanuel Lévinas és Jacques Derrida. Ugyanakkor nem túlzás azt állítani, hogy e szerzők Celan-értelmezései radikálisan eltérőek, és a Celan-kutatásnak – néhány közhellyé vált megállapítást leszámítva – a szűkebb értelemben vett irodalomtudomány berkein belül sincs kialakult módszertani kánonja, elfogadott iránya és rögzített eredményei. Ezért alighanem megkerülhetetlen, hogy mielőtt konkrét elemzésekbe bocsátkoznánk, e kollektív tanácsstalansággal számot vetve igyekezzünk megteremteni saját értelmezésünk elvi támasztékait. Hogyan is juthatunk tehát közelebb ehhez a költői *oeuvre*-höz, amely mintegy Hérakleitosz szavát követve, a metaforák látványos ornamentikájával szemben a rejtett harmóniát részesíti előnyben?⁵

Kiindulópontként, megítélésem szerint, Celan saját megfontolásait kell alapul vennünk. Igaz ugyan, hogy ezek szintén nem ellentmondásmentesek, ám úgy vélem, mégis ajánlatos Gadamerrel tartva ott kezdeni az értelmezést, ahol az biztos támaszra lel. Kétségtelenül egy ilyen támasztékot jelent, illetve számunkra az orientáció lehetőségét kínálja Celan metaforaelmélete. Ez az „elmélet” ugyan pusztán elszórt megjegyzésekből rekonstruálható, ám annyi bizonyos: Celan hallani sem akart arról, hogy verseiben metaforák szerepelnének. Hasonlóképpen utasította vissza költészete szürrea-

lista megbélyegzését. A Mallarmé-féle *poésie pure* és a Gottfried Benn által propagált abszolút költészettel szemben Celan poétikája közvetlen és mindenkori valóságvonatkozással bír. Benn egy 1951-es szövegében, melyben a kortársak többsége a kor ars poeticáját üdvözölte, az abszolút vers mellett foglal állást. Esménye „*az abszolút vers, a hit nélküli vers, a remény nélküli vers, a vers, mely nem szól senkihez*”.⁶ Éppen ez az a felfogás, mellyel Celan határozottan szembehelyezkedik. A MERIDIÁN beszéd egy másik, világosan fogalmazó helye tömör egyértelműséggel tudósít erről, s alighanem közvetlenül utal is Mallarméra, illetve Benna: „*Az abszolút vers – nem, az biztosan nem létezik, nem létezhet!*”⁷

Celan metaforaellenessége mindenesetre nem értelmezhető a kognitív nyelvtudomány keretei közt. A metafora itt egy filozófiai hagyományt visel magán, amelyet Celan egyik szellemi kortársa, Martin Heidegger így fejezett ki: „*A metaforikus pusztán a metafizikán belül létezik.*”⁸ A metafizika meghaladásán munkálkodó Heidegger maga is kritikusan tekint a metafora jelenségére, amelyet érzi és nem érzi göröghoni megkülönböztetése tesz lehetővé és tart fenn. Olyan megkülönböztetés ez, amely ugyan világra hoz egy bizonyosfajta, reprezentáción alapuló művészetet, ám amely azt mégis szükségszerűen korlátok közt tartja, s meghatározott ontológiai előfeltevései nyomán mindenfajta igazságigényt elvitat tőle. A reprezentáció ugyanis a platóni művészetkritika szerint nem több, mint pusztán másolat, s mint ilyen nem rendelkezik az eredeti tárgy realitásával s az annak megjelenésében feltáruló igazsággal. Ezzel szemben a *poeta doctus* Celan, aki egyebek közt Heidegger számos művét olvasta, alighanem tudatosan igyekezett megteremteni egy másfajta művészet, egy másfajta megszólalás lehetőségét.

Ennek megfelelően szükségesnek tűnik leszögezni, hogy semmi esetre sem tűzhetjük ki feladatunkként a vers feltételezett metaforikus értelmeinek a diszkurzív, fogalmi gondolkodás nyelvére való lefordítását. Celan költészetében a szavak önmaguként szerepelnek, mintegy önmagukat tanúsítják, s értelmük valamiféle „lefordítása” a velük szemben elkövethető legnagyobb erőszak volna. A vers többé nem reprezentál – meg kell értenünk, hogy a fekete tej nem az emberi test hamva, hanem valóban fekete tej, amelyet valóban megiszunk. A tej *valóban* fekete, mint arról már Valéry is tudott: a tej titkos, áthatolhatatlan feketesége azonban csak fehérségén keresztül pillantható meg.⁹ Celan tud e feketeségről, tud a szavak rejtekező értelméről, ám azt is tudja, hogy ez az értelem nem díszként tartozik hozzájuk, hanem lényegüket alkotja. „*Der Schmerz schläft bei den Worten*”¹⁰ (A fájdalom a szavaknál alszik). Vagyis az értelem szakadéka, a szövegben szunnyadó fájdalom nem a szó mögött táruul fel; a szó maga a szakadék, amelynek meg kell kísérelnünk a mélyére pillantani.

A versek tehát már grammatikai sajátosságaikban is a szélsőséges igazmondást tűzik ki célul. A költészet egyetlen esélye az igazmondásba való kitörésben áll, pontosabban egy új valóság megtalálásában. Kafka egyik feljegyzésében ezt így fejezte ki: „*Egy hazug világból a hazugságot még az ellentétével sem irthatjuk ki; csak úgy, ha egy igaz világra váltjuk.*”¹¹ Celan így fogalmaz egy Hans Bendernek írt levelében: „*Csak igaz kezek írhatnak igaz verseket*”,¹² és csak igaz versek remélhetik, hogy egyszer igaz kezekbe kerülnek, hiszen „*Keiner, der lügt, / kommt dir bei*” (Senki, aki hazudik / nem jut közeledbe).¹³ A tanúsítás, amelyre a mű nem utal, hanem amely maga a mű, ott kezdődik, ahol a retorika véget ér. A retorika – a nyelv funkcionális és manipulatív használata – és a metafora valójában nem a költészet, hanem a hétköznapi nyelv sajátossága. Hiszen frázisainkban, melyet Ansel Éva egyszer találóan a nyelv aprópénzének nevezett, metaforák egész sorát állítjuk csatarendbe, mégpedig többnyire azért, hogy elfedjük érdemi mon-

danivalónkat vagy éppenséggel annak hiányát. A vers azonban nem elfed, hanem megmutat – mi más volna önmaga kiszolgáltatásának értelme, ha nem a megmutatkozás? A vers maga is érzéki lénynek mutatkozik, amely állandó önreferencialitással bír. „*A vers abban a térben, amelyben kibontakozik, saját megszólalását bírja témájaként [...] A tárgy, amely a versekben megpróbál önmagához jutni, nem más, mint maga a nyelv*”¹⁴ – írja Jean Bollack. Olyan nyelvről van szó, melynek értelme túl van konkrét és absztrakt, érzéki és nem érzéki megkülönböztetésén, illetve a metafora dimenzióján.

A celani poetológia egyik ismérve tehát a nem metaforikus nyelvhasználat, a retorika végérvényes eliminálására tett kísérlet,¹⁵ ezzel összefüggésben pedig a parataktikus, az ŐSZÖVETSÉG-et idéző mondszerkesztés. Erre a jelenségre a költészet kapcsán Heidegger mellett Adorno hívta fel a figyelmet a Hölderlinnel foglalkozó, PARATAXIS című tanulmányában.¹⁶ Adorno annak a kérdésnek igyekszik utánajárni, hogyan jelentkezik és milyen értelemmel bír egy amodern nyelvi struktúra az újkori feltételrendszerek keretei közt. E bizonyos amodern mondszerkesztés, a parataxis sajátossága a mellérendelés szinte kizárólagos szerepében áll. A szavak és mondatrészek itt még nem rendeződtek logikai viszonyrendszerekbe. A szubordinációval és azzal a fajta hierarchizálással szemben, amely nem képes lemosni magáról a hatalom akarásának baljós bélyegét, a parataxisban az igazságosság grammatikáját ismerhetjük fel.

Az igazságosság megteremtí a tanúskodás lehetőségének terét, vagyis egy olyan megszólalását, melyben valami olyasmi kerül elmondásra, amit el *kell* mondani. A tanúskodás problematikájával szorosan összefügg a további, a versek belső struktúráját megszervező elem: a hallgatás motívuma. Ez a mozzanat a kommentátorok többsége számára régóta zsinórmértékül szolgál. Azonban ebből még nem egyértelmű, hogy a vers azért hallgat, mert valamit nem tud kifejezni, vagy netán éppen ellenkezőleg, mert valamit a hallgatás által fejez ki. Ez alapvető kérdés, amelyre nem adhatunk elhamarkodott választ. „*Celan versei a legszélsőségesebb iszonyatot a hallgatás által akarják elmondani*” – írja Adorno.¹⁷ Christopher Perels szintén úgy fogalmaz, hogy a versek „*többé nem a nyelvből, hanem a hallgatásból*” érthetők meg.¹⁸ A hallgatás azonban sokértelmű jelenség. Az bizonyos, hogy a versek abban a feszültségtérben szólnak hozzánk, amely – Beda Allemann megfogalmazásával élve – a szándékosan elmondott és a szándékosan el nem mondott között képződik.¹⁹ A haszidizmus tanítása szerint – melynek hagyományát Celan Martin Buber közvetítésével jól ismerte²⁰ – a hallgatás az egyetlen adekvát válasz az értelem nélküli igazságtalanságra, azoknak halálára, akik – Tertullianusszal szólva – *perire sine causa*, vagyis ok nélkül haltak meg. Jób is az elcsendesülés mellett dönt: „*Ímé, én parányi vagyok, mit feleljek néked? Kezemet a szájamra teszem.*”²¹ Celanban elevenen él e hagyomány – versei halkán szólnak, s egyre csak halkulnak. A MERIDIÁN beszédben úgy fogalmaz: „*Das Gedicht zeigt eine starke Neigung zum Verstummen*”²² (A vers erős késztetést mutat az elhallgatás iránt). Mindezzel Celan Hölderlinhez és Rilkéhez is kapcsolódik. Hölderlin ismert sorai szerint: „*Schweigen müssen wir oft; es fehlen heilige Namen.*” (Hallgatnunk kell gyakran; hiányoznak a szent nevek.) Rilke a boldog gyermekkorra, az ártatlanság idejére emlékezve így fogalmaz legérettebb művei egyikében, az ORPHEUSZ SZONETTEK egy helyén: „*wir [...] sprachen als Schweigende*” (Úgy szölkünk, mint akik hallgatnak).²³

A hallgatás motívuma a negatív teológia témájához is kapcsolódik. A negatív teológia Isten kimondhatatlansága kapcsán vetődik fel. Isten a teljesen más, ez a megfontolás azonban mégsem vezet feltétlenül agnoszticizmushoz. Éppen azért, mert Isten teljesen más, lehetünk képesek őt méltón dicsérni (*dóxon didónai*) és hozzá imádkozni (*proszküein*). Isten rejtekezése nem áll szemben a kinyilatkoztatással, hanem éppen

séggel fenntartja azt. Isten egyszerre *Deus absconditus et revelatus*, ahol a hangsúly az „és” szócskán van. Minderre a kihívásra a válasz tehát nem a katafatikus, predikatív, alany-állítmány struktúrával rendelkező beszédnek az apofatikus elhallgatásstratégiára és ájtatos csöndre való felcserélésében keresendő. A rejtekezőről lehet szólni, ám a másíkról való beszéd egy *másik beszédet* követel meg – egy olyan nyelvet, amely valóban nem a logoszban, hanem a csöndben gyökerezik. Rilke egy levelében így fogalmaz: „*Mostantól nem fogod többé hallani, hogy megnevezném Őt. Egy leírhatatlan diszkréció van közöttünk, és ahol egykor közelség és érintkezés volt, ott most új távolságok születnek.*”²⁴ Celannál e diszkréció sajátos alakváltozásokkal, de szintén jelen van; a mindenkori „te” rögzíthetlenségében tükröződik. A sorok, melyeket Benjamin Kafkáról írt – „*Senki sem tartotta magát olyannyira a »ne készíts magadnak képet!« tilalmának betartásához, mint ő*”²⁵ – alighanem Celanra is állnak.

A negatív teológiának van egy merőben ateologikus, esetünkben azonban nem kevésbé lényeges aspektusa is. E megjelölés itt ugyanis lényegében hermeneutikai ségdfogalomként jelentkezik, vagyis egy olyan eljárás elvi hátországaként, amely a szavak és a dolgok között húzódó szakadékba tekintve képes számot vetni a kifejezés paradoxonával. Nem dolgokat, hanem szavakat szólunk, a szóban pedig a dolog nem feltétlenül „jut szóhoz”. És mégis az egyetlen, amellyel eltalálhatok a valósághoz, a nyelv – a nyelv, az egyetlen, amely minden veszteség ellenére sértetlen maradt.²⁶ Ezért nyelvem határai valóban világom határait jelentik, vagyis előre kijelölik az elérhető és fellelhető valóság benső természetét. Azonban éppen ebből látszik, hogy a hallgatás nem egyszerűen a nyelvi kifejezés deficitjére utal, hanem azokra a dalokra, amelyek az emberen túl váraкоznak arra, hogy valaki elénekelje őket.²⁷ Nem arról a nyelvi „szkepszisről” van szó, amely Hofmannsthal Chandos-levele óta irodalomtudományi közhellyé lett.²⁸ Az elcsendesülő szó Celannál nem a nyelv kudarcáról árulkodik, hiszen a csöndnek éppenséggel ritkaságértéke van. Aki képes „*ein kleines, / unbefahrbares Schweigen*” (egy csekély / bejárhatatlan hallgatás)²⁹ megőrzésére, az éppen arról gondoskodik, ami a legértékesebb. A vers ezt a bejárhatatlan hallgatást igyekszik elérni, és ha sikerrel jár, úgy az elhallgatás pillanatában nem szűnik meg létezni, hanem talán éppen ekkor teljesíti be palackpostaként betöltendő feladatát, s beszél tovább ismeretlen megtalálójához – „*Mindazzal, aminek benne helye van / nyelv nélkül is / akár*” („*Mit allem, was darin Raum hat, / auch ohne / Sprache*”).³⁰

A fenti megállapításokkal csak röviden utalhattam azokra a módszertani megfontolásokra, amelyek értelmezésem számára zsinórmértékül szolgálnak. Ezen túlmenően természetesen minden értelmezésnek számot kell vetnie tárgya tartalmi és formai elemeinek összefonódásával. A kettő kölcsönösen egymásba illeszkedik, meghatározzák és magyarázzák egymást. Az, *amiről* a vers szól és az, *ahogyan* arról szól, kölcsönösen segítik egymás megértését. Ennek megfelelően témámat – az Orpheusz-motívum – igyekeztem úgy megválasztani, hogy annak sajátosságai a celani lírának mind tartalmáról, mind formai sajátosságairól valami lényegit mondjanak el. A továbbiakban az általam legfontosabbnak tartott mozzanatok leírására teszek kísérletet.

Az Orpheusz-mítoszban minden, sőt, még talán több is jelen van, amit a kalandokora vágyó értelmező csak kívánhat magának. A költészet sorsa, hatalma és elkerülhetetlen kudarca, a holtak élete, amely a még élők számára bármilyen távolságba kerüljön is, még mindig magán viseli egy megszüntethetetlen közelség nyomait, az avvilágot kettészelő Léthé, amely testvérfolyójával, Mnémoszünével összekapcsolódva mint ha a költészet lényegéről árulna el valamit, és a nemek problematikája, amelyben a

Cerberust is megszelídítő ének költészete Eurüdiké hallgatásának komor prózájába ütközik. Az alvilági lét tablóképei bontakoznak ki előttünk, amelyek szeretnek árnyékokba burkolózni.

Lássunk egy erről árulkodó részletet Celantól. A CORONA című vers középső szakaszában a költő így szól:

„*Mein Aug steigt hinab zum Geschlecht der Geliebten:
wir sehen uns an,
wir sagen uns Dunkles,
wir lieben einander, wie Mohn und Gedächtnis,
wir schlafen wie Wein in den Muscheln,
wie das Meer im Blutstrahl des Mondes.*”

(Szemem leszáll a kedvesem neméhez / egymásra nézünk / sötét szavakat szólunk / szeretjük egymást, mint mák és emlékezet / alszunk mint bor a hordókban / mint a tenger a hold vérsugarában.)³¹

A szem tehát *alászáll* a kedves neméhez. Olyan katabázisról van itt szó, melynek őspéldáját Orpheusz történetéből ismerjük. Egymásra nézünk, sötét szavakat szólunk, és úgy szeretünk, mint a mák és az emlékezet. A mák, a *papaver somniferum* bódulatra és felejtést hozó álmra utal. Az álom valóban megkezdődik, illetve folytatódik a következő két sorban: alszunk, mint bor a hordókban, mint a tenger a hold vérsugarában. A bor, amely álmot hoz, egyszerre idézi fel a kedves nemének megpillantásában anticipált érzékiséget, szexualitást és önkívületet, ugyanakkor pedig a nyugalmat, az alvást, a pihenést, az otthonosságot. Ezzel szemben a vérben ázó holdfényes éjszaka a gyilkosság alakjában közelítő halál fenyegetése. Mindeközben azonban, s alighanem itt kell keresnünk a költemény dramaturgiai tengelyét, szeretjük egymást, s a szeretet, amellyel egymást illetjük, nem képzelhető el az emlékezet nélkül.

A holtakról és a szenvedésről való megemlékezésről van-e szó? Élő szól-e halotthoz, legyen az a kedves, az anya, Löw rabbi, egy kő vagy a zsidók istene? Kétségtelenül úgy tűnik, hogy az alászállás, a sötétség, a mák, a hordókba való bezártság, az éjszaka és a vér az alvilág tartozékai. Mindezek a motívumok nem annyira a beteljesülő szerelemre, hanem sokkal inkább egy kimondhatatlan *memoria passionis*ra utalnak. A kimondhatatlanság problematikáját jelzi, hogy sötét, árnyékos szavakat mondunk. Celan egy másik versében arra szólít:

„*Sprich –
Doch scheide das Nein nicht vom Ja.
Gib deinem Spruch auch den Sinn:
gib ihm den Schatten.*”

(Szólj – / De ne válaszsd el a nemet az igentől / Adj értelmet is szavadnak: / adj neki árnyékot.)³² A szó tehát árnyékként hordozza értelmét, és nem egy mindenre egyazon közönnyel világító logosz napjának fényéből nyeri azt el. A két és fél ezer éves nyugati metafizika az értelmet kezdetektől fogva összekötötte a fény metaforájával. A fény megteremtése a GENEZIS könyvének egyik alapeseménye, és a fény szeretete még a kalandokat rejtő sötétségre fogékonnyá váló romantikában is jelen van.³³ Celannál azonban e viszonyok megfordulnak, és éppen a sötétség lesz az, amelyben a szó eltalál értelméhez. Ahogyan a csönd morajlása kérlelhetetlenül elvitatja a logoszhoz, a kimon-

dott szóhoz kötődő értelem trónigényét, éppúgy az árnyék homályossága is a fény helyébe lép.³⁴ Ennek megfelelően az árnyéket nem szabad pusztán a fény hiányának elgondolnunk, az árnyék nem olyasvalami, aminek létezése a fényre való várakozásban merülne ki. Az árnyék nem látványosság, ám a látványosság csak a lét felszíne. Hiszen „*Wer sagt, / dass uns alles erstarb, / da uns das Auge brach?*” (Ki mondja, / hogy minden meghalt nekünk, / mikor megtört a szemünk?)³⁵ Az árnyék más összefüggésben egy újfajta érzékiség kezdete, hiszen maga is érző, tapintható lény: „*Erst wenn ich dich / als Schatten berühre / glaubst du mir meinen / Mund.*” (Csak ha / árnyékként érintelek / hiszen majd / számnak.)³⁶ Hiszen hogyan is hihetnél számnak mindaddig, amíg úgy érintelek, ahogy egyik fénylő tárgyat a fénylő tárgyak között?

Hallgatás, sötétség és orpheuszi alászállás – olyan motívumokról van szó, amelyek az emlékezet metszéspontjában találkoznak. A másíkról való megemlékezés, a találkozás, amely az emlékezetben megy végbe – Celan költészetének alapvető témája. Mnemoszüné a múzsák anyjaként evidensen a művészi alkotás kiindulópontját jelenti.³⁷ A művészi alkotás sem a görög mítoszban, sem Celannál nem a semmiből történik, hanem egy olyan anyagból, amelyet az emlékezet tesz számunkra hozzáférhetővé. Emlékezet azonban nem létezik felejtés nélkül. Már mindig is felednünk kell, hogy emlékezni tudjunk; a felejtés az emlékezet alapvető lehetőségfeltétele. Olyan megállapítás ez, amely Platón anamnézisánál Heidegger egzisztenciálanalitikájáig mit sem vesztett jelentőségéből.³⁸ Az emlékezet és a felejtés nyelvén íródó idő ugyanakkor nem mentes az alapvető kétértelműségtől. Az idő az, amelyben minden előáll, s ugyanakkor az idő az, ahol minden veszendőbe megy.

Az emlékezet dialektikája, illetve a felejtés mnemotechnikája természetesen szorosan összefügg Celan igazi témájával: a másik emberrel való találkozás lehetőségével. Celan tudvalevőleg – egy Mandelstamtól kölcsönzött fordulattal – a verset palackpostához hasonlította, melyet úgy vetünk a tengerbe, hogy nem ismerjük címzettjét. Abban sem lehetünk biztosak, hogy egyáltalán bárki megtalálja, ám *aki* megtalálja, az lesz a címzett. Ez a címzett éppen az a senki, akihez a Psalm című vers³⁹ szól. Egy olyan senki, aki akárcsak az én, identitás nélküli, egy olyan lehetséges szubjektum, amely tiszta hiánnyá lényegült. Egy abszolút másság, amely nélkülözi az azonosságot és a rögzíthetőséget. Nem a felebarát, vagyis nem a legközelebbi, hanem a legtávolabbi ember. A vele való kapcsolat az idő transzcendenciájába íródik. E másik ember megszólításának lehetősége az idő sajátosságaiból adódik; avagy éppen fordítva van a helyzet, és a megszólíthatóság alapténye teremti meg az időt?⁴⁰ Erről itt nem dönthetünk, annyi azonban bizonyos, hogy a nyelv, legalábbis a celani nyelv magán viseli egy olyan idő pecsétjét, amelyet felejtés, emlékezet és remény alkot.

Meglehet, nem újdonság annak emlegetése, hogy Celan műve annak árnyékában íródik, ami nem csupán megtörténhetett, ám meg is történt – *was geschah* – s így e múltól elidegeníthetetlen a holtakról való megemlékezés. Az emlékezet ott bontakozik ki, ahol az idő szingularitása megtörik. Orpheusz sorsa ott kezdődik, ahol Eurüdiké története véget ér. Kettejük sajátos diakroniája, a hasadás az idő érzékeny testén, az egykori közelség, amely örök távolsággá lett – mind olyan témák, amelyeket a másik halálának tapasztalata tesz hozzáférhetővé. A haláltapasztalat hangsúlyozása az értelmezésben nem tekinthető önkényesnek és egyoldalúnak, hiszen a halál itt sokértelműen jelenik meg. Nem pusztán, sőt elsősorban nem a másik fizikai haláláról van szó, hanem általában véve arról a jelenségről, ahogyan a másik megvonja magát tőlem. Ilyen értelemben tekintheti a halált Lévinas is erőszakos eseménynek, az „*éjben bekövetkező*

gyilkosságnak” – vagyis a halál pontosan annyiban gyilkosság, amennyiben nincs halál, amely ne egy interszjektív térben öltene alakot. Nincs halál – legyen az a sajátom vagy a másiké –, amelyben ne válna eredeti tapasztalattá e közös tér kitágulása, a köztünk lévő, már mindig is meglévő távolságnak az elviselhetetlenségig való fokozódása, melyben immár nem az érzékiség finom játéka, hanem a másikhoz gyászolva közelítő akarat mozgása érvényesül. Ha a másik meghal, akkor – meglehet, szándékán kívül – engem is megöl. Ez a celani sorok lehetséges értelme: „*Einen Tod mehr als du / bin ich gestorben / ja, einen mehr.*”⁴¹ (Egy halállal többet haltam / mint te / igen, eggyel többet.) Azért lehetséges, hogy egy halállal többet haltam nálad, mert a te haláloedat is együtt haltuk. Meghaltam veled, érted, mikor leszálltam utánad a föld mélyére; vagyis egy olyan helyre, amelyet Celannál inkább a levegő jelenít meg, a levegő, az a nem hely, ahol „*feküdni van hely elég*”,⁴² és amely egy sebhely árnyékát viseli magán.⁴³ Akkor meghaltam egyszer, és később meghaltam még egyszer, immár legsajátabb, magányos halálomat. Míg azonban e második halál nyugalom és pihenés, addig az első egy végtelenített, nyomasztó és elhordhatatlan időt teremt meg. Ebben az időben, a másik távollétének terében képződik az a feszültségtér, amelyben Celan versei formálódnak. Egy elhordhatatlan tapasztalatról van szó – a haláloed megérik benned, s azt gyümölcsként szakítom le, mikor már semmi egyebem nincs:

„*Du warst mein Tod:
dich konnte ich halten,
während mir alles entfiel.*”⁴⁴

(Te voltál a halálom / téged tudtalak tartani / míg minden elesett tőlem.)

A másik elzárkózása ugyanakkor hermeneutikai szituációnk alapélménye is: van ugyanis egy pont – és ez a pont elérhető –, ahol a szöveg megvonja magát. A szöveg egyszerre csábít egy kimeríthetetlen értelem kitapintására, és ugyanakkor minden értelem, amelyet valóban kiolvashatok belőle, szükségképpen véges. Minden értelemadás a rögzítés és ennyiben a lezárás aktusa. Az értelemadás és értelemtalálás dialektikájában így már mindig is saját végességünkről van szó. Ilyen értelemben nevezi Günter Figal a hermeneutikát a véges ész filozófiájának.⁴⁵ Mivel pedig a másikkal való viszonyom analóg a szöveghez való viszonyommal, ezért a hermeneutika az irodalomelmélet módszertanától az egzisztenciálanalitika kerülő útján végül etikai rangra tesz szert, amely emberi viszonyainkat is alapvetően befolyásolja. A hermeneutika a végesség tapasztalatáról igyekszik számot adni, egy olyan végességről, melyet a másik és a halál tesz hozzáférhetővé és megélhetővé.

Ha a másik meghal, nem marad más, csak én, vagyis egy olyan világban, amelyet eredetileg együtt osztottunk meg, egyszerre minden rám lesz bízva. Emlékének ápolásával olyan feladatot ró a hátramaradottra, ami elől nem lehetséges kitérni. A másik halála tehát a legkevésbé sem zárja le hozzá való viszonyomat, hanem új értelmet kölcsönöz neki. Minden neki szóló ígéretem teljesíthetetlené vált, és éppen ezért nem térhetek ki a felelősség alól, amely továbbra is hozzáköt. A végtelen felelősség, amelyről Aljosa Karamazov és Lévinas beszél, nem egy aktuális s nem is egy aktualizálható felelősség, hiszen nincs ember, aki képes volna végtelenül felelősnek lenni. A végtelen felelősség fogalma egy *tendenciára* utal, egy igényre, egy felszólításra; annak tényére, hogy a másik mindig többet vár, mint amit adhatok, mindig elesettebb, mint amennyire képes lehetek támogatni, mindig magányosabb, mint amennyire közösséget vállal-

hatok vele, és legfőképpen mindig halandó marad, akár ha a saját életemet is odaadom érte. Ezért a másik halálának pillanata – amit Heidegger tévesen csak az „*akárki*”⁴⁶ világának eseményeként képes értelmezni – egyben saját lehetőségeim végességének tapasztalata is. Ekkor ugyanis kiderül: olyasmire tettünk ígéretet, amit nem lehet teljesíteni. Éppen ez a kudarc alkotja Orpheusz tapasztalatának magvát is. Orpheusz két értelemben is kudarcot vall. Egyrészt a hagyományos értelmezés szerint kudarcot vall férfiasságában, mert feltámasztani próbálja kedvesét, ahelyett, hogy hőshöz méltóan utánahalna.⁴⁷ Másrésztől, ha már Orpheusz belevágott alvilági kalandjába, igazán „kibírhatta volna”, hogy ne pillantson Eurüdikére azon a bizonyos kifelé vezető úton. Mindebben azonban kudarcot vallott, engedett türelmetlen vágyának, és hátránézett. Megtette azt, amit nem volt szabad megtennie. Kérdéses azonban, hogy Orpheusz valóban türelmetlensége miatt bukott-e el. Maurice Blanchot a mítoszról elmélkedve arra jut, Orpheusz igazi célja abban állt, hogy a halált „*visszahozza a nappali fényre, s a nappal fényében formát, alakot és valóságot adjon neki. Orpheusz bármit megtette, de nem nézhet szembe e »ponttal«, nem nézheti az éjszakában az éjszaka középpontját*”.⁴⁸ Vagyis e művet, összhangban a görög művészetfelfogással, csak akkor lehet létrehozni, ha a forma csendes tökélyét nem önmagáért keresik, nem azért az egyetlen, tiltott pillantásért.

Mindez itt azonban bennünket csak annyiban érdekel, amennyiben hozzásegít Celan lehetséges megértéséhez. Az emlékezet, amennyiben összekötődik egy másik, új élet ígéretével, természetesen Celannál éppannyira kudarcra ítélt, amennyire „*a nappal [...] elítéli [Orpheusz] vállalkozását*”. Orpheusz így a kudarc bizonyosságába száll alá. A kudarc már akkor megkezdődött, mikor első lépéseit megtette. A visszapillantásban jelentkező türelmetlenség itt már nem véték, hanem az akarat mozgásának szükség-szerű iránya. Az emlékezet fekete sebéről, név és sors kapcsolatáról tanúskodik a következő mű:

„SCHWARZ,
*Wie die Erinnerungswunde,
 Wühlen die Augen nach dir
 In dem von Herzzähnen hell-
 Gebissenen Kronland,
 Das unser Bett bleibt:*

*Durch diesen Schacht musst du kommen –
 Du kommst.*

*Im Samen-
 Sinn
 Sternt dich das Meer aus, zuinnerst, für immer:*

*Das Namengeben hat ein Ende,
 Über dich werf ich mein Schicksal.”*

(Feketén, / Mint az emlékezet sebe / A szemeim ásnak hozzád / A szív fogaival fényesre harapott / Koronaföldön / Amely az ágyunk marad: / Ezen a tárnán keresztül kell jönnöd / Te jössz. / A mag- / értelemben / csillaglik neked a tenger, legbelül, örökké. / A névadás véget ér, / Rád vetem sorsomat.)⁴⁹

E sorok az eddigi megfontolások fényében világosabban szólnak hozzánk. A vers témája az emlékezet, melyből név és sors sarjad. A *mi* ágyunkról van szó, valamiről, ami kettőnk közös tulajdonát képezi. Az ágy (németül Bett) egyben otthon (héberül Beth) is, mint arról a HÜTTENFENSTER című vers beszél.⁵⁰ Ugyanakkor igen erős a vers erotikus dimenziója. A feketeség, a másik közelsége, egy világosra harapott táj, amit a magunkévá teszünk; mindez előkészíti érkezésed bizonyosságát. Jönnöd kell – és te jössz.

A névadás véget ér – rád vetem sorsom. Hogyan értsük e sorokat? Az első, ami Celan olvasójaként feltűnik, a „név” szó rendkívül gyakori és tudatos használata. Ahogyan a jelentés sem díszként kapcsolódik a szóhoz, úgy a nevet sem valamiféle kicserélhető bélyegként viseljük. A név problematikája elválaszthatatlan attól a szellemi örökségtől, amelyet az ŐSZÖVETSÉG adott nekünk – egyrészt az istennév kimondásának tilalmától, másrészt az emberi név örökkévalóságáról: „*Adok nékik házamban és falaimon belül helyet, és oly nevet, amely jobb, mint a fiakban és a lányokban élő név; örök nevet adok nekik, amely soha el nem vész.*”⁵¹ (Kiemelés – B. I.) Hogyan értsük tehát, hogy a név örök, ugyanakkor a névadás véget ér, hogy helyét egy feléd tartó sors vegye át?

Az a névadás, melyről Ézsaiás beszél, nem az állatok megnevezésének képessége, nem az a hatalom, amelynek segítségével az ember uralma alá hajthatja a Földet, hanem az az isteni hatalom, amellyel Isten kinyilvánítja az emberhez fűződő kitüntetett viszonyát. Isten egyedül az embernek adott nevet – minden másnak az ember ad. Walter Benjamin A NYELVRŐL ÁLTALÁBAN ÉS AZ EMBEREK NYELVÉRŐL⁵² szülő esszéjében szintén megkülönbözteti a névadás e két szintjét. A névben maga a nyelv beszél. Minden, ami van, a nyelvben van. Ami helyet talál e világban, az nyelvileg kapcsolódik hozzá, azáltal, hogy szóba kerülhet. A névadás tehát lényegét tekintve teremtés. Nevet adni valaminek annyi, mint ahhoz a lehetőséghez juttatni, hogy beszéljünk róla, s hogy a dolog maga saját nevében megszólaljon – vagyis hogy egyáltalán létezhesen.

Természetesen aligha remélhetünk világos választ a kérdésre, hogy e kettő közül vajon melyik név adásáról van szó. Úgy vélem, mindkettőről, a két szint – az ember emberrel és az ember Istennel folytatott beszéde –, mint Celan annyi más versében is, együtt jelenik meg, átjátszik egymásba. Celan egy másik verse szintén „te” és „Isten” felcserélhetőségéről tanúskodik: „*Einer will wissen / warum ich bei Gott / nicht anders war als bei dir*” (Valaki tudni akarja / miért nem voltam más Istennél / mint melletted).⁵³ Az én egy olyan identitás nélküli szubjektivitás hordozója, amely sosem hagyja el: „*Niemals / war ich ein anderer / als ich selbst.*” (Sosem / voltam más / mint saját magam.) Sosem voltam más; ez azonban nem jelenti, hogy *valaki* voltam. Az identitás hiánya az, amely megalapozza egy kimeríthetetlen értelemmel rendelkező kapcsolat lehetőségét. Minden értelem valójában értelemek rögzítése. Egy végtelen értelem – ami ismételten nem aktualitásra, hanem egy tendenciára, egy lehetőségre utal – ezért szükségképpen ott nyílik meg, ahol az identitás felszakad. Mindez szélsőséges esetben a halál tapasztalatahoz kötődik: az idegen *szépsége* rést üt egy szubjektív létezés rendjében, és azt mintegy pusztá jelenlétével, némán ítéli halálra. Ezt fejezi ki egy hátborzongató helyen Kafka EGY FALUSI ORVOS című elbeszélésének szereplője, aki menthetetlen betege felett így töpreng: „*Megtaláltam a te nagy sebedet; ez az oldaldában nyíló virág pusztít el téged.*”⁵⁴

„Te” és „Isten” felcserélhetőségének értelme nem abban áll, hogy a két szó rokon értelmű volna. A szubsztitúció lehetőségét sokkal inkább a „te” szó identitásának hiányában, fentebb már felidézett abszolút rögzíthetetlenségében kell keresnünk. Egy meghatározott teológiai kontextusban ugyanakkor a „te”-vel való viszony, legyen az a felesbarát, az árva, az özvegy vagy akár az ellenség, valóban elválaszthatatlan az Isten-

hez fűződő viszonytól. Itt nem annyira a páli teológiáról van szó, mely szerint az Istennel szembeni kötelezettségeinknek a felebaráttal való viszonyban teszünk eleget, hanem sokkal inkább a dialogicitás ama Rosenzweig-től származó gondolatáról, mely szerint „[a]z *énnek Isten belsejében egy Te válaszol*”.⁵⁵

Az elemzett vers utolsó két sora tehát – „*A névadás véget ér / rád vetem sorsom*” –, amennyiben eltekintünk a vers első szakaszának erotikus konnotációjától, értelmezhető Isten egyes szám első személyben megfogalmazódó szavaként is. A névadás véget ér, minek következtében az emberi létezésben a név örökkévalósága összefonódik az individuális halandósággal. Az idő olyan paradoxona ez, melynek végső forrását Emmanuel Lévinas az igazság kettősségében fedezte fel: „*Az igazság egyszerre követel meg egy végtelen időt és egy olyat, amelyet megpecsételhet, vagyis egy bevégzett időt.*”⁵⁶ Mindez lényegében már a „végleges” szó kétértelműségében jelen van, hiszen azt nevezzük véglegesnek, ami egy végtelen időre véges – vagyis meghatározott – marad. Pontosan ez a paradoxon jelenik meg a névadásban. A név örök, vagyis végleges, ám mivel egy értelmet rögzít, mégpedig végérvényesen, ezért a végesség pecsétjét üti a megnevezettre. A névadás ezért véget ér; nem azért, mert a név elvész, hanem mert akinek neve van, az szükségképpen véges lény. A halál a végtelen tagadása, a tagadás azonban itt nem egyszerűen ellentétet jelöl. A halál nem vet véget a név értelmének – vagyis az életnek –, hanem éppenséggel fenntartja és lehetővé teszi azt, formát ad neki. Lehetetlen vállalkozás volna e helyen a halál jelentésének és jelentőségének Celan egész költészetére vonatkozó értelmezését adnunk. Abban azonban alighanem igaza van Jean Bollacknak, hogy „*a halál nem ellenpóbus; a halál sokkal inkább a választóvonal, melynek révén a beszéd lehetővé válik*”.⁵⁷ A halál úgy viszonyul az élethez, ahogyan a csend a nyelvhez. Nem ellenséges, morajló tengerként öleli körül, hanem már bensejében elkezdődik.

A névadás végeztével tehát Isten és ember sorsa együttesen kezdődik el. Isten sorsa rávetődik az emberre – mint egy háló vagy mint egy árnyék. Arról a félelmetes összetartozásról van szó, amelyet már a lenni ige kétértelműsége is kifejez: a lenni (sein) egyszerre jelent létezést (Dasein) és őhozzá tartozást (Ihmgehören). Ezt a félelmetes közelséget fejezik ki a TENEBRAE című vers Hölderlint parafrázáló első sorai: „*Nah sind wir; Herr / Nahe und greifbar*” (Közel vagyunk, Uram / Közel és foghatóan).⁵⁸

A vers címe, TENEBRAE, sötétséget jelent, és egy visszatérő bibliai motívumra utal. „*Hat órától kezdve pedig sötétség lőn, mind az egész földön, kilencz óráig*”⁵⁹ – hangzik el Jézus keresztre feszítésekor. A sötétség az ÓSZÖVETSÉG-ben nem kevésbé jelentős és emblematikus helyeken bukkan fel. A teremtéskor „*Setéség vala a mélység színén*”,⁶⁰ és Isten szava a Szináj hegyén „*a setéség közepéből*”⁶¹ hangzik el. Életének alighanem legnehezebb óráiban Jób így átkozza el születése idejét: „*Az a nap legyen sötétség, ne törődjék azzal az Isten onnét felül, és világosság ne fényljk azon.*”⁶² Ez a sötétség nem a szavak értelmet hordozó árnyaira, hanem arra az éjszakára utal, amelyben a gyilkosság bekövetkezik. „*Es war Blut, es war / was du vergossen, Herr*” (Vér volt, melyet / te ontottál, Uram).

A Celan verseiben megjelenő halál valóban nem nyugalom és pihenés, hanem a győzedelmes erőszak pillanata. Nem *saját* halál, amiről Rilke beszél. Perire sine causa, így Tertullianus, avagy „*nem saját halálukat halták*”. A költő számára ez a tapasztalat egyedül az emlékezetben válik megközelíthetővé, egy olyan emlékezetben, amely ott kezdődik, ahol mi magunk sosem voltunk. „*Und Kraft und Schmerz / und was mich stieß / und trieb und hielt*”⁶³ (És erő és fájdalom / és ami megütött / és űzött és tartott) – kezdődik egy másik költemény. Az első szó – „*És*” – a fentebb elemzett parataktikus mon-

datszerkesztés alapszavaként a kezdet lényegi megragadhatatlanságára utal. Az Ésben a pillanatok ugyanakkor nem állnak monoton rendbe, hanem az emlékezetre erővel és fájdalommal hatnak. E hatás nem marad eredmény nélkül, ami megszületik, az lényegileg *az elbeszélés poétikája* – így interpretálja a költeményt Harald Weinrich.⁶⁴ Ami történt, elmondatik, még akkor is, ha talán „*dies anders zu sagen sei als / so*”⁶⁵ (ezt más-hogy kellene mondani, nem / így).

Orpheusz az emlékezet alakja. Amíg azonban Orpheusz számára az emlékezet a mű szolgálatába szegődik, addig Celannál először a mű teremt meg az emlékezet lehetőségét. Celan versei nem falra akasztható képek, hanem ablakok. Orpheusz elveszíti Eurüdikét a dalban; ám Eurüdiké már jóval a dal előtt elveszett. A művész megmarad az árnyékok között: látja Eurüdikét, mikor az láthatatlan, látja a feledés fátylát, amely arcát takarja. Úgy issza Hádész levegőjét, ahogy mi isszuk a hajnal fekete tejét.⁶⁶ Celan oda száll alá, ahol már az emberen túlról énekelnek. Visszatértében – a tapasztalatban, mely művé lett – szava ellenszó (*Gegenwort*): Büchner Lucile-jének ellenszava: „*Éljen a király!*”⁶⁷ E kiáltásnak szó szerinti értelme van. „*Éljen a király!*” – ez nem azt jelenti, hogy „dicsőséget a királynak”, hanem azt mondja: *éljen, vagyis ne haljon meg* – ne legyen elpusztítható semmilyen élet a földön. E szó ellenszó, vagyis szemben áll nem pusztán a politikai közhangulattal, hanem egy olyan világ kérlelhetetlen valóságával, amely megengedi a halált, és gyilkosság formájában meg is cselekszi azt. Az ellenszó a forradalmi csöcselékek royalista botrány, a többieknek pedig közönséges bolondság, hiszen a király Lucile kiáltásának idején már régóta halott. Celan DANTON-értelmezése szerint az egész műben lényegében ez az egyetlen *költői* szó. *Éljen a király!* – „*Ez az ellenszó, a szó, amely elszakítja a láncokat, a szó, amely nem hajt fejet »a történelem útonállói és uzsorásai« előtt; a szabadság tette. Egy lépés.*”⁶⁸

Celan poétikája ilyen ellenszó. Fa, mely zöldell. Fa, mely szemben áll a pestissel.⁶⁹

Jegyzetek

1. Maurice Blanchot: THE WRITING OF THE DISSASTER. University of Nebraska Press, 1995. 4.
2. III., 181. A továbbiakban a csak római számmal megadott hivatkozások a Celan-összkiadás kötetekre vonatkoznak.
3. II., 411.
4. Otto Pöggeler: SPUR DES WORTS. ZUR LYRIK PAUL CELANS. Verlag Karl Alber Freiburg/München, 1986. 214.
5. „*A láthatatlan harmónia a láthatónál erősebb.*” In: Kirk–Raven–Schofield: A PREZÓKRATIKUS FILOZÓFUSOK. Atlantisz, 2002. 286–287. Csiszter Kálmán és Steiger Kornél fordításán módosítottam, mivel a görög szövegben a harmónia szó szerepel.
6. L. Gottfried Benn: PROBLEME DER LYRIK. Wiesbaden, 1951. Idézi: John Felstiner: PAUL CELAN. EINE BIOGRAPHIE. C. H. Beck, München, 1997. 153.
7. III., 199.
8. „*Das Metaphorische gibt es nur innerhalb der Metaphysik.*” In: DER SATZ VOM GRUND. Klett-Cotta, 2006. 89.
9. Idézi Maurice Merleau-Ponty: A LÁTHATÓ ÉS A LÁTHATATLAN. LHarmattan, 2006. Ford. Szabó Zsigmond és Farkas Henrik. 110.
10. NACHLASS, 57.
11. Franz Kafka: AZ ÉN CELLÁM. Európa, 1989. 35.
12. III., 177.
13. NACHLASS, 179.
14. Jean Bollack: PAUL CELAN. POETIK DER FREMDHEIT. Paul Zsolnay Verlag, Wien, 2000. 50. k.
15. Vö. Emmanuel Lévinas: TELJESSÉG ÉS VÉGTE-

- LEN. Jelenkor, Pécs, 1999. „Ezért [a retorika] *par excellence* erőszak, azaz igaztalanság.” Lévinas nyelvfilozófiai gondolatai további, igen mély rokonságot mutatnak a celani poetológiával. L. uő: PAUL CELAN – A LÉTTŐL A MÁSIKIG. In: *Nagyvilág*, XLVI/9. szám, 2001. szeptember.
16. Theodor W. Adorno: PARATAXIS. ZUR SPÄTEN LYRIK HÖLDERLINS. In: uő: NOTEN ZUR LITERATUR III. Frankfurt/Main, 1965. Adorno Schönberg zenéjére is utal, amely szintén a hierarchikus viszonyok leépítését és megszüntetését célozza.
17. Theodor W. Adorno: AESTHETISCHE THEORIE. Frankfurt/Main, 2003. 476. k.
18. Christoph Perels: DAS GEDICHT IM EXIL. In: Dietlind Meinecke (Hrsg.): ÜBER PAUL CELAN. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1973. 212.
19. In: ARGUMENTUM E SILENTIO. INTERNATIONAL PAUL CELAN SYMPOSIUM. Edited by Amy D. Colin. Walter de Gruyter, Berlin/New York, 1987. 12.
20. Vö. III., 185.
21. JÓB, 39, 37.
22. III., 197.
23. A hallgatás poétikatörténetéről I. Otto Lorenz kitűnő könyvét: SCHWEIGEN IN DER DICHTUNG. HÖLDERLIN – RILKE – CELAN. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen, 1989.
24. Rilke: BRIEFE IN ZWEI BÄNDEN. Hrsg. von Horst Nalewski, Frankfurt/Leipzig, 1991. I., 819.
25. In: Walter Benjamin: ANGELUS NOVUS. 1980. 805.
26. „Erreichbar, nah und unverloren blieb inmitten der Verluste dies eine: die Sprache.” III., 185.
27. Vö. „es sind / noch Lieder zu singen jenseits / der Menschen” (Vannak még / dalok, énekelni, túl / az emberen) – II., 26.
28. Vö. Hofmannsthal: LEVÉL. In: KULTUSZ ÉS ALDOZAT. A NÉMET ESSZÉ KLASSZIKUSAI. Európa, 1981. 435–448.
29. I., 193.
30. II., 23.
31. I., 37.
32. I., 135.
33. Novalis HIMNUSZOK AZ ÉJSZAKÁHOZ című művére utalok.
34. Utalhatunk Mandelstam – Celan egyik legkedvesebb szerzője – félelmetes soraira is: „*Athéné, tenger zord uralkodója, / kősisakod dobd el, napod kihúnyt. / Tündöklő Petropolban meghalunk, / helyetted Perszephoné ült a trónra.*” Ford. Lator László. In: Oszip Mandelstam: CSILLAPÍTHATATLAN SZAVAK. Európa, 1975. 44.
35. I., 220.
36. III., 76.
37. Mindez Hölderlinnél jelenik meg különösen hangsúlyos formában, már olyan nagy műveinek címében is, mint a MNEMOSYNE, illetve az ANDENKEN. L. erről: Dieter Henrich: THE COURSE OF REMEMBRANCE AND OTHER ESSAYS ON HÖLDERLIN. Stanford University Press, 1997.
38. Vö. Martin Heidegger: LÉT ÉS IDŐ. Gondolat, 1989. 555.
39. I., 225.
40. Korai filozófiájában Lévinas éppen ezt a gondolatot fejti ki, I. uő: LE TEMPS ET L'AUTRE. Fata Morgana, Montpellier, 1979. (Emmanuel Lévinas: AZ IDŐ ÉS A MÁSIK. Gulyás Péter fordítása. *Világosság*, 2007/10.)
41. NACHLASS, 117.
42. Vö. Todesfuge: „*Wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng.*” I., 41.
43. „*STEHEN im Schatten / des Wundenmals in der Luft.*” II., 23.
44. II., 166.
45. „*Die Hermeneutik aber ist eine Philosophie der begrenzten Vernunft.*” Günter Figal: DER SINN DES VERSTEHENS. Stuttgart, 1996. 11. k.
46. Az akárki (das Man) híres elemzését I. Martin Heidegger: LÉT ÉS IDŐ. Gondolat, 1989. 240–263.
47. Régi és mély előítélet ez Orpheusszal szemben. L. Platón: LAKOMA, 178d, illetve: „[E]lpuhult volt, és nem bátor, mert citerajátékos volt, és nem férfi” – írja róla Kierkegaard. L. FÉLELEM ÉS RESZKÉTÉS. Európa, 1986. 40. Ez az előítélet abban a történetben is tükröződik, mely szerint Orpheusz volna a homoszexualitás „feltalálója”, illetve mely szerint – mint azt Dürer egy képe is megörökíti – nők verték volna agyon.
48. Maurice Blanchot: ORPHEUSZ PILLANTÁSA. In: AZ IRODALMI TÉR. Kijárat, 2005. 140.
49. II., 57.
50. I., 278. k.
51. ÉZSALÁS, 56, 5.
52. In: Walter Benjamin: A SZIRÉNEK HALLGATÁSA. Osiris, 2001.
53. II., 363.
54. Franz Kafka: ELBESZÉLÉSEK. Ferenczy, 251.
55. Franz Rosenzweig: DER STERN DER ERLÖSUNG. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1988. 194.
56. Lévinas: TELJESSÉG ÉS VÉGTELEN, 244.
57. Bollack, 60.
58. I., 163.
59. MÁTÉ, 27:45.
60. I MÓZ, 1:2.
61. V MÓZ, 5:23.

62. JÓB, 3:4.

63. II., 398.

64. Harald Weinrich: LÉTHÉ. A FELEJTÉS MŰVÉ-
SZETE ÉS KRITIKÁJA. Atlantisz, 2002. 257–262.

65. Uo.

66. I., 41.

67. III., 189.

68. „*Es ist das Gegenwort, es ist das Wort, das den
»Draht« zerreisst, das Wort, das sich nicht mehr vor
den »Eckstehern und Paradegäulen der Geschichte«
bückt, es ist ein Akt der Freiheit. Es ist ein Schritt.*”
III., 189.

69. „*Aber; / aber er bäumt sich, der Baum. Er; / auch
er / steht gegen / die Pest.*” I., 230.

Sárándi József

TOLLRAJZ

Vízszintes szeméremrés a száz
Orrod persze aszkétaorr
csupán az ízlése kényes
miként egész elnyúlt alvó testedé
kényes akár a frizurád –
(filmbeli angol kisasszonyokra emlékeztet)
Te vagy az ifjú Polly néni
vasárnapi iskolámban

VÁLASZ HASONLATODRA

K. Zsuzsának

Tökéletlenségem
a remekművek tökéletlensége –
önformát teremtő anyag
a tagadva vállalt Mester
szellemtestének öt sebével
mely visszasajog majd
minden tökélytől dühöngő nemzedékben
Látni fogják
mit a kortárs vakság gátol:
a befejezett dolgok
(egy ember egy vers)
hanyatláskezdetek
az Idő s a Tér célkeresztjén

Jónás Tamás

ÖNÉRDEK NÉLKÜL

nincsenek gonosz népek,
megírt jövő vagy rontás,
lélek van, néha téved,
mesét koldul, ha nincs más,
gyíkot nagyít az elme,
sárkány minek is lenne,
sorsot karmol az agyba,
mért ne, ha karmolhatja.

nincsenek manók, egy se,
bűbáj sincs, csak rögeszme,
nincsen gonoszság, jószág,
csak véletlen s hajlandóság,
persze, csodák még vannak,
de titokban maradnak,
s nincsen működő rendszer,
mire hatnának egyszer.

bűn sincs régen, csak bűnös.
senki senkit nem üldöz.
csak megbízottak vannak.
és zsoldok. seggek, talpak.
de van valami érdek,
féltek vagy tőle félnek.
és szellemi nomádok
zaklatják ezt a stábot.

de vannak tündérek. vannak.
szagosak, mint a hajlakk.
köztünk élnek. itt-ott.
isten előtt is titkok.
minek élnek, ki tudja.
hasznuk kereken nulla.
érzékenyek és félnek.
figyelnek. vannak. végleg.

ajánlás

hercegem, tudnod muszáj:
hazudtam. a semmi fáj.
tündérből sincsen egy se,
se dongót és legyet se,

se kolibrit, se lepkét
ne fogj meg és ne szedj szét.
költőd e verssel elhagy:
jó hercegem, te sem vagy.

A FÉLELEMRŐL

az éjszakák a nappalok
végül csak ezek úgy vagyok
még itt vakon még itt vagyok
mint falra égett angyalok
halála után a szaguk
az utca alatt utca fut
innen indult ide jut

hallgatóznak nincs szavuk
az angyalokból nincs kiút

se éjjelük se nappaluk
az éjszakáknak nappaloknak
úgy vagyok hogy összeloptak
aggódásból figyelemből
a nappalok a tenyeremből
az éjszakák szép nagy agyamból
csak szívemből nem ami tombol
kifolynak emlékek és tények
és félek félek félek félek

emlékek lépnek ki belőlem
kérdzem őket ősi csöndben
csinos halottak honnan jöttök
hasatokon vérző köldök
hová siettek elszakadtok
ha itt maradtak megmaradtok
mert engemet még innen-onnan
naponta zárt szívembe robban
az emberek még összelopnak
hová siettek rossz halottak
hová menetel minden emlék
minden erdő távolabb lép
fák taposnak fák lábára
sietnek a láthatárra

halottak kérgesednek mintha
mindegyiknek ősi titka
titka lenne mindegyiknek
őstitkuk a leveleknek
mondat amibe belehaltak
a halottaim gyalognak
és vannak akik élve mennek
a halottakkal menetelnek
mindegyiknek tudom nevét
kerek a szív kerek az ég
semmi búcsú semmi dörgés
beletörődés beletörődés

Bajtai András

AMIÉRT JÖNNEK

(1)

Kapaszkodom én is minden erőmmel,
minden nap, ezt nem titkolhatom el,
hogy egyre kétségbeesettebben
jegyzetelem az elágazásokat, a rám
leselkedő olcsó és kiszámítható
fordulatokat, hogy melyik sarkon
merre forduljak, hogy miféle nyálkás
és cuppogó élőlényeket cipelnek
sötétedés után műanyag szatyraikban
az öregek, mert látom a buszon,
a villamoson, hogy valami rugdossa,
nyomkodja a zacskók oldalát, látom,
hogy nem adja fel, valami sötét és nehezen
elfogadható, egy idegen tárgy, ahogyan
megágyaz a bőrben, egy árnyék, aki
most megszabadul a fénytől, elengedi
a világosságot; akit már nem nagyon
érdekel, hogy mi lesz, ha megint későn
kelek, mert ő már tudja, hogy úgy se kell
ma se mennem sehová, és tudja ezt
az a valami is, ott a szatyorban, amiről

már régen lemondtak, ott hagyták
felőni és megöregedni a sarokban,
de azért néha lelocsolták vízzel,
és most fogalma sincs, hová viszik.

(2)

Mászok egyre feljebb és feljebb,
követem és felejttem a félelmet, számon
tartom az indulásokat, a tévedéseket,
és a meg nem érkezéseket, azért
dolgozom, hogy az a valami tovább
mozogjon a szatyorban, de otthon
akkor sem akarom többet hallani
azt a reszelős sóhajt, azt a csöpögésre
emlékeztető dobogást, amikor egy
bútor csak úgy magától, hirtelen feladja,
és mint egy sarokba hajtott zsák,
amiből szanaszét szórták a takarmányt,
jelzés és rezzenés nélkül összecsuclik.

(3)

Ma meglátogatott egy férfi és egy nő,
sose láttam őket, de ők azt állították
magukról, hogy az apám és az anyám,
már vártam ezt a napot, tudtam,
azért jöttek el most hozzám, hogy
kiderítsék, rendesen beágyaztam-e,
hogy ellenőrizzék, mennyit ittam,
és mit ettem, tisztaság és rend vagy
kosz van-e, és hogy összehajtogattam-e
a frissen mosott ruhákat, ezért jöttek,
és tudtam, hogy most akkor megtalálják
azt a sok kacatot, amit kínkeserves
munkával összelopkodtam az évek alatt,
a WC-pumpát, az elfoszlott abroszt,
rengeteg szigorú vacsora emlékét,
a korpás parókákat a fürdőkádban
és persze a kovászos uborkák közé
dugott fényképeket a befőttesüvegben,
tudtam, hogy most megtalálnak mindent,
amit eddig rejtegettem, és amiket most
már nem titkolhatok el soha többé.

Varga Mátyás

HALLÁSGYAKORLATOK #7

a rohadtat ne tegye bele. láttam, hogy beletett egyet. öntse ki az egészet. majd én. || most jöttem rá, hogy egy férfinak több szabadság kell. || a testzagát nehezen. és egyre nehezebben. | mert már átjön minden. hiába sprézi be. || amikor elaltattak, a műtőben szólt a rádió. a kívánságműsor. éppen valaki kívánt. || ír még manapság egy nő levelet? || tegye az asztalra, aztán menjen ki. félnek az állatok. ne nézzen körül. || a telefonba behallatszott, mit mond a férjének. hallottam, hogy. || többször is becsöngetett. a redőny mögül figyeltem. | aztán elment. || a kutyánk csak csirkelebat meg csirkefejet eszik. azt szereti. | ami marad, beteszem a hűtőbe. || itt nőttek fel, menjünk innen. || úgy jött ki a kórházból, hogy nem szólt senkinek. azóta sem tudjuk, hol van. || még egy kicsit szeretnék egyedül lenni. | meddig ér a kezem? téged már nem érlek el. || gyönyörű alakja van. egyik éjjel a parkban levette a pólóját. és végighúzhattam a gerincén az ujjamat. || apám már tíz éve ebben a szociális otthonban van, de nem bírjuk fizetni. hetek óta ezen veszekszünk. | tegnap azt mondta, hogy az ő szülei legalább időben.

HALLÁSGYAKORLATOK #8

miért hoznak ide rákot? ki eszik itt rákot? || tegnap bement a rádió is. és itt látták azt az embert. én is láttam. | valahol megtalálták. || én igazában egyedül szeretek enni. mielőtt a többiek hazajönnek. | ha a család vacsorázik, már csak turkálom az ételt. nem tudják, mitől hízik. || mit kell ahhoz ide tetoválni, hogy? | ez lesz a közös. innen kezdve felismerjük egymást. || fűjja a csuklómra. nagyon jó illat. de vajon mennyire

tartós? || az a sok nő mind ott várt. | volt, aki azért, hogy ne legyen gyereke, volt, aki meg azért, mert nem bírt neki lenni. || a fiamat meg el kellett vinni az orvoshoz, mert ahogy kamaszodott, minden szőrszálát kitépett. | egy angyal. mondta a nagyanyja. szőrtelen angyal. ezzel vagyunk megverve. | az apja nem akarja látni. évek óta nem jön. | és nem beszél. nem beszél senkivel. mi lesz így?

HALLÁSGYAKORLATOK #9

hogy amerikában minden nap megmossák a hajukat. akárhová mennek, az a lényeg, hogy a hajuk legyen megmosva. minden más nem számít. | vagy nem annyira. || lementünk a vízig. nagyon rosszul volt. hányt. bele a tóba. || ha valami nagy áramszünet lenne, a sok aksi még bírná egy darabig. még lenne zene. || a villamoson többször is bemondták, hogy zsebtolvaj van. tűntek el a pénzek. || kérdezd meg, hogy hány éves. mielőtt bármi történik, kérdezd meg. || azt hiszi, gyógyul. pedig csak felnyitották. látták, hogy mi van. aztán összevarrták. | hazaengedik hamarosan. || akkor a legjobb, amikor a zuhany alatt állok. még törülközni is jó. aztán rossz. || most visszamegyek. azt mondom neki, hogy nem találtam meg az orvost. | majd holnap. || mit bámulsz? miért nézel a szemembe? mit akarsz tőlem? || valami baj van?

HALLÁSGYAKORLATOK #10

van olyan állat, amit még nem láttam képen sem, de arra már nem is vagyok kíváncsi. || ha elengeded, nem lesz jó. || nem tudtuk, hol van. | csak akkor került elő, amikor kiolvasztottuk

a hűtőt. | a hidegben teljesen összeszáradt. ||
és álmában a fogát is csikorgatja. de az nem
hallatszik át a szomszédba, csak a horkolás.
|| a kezemet minden este bekenem ezzel a
krémmel. néha az arcomat is. | tíz percig,
amíg fel nem szívódik, nem lehet semmit
megfognom. | ilyenkor nem tudok váltani a
tévén. tíz percig muszáj mindent megnéznem. ||
kár veszekedni. mindegy, mit gondol. a lényeg,
hogy ne veszekedjünk. || akkor letérdelt, és
megette a földről. van fogalmad? || ottfelejtették
a mentősök. egész délután ült a leletekkel a
folyosón. várta, hogy valahova még behívják. ||
mióta csak zöldséget, egyre könnyebb vagyok. ||
ha fagyelsz, bármi kiderülhet. inkább kérdezz.

HALLÁSGYAKORLATOK #11

kávé nélkül nem tudok felkelni. csak ülök az
ágyban. || ezt már hallottam. más is úgy mesélte,
mintha vele történt volna. || két utcával beljebb
már csend van. | de lehet, hogy ott nem
biztonságos. || figyeltem. | és amikor a szomszéd
sávbán elúszott mellettem, próbáltam hozzáérni.
mintha véletlenül. || a rohadt banánt délelőtt
féláron adják. | a maradékot meg majd
fillérekért estefelé. || kicsit hazudott. | hogyan
lehet kicsit? || én is csak boxerben. | de ha
melegem van, a takaró alatt azt is lerúgom. ||
hátról erősen fogta a vállamat. | és azt mondta,
hogy vessek keresztet. de nem tudtam, hogyan
kezdődik. || elállt az eső. most majd nem késnek
a buszok. || kanállal ette a sót. és nem nézett
senkire. | egyél. mondtam. egyél, szegény párom.
és hagytam. || a koporsó csak állítva fért be a
liftbe. lefelé már muszáj lesz a lépcsőn vinni. ||
olyan volt, mintha a falból venné ki. | sírt
mindenki.

Schauschitz Attila

MARLOWE SZERINT AZ ÉLET

„Áltam a sötétségben, és hallgatóztam. Egyre csak vártam, hogy valami új hangot halljak. Semmi. Egyedül voltam a mélyedésben.”

(KEDVESEM, ISTEN VELED!)

...a dombok felől nehéz, sűrű esőt jósolt az áttetsző levegő. Philip Marlowe magánnyomozó remekül, elegánsnak, tisztának és józannak érezte magát hamukék öltönyében, kék ingében, fekete gálacipőjében és felfelé mutató, sötétkék nyíllal díszített fekete gyapjúzoknijában. Úgy gondolta, minden tekintetben megfelel a jól öltözött magán-detektívről kialakult elképzelésnek. Négymillió dollárnál tette éppen tiszteletét.

Honnan vetődött ide, Sternwood tábornok házának kétemeletnyi magas előcsarnokába, amelynek bejáratát „vonuló indiai elefántok csordáira méretezték”, délelőtt tizenegykor, október közepén, a múlt század harmincas éveinek végén?

Marlowe igen takarékosan bánik a felvilágosításokkal előéletéről. Mint a tábornoknál közli, harminchárom éves, valamikor főiskolára járt, és egy kerületi ügyész nyomozójaként dolgozott, amíg függelemsértésért el nem bocsátották.

Sokkal többet legjobb ismerője, bolyongásainak benső krónikása, Raymond Chandler sem tud múltjáról. Ahogyan egyik levelében írja, Marlowe a kaliforniai Santa Rosában született, de szüleiről sosem beszélt, és valószínűleg egyetlen rokona sem él már.

Kortársainak véleménye erősen megoszlik róla. Az uralkodó normák szerint származási helyzetét találóan foglalja össze a Lennox-ügyben fölbukkanó gengszter, Menendez. „Piti”, néz körül Menendez a detektív irodájában, „nagyon piti”. „Csóró vagy, aki csóró módon érez”, vonja le a következtetést a látottakból, majd részletesebben is leírja Marlowe státusát és lelkiállapotát: „Nincs eszed, nincsenek összeköttetéseid, nincs félvetett pénzed, ezért aztán megjártszod magad, és elvárod, hogy zokogjanak miattad.” (ELKÉSTÉL, TERRY = ET.)

Akad azonban, akit lenyűgöz személyisége és magatartása. „Maga olyan csodálatos. Olyan bátor, olyan határozott, és kevés pénzért dolgozik” – lelkesedik Anne Riordan némileg ironikusan. (KEDVESEM, ISTEN VELED = KIV.) Visszafogottabban, de ugyancsak elismerően fogalmaz Vivian Sternwood: „Maga tetszik nekem. Maga még hisz a csodákban.” (HOSSZÚ ÁLOM = HÁ.)

A „csoda” kifejezéshez kapcsolódik a Marlowe által ismert egyetlen tisztességes orvos, Carl Moss meghatározása is, aki „megkópott Galahad lovag”*-ként írja le őt. (A MAGAS ABLAK = MA.) A nyomozó valóban életidegen és időszerűtlen a csodatévő Grált (az igazságot) kereső lovag pózában. Jellemző rá annak bátorsága és ártatlan tisztasága, mindamelllett hiányzik belőle naivitása. Tudja, hogy gáncs nélküli lovagként egyúttal élnetetlen alak, hogy erkölcsi nagyszerűségének ára egyéni érvényesülésének kudarca. A közfelfogás szerint és időszerű kifejezéssel élve nem más, mint „balek”, ahogyan egy helyütt ő is nevezi magát.

* Csillaggal jelölöm az általam fordított szövegeket.

Mindezek alapján talán e világról való, de semmiképpen sem korunkba illő ember. Ő maga is érzi létének valóságosságát, időleges lebegését, s nekigyürkőzik a hogy kerültem ide és mit keresek itt végső kérdéseinek. „*Nos hát, mi az én dolgom? Tudom én? Tudtam valaha is? [...] Talán szellemtest vagyok csupán magánnyomozói engedéllyel. Talán mindnyájan ilyenné válunk ebben a hideg, félhomályos világban, ahol mindig rossz dolgok történnek, sohasem jók.*” (A KICSI NŐVÉR = KN.)

Egybevág ezzel Chandler véleménye. „*Marlowe csak úgy tesz és úgy beszél, mintha valódi ember lenne*”, olvashatjuk levelezésében. Mint hozzáteszi, a valóságban ilyesvalaki bizonyosan nem magándetektívként működne. A kérdésre, hogy miért mégis az, egyetlen magyarázatot kínál: „*Így nincs szükség kalandjainak igazolására.*” Vagyis ez az a terület, ahol nem csupán véletlenszerűen, hanem szükségképpen bocsátkozik harcba a bűnnel és a rosszal.

Lehet valami közünk egy ilyen bizonytalan helyzetű emberhez? A válasz Philip Marlowe tulajdonságainak és világának tüzetesebb szemügyre vételével keresgélhető.

„Valami hátborzongató hang hallatszott az ágy felől. Semmi más. Hátborzongató hang.”
(ELKÉSTÉL, TERRY!)

Viszonya a nőkhöz bizonyára elárul róla egyet s mást. A Sternwood-ház halljában álldogáló nyomozó fához kötözött, meztelen, csupán hosszú hajába öltöztetett leányt fedez föl a bejárati ajtó fölötti festettüveg-ablakon. A lányt sötét páncélos lovag igyekszik megszabadítani kötelekeitől. Marlowe nem bízik a csomókkal babráló lovag ügyességében; szívesen felmászna, hogy segítsen neki. Ez a hozzáállás mindvégig jellemzi. Lovagias igyekezettel és homályos eredménnyel birkózik az útjába akadó nők külső és belső csomóival.

Kalandjai során kétféle nő játszik fontos szerepet: az egyik ártatlan és rendes, a másik romlott és gyilkos, erős szexuális étvágygal. A jó és a rossz nőkben közös veszély, hogy fenyegetik Marlowe függetlenségét.

Az utóbbiakhoz sorolhatók a Sternwood nővérek. Apjuk jellemzése szerint Vivian „*elkényeztetett, követelőző, körmönfont és teljesen kéméletlen*”, míg Carmen „*az a fajta gyerek, aki szereti kitépdesni a legyek szárnyát*”. Két lány, akikben „*nincs több erkölcsi érzék, mint egy macskában*”. (HA.)

Carmen kétségkívül pszichiátriai eset. A „*kicsi nővér*” történetében színre lépő Dolores Gonzales féktelenségét viszont szenvedélyes természete motiválja. Dolores saját bevallása szerint két okból jár feketében. Egyrészt, mert úgy „*sokkal izgatóbb, ha levetkőzik*”, másrészt, „*mert szép, gonosz – és elveszett*”. Megesik, hogy csókjából és öleléséből Marlowe-ra szegezett pisztoly bontakozik ki. Feketésege a másokat, de önmagát is fenyegető halál jelképe.

„*Nem számít, hogy egy asszonynak hány szeretője van – mindig van egy, akinek az elvesztését nem tudja elviselni*”, mondja Dolores, s Marlowe megérti, hogy egy nő szerelmében a halál ígérete rejtőzik. Amikor távoztában visszanez, tiszta, démoni, nem e világi alakjában pillantja meg a nőt, vagyis a Nőt: „*Karcsún, sötéten és elbűvölően és mosolyogva. Érzékiségtől áradóan. Végtelenségig túl ezen vagy bármely más általam elképzelhető világ erkölcsi törvényein.*”* (KN.)

Mivel a bűn és az álnokság izgalmasabb, mint az erény és a megbízhatóság, a női princípium másik oldala közel sem rajzolódik ki ilyen markánsan. Megkötözött hő-

sünk arca éppen „nyers marhahúsrá” emlékeztet, amikor találkozik az őrzésével megbízott Monával, a gengszterfőnök Eddie Mars feleségével. A nyomozót elbűvöli a naiv és emberséges Mona, de jellemzésével nehézségei támadnak. „Puha, ezüstös hangja tökéletesen illett a hajához”, és „olyan finoman csilingelt, mint a csengők egy babaházban”, gondolja, majd maga is nyomban ostobának minősíti e hasonlatot. S nem mondhatni, hogy a továbbiak, „olyan finom volt a lehelete, mint egy őziké”, jobban sikerülne. (HÁ.)

Kövessük nyomon a nőkre vetett marlowe-i tekintet szokásos ívét! Még mindig a Sternwood-házban vagyunk, ahol a nyomozó éppen Viviant méregeti. Tapasztalt megfigyelőként letről halad fölfelé. Észreveszi például, hogy a nő selyemharisnyás lába jóval térden felül is látható. Az első benyomást a részletek elemzése követi: a térd „gödörös volt, nem csontos és nem hegyes”, továbbá „gyönyörű lábikra, hosszú és karcsú bokák”. A test és az arc szokványos leírása után a nyomozó pillantása Vivian száján állapodik meg, fölfedezvén, hogy „az alsó ajka duzzadt”.

A főhős értékeli a piac, adott esetben a Hollywood formálta közízlésnek megfelelő, hibátlannak számító szépséget. Vonzódást azonban a kissé szabálytalan, egyéniséget sugárzó formák iránt érez. A női száj alakja nem csupán Viviannél döntő szempont. Anne Riordan „felső ajka egy árnyalattal hosszabb, a szája több mint egy árnyalattal szélesebb a kelleténél”, valamint „szép fogai voltak, jó nagyok”. (KlV.) Ezek után nem csodálkozhatunk, hogy Adrienne Fromsett iránti rokonszenvét is a lány összecsiszított felső ajka szilárdítja meg véglegesen: „Hosszú ajak volt. A hosszú felső ajkák tetszenek nekem.” (ASSZONY A TÓBAN = AT.)

Nemcsak szívesen mustrálja a nőket, a kihívások ösztöneit sem hagyják érintetlenül. De hiába a belső készítés, a várható következmények elmaradnak. Dolores Gonzales például kertelés nélkül szorgalmazza az együtt hálást a nyomozóval. „Akar velem lefeküdni?”, „Akar velem szeretkezni ma éjszaka?”, továbbá „Boldogan lennék a magáé”. Marlowe-nak tehát háromszor is alkalma nyílik egyértelmű lehetőségek elszalasztására. Az első öt regényben összesen hat csokolózásból áll szerelmi leltára. Miért és mi végre ez az állhatatosság kecsegtető s mint látni fogjuk, még kecsegtetőbb helyzetekben?

Amikor egyszer összeakad a kisebbik Sternwood lánnyal, Carmen egész öltözéke egy zöld köves fülbevaló. Első pillantása ezúttal is a lábaknak szól. „Némileg hiányzott” ugyan belőlük Vivian lábának „élveteg szépsége”, de azért „szép láb volt az övé is”. A nyomozó képes különbséget tenni objektív esztétikai és szubjektív érzéki szemlélet között. Carmen teste „kicsi, izmos, tömör, ruganyos és telt”, ámde: „mint meztelen nő számomra egyszerűen ott sem volt”. A különbségtételt erkölcsi távoltage indokolja: „Kokainista volt, semmi több. Számomra ő mindig csak kokainista maradt és semmi több.”

Közelebbi válaszokat szolgáltat visszafogottságára egy másik találkozója Viviannel. Férfiassága kibontakozásának ekkor a szakmai tisztesség és a könnyű sikertől való viszolygás állja útját. Egy viszonylag hosszú csokolózás során Vivian remegése már-már átterjed rá is. Marlowe azonban váratlanul a bűnügyre vonatkozó kérdéssel hűti le önmagát és a felhevült, már lakásra menni vágyó nőt. Nem titkolja mozgatórugóit. Egyrészt: „Csokolózni jó dolog, de az apja engem nem azért fizet, hogy magával aludjak.” Másfelől pedig: „Maga könnyű zsákmány, fenemód könnyű.” Hiúságának azonban tartozik annyival, hogy leszögezze: „Ne gondolja, hogy én fából vagyok. [...] Meleg vér folyik az ereimben, mint akárki másnak.” (HÁ.)

Minden elővigyázatossága ellenére néha csak a véletlen, egy harmadik személy, képletesen a felettes én felbukkanása menti meg szorongatott helyzetéből. Hiába igyek-

szik a Mrs. Grayle-lel, alias „*kicsi Velmá*”-val – egy ellopott nyakék kapcsán – folytatott beszélgetést józan mederbe terelni. Egyik Scotch a másik után oldja gátlásait, s mindinkább úrrá lesz rajta Velma érzékisége. „*Kellemes volt figyelni, ahogy gondolkodik*”, hogy „*szépen formálta a szavakat*”, állapítja meg, nem teljesen függetlenül a nő „*hanyagul keresztbe vetett lábaitól*”, „*halványkék vállától*” és „*nyakának kecses vonalaitól*”. (KIV.)

Így esik, hogy Velma nyelve hamarosan „*kigyóként ugrált a fogai között*”. A forró jelenetnek nem önmagában a férj betoppanása vet véget, hiszen Mr. Grayle, „*ó, ezer bocsánat*”, nyomban távozik, hanem hogy ezt Marlowe intő jelként értelmezi. A hirtelen kihúlt nyomozót már nem tudja fölmelegíteni a fekvő nő „*egyik harisnyája fölött nagylelkűen kivillanó combja*”. Nem csupán határozottan közli Velmával, amiről átmenetileg megfélekedett, hogy ti. nem szereti az erőszakos nőt, hanem számot vet erkölcsileg visszatetsző magatartásával: „*Olyan undorítónak éreztem magam, mintha szegényembert loptam volna meg.*”

Afférja Eileen Wade-del ugyanakkor arról árulkodik, hogy nemcsak erkölcsi megfontolások korlátozzák, hanem saját szexualitása, állatias viselkedése is taszítja. Amikor megpillantja Eileent „*olyan mezítelenül, mint a szeptemberi reggel, csak egy hajszállal kevesébe tartózkodón*”, s megérzi a „*lány bőrt*” és a „*lány engedékeny húst*”, nem esik nehezére, hogy engedjen a nő követelésének: „*Vigyél az ágyba!*” Ugyanakkor kívülről is látja magát és a helyzetet. A heves ölelkezést „*kész gyilkosságnak*”, önmagát pedig „*gerjedt csődörnek*” minősíti, majd megmentőként üdvözliz az idejében megjelenő mexikói házi-szolgát. A rajtacsípett és kijózanodott nyomozó elidegenedve, kiürülve érzékeli iménti cselekedete szánalmas, ijesztő maradványát. „*Válami háborzongató hang hallatszott az ágy felől. Semmi más. Háborzongató hang.*” (ET.)

Mindezek után érthetően megrázó esemény számára, hogy hazatérve az ágyában talál egy nőt. Amikor pedig a pajkos Carmen lerántja magáról a takarót, megállapíthatja: „*Úgy feküdt ott a lámpafényben az ágyon, olyan mezítelenül és csillogón, mint egy gyöngyszem.*” A nyomozót azonban nem hatja meg hasonlatának szépsége. Rámutatva, hogy a csintalan Sternwood lányok apjának dolgozik, ismét „*szakmai becsületére*” hivatkozik, és távozásra szólítja Carment.

Belső monológjából ugyanakkor kiderül, hogy ez esetben nem csupán hivatásetikai és magánerkölcsi megfontolások vezetnek. Carmen látványos akciója énjének legszűkebb holdudvarába gázol, beszenyezi azt a keveset is, amit meg tudott őrizni magának. „*Ez volt az egyetlen hely, amit otthonomnak nevezhettem. Benne volt mindenem, minden, aminek köze volt az életemhez. [...] Nem sok: néhány könyv, képek, rádió, sakkfigurák, régi levelek, ilyesmi. Semmi. Mégis, ez a néhány tárgy hordta magában minden emlékemet.*”

Miközben végső soron sikerrel küzd a bűnös nők szexuális csábítása ellen, a tisztességes nőknek lovagi ösztöneit, a védelmet és a gondoskodást tartogatja. Ám nem többet. „*Csinos szoba volt. Csinos bizony, jó lenne papucsban üldögelni benne*” – fontolgatja Anne Riordan lakásában, de hiába hívogatja a romlottság varázsa helyett a békés családi élet, a test ördöge mellett a férfira leselkedő kísértések másik szélsősége.

A gazdag özvegy, Mrs. Murdock titkárnőjével, Merle Davisszel szemben a pszichiatér szerepébe kényszerül. Amikor megmenti Merle-t zsarnok munkaadójától, és visszaviszi szüleihez egy „*csendes, árnyas utcába*”, újfent megérinti egy másféle élet lehetősége. Távoztakor a lány „*éppen tésztát gyúr*”. Az ajtóban még megcsókolja Marlowe-t, majd sírva fakad, és visszaszalad a házba. Röviddel később az anya jelenik meg „*a kapu üres keretében*”, hogy „*széles, meleg mosollyal búcsút intsen*”. Amikor a ház eltűnik a szeme elől,

Marlowe-t vágyódás fogja el a reménytelenül vonzó otthonosság iránt: „*Mintha egy verset, egy igen jó verset írtam volna, de elvesztettem, és nem fogok rá visszaemlékezni soha.*” (MA.)

A szóban forgó veszedelem intézményesült formája viszonylag későn, Linda Loringgal kapcsolatban kerül szóba először. Marlowe Victor bárjában pillantja meg először Lindát, ahol a nő olyan „*finom vonalú, feszült arccal*” ül, „*amely néha a neurózis, néha a nemi éhség, néha a kegyetlen fogyókúra következménye*”. Egyre meghittebb kapcsolatuk végén a milliomoslány házassági ajánlatot tesz neki. Marlowe személyes ellenérvként meg rögzült életformájára hivatkozik. Amellett általában sem ítéli meg kedvezően egy házasság esélyeit. Különösképpen nem Amerikában, ahol húsz év után a férjnek csak „*egy barkácsoló marad a garázsban*”, mivel: „*Az amerikai nők rettenetesen. Az amerikai feleségek a kellenél nagyobb területeket gyarmatosítottak.*” (ET.)

Lindával kapcsolatban az immár negyvenkét éves Marlowe-ra számunkra (és tudunkkal számára is) ismeretlen próbatétel vár: együtt hál egy nővel. Ez a fordulat kétségkívül következetlen lépésnek tűnik az addig állhatatos nyomozó pályafutásában. Ráadásul, amit itt még kisiklasként érthetünk, a következő történetben (VISSZAJÁTSZÁS) már-már szabállyá fokozódik: két (!) nővel is szexuális kapcsolatot létesít. Gyors egymásutánban kétszer magáévá teszi Helen Vermilyea-t, megbízója titkárnőjét, később pedig enged védenca, Betty Mayfield ugyanerre vonatkozó követelésének. Frázissá üresedik tehát korábról ismert, ezúttal is hangoztatott fenntartása: „*Nem akkor fogom megkívánni, amikor éppen magának dolgozom!*”

Feléletlen pálfordulását az utolsó, szerencsére befejezetlen regényben koronázza meg: mégis feleségül veszi Linda Loringot. Kristálytisztán áll előttünk, milyen drámai következményekkel járhat egy kezdetben csupán botlásnak minősíthető kaland!

Akár az immár ötven felé járó férfi gyöngesége, akár Chandler következetlensége áll a háttérben, a jellegzetes marlowe-i magatartás szemszögéből e cselekedetek tévedésként jelennek meg. A nyomozó házasságát utolsó leveleinek egyikében Chandler is félreértésnek minősíti. A marlowe-i függetlenség lényeges kritériuma a nőktől való szigorú tartózkodás. Hallgatolagos ártatlansági fogadalma a megalkuvásmentes személyes erkölcs előfeltétele. Hősünk, ha néha megszedül is, képes ellenállni a bűn csábításának, míg az erénnyel szemben megőrzi a lovagi felfogáshoz méltó tisztaságot. Személyiségének ábrázolásakor el kell tehát vonatkoztatnunk az imént említett, késői fejleményektől.

Romantikus önmegtartóztatása nem nélkülözi a parodisztikus elemeket, s korszerű felfogás szerint megkerülhetetlen néhány szexuálpiszichológiai kérdés. Hogy Marlowe nem impotens, azt Chandler idejekorán igyekszik tisztázni. Netalán – elfojtott – homoszexuális? Amennyire minden férfi, bizonyosan. Ezen túlmenően e tézis felülvizsgálata két támpont kínálkozik. Az egyik, Chandler, leveleiből ismert, személyes, mintegy zsigeri, bár nem ideologikus ellenszenve a meleg iránt. A másik, az egyetlen jelenet, amelyben az író Marlowe-t egy homoszexuálissal szembesíti. A detektív addig provokálja a szeretője meggyilkolása miatt nyilvánvalóan rendkívül ingerlékeny embert, amíg az meg nem üti őt. Marlowe nem titkolja megvetését: „*Az ilyen homokosnak rongyból vannak az izmai, akármilyen széles is a válla.*” (HÁ.)

A nyomozó tovább hergeli a fiút, összecsapásukból azonban nem ütésváltás, hanem birkózás, „*egyensúlyozó testek játéka*” lesz. Az ölelkező férfiak jelene éggel és földdel érintkező, örök küzdelem képévé táguul. „*Mintha ott függenénk a ködös holdfényben, két torz alak, lábunk az utat kaparja, s lélegzetünk a megerőltetéstől zihál.*” Marlowe kemény öle-

lésétől a fiú végül eszméletét veszti. A nyomozó mintha saját magával küzdene, legyőzve, de nem megszüntetve énjének egyik részét.

A nőkhöz fűződő különös viszonyának magyarázataként ugyanakkor elégségesnek tűnik az a feltevés is, hogy Marlowe a gyermekkor kettős lelkét őrzi magában. Miközben heves szexuális kíváncsiság hajtja a másik ember felé, úgy érzi, a testi kapcsolat beszennyezi az érzelmeket. Érzelmi és testi vágy a felnőttkorban sem szűnő, szorongató ellentmondását csak kivételesen, bizonytalan időre képes feloldani.

„És ezt nevezik demokráciának.”

(MAGAS ABLAK)

Foglalkozása és különös személyisége folytán számos összeütközésbe kerül annak a helynek a lakóival, ahová sorsa vagy a véletlen, egyszerűen ismeretlen erő sodorta. A nyomozó úgy találja, hogy szűkebb pátriája, az általa „*neonfényes nyomortanyaként*” jellemzett Los Angeles, de általában az amerikai társadalom kontúrjait is mindenekelőtt gazdagság és szegénység ellentéte húzza meg.

Megfigyelheti például, hogy a gazdagok – mint mindig – dombon laknak. Falakkal körülcserkelt, örökkel és szolgálkkal biztosított, egyszerű halandók számára megközelíthetetlen váraikba húzódnak „*hatalmas, kísérteties telkeken álló nagy házak kivilágított ablakai*” mögött.

E világtól elszigetelt magánbirodalmak arányai hivalkodóan eltűztek. Ahogyan Marlowe írja le sajátos stílusában Mr. Grayle házát: „*Nem volt valami letaglózóan gigantikus. Kisebb volt, mint a Buckingham-palota [...] és talán még annyi ablaka se volt, mint a Chrysler Buildingnek.*” (KIV.)

A nyomozó a következőképpen foglalja össze, miként jelenik meg e kiváltságos réteg egy kívülálló számára. „*Ez a százmillió dolláros népség különös életet él, szolgálk, testőrök, titkárok, jogászok és engedelmes igazgatók függönye mögött. Fellehetőleg esznek, alszanak, hajtat vágatnak és öltözködnek is. De nem biztos.*”^{*} Azt is tudja, hogy a róluk nyert kép kialakítása külön foglalkozás feladata: „*Amit olvasunk vagy hallunk róluk, azt reklámmenedzserek bandája dolgozta ki. [...] Nem fontos, hogy igaz legyen. Csak feleljen meg az ismert tényeknek, az ismert tényeket pedig a tíz újjadon megszámlálhatod.*”^{**} (ET.)

Ő maga azonban, mint megbízóit, közelebbről is megismeri őket. Az ápoltság és sővények, a fényűzően és ízléstelenül berendezett termek lakóira bibliai átokként nehezedik homályos eredetű gazdagságuk. Hanyatlásukat erkölcsi tartás nélküli, bűncselekményekbe keveredő utódaik sorsa, családjuk széthullása jelképezi.

A társadalom másik szegélyét Bunker Hill ábrázolja. „*Válmikor réges-régen a város elegáns lakónegyede*”, amelynek hanyatlása pusztulásba fordult, s ahol „*a tágas lépcsőházak feketék az idő vasfogától és sok generáció piszkának olcsó mázától*”. A házak előtti tornácokon szebb idők tanúiként „*a semmibe meredő öregemberek üldögélnek vásott cipőjüket a napra dugva, arcuk vesztett csatákat idéz*”.^{*} Aki még mozog, az is a lét peremén imbolyog: „*asszonyok, talán fiatalon, de arcuk mint a poshadt sör; férfiak szemükre húzott kalapban, sebes pillantással az utcát kémelve a gyufa lángját védő tenyerük ürege mögül; elnyűtt, cigarettától köhögő, pénztelen értelmiségiek; kőkemény arcú hekusok állhatatos tekintettel; naplopók és kábítószerárusok*”.^{*} (MA.)

Miközben a lecsúszottak reménytelenül keresik megélhetésük útját, a régi vagyonok urai pedig visszahúzódva szemlélik önnön gazdagságukat és erkölcsi pusztulásu-

kat, a közéletben egy újonnan felemelkedett réteg, a szervezett bűnözés vezetői váltják át pénzüket hatalomra. A bűnbe fulladó régi nagy gazdagság mellé és helyébe a bűnből eredő és táplálkozó új gazdagság lép. E társadalom modelljeként ismeri fel Marlowe *Bay Cityt*, Los Angeles tengerparti elővárosát.

Marlowe első hangzásra úgy találja, *Bay City* neve „*olyan, mint egy ária. Egy ária, amit egy mocskos fürdőkádban énekel valaki*”. Látszat és valóság ellentétét fejezi ki a helyi rendőrfőnökkel, Wax kapitánnyal folytatott párbeszéde is. Vax szerint: „*Városunk kicsi, de tiszta, nagyon tiszta. Ha kinézek a nyugati ablakomon, a Csendes-óceánt látom. Mi lehet tisztább a Csendes-óceánnál?*” (KIV.) A rendőrfőnök természetesen hallgat a tengeren úszó illegális játékkaszinókról, és ugyanúgy nem említi „*a komor lapályon meghúzódozó mexikói és néger nyomornegyedeket*”, „*az izzadságszagú kis tánchelyiségeket*”, „*a kábítószerelebujokat*”, „*a zsebtolvajok, szélhámosok, részeg stricik, kerítők és szajhák*” tanyáit sem. (AT.)

A Marlowe érdeklődését felkeltő kaszinók tulajdonosa a helyi gengszterfőnök, Laird Brunette. *Bay City* pedig valójában „*Laird Brunette városa. Állítólag harminc rongyot kötött arra, hogy az ő embere kerüljön a polgármesteri székre*”. A maffiózók politikai befolyása közvetítésre és végrehajtásra szorul. Így jelenik meg a Marlowe által megismert amerikai társadalom negyedik markáns vonása, a korrupció és brutális rendőr. Nem mintha a detektív csak ilyenekkel találkozna. A hivatásos nyomozó lehet korrekt és hivatástudó, de egyszerűen lusta és közömbös avagy a becstelen és a tisztességes egyfajta keveréke is.

A talán legárnyaltabb jellemrajz egy Galbraith nevű rendőrére ugyancsak *Bay City*-ből, akit Marlowe nyomban „*Hemingway*”-nek keresztel el azért a szokásáért, hogy „*addig ismételteti ugyanazt a dolgot, míg azt nem hiszik róla a többiek, hogy marha eredeti a dumája*”. A detektív első benyomása „*Hemingway*”-ről a legkevésbé sem kedvező. „*Hüvelykujja körmével bele-belekarcolt a tárcám bőrébe, úgy, mint aki szeret rongálni. Ha nincs más kéznél, apró holmikat. De igazán csak akkor érezné jól magát, ha arccokat rongálhatna.*” Később azonban, tárgyyszerű beszélgetésük során, éppen Galbraith nyújt magyarázatot a rendőrök megvesztegethetőségére. Szerinte nem csupán emberi gyöngeségről van szó. A rendőrök „*egyszerűen fönnakadnak a rendszer fogaskerekei között. [...] Az ember egymaga nem maradhat tisztességes, még ha akarja sem. El kell fogadnunk a tisztességtelen játékszabályokat, különben felkopik az állunk.*” (KIV.)

Galbraith közelebbről is felvázolja a rendszer működését. A fent említett Laird Brunette-re célozva kifejti, hogy *Bay City*ben nem a rendőrfőnök, de még csak nem is a polgármester adja a parancsokat. „*Hemingway*” vázlata helytálló, ám kissé elnagyolt. A szervezett bűnözés és a demokrácia összefüggését, más szóval a pénz befolyását a kapitalizmusban, árnyaltabban magyarázza el Marlowe-nak egy Red névre hallgató volt rendőr. Mint mondja, Brunette nem azért fektetett pénzt egy neki tetsző polgármester megválasztásába, hogy rajta keresztül ő igazgassa a várost, hanem hogy ne háborgassák törvénytelen üzelmei miatt, s számíthasson arra, hogy kívánságait teljesítik. Red a gengszterek „*új típusát*” látja Brunette-ben. Ezek elsősorban nem gyilkosságoknak, hanem élelmességüknek és rámenősségüknek köszönhetik felemelkedésüket: „*Ők mindenekeelőtt üzletemberek.*” A kapitalizmusba éppen önkorlátozásuk folytán képesek beépülni. Mert ha „*néha keresztülhúzza valaki a számításait*”, azt „*kinyírják*” ugyan, „*de alaposan meghányják-vetik magukban, mielőtt cselekvésre szánnák magukat*”. (KIV.)

Az eredmény az, hogy végül külsőre is eltűnik a különbség köztük és az üzleti élet legális vezetői között. Amit a meghatározott körökben mozgó Marlowe nem vehet észre, arra Chandler mutat rá egyik levelében Hollywood filmmoguljainak ábrázolása kapcsán. „*Egy csapásra felismertem a különös lelki és szellemi rokonságot a nagytőke és a szer-*

vezett bűnözés hangadói között. Ugyanazok az arcok, ugyanolyan arckifejezés, hasonló manírok, egyforma öltözködés, a mozgás éppúgy eltűzött hanyagsága.”

Közbevetőleg, éppen a bűnözőből üzletemberré emelkedett úgazdagok megfontoltságával magyarázható, hogy Marlowe egyáltalán életben marad. Szerencséje, hogy a gyilkosságok, amelyek ügyében nyomoz, csak érintőlegesen kapcsolódnak hozzájuk. Legfeljebb egyik-másik alárendeltjükkel képes elbánni; ahhoz nincs ereje, hogy a már-már polgáriasult nagy gengszterek pozícióját megrendítse. Nem keresztezi, de nem is keresztezheti az útjukat, hiszen, mint arról Red felvilágosítja, ha ők követik el a gyilkosságot, „*maga nem talál semmiféle holttestet*”.

A magánnyomozónak újra és újra elmagyarázzák, hogy a bűnözés és a korrupció nem helyi, elszórt jelenség az Egyesült Államokban, s az ellene való küzdelem reménytelen. Bernie Ohls nyomozó például így válaszol Marlowe felszólítására, hogy nézzen utána az Eddie Mars kaszinójában folyó szerencsejátéknak: „*Ebben az országban, ahol ilyen Szindikátus működik? Ne legyen gyerek, Marlowe.*” Gregory százados is hiába reméli, hogy nemcsak a közönséges bűnözők végzik „*a folsomi kóbányában*”, hanem Eddie Marsnak is „*ott megy tönkre a manikűrje*”. Mint leszögezi: „*egyikünk sem hiszi, hogy ezt valaha megérem [...] szerte e széles, virágzó, gyönyörű Egyesült Államokban. Hiába, ez az ország nem erre van berendezkedve*”. (HÁ.)

S ha Marlowe az igazságszolgáltatásban már nem is, de legalább a demokrácia másik elvi garanciájában, a szabad közvéleményben reménykedne, akkor a milliomos Harlam Potter ügyvédje, Sewell Endicott mutat rá elképzelésének naiv voltára. „*Mulatságos alak maga, Marlowe. Bizonyos dolgokban gyermeketeg. Igaz, hogy százmillió dollárért meg lehet vásárolni a közvéleményt, de ha akarjuk, ugyanezzel a százmillióval el is hallgattathatjuk.*” (ET.)

A bajok oka tehát a rendszerben s végső soron a pénz mindent átható uralmában rejlik. Mi lenne a teendő?

„Hemingway” szerint „*gyökeresen át kéne alakítani ezt a mi kis világunkat*”. A rendőr a Frank Buchman vezette evangélikusok Erkölcsi Megújulás mozgalmában bizakodik. Marlowe azonban szkeptikus: „*Ha Bay City rá a példa, milyen hatásosan működik, inkább aszpirint szedek.*”

Kételyei nem korlátozódnak a reformista szándékokra. A fennálló rend egy másik kiszolgálójával, az Idle Valleyben lakó gazdagokra vigyázó őrral folytatott beszélgetése azt mutatja, hogy visszafogott kommentárokkal kísér jóval radikálisabb gondolatokat is.

„ – Ismertem egy pasast, a John Reed Club tagja volt. [...]

– Tovariss – mondtam.

– A forradalmakkal az a baj, hogy nem megfelelő emberek kezébe kerülnek.

– Ez az – mondtam.

– Másrészt lehet-e valaki rosszabb, mint az a rakás gazdag csaló, aki errefelé lakik?” (MA.)

Az őz dilemmája alighanem Marlowe tanácsalanságát is tükrözi. Nem bízik semmilyen utópiában, s beérné annyival, hogy legalább egyes, számára rokonszenves emberek segíthessen. Ahogy Chandler fogalmaz, „*P. Marlowe annyi szociális lelkiismerettel rendelkezik, mint egy fuvarosló. Személyes lelkiismerete van, ami egészen, egészen más dolog.*”

A nyomozó nem az igazságosság, hanem az erkölcsösség iránt elkötelezett. Az embereket szociális helyzetüktől függetlenül, ugyanazon kritériumok szerint értékeli. Ismét felfedezőjét idézve: „*P. Marlowe és én nem azért vetjük meg a felsőbb osztályok tagjait, mert rendszeresen mosakodnak és tele vannak pénzzel, hanem mert álságosak.*”

Marlowe világosan megfogalmazza véleményét pénz és erkölcs összefüggéséről, amikor a Bivaly Malloy keresésével megbízott Nulty hadnagyot veszi szemügyre: „*Elég*

szegénynek látszott, amiből arra következtettem, hogy tisztességes.” Habár Nulty elhanyagolt külseje általános nemtörődömségének jele is lehet, aminek munkája során folyamatosan bizonyosságát adja, Marlowe számára a pénztelenség a becsületesség elengedhetetlen, még ha nem is kizárólagos mutatója. Ő ugyan ad öltözékére, ám ettől eltekintve minden erejével azon van, hogy tisztességes szegénységben éljen, s folytonosan azon fáradozik, hogy visszautasítsa vagy visszaadja az ügyfelei által felkínált pénzt.

A tisztességes ember tehát szükségképpen szegény marad. De ha meg akarja őrizni emberi mivoltát, nem is szabad sok pénzre szert tennie. Amikor Vivian Sternwood meg akarja vesztegetni, és egyúttal „*piszkos strici*”-nek minősíti, a felháborodott nyomozó így kezdi iróniába és gúnyba burkolt, de lényegében hősiességében tetszelgő, önsajnáló és szentimentális monológját: „*Ühüm. Én rettentően dörzsölt vagány vagyok. Más sem érdekel, csak a pénz.*” Ezután kifejti, hogy kevés pénzért és nemes célokért vállal komoly áldozatokat. Végül feltételezve, hogy elfogadná a Vivian által ajánlott tizenötezer dollárt, a Sternwood lány egyik gazdag, semmirekellő és részeges barátjára célozva felteszi a kérdést: „*Megmaradhatok továbbra is piszkos stricinek, vagy most már úriemberré kell válnom?*”

„Gondoltam, egy nő, aki bajban van.”

(A KICSI NŐVÉR)

Marlowe talán legfeltűnőbb jellemvonása, hogy segíteni akar. Nem mindegy azonban, kin. Milyen alapon választja ki gyámolítottjait?

Azt állítja, „*pusztán a kíváncsiság*” miatt keveredett bele „kicsi Velma” és Bivaly Malloy történetébe. Kíváncsiságát a szokatlan külső ébreszti fel. Először Malloy méretei nyűgözik le, aki „*nem magasabb hat láb öt hüvelyknél*”, azaz közel két méter, és „*nem szélesebb egy söröskocsinál*”. Megragadja öltözéke is: sportzakójának fehér golflabda gombjai, villogóan sárga nyakkendője és díszszembkendője, fehér betétes alligátorcipője, valamint a színes tollak hosszú szőrű borzalínókalapján. Ugyanakkor feltűnnek neki a környezetből durván kirívó alak gyöngédségre utaló, disszonáns vonásai. „*Helyre kis fülei nemigen illettek hatalmas természethez; szeme úgy fénylett, mintha könnyezne.*” (KIV.)

Mint már a nőkkal kapcsolatban megfigyelhettük, Marlowe személyes esztétikája nem az uralkodó szabványt, hanem az egyedi szabálytalanságot részesíti előnyben. Emberileg viszont az a fanatikus kitartás bővíti el, amellyel Malloy nyolcvévi börtön után keresi szerelmét. Rokonszenvének erejét mutatja, mi mindent elnéz a Velma után kutató férfinak: hogy brutálisan kirámolja az agresszív fehér betolakodóra barátságatlanul reagáló „*nigger csehót*”, lelövi annak tulajdonosát, majd megfojt egy öregasszonyt. Marlowe még ez utóbbit is szerencsétlen véletlenként magyarázza, a behemót embert testi erejével mentetgeti. A bűntény felderítésével egyáltalán nem áll összefüggésben kitartó igyekezete, hogy az eltűnt Malloyt megtalálja.

Következő megbízójával, Mrs. Murdockkal való találkozásakor kezdettől fogva sokat érdeklődik annak titkárnője, Merle Davis iránt. A fentiek után azonban nem lepődhetünk meg figyelmen, ha a lányról adott összefoglaló jellemzését olvassuk: „*Az egész arcnak volt valami diszharmonikus, neurotikus bája.*” S mivel a külső ilyenformán rendben van, nem sokáig kell várnunk az emberi problémára, amely miatt ebben a történetben csak egyvalaki, Merle, a munkaadója által folytonosan megalázott és a férfiaktól feltűnően undorodó lány foglalkoztatja. A gyilkosokat futni hagyja, s csak azzal törődik, hogy vele szemben is bizalmatlan védenca visszanyerje lelki és fizikai biztonságát.

Sternwood tábornok csupán egy zsarolási ügyben kéri szolgálatait; Marlowe-ból azonban már első találkozásukkor tiszteletet és rokonszenvet vált ki a halál küszöbén ingadozó ember méltósága. „Egy öregember, aki kétharmad részben halott, s mégis, úgy érzi, hogy szembe tud nézni a dolgokkal.” Ezért gondolja úgy, hogy – megbízatását tágan értelmezve – foglalkoznia kell a tábornok szeretett veje, Rozsdás Regan eltűnésével is. S ezért kíméli meg végül őt, akin „jobban látszott a halál, mint a legtöbb valódi halotton”, az igazságtól, hogy vejét kisebbik lánya, Carmen ölte meg.

A nyomozó beéri az ígérettel, hogy Carmen zárt intézetbe kerül. Kísérletet sem tesz arra, hogy a lányt az igazságszolgáltatás kezére juttassa. Mert nézőpontja a valódi és leendő holtaké. Hiszen Regan „örök álmát alussza már; nem bántja, hogy milyen mocskos módon halt meg, és hogy hová zuhant a teste”. Az „öregúr” pedig „békében feket” a halálra várakozva. Marlowe már ekkor, fiatalon tudja, amit a történetét papírra vető ötvenéves Chandler: „Olaj és víz, szél és levegő; mind egyre megy.” (HA.)

Terry Lennoxhoz fűződő viszonya Bivaly Malloy történetére rímel. Olyannyira elbűvöli a szokatlan külső, a viszonylag fiatal Lennox hófehér haja, merev jobb arca s azon a „fehérlő, vékony, finom forradások”, hogy hazaviszi magához a vadidegen, holtrészeg embert. Ez a látszatra érthetetlen szívesség később számos kellemetlen következménnyel jár számára. A több irányba ágazó, gyilkosságokkal tarkított cselekmény fő fonala azonban az marad, hogy igyekszik megtalálni és távollétében is tisztára mosni a barátjának gondolt Terry Lennoxot. (ET.)

Igaz viszont, hogy a Mavis Weld néven futó hollywoodi színésznő, a „kicsi nővér” nővérenek külsején nincs semmi rendellenesség, s amikor Marlowe ráakaszodik, még annak sem adja jelét, hogy gyámolításra szorulna. Ezúttal tiszta formában érhető tetten a magának mindenáron tárgyat kereső, végső soron önmagában gyökerező marlowe-i segítőkészség. „Gondoltam, egy nő, aki bajban van” – vallja be, miután eredménytelenül próbálja rátukmálni magát a színésznőre.

Éppannyira köszönheti segíteni vágyásának, mint foglalkozásának, hogy bűnügyek felderítésével kell bíbelődnie. Különös nyomozó! Elsősorban nem a gyilkosokat, hanem azokat keresi, akiken segíteni tudna. Indítatása olyan erős, hogy ha másként nem megy, ráerőlteti másokra gondoskodását. Mintha neki nagyobb szüksége volna e segítségnyújtásra, mint gyámolítottjainak. Miközben ragaszkodik feladatához, az igazság, a látszat mögött bujkáló valóság feltárásához, értelmet mégis a jótétemény tudata ad életének. Ez szolgál a rá leselkedő rémek, a magány és az üresség elűzésére.

S hiába tudja, hogy bajt zúdít a nyakába. Tudja, de nem tehet másként. Feleslegesen biztatja magát: „Nincs itt semmi, Marlowe, semmi a világon. Semmi keresnivalód itt.” Hiába szeretne továbblépni, nem beavatkozni, nem belekeveredni. Mert amikor megpillantja magát: „A tükörből egy arc meredt rám. Feszült, merev arc.” (MA.)

„Senki sem jött, senki sem hívott, semmi sem történt, senki sem törődött velem, vajon meghaltam vagy El Pasoba mentem-e.”

(A MAGAS ABLAK)

Egy ízben fényes, fekete bogárrá változik. A feje rózsaszín, a hátán rózsaszín pöttyök virítanak. A bogárral, akivel félálomban azonosul, még a városházán, a gyilkossági ügyosztály irodájában, Randall hadnagy íróasztalán ismerkedik meg. Miközben a hadnagyra vár, a kis bogár kálváriáját figyel. Ahogy figyelmen kívül hagyja az asztal vé-

gességét, a padlóra pottyant, s a hátán fekvé kapálózik. Aztán halottnak tette magát, majd hasra fordul, és taláломra elindul az egyik sarok felé „*cél nélkül, a semmi felé haladva*”. Mire Marlowe és Randall beszélgetése véget ér, a bogár már a harmadik sarok felé igyekszik a fal mentén.

A nyomozó mély benső rokonságot érez a kis rovarral. Zsebkendőjébe teszi, „jó barátjának” nevezi. Kilépve a városházáról lerakja a fűre egy bokor mellé. Sorstársának jövője még hazafelé menet, a taxiban is foglalkoztatja. Azon tűnődik, meddig tarthat, amíg újra felmászik a gyilkossági ügyosztályra, a városháza tizenharmadik emeletére. Miközben nyomon követjük „kicsi Velma” ámokfutását, őt továbbra is a bogár sorsa érdekli. „*Visszatért-e ide az én rózsaszínű bogaram?*” – kérdezi a történet végén Randall hadnagytól, aki értetlenül bámul rá. (KIV.)

Nem számítva a szarvast, aki békésen nekitámaszkodik a Los Angeles melletti hegyekben, Puma Pointban, még egy lényvel sikerül bensőséges és bonyodalmaktól mentes kapcsolatot kialakítania. Amikor először megpillantja, a kis néger zsoké szomorú arccal álldogál a gazdag özvegy, Mrs. Murdock háza előtt fehér lovaglónadrágban, zöld kabátban, fején piros sapkával, kezében ostorral. Mindig és ugyanúgy áll ott, ahányszor Marlowe meglátogatja megbízóját. Igaz, viszonyuk egyoldalú. A kis néger megadóan tűri, hogy a detektív megsimogassa vagy megpaskolja a kobakját. Válasz nélkül hagyja a nyomozó megjegyzéseit is a ház lakóiról. Hallgatását a detektív bölcsességként értelmezi: „*Fiam, te vagy az egyetlen épelméjű ember ebben a házban.*” (MA.)

Marlowe vonzalma mindkét esetben érthető. Miként a bogár saját haszontalan bolyongására emlékezteti, a kis szobor szélsőséges, mert örök formában testesíti meg a két élethelyzetet, amely az ő osztályrésze is: a várakozást és a magányt.

Marlowe története a felszínen mulatságosan fodrozódó párbeszéd hullámain ringatózik, a mélyben azonban kifürkészhetetlen örvény sodorja. A nyomozó, aki szerepe alapján egy mozgalmas detektívregény főhőse, szokatlanul sokat marad magára az idő múlásával, és üldögél a távoli hangokkal keretezett csendben. Bebocsátásra várva kirekesztettségét érzékeli. „*Telt-múlt az idő, és csend borult a szobára. Nem jött, nem ment senki. [...] Elszívtam még egy cigarettát, és tovább múlt az idő.*” (AT.)

Az idő múlása bizonytalan tartamú egyedüllétének jelképe. Marlowe ideje nem a közmegegyezés szerinti, hanem az általa érzékelt idő. „*Megint csak múlt az idő. Nem tudom, mennyi. Nem volt rajtam az óram. Különbösen se gyártanak olyan órákat, amivel az ilyesmit mérni lehetne.*” (KIV.)

Az idő különös tréfákat űz vele. Van úgy, hogy felgyorsul, és egyúttal megdermed. „*Tegnap óta mintha száz esztendő telt volna el valahogyan kikristályosodva az időben, mint borostyánkőben a légy.*” (AT.) Máskor megáll, mintha nem is telne. „*Pasadenában pontosan olyan meleg volt, mint előző nap [...] a festett kis néger pontosan olyan szomorúnak tetszett. Ugyanaz a pillangó – legalábbis úgy tűnt, mintha ugyanaz lenne – ugyanannál a hortenziabokornál kötött ki.*” (MA.)

Magánya irodájában teljesedik ki, éppen abban a helyiségben, amely elvileg foglalkozásának központi tere és tevékenységének kiindulópontja. Miközben magára maradva várakozik, a másutt zajló élet távoli jelei érnek el csak hozzá. „*Ott ültem, hallgattam a szomszéd helyiségből átszivárgó írógépkopogást, a Hollywood bulvár forgalmának zsivaját és a tavaszt, amely úgy zörgött a levegőben, mint szélfúttá papírzacskó a betonjárdán.*” (KIV.)

Ez a helyzet azonban még mozgalmasnak, változatosnak tűnik, még jelzi kapcsolódását a környező világhoz. A csöndet valóságként igazolják és hitelesítik a külvilágból érkező hangok. Máskor viszont majdhogynem hangüres térbe kerül. „*Leültem az író-*

asztalhoz, és nem csináltam semmit. Még csak nem is gondolkoztam. [...] Minden zaj, ami az épületben volt – kivéve a porszívóét – kirepülni látszott az utcára, és elveszett megszámlálhatatlan autó forgó kerekei között.” (KN.)

Rá várakozó ügyfelek helyett egyedüllétével és elszigeteltségével kell szembenéznie. „Amikor kinyitottam az ajtót, és besétáltam a kis várószoba áporodott csöndjébe, elfogott az ismerős érzés, hogy egy húsz éve kiszáradt kútban találok magam, amelyhez senki nem tér többé vissza.”* (KN.)

A „kiszáradt kút” képe sejteti, ami idézett lakonikus, tényszerű közlései mögött is érezhető volt. Marlowe mélabúsan szemléli helyzetét. „Senki sem látogatott meg az irodámban. Senki sem hívott fel telefonon. Az eső tovább esett.” (HÁ.) Melankóliája önsajnálataba torkollik. „Senki sem fog engem újra felhívni. Most nem, ebben az időben. Talán soha többé.” Elhatalmasodó önsajnálata pedig depresszióba fordul. „Teljesen üres voltam. Úgy éreztem, nincs arcom, jelentőségem, nevem is alig. Nem kívántam enni, még inni sem. Egy szemétkosár mélyére dobott, összegyűrt tegnapi oldala voltam egy naptárnak.” (KN.)

Egyedüllétébe merülve fokozatosan időn és téren kívül kerül. „Néztem a port az ujjamon, és letörültem. Az órámrá néztem. A falat néztem. A semmibe néztem.” Ebben az állapotban s távolról sem elégedetten szemléli a tükröben azt az ábrázatot, amelyet másokhoz hasonlóan ő is kénytelen a Philip Marlowe névhez kötni. „Megkeféltam a hajam, és néztem benne a szürke szálakat. Az arc a haj alatt betegnek látszott. Cseppet sem tetszett nekem ez az arc.” A látottak okozta megrázkódtatás feldolgozásához időre van szüksége; végül azonban, jobb híján, beletörődik a megváltoztathatatlanba. „Nagyon csendben ültem, és hallgattam, hogyan halkul el az este túl a nyitott ablakokon. És lassan-lassan, velem együtt, megnyugodtam én is.” (AT.)

Ezért lehetne Marlowe Edward Hopper NIGHTHAWKS című képén a sarki bár vendégeinek egyike. Valóságosnak tűnő személy egy konkrétan tetsző helyen. De ahogy Marlowe magánya, az övék sem átmeneti, hanem örök és változatlan. Az idő nem múlik, a tér nem rezdül velük.

Így rajzolódik ki Marlowe másik meghatározó jellemvonása. A segítségnyújtás kórosan túltengő vágyához az önsajnálattól kísért, melankolikus, depresszióba hajló egyedüllét társul.

„Rohadtul félek.”

(KEDVESEM, ISTEN VELED!)

Marlowe-t több ízben rajtakaptuk, hogy nem magándetektívtól várható módon viselkedik. Vajon miként cselekszik akkor, ha foglalkozásának kulcsfontosságú tényével, a kiderítendő bűnténnyel, a gyilkossággal kerül szembe?

Amikor rábukkan a nőcsábász világfi, Chris Lavery holttestére egy zuhanyozófülkében, a nyomok lázas kutatása helyett a halál érzelmi rekonstruálásába kezd. Figyelmét a halott tekintet köti le, amelyben mintha még tükröződne az élet nyoma. Lavery „várakozóan nézett a semmibe, mintha csak a reggeli kávé illatát érezné, és éppen az asztalhoz indulna”.

Az áldozatot, bármily alantas volt is élete, a rá váró halál másokhoz hasonlóvá, emberré avatja. „Hajlamos vagy arra is, hogy az ijedségtől megkövülj. Egyáltalán, olyan vagy, mint a többi ember.” A legutolsó, minden addigit megváltoztató és megkérdőjelező pillanatot a megfogalmazható, de felfoghatatlan átmeneté. „A hátsó falnál vagy már, kívül téren

és időn. *És aztán még két lövés, esetleg három, és te lecsúszol a fal mentén, és a szemed már nem is rémült. Csupán egy halott üres szeme.*” Ami pedig utána következik, a semmi, feleslegesnek minősíti azt, ami előtte volt, az élet könnyűségét; alázatra inti az imént még elbizakodott, önmagával eltelt halandót. *„Az asztalon tele pohár hűvös ital, és sok-sok idő, hosszú, kedélyes beszélgetésre egy-egy hölgyismerőseivel. Könnyű, lanyha, flörtölő, kötekedő csevegés, nem túl körmönfont és nem túl egyértelmű, pontosan neki való. Most már mindez hiábavaló.”* (AT.)

Egy számára rokonszenves ember, Harry Jones meggyilkolásával szembesülve Marlowe ugyanolyan állapotba kerül, mint amikor saját magányát érzékeli. *„Csaknem végtelen messzeségben egy villamos csengetett, s a hangja megszámlálhatatlan falon visszaverődve jutott el hozzám.”* Már odakint, esőben jár, amikor azon kapja magát, hogy azonosul a halottal, átérzi annak utolsó rémületét és szenvedését. *„Aztán a nyelvemre esett egy csepp, és csak ekkor jöttem rá, hogy a szám nyitva maradt, és az állkapcsomban égő fájdalom elárulta, hogy egészen szétnyílt, és hátrafeszül a Harry Jones arcára vésődő, halálos vicssorgást utánozva.”* (HÁ.)

A nyomozó tehát nem egyszerűen szakmai érdeklődéssel, hanem a mulandóság iránti tisztelettel szemléli a halált. Egy embertársa életének lezárultát kísérli meg felfogni és átérezni. Mivel az áldozat utolsó pillanatainak átélése nincs összefüggésben a rejtvény megoldására törekvő detektív szempontjaival, ez a szemlélet alapvetően megkülönbözteti foglalkozásának más, neves képviselőitől. A bűntény számára nem egyszerűen a gyilkoshoz vezető út állomása, hanem önmagában jelentős emberi tragédia.

Marlowe furfangos visszája azoknak is, akikhez leginkább hasonlónak gondolnánk, vagyis a kemény öklű, nőcsábász és egoista amerikai magádetektíveknek. Testi kapcsolata a nőekkel csak kisiklásként értelmezhető, az ütések inkább állja, mint osztja, s szóbeli kíméletlensége ellenére mélyen érző és szentimentális. Igen sovány azok leltára is, akiknek halála a lelkén szárad. Életének általunk ismert szakaszában egyetlen embert, egy Canino nevű bérgyilkost sikerül csupán megölnie!

Elődeitől és kortársaitól eltérően szkeptikusan ítéli meg a cselekvés lehetőségeit is. Felsejlik benne, amit később más detektívek egyértelműen megfogalmaznak: az ember gyakorta sem cselekedeteinek indítékaival, sem pedig következményeivel nincs tisztában. Miért nem állította meg a Dolores Gonzales meggyilkolására induló dr. Lagardie-t? *„Olykor, ha nagyon lehangolt vagyok, megpróbálok tisztába jönni magammal. De ez most túlságosan bonyolult lett volna.”* És az egész ügyben *„örökös találgatásra”* van utalva arra nézve, hogy *„milyen hatással lesz ez a lépés arra, akinek esetleg tartozom valamivel”*. (KN.)

Az igazság feltárásáig tévedésektől nem mentesen, de viszonylag határozottan halad előre. Meglepően elbizonytalanodik azonban, amikor a tettest az igazságszolgáltatás kezére kellene juttatnia. Hiszen mi történik a gyilkosokkal? Marlowe beéri az ígérettel, hogy Carmen Sternwood zárt intézetbe kerül; a kicsi Velma elmenekülhet (még megöl egy rendőrnnyomozót, majd öngyilkos lesz); azt sem tartja fontosnak, hogy Leslie Murdockot és anyját átadja a rendőrségnek; nem tesz kísérletet a rendőr Degarmo menekülésének megakadályozására (vele egy gátőr végez); Dolores Gonzalest az orvos Lagardie öli meg; Eileen Wade pedig öngyilkosságot követ el.

Így hajlik a melodráma, amelyet főszereplőként formál, tragédiába: a Jó nem legyőzi a Rosszat, hanem a Sorsra bízta, hogy szolgáltasson, ahogy tud, igazságot.

Marlowe tragédiába torkolló melodramája alighanem elviselhetetlen lenne, ha nem öltözne nyelvi leleményességének formájába. Ha nem fedezné föl a tragikumtól elválaszthatatlan komikumot, ha szövegét nem hatná át finom iróniától maró gúnyig terjedő fanyar, szikár humora.

A marlowe-i beszéd laza eleganciája ugyanakkor keserű életszemléletet burkol. Csípős nyelve nem csak az olvasó mulattatására szolgál. A nyomozó szokásosan barátságatlan fogadtatásra számíthat és talál. Mielőtt az öklök és a fegyverek vennék át a szót, verbálisan kell helytállnia. E szócsatákban a nyelv terepén ütköznek meg egy olyan világ emberei, amelyben majd mindenkit önmaga érvényesítésének gondja köt le. A mindennapos versengésben az önérvényesítés útja mások alárendelésén keresztül vezet. Marlowe legtöbbször jogosan osztogatja iróniába és gúnyba csomagolt kíméletlen véleményét, jóllehet tisztában van annak fonák voltával is. „*Tudom, hogy túl simlis a szövegem. De hát manapság ez járja.*” (KÍv.)

Olykor megtörténik azonban, hogy kicsúszik a szerepéből. Idézzük fel Menendez látogatását irodájában, aki a detektív életkörülményeit „*piti*”-nek, őt magát „*csóró*”-nak nevezi, majd rámutat, hogy Marlowe-nak nincs senkije és semmije. A találkozás funkciója a történetben annyi, hogy Menendez közli a nyomozóval, szálljon le a Lennox-ügyről – vagyis elmondható lenne egy mondatban. A mégis hosszúra nyúló jelenet azonban az idealista és a haszonelvű ember konfrontációjáról szól. A más korból idéttévedt, élheterlen, állhatatos, magányos nyomozó és az újjgazdaggá emelkedett bűnöző összecsapásáról. Utóbbi képviseli a társadalmat, amelynek peremén Marlowe létezik, s amelynek szabálya szerint az egyén célja a pénz és a hatalom halmozása.

Hősünk e jelenetben meglepően visszafogott. Hiányzik megszokott szemtelensége. Végighallgatja Menendezt, készségesen válaszolgat kérdéseire. Végül fény derül a tartózkodás okára. Marlowe ezúttal más csattanót, nyomósabb ellenvetést tartogat: kemény ütest mér a gengszter gyomrára. Csak búcsúzóul, végső üzenetként vágja oda neki, de alighanem az egész önző és oktalan célokat követő világnak: „*Mindene megvan, és még sincs semmije!*”

Ha Marlowe olyan, világában elhanyagolt erkölcsi értékek követését tűzte ki célul maga elé, mint az igazság keresése, a tisztesség és a segíteni akarás, akkor kézenfekvő, hogy konfliktusba kell kerülnie környezetével. E harcot csak a környező rend dologi kényszereitől független emberként, kívülről állóként vívhatja, ami egyúttal azt jelenti, hogy elszigetelődik, magára marad.

Az ezzel járó hátrányok ellenére csak úgy cselekedhet, ahogy azt elvárná másoktól is. Ha nem így tenne, nem különbözne önző embertársaitól. A remény, hogy mégsem csatkozik, fontosabb számára, mint a várható csalódás okozta fájdalom elkerülése. E magatartás nem lehet hasznos külsőlegesen. Jutalma benső, az elégedettség saját rendességével.

Az értékválasztásánál fogva elkerülhetetlen küzdelem során egyedüllétét magányosságként, térből és időből való kiszakadasként éli át. Marlowe magánya nem az individuum kortipikus, azaz önszerető és önérvényesítő törekvéseiben, hanem az ellenséges világnak kiszolgáltatott erkölcsi lény melankóliájában gyökerezik. A cselekvés, a lét hiábavalóságának legtalálhatóbb rímeként pedig a halálfélelmet fedezi fel.

„*Rohadtul félek*” – szakad ki belőle, amikor Bivaly Malloy nyomát kutatva csónakba száll az óceánon, hogy beszéljen a Bay Cityt uraló Laird Brunette-tel. „*Félek a haláltól, a kétségbeeséstől. A sötét víztől, a vízbefulladtak arcától és az üres szemgödrű koponyáktól. Félek, hogy meghalok, hogy semmivé válok, hogy nem találom meg azt a Brunette nevű pasast.*”

Ha viszont nem az egyetlen szabad emberi tettet, a személyes értékválasztást, hanem az egyetlen abszolút kényszerűséget, a mulandóságot és az abból fakadó szoron-

gást választjuk kiindulópontként a marlowe-i személyiség magyarázatához, következő lépésként akkor is a magányhoz jutunk. Ennek árnyékában Marlowe is csak az értékek és célok égboltján tájékozódási pontot keresve adhat értelmet átmeneti létezésének.

Üzenete szerint a világ romlott. Erkölcs csak kivételként, személyes magatartásként létezik. A következősen etikus ember független státust feltételez: nem uralkodhatnak rajta, és ő sem birtokolhat semmit vagy másokat. Ezért kell Marlowe-nak a nőt és a pénzt, a világ két nagy csábítását visszautasítania.

Így azután ő a legvalószínűtlenebb egy különben a valóságra emlékeztető környezetben. Valószínűtlen mint reális személy, de nagyon is valóságos mint erkölcsi üzenet. Azt ígéri, hogy jónak lenni jó, szép és felemelő ebben a „*furcsa, korrupt világban*”, amelyben biztos, hogy minden, de talán nem mindenki megvásárolható.

HOSSZÚ ÁLOM. Magvető, 1977 (Lengyel Péter)
 KEDVESEM, ISTEN VELED! Magvető, 1971 (Molnár Miklós)
 A MAGAS ABLAK. Magvető, 1969 (Gy. Szentkláray Olga)
 ASSZONY A TÓBAN. Magvető, 1988 (Gy. Szentkláray Olga)
 A KICSI NŐVÉR. Magvető, 1968 (Feleki Kovács Klára)
 ELKÉSTÉL, TERRY! Szukits, 2002 (Papp Zoltán)
 VISSZAJÁTSZÁS. Interpress, 1987 (Szentgyörgyi József)

Falcsik Mari

ANYÁM

hisz láttam én – vagy álmodtam lehet –
 a nagyanyámat nagyapám felett
 ahogy rárogyan *jaj szegény uram*
 anyám a vesztes nézi komoran
 aztán a sírnál mint az özvegyek
 kilép rögtön dob könnye nem pereg

később a torban gazdag asztalok
 fölött nagyanyám hangja átcsobog
 olykor felcsuklik: *az én bánatom!*
 az ő bánata mondja szárazon
 anyám – az meg csak bólogat szegény
 s mesél: hangjában olvadt sütemény

REMÉNY

mi történik? apró zöld virágok
pöndörödnek meg valami ének
kél a kertben – hova lett az árnyék?
hol van a sár? mik ezek a fények?

szél kiabál kupolás magasból
hörren a rém fut vele az ördög
anyjuk hasán kinn a meleg ólban
mocognak az ázott kutyakölykök

ALKALMI

nahát az ötven
pedig én lassan jöttem

lépésben mérve
kezdetben évről évre

az ember feljő
s harminctól ott a lejtő

onnan már csúszda
mintha valami húzna:

meglők a negyven
sikerül nem kiesnem

s röpít az ötven
körül a baljós ködben –

szabályos röpte:
a kő lábamhoz kötve

mit hát a könnyek
lefele sokkal könnyebb

Bódis Kriszta

NYOLCADIK PART: KATHERINE MANSFIELD

Részlet egy versfolyamból

Szeretném ha látnád a partot
az ösvényt a lézengő lányokat
mellettük sétálok el zsenge palánták
följük hajolok a széles pálmaágak
kalapja ananászillatú és agavék
halott virágtörzse dőf az égig
nem tudom lerajzolni
de akarok-e mást mint a talányt?

Föl akarom kelteni benned a vágyat
miközben mégsem hiszem hogy
ez volna az egyetlen mi idecsal
sőt azt sem tudom hogy akarlak-e
idehívni az elviselhetetlen sárga fénybe
ahol sem kívánság sem munka sem öröm
csak a hiány oxigénadóssága

Azt is írtam már hogy „légy szabad
ami veled történik engem nem érint
nem függök tőled és nem tudsz megrendíteni
ne kínozz hamis nyomasztó leveleiddel”
melyek felszíne akár a kocsonya remeg
s úgy szűrődnek rajtam át mérgezón
mint sejtmembránon a gyógyszerek

Meg kellene halnom
vagy láthatatlanná válni
mint a planktonok falán
ki-be járó víz
és különösképp csillámlani kéne
áramolva a kopoltyúhámokon
hogy te minden dologban könnyed
és szabad lehess

Tudtam rólad
s ebbe néha minden beletartozott
ami most csak körvonal
mert belőlem más

nem maradt csak az író és ne zavard fel
immár személyes énem
mert kevesebb vagy nekem
mint bárki a világon púpos árnyékkoddal együtt
ahogy a parti ösvényen ez a macska itt
amelyik sosem fut egyenesen
kerülgeti a fűcsomókat
a fölfordított ladikok alá surran
de mancsa sosem éri a földet
mintha attól tartana követik
egyszóval hallgass végre és ne veszítsd el
arányérzékedet
mert ez mindkettőnket tönkre fog tenni
váljunk el mint férfi a férfitől

PS:
melegen kell öltöznöd
és nem folyton kekszet enni
kerül amibe kerül

Fisli Éva

ÚRNŐ ÍR

Margaret Atwood verseihez

*„Kezdetben voltak a betűk, és én így szóltam: »úr ír.«”
(Karinthy Frigyes)*

1. Nem a tárgy, hanem a nézőpont

Isten bocsássa meg, Flush jutott eszembe; Barret-Browning spánielje, vagyis hát *Woolf* bozontos kutya képében. Egy költőházasság kutyaperspektívából; a világ különféle érzékelései egymás mellett. Mindaz, amiről tudunk, tudhatunk és tudhatnánk a csahos indulattól a szelíd törleszkedésig. És tovább.

2. Háló

A mítosz Northrop Frye szerint „nem azért van, hogy leírjon, hanem hogy magába foglaljon egy adott helyzetet olyan módon, hogy jelentőségét ne korlátozza arra a helyzetre. Igazsága a szerkezetén belül van, nem pedig kívül”. A mítosz tehát *variáció*, az írók pedig mindegyre kultúrájuk központi mítoszait szövik újra. E művelet a lehetséges világok felragyogtatása,

mindig a forma próbája is. Mert honnan tudhatjuk, hogy még *arról a történetről* beszélünk? Honnan a ráismerés biztonsága? Meddig szöhető-bontható a szál?

3. Hagyomány/lelemény

Az egyetemen Frye-t hallgató Margaret Atwood korai versei Perszephoné alakját idézték meg (DOUBLE PERSEPHONE, 1961), később felhasználta Orpheusz, a Küklpsz, Kirké és a Szírén alakját. Immár magyarul is olvasható PENELOPEIA című könyve, amelyben Pénélopé monológjait ötvözi az eposz végén megölt Szolgálólányok dalbetétjeivel és kommentárjaival.

A kanadai író – egyebek közt – görög-római allúziókkal átszőtt életműve általában arra készíti az embert, hogy eszébe vegye: ímé, az Újvilág újraírja az antik hagyományt is. A narratívák felülírása persze az egyetemi szillabusokban is kitüntetett helyen szerepel, hiszen a feminista irodalomkritika különösen kedveli a női szerzők, így Atwood mítoszújraírásait.

A játéktér tágításának, a narratív hagyomány belakásának és átalakításának igénye folyamatos az atwoodi életműben. A szerző „*Nem egy hagyományon belül akar mozogni, hanem új hagyományt kíván teremteni*” – ahogy Szabó T. Anna mondta egy másik nőről –, akárcsak saját kortárs költőink közül például Szlukovényi Katalin, amikor Ariadné, a Szolgálók vagy Klütaimnéztra történetének határait tágította, vagy Kiss Judit Ágnes, amikor Eurüdikének adott új szavakat. Vagy akár Ovidius, a Másik hiánya miatt boldogtalan, szuicid gondolatokkal kacérkodó HŐSNŐK LEVELEI-ben, időszámításunk hajnalán.

4. Kirké: variációk

A) Homérosznál Aiaié szigetén él a szép hajú Kirké, a „*félelmes, zengőszavu isten*”. Nem sokkal azután, hogy Odüsszeusz társaival partot ér, az ithakai vadászni indul, és dárójával leteríti egy szarvast. A görögök aztán beljebb merészkednek az ismeretlen szigeten. Kirké, a varázslónő ezalatt házában sző és énekel. Szívélyessége azonban csak álca; a szépséges boszorka a hozzá érkező férfiakat disznókká változtatja. Hermész varázsszere megmenti Odüsszeuszt, aki immár az úrnő szeretőjeként társait is megsza- badítja a varázslattól. A férfiak egy évig lakomáznak Aiaié szigetén. Ekkor előbb alá- szállnak az Alvilágba, majd Kirkénél ismét megpihenve, továbbhajóznak.

B) Kirkét a ferrarai iskola mestere, Dosso Dossi képén (KIRKÉ ÉS SZERETŐI, 1514–16 k.) állatok veszik körül: kutyák, szarvasok, madarak. A meztelen úrnő lábánál könny hever, kezében kőbe vésett írás: áldozatait szavakkal és testével igézi meg. Az útjába kerülő férfiak veszte – mint Boccacciónál – a fékevesztett érzékiség. Disznók nincsenek.

C) „*Kirké az egyetlen nő az eposzban, akihez Odüsszeusz visszamegy azután, hogy egyszer már elhajózott tőle*” – írja Karsai György, aki szerint ő a „*testi és lelki értelemben is tökéletes szerető*”, akit „*valóban Odüsszeusz érdekel, az ember, minden vonatkozásában [...]*”

Varázslónő-e tehát Kirké? A válasz nem, ha a varázslást a csodaszerek, mindenféle főzetek és pharmakonok használatára korlátozzuk. Homérosz Kirkéje elbánnik a gyenge férfiakkal, akik elvetődnek hozzá. Lakomája, itala, varázsos nőisége kihozza belőlük legbelső énjüket, s átváltoznak: vadállatok, rosszabb esetben disznók ők, akiket Kirké hatalmába kerített, de akikkel úgy bánnik, ahogy azt valódi énjük megköveteli. Odüsszeusszal sem történik más, mint a többi, Kirkével találkozó férfival; ő is legbelső énjének, egyénisége (egyik) meghatározó elemének megfelelő átala-

kuláson megy keresztül: ő a férfi – a Kirkének egyébként jóslatban korábban jelzett igazi férfi, aki a boldogságot keresi. Homérosz nem kevesebbet mond a Kirké-történettel, mint hogy Odüsszeusz boldogsága, otthonkeresése – ellentétben a közhiedelemmel – sokkal összetettebb kérdés, mint azt állítani, hogy hősiünk csak és kizárólag Pénélopé mellett, Ithakán lelhet végső nyugalomra.”

5. Két sziget

Margaret Atwoodnak nem csupán regényei és elbeszélései, de versei is jelentek meg magyarul Szabó T. Anna, Imreh András és Ligárt Angéla fordításában. Az itt közölt szövegek Atwood harmadik, 1974-ben kiadott, *YOU ARE HAPPY* című kötetéből s – a *MI/NEM* kivételével – a *KIRKÉ/SÁRVERSEK*-ciklusból valók. A fordítások a két évvel később megjelent válogatott verseskötet (*SELECTED POEMS*, Simon and Schuster, New York, 1976) alapján készültek. (A ciklus versei az eredetiben nincsenek számozva.)

A könyv alapvetően két nagy részből áll: az átváltozott/átváltoztatott állatok énekeiből (*SONGS OF THE TRANSFORMED*) és Kirké, a nagy átváltoztató szövegeiből (*CIRCE/MUD POEMS*). Ez utóbbi versciklus – az *ODÜSSZEIA* énekeinek számát megidézve – 24 versből áll. A kettős cím egy másik, nem kevésbé archaikus figurára is utal, aki a konkrét versben egy régi utazó történetének fontos szereplője; e sárból gyúrt asszony tökéletesen passzív, el- és befogadó. Olyan életet lehelnek belé a vele ölelkező kamaszok, amilyen csak akarnak, magától nem több formátlan semminél. Kirké (viszont) nem ilyen. De lehetne. Ilyen is. Gordon Johnston szerint ugyanis kettős természetű; bírja ugyan a szavak erejét (hiszen átváltoztatni és jóslni is tud velük), ám mégsem bízik ebben az erőben. Kirké, az alakatlan sár nevében *is* beszél. Bruce Meyer értelmezésében Atwood Kirkéje egyszerre a civilizáció, az örökölt hagyomány, a rend, a múlt, míg a Sár a formátlan, az ösztönvilág, Kanada, a jelen idő, a passzivitás. (Némi sarkítással azt is mondhatnánk – ha hinnénk efféle dichotómiákban –, hogy „racionális” és „irracionális” egyszerre. Nem mondjuk...)

Akárhogy is, a mitikus allúzió áttemeli a szerelmi történetet, jelentést ad a megélt viszonyoknak. Atwood versciklusában Kirké szerelmes, aki azt akarja, hogy szeretője nála maradjon. Odüsszeuszt nem férfiből disznóvá, hanem mitikus hősből emberré akarja átváltoztatni. Kirkét ugyanis nem érdeklik a mítoszok. Pontosabban nem azok érdeklik, tudása más természetű.

Az Idegent (akinek a neve sosem hangzik el, és a szövegek nagy részében egy dialógus másik résztvevője: ő a nagy Te) Kirké befogadja a szigetére, s végül Odüsszeusz lesz az, aki átváltoztatja az asszonyt. Veszélyes és félelmetes bestiából (és – mint Kirké mondja magáról – „lakatlan szigetből”) nővé. E folyamat része a kísértés, Kirké félelme a múlt (a jövő?) kísértő asszonyától (Pénélopétól) és attól, hogy Odüsszeusz mégis útra kel.

A ciklus prózaversek, többé-kevésbé szabad versek szövete. Banális és rendkívüli keveredik itt, mint minden kapcsolatban. Vágyak, gyanakvások és bizalom, odaadás, a másik ismerete és uralása, félelem az árulástól.

Kirké idővel ráébred – mondja Johnston –, hogy bár sokat tud, a saját jövőjét nem ismeri; az egyetlen történet, amit ismer, a férfié, Odüsszeuszé. És abban a történetben számára nincsen irgalom. A *KÉT SZIGET* Kirkének ezt az elmélyült tudását összegzi. Eszerint az egyik sziget a jelenben megélt saját (közös) tapasztalat, ami formálható, még bármilyen lehet. A másik a múlt, a sors, a házasság, ahogy ránk hagyományozódott: korlátaink, félelmeink, sebek. A ciklus záróversének végén feltűnő szarvasnyom talán azé az állaté, amelyiket Odüsszeusz érkezésekor ölt meg. Lehet, hogy minden kezdődik újra. Valahol, valamikor egy férfi megérkezik egy szigetre. És Kirkét találja meg.

Felhasznált irodalom

- Balla Zsófia: NŐIRODALOM, MI AZ? *Lettre Internationale*, 1997. tavasz, 24. szám. <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre24/14balla.htm>
- Frye, Northrop: KETTŐS TÜKÖR. A BIBLIA ÉS AZ IRODALOM. Pásztor Péter fordítása. Budapest, 1996.
- Homérosz: ODÜSSZEIA. Devecseri Gábor fordítása. Budapest, 1986.
- Johnston, Gordon: „THE RUTHLESS STORY AND THE FUTURE TENSE” IN MARGARET ATWOOD’S „CIRCE/MUD POEMS”. http://www.lib.unb.ca/Texts/SCL/bin/get.cgi?directory=vol5_1/&filename=johnston.htm
- Karsai György: KIRKÉ. http://www.freeweb.hu/ookor/archive/cikk/2003_1_karsai.pdf
- Meyer, Bruce: SIREN SONG. CRITICISM. In: *Poetry for Students*, Gale Group, 2000. <http://www.answers.com/topic/siren-song-poem-7>
- Szabó T. Anna: IRGALMATLAN VÉRNŐ. KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL. *Holmi*, 2007/6.
- Zika, Charles: IMAGES OF CIRCE AND DISCOURSES OF WITCHCRAFT, 1480–1580. <http://www.zeitenblicke.de/2002/01/zika/zika.html>

Margaret Atwood

A KIRKÉ/SÁRVERSEK-CIKLUSBÓL

(9)

Én annyi mindent szeretnék
 neked adni. Itt a fám,
 most tied a neve.
 Fogd, étel, fehér, piros,
 mint gumók a lép sarából,
 az összes nevet neked mondom.
 A sziget enyém. Átengedem
 szikláit és
 növényeit, amit
 a sovány föld megterem.
 Tied lehet ez a víz,
 ez a hús, átengedem,
 nézlek, úgy kérsz, hogy
 észrevétlenül,
 mindent elveszel.

(16)

Ezt a történetet egy másik utazó mondta nekem, amikor erre járt. Idegen országban esett meg, mint minden más is.

Még ifjú volt, mikor egy másik fiúval sárból gyúrtak egy asszonyt. Nyaknál kezdődött, és a térdeknél, könyöknél vége volt: a lényegre szorítóztak. Minden egyes de-

rűs napon áteveztek a szigetre, ahol élt, délutánonként, amikor a nap áthévitette, szeretkeztek vele, kéjjel fúródva nedves hasába, barna, férges húsába, ahol már dudvák sarjadoztak. Váltakozták egymást, nem féltékenykedtek, a nő azt se tudta, melyiket szeresse jobban. Aztán kiigazították, csípejét ölesebbre, s nagyobbra gyúrták csillogó kavicsbimbókkal ékes melleit.

Az volt számára a tökéletes szerelem, bármit elmondhatott a nőnek, beléeresztette egész életét. Egy hirtelen dagály söpörte el. A férfi azt mondta, azóta soha egyetlen asszony nem ért fel vele.

Ez az, aminek látni akarsz, ez a sárasszony? Ez az, ami lenni szeretnék? Olyan egyszerű volna.

(22)

Most tél van, igen.
Télen azt értem: csendes, fehér,
kemény, amit nem vártál,
aminek nem kéne lenni
egy ilyen szigeten,
és soha nem is volt még,
de én vagyok a hely, ahol
minden vágy beteljesül,
minden vágy, ahogy mondom.
Ez neked túl hideg?
Ezt akartad, a jeget,
kristályfalat, ezt
a rejtvényt. Hát most oldd meg.

(23)

A történet számít. Hiába mondd, hogy ez nem történet, vagy nem ugyanaz a történet. Tudom, eddig betartottad az ígéreteid, szeretsz, délig alszunk, a nap másik felét végigesszük, az étel csodás, ezt nem vitatom. Csak aggódom a jövő miatt. A történetben egy nap a hajó eltűnik a horizonton, egyszer csak eltűnik, és nem tudni, mi lesz aztán. A szigeten, ahol. Az állatoktól félek, róluk nem volt szó, igazából nem is beszéltem róluk, lehet, hogy visszaváltoznak férfiakká. Tényleg halhatatlan vagyok? Süt még rám a nap, amikor elmész, visszaadod a szavaim? Ne térj ki, ne tégy úgy, mintha nem hagynál el soha: a történetben elmész és a történetben nincsen irgalom.

(24)

Mert legalább két
sziget van, egymást ki nem rekesztve.
Az egyikén jól
csinálom, pörög minden
szinte nélkülünk,

hol kinyitva hol bezárva,
 örülünk, jelekre lesve,
 teszünk-veszünk, ha kell,
 szomorúan, mint
 máskor is, tovább, tovább,
 és ha vége, megint újra,
 görcsösebben, sebesebben.
 Csukott szemmel is tudnám, feketült fák,
 érkezések, vadak, testek,
 szavak, és csak telik, telik,
 visszafelé is tudnám.
 A másikról nem tudok semmit,
 mert az még sose létezett;
 táj, bevégezetlen,
 test, aminek nincs fonákja.
 Átsétálunk a mezőn, november van,
 sárgásszürke a fű, az
 alma még a fán,
 narancsszínű, mi
 meg ámulunk csak, a gazban, halott szilfák
 alatt, arccal az égnek, ahogy
 bőrünkre hó hull, nedves
 csíkokban ránk olvad, aztán
 olvadt havat nyalunk
 egymás szájából,
 négy madár száll el fölöttünk, meggyűlt
 a víz, még nem fagyott be, a sárban
 tűnő szarvas lábnyoma

MI/NEM

i

A szerelem nem fennkölt
 hivatás vagy másképp
 a szex nem fogászat
 lyukak ügyes tömése
 nem vagy az orvosom
 nem vagy a gyógyszerem
 nincs senkinek sem
 ekkora hatalma, csak velem utazol.

Hagyd ezt az állig begombolt,
figyelmes ápolást,
engedd, hogy dühös légy
engedd, hogy az legyek,
és nem kell, hogy
egyetérts vele, vagy csodáld,
nincs mit legalizálni rajta,
nem a betegségnek szól,
hanem neked,
és még csak érteni sem kell, vagy
kimosni, kilúgozni,
ehelyett csak
beszélni róla.
Engedd, hogy jelen legyek.

ii

Nem vagyok szent, se nyomorék.
Sérült se vagyok; meglátom,
most, gyáva vagyok-e.
Hagyom a jómodort, ugyan,
ne csókold meg a kezemet.
Ez utazás és nem háború,
nincs végeredmény,
abbahagyom a jósolgatást,
s az aszpirint, a jövőről lemondok,
ahogy lemondanék egy lejárt útlevélről:
képnek, aláírásnak annyi,
nincs nyaralás, se biztos hazaút.
Itt ragadtunk
a határ innenső felén
lucskos utcák, dohos házak országában
ahol nincs semmi látnivaló
és az időjárás is a megszokott
ahol a *szerellem* tiszta formája csak
olcsó szuveníron látható
ahol lassan kell járnunk,
ahol talán nem is érünk
el semmit, ami felé megyünk,
kiküzdve útjaink,
nem is kifelé, csak át.

Fisli Éva fordításai

Mesterházi Mónika

ROBIN, MINT VÖRÖSBEGY?

Kulturális és nyelvi különbségek – valódi szöveg fordításakor (angol nyelvből)

Valódi

Ha az ember nem valódi szöveget fordít, a közhelyet kell közhelyre váltania, és a túlzottan egyéni megoldásokat utóbb ki kell szednie belőle (így hagytam ki a szerkesztő lapszéli kérdése nyomán például a „fosztorgat” igét egy harmatos amerikai lektúrból). Ez természetesen fordítói alapállás kérdése is. Ismertem olyan kollégát, aki a szürke alpanyagból igyekezett nyelvileg érdekes szövegeket kihozni. Attól félek, hogy ezen a csapáson haladva az ember előbb-utóbb elveszíti a fordítói alázatot, az eredeti szöveg megismerése, föltárása iránti igényét. Előbb-utóbb minden szöveghez fönről nyúl. Ezért a magam részéről igyekszem elkerülni az ilyen szöveget, amíg tehetem. És tehetem, hiszen nem muszáj fordítónak lenni, ha nem lehet.

Titokban az egész itt következő (Alice Munro-novellák fordítása során fölgyűlt) mondanom arról szól, miért nem lehet gyorsan, sokat fordítani, miért kell megállni, gondolkodni is közben. De akkor – legalább itt – azt is hozzá kell tennem, hogy másrésről rutin és gyors mozdulatok nélkül nem lehet dolgozni, hiszen az olyan volna, mint ha az ember annyira lassan akarna járni, hogy már felborulna. (Ajánlható módszer a gondolkodás és a lendület váltogatása, ahogy a festő is többször hátramegy a műtrem túlsó végébe.)

Gondolom, a műfordító akkor végzi jól a feladatát, ha a szövege nyelvileg transzparens, ha ügyetlenségével, „lefordíthatatlan szójátékra” utaló lábjegyzetével (máskor túlzott virtuozitásával) nem hívja fel magára a figyelmet a szerző rovására – ha az olvasó elfelejti, hogy fordítást olvas. (Ezt mondjuk nem nehéz elérni, hiszen számos kritikus is gyakran megfélemez rőla. Noha hozzáértő a kollégája irigylésre méltó megoldásait is ki tudja szúrni, sőt, nem tudja nem kiszúrni.) Egyszerűen, ha az átültetett szöveg a lehető leghűségesebb. Mégis van olyan helyzet, amikor a hűség ára a hűtlenség. A következőkben ilyen határhelyzetekről, különbségekről lesz szó.

Kulturális-tárgyi-földrajzi különbség

Arról a kulturális különbségről, hogy az angolszász szövegek mértékegységeit át kell váltanunk SI-be, szinte beszélni sem kell. Most is csak egy példát hozok. Vajon mit szólna az olvasó, ha ezt látná rögtön egy Munro-novella elején: „*A kis menyasszony. Húszéves voltam, öt láb, hét hüvelyk magas, úgy százharmincöt és száznegyven font között, de egyes emberek, Chess főnökének a felesége meg az idősebbik titkárnő és odafönt Mrs. Gorrie is csak így emlegettek, a kis menyasszony.*” (CORTES-SZIGET.) Nyilván nem kicsi, de mégis: óriás? kövér? átlagos? Kissé mindig Gulliver-érzésünk van ilyen esetekben, ha jól olvasunk angolul, akkor is. (A valóságban a narrátor százhetven centiméter magas, és nagyjából hatvanhatvanöt kiló a súlya. A testtömegmutató alapján a normális kategóriába tartozik.¹ Bár talán az 1950-es évekhez kicsit magas.)

Lényegesebbek a vallási, mitológiai, népszokásbeli, építészeti vagy akár a fogyasztói társadalom tárgyaira vonatkozó különbségek (az angol ezt nevezi kulturális szaka-

déknak: cultural gap). (Nicole Krauss A SZERELEM TÖRTÉNETE című regénye tele volt ilyen utalásokkal: lengyel zsidó bevándorló hőse miatt utána kellett nézni a zsidó vallás és kultúra kérdéseinek, a jiddis nyelv angol és magyar szleng-leszármazottjainak.) Közeleli kultúrák esetén ezen átlábolhatunk, távolabbiak esetén hidat kell vernünk – minél távolabbra visz a szöveg, minél rejtettebb kultúra minél részletesebb leírását, megjelenítését kell visszaadni, annál alaposabb nyomozásra (Google!), hozzáolvasásra van szükség fordítói és szerkesztői részről.

És végül invencióra is, hiszen miről van szó? A művészet, de már a nyelv, a gondolkodás is úgy hódítja meg az ismeretlent, hogy az ismertet hívja segítségül. A szerző – miközben megmutat, megjelenít, elképzeli – egyben fel is idéz, az evidenciára támaszkodik. Hát hogy ne akarná a fordító eljátszani, hogy a magyar szövegben is evidens mindaz, amit mondjuk egy minimalista prózáiról leír? De csalnia kell, az ismeretlent kell ismertként eladni. Tárgyak esetén csálhat a márkanevekkel – a hihetőség határain belül. (Vagy megvárhatja, amíg a globalizáció mindent összesemos.)

(Növényzet)

Nekem legutóbb növénynevekkel volt néhány érdekes helyzetem. Ki hinné, hogy még a növényeknek (állatoknak) is van valami minimalista hitelesítő jellegük. Mármint az eredetiben. A Garry Oakról – oregoni tölgyről – például kiderül, hogy kifejezetten Vancouver-szigeten található, ahol a novella (MUNTO: A GYEREKEK MARADNAK) játszódik. Ezzel az információval nincs mit kezdeni, de mégsem lehet csak úgy hasalni valamit. Rémálmom, hogy jön egy botanikus, és tetten ér. A szótárból bizonytalanul kereshető, tájnéven szereplő növényt ma már az Internet segítségével elég könnyen azonosítani lehet latin nevéen, onnan már meg lehet találni a magyart, vagy lehet külső segítséget kérni. Sosem gondoltam, hogy amerikai növényfajok keresztanyja leszek, de ez történt Nicole Krauss BETÉVED AZ EMBER EGY SZOBÁBA című regényében. A Greasewood (*Sarcobatus*) után nyomoztam. „Tudom, hogy nem zsírfának híjják – írtam biológiatanár ismerősömmnek –, de nem találtam meg... Vadvirág-határozóm még csak van, de gyomhatározóm...” És felsoroltam, hogy miket találtam: „*Sarcobatus*. Rend: Szegfűvirágúak (*Caryophyllales*). Család: Libatopfélék (*Chenopodiaceae*). Nemzetség: *Sarcobatus*. Idáig jutottam az internettel.” Még hozzáfűztem a támpontot: „A konkrét példányt egy kocsiból látjuk a Mojave-sivatagba menet. Egy amerikai regényben (ezúttal).” Hamarosan megérkezett a válasz:

„Az a helyzet, hogy a szép nevű növényed közönséges sós sivatagokban, tengerpartokon meg szikeseken [nő] szerte a nagy Amerikában, a magja ehető, a hopi indiánok szeretik (ahogy különféle honlapokon olvastam, meg még egy honi diplomamunkában is), de mifelénk annyira nem fordul elő, hogy nincsen magyar neve, de még a nemzetségének sem. Konzultáltam egy nálam értőbb biológussal, akivel arra jutottunk, hogy meg lehetne keresni egy botanikust, aki ad neki magyar nevet, de azzal meg az olvasó nincs beljebb, nem tudván semmihez sem kötni a szegény szukkulens félcserjét a kukacszerű levelével. Végeredményben az a javaslatunk, hogy hívd nyugodtan

a. viaszcserejének (*greasewood*)

b. kukacserejének (*S. vermiculatus*)

c. hústövisnek (a *Sarcobatus* tükörfordítása)

d. tüskés bokornak

e. ami eszedbe jut, segítségül: ismert még *chicowood* néven is.”²

Végül hájcsereje lett. Segített ebben egyébként a kiváló orientalista internetes oldal gazdája, Terebess Gábor is, akinél egy másik növényről olvastam, és szintén kifaggattam.

(Földrajzi nevek)

Egyáltalán: hol játszódik a novella? A kanadai Alice Munrónál néha nagy gondban voltam és vagyok. Whale Bay, Campbell River, Vancouver Island. Földrajzi név vagy településnév? Ha földrajzi név, akkor a konvenció szerint kötőjellel írom a neve után, lásd Mariana-árok, és névelővel látom el. Ha viszont mindkét fele köznévvé? Ráadásul az egész valami roppant kicsi, számunkra teljesen ismeretlen terület, pl. Whale Bay? A Bálna-öbölben vagy Whale Bayben? (A település szemmel láthatóan épp lefedi a földrajzi területet, épp egy öbölnyi... – Végül lefordítottam Bálna-öbölnek, így jelent meg az ESÉLYBEN.) Máskor általában a mondat dönt. „*Brian a szüleiével Campbell Riverbe ment zöldségért*”, és nem a Campbell-folyóba, még kevésbé a Táborharang-folyóba (Munro: A GYEREKEK MARADNAK). Marad az angol név mint tulajdonnév. Attól tartok, hogy ebben nincs végleges, mindenben irányt adó konvenció.

Jelöletlen nyelvi (nyelvben megjelenő, tárgyi-kulturális) különbségek

A nyelvi különbségek esetén itt nem a nyelvtipológiát, általános nyelvészetet érintő kérdésekre gondolok (igeidők és -módok, függő beszéd, kötött szórend, a szavak jelentésmezeje, dialektus, csoportnyelv stb. – noha ezekről is bőven lehetne beszélni, bőven!), nem is az úgynevezett szabad-függő beszédre vagy félszabad idézetre, amely megtanulható konvenció („Józsi bement a szobába. De bűdös van itt. Látszik, hogy sosem szellőztetnek. Odament az ablakhoz és kinyitotta”, mondjuk), inkább olyasmire, amikor valaminek a jelölésére a két nyelv között nincs kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés.

(Tegezés: you – te, ti, ön, maga)

Az egyik nyelv jelöli a tegezést-magázást, a másik nem. Ennek az eldöntésére vannak bevált módszerek, és van fordítói élettapasztalat („az első – feltételezhető – csók után tegezi” stb.), persze ennek a megítélése koronként változik (koron a fordítás, a fordított mű és esetleg a fordított műben ábrázolt kor viszonyrendszerét értem – ha például ma fordítanám a XIX. századi Walter Scott XII. században játszódó regényét). Hasonlóképpen nem jelöli az angol a te és a ti különbségét sem. Mindenesetre a végleges műben ez az olvasónak már nem tűnik fel. Kivéve, ha az egyik szereplő egy titkos francia, és az angol nyelvre tesz megjegyzést, mint A. L. Kennedy HÁT BOLDOG VAGYOK című regényében:

„*Savinien, I'm choking on defence. Nobody ever touches me.*”

„*That's not true.*”

„*Yes it is. You can threaten me, shout at me, be weird at me and it won't mean a thing.*”

„*Why would I?*”

„*You plural, not you in particular.*”

(Vagyis – már a parafrázis is nehéz –: 'te' többes számban, nem egyes számban. És megy tovább:)

„*This is a ridiculous part of your language – to have one word with two such important meanings. It could be so easy to cause offence.*”

A szereplő az angol nyelvnek egy olyan tulajdonságára mutat rá, amellyel a fordító a legteljesebb mértékben csakis egyet tud érteni, egy gondja van, hogy neki addigra már el kell döntenie, hogy mégis egyes számban fordítja a mondatot vagy többes számban:

„– *Savinien, én megfulladok a védekezéstől. Senki soha nem ér hozzám.*

– *Ez nem igaz.*

– *De igen. Megfenyegethetsz, rám kiálthatsz, bizarr dolgokat művelhetsz velem, és az se jelent semmit.*

– *De miért tennék ilyet?”*

Itt a fordító szerkesztésére Noam Chomsky mélyszerkezetéhez fordult:

„– *Általános alany, nem konkrét.*”

És akkor már csak a 'szó' helyett kellett 'ragot' írni:

„– *Ez aztán a fura vonás a ti nyelveitekben: hogy egyetlen ragnak ennyire kétféle szerepe lehet. Ezzel aztán könnyen meg lehetne sérteni valakit.*”

NB: normál esetben kerülni szoktam az általános alany második személyű változatát...

(Többjelentésű szavak, rokonságra stb.)

Közismert, hogy miközben az angolban a „testvér” fordítása „brothers or sisters” (bár létezik a sibling szó is), se a „brother”, se a „sister” idősebb vagy fiatalabb voltáról nem kapunk támpontot. (Ez persze általában megtippelhető a szereplők viszonyaiból, gyerekeik életkorából, társadalmi helyzetük, egészségük stb. különbségéből – kicsit Miss Marple-nak kell hozzá lenni.) A „man” hasonlóképpen egyszerre lehet „ember” is, „férfi” is. (Azt gondolnánk, hogy ezt elég könnyen el lehet dönteni, de nemrég egy gyerekek számára – nem beugratási szándékkal – kiírt versfordító-pályázatot bíráltam, ahol az egyik feladványban, az ír Ciaran Carson egyik versében az utolsó sort – „*Then he became the man, and I became the cat*” – többen is így oldották meg: „*Azután ő lett a férfi, én meg a macska.*” Ez ráadásul nem is igaz, hiszen az angolban kandúrról van szó, tehát a nemek szempontjából nem, csak a fajokéből történik változás.)

(A személyes névmás neme)

Sokkal bonyolultabb a helyzet, amikor a személyes névmás magyarban nem létező nemére kerül a sor. Előfordulhat, hogy a szereplő neve olyan ritka, hogy a magyar olvasó azt sem tudja, férfiról vagy nőről van-e szó, miközben az anyanyelvi beszélő (ha netán szintén nem ismerné a nevet) a névből azonnal látja. Ez nem fair (de nehéz rajta segíteni – talán egy kicsit femininebbé, maskulinabbá lehet tenni szinonimákkal?). Alice Munro például a Robin nevet hol női névként használja (ÁTVERÉSEK), hol meg férfinévként (A VÁLTOZÁS ELŐTT). Vagy az EGY JÓRAVALÓ NŐ SZERELME című novellájában ilyen az Enid név: mivel a novella történetét legtöbbször épp az ő szemszögéből látjuk, sokára derül ki róla bármi (egy Mrs. Quinn nevű nőt ápol – lehetne akár a férje is). Munrónál ez nem tréfa: a legtöbb novellájában annyira a narrátor szemével látunk, hogy bizonyos dolgok, viszonyok, amelyek az ő számára nyilvánvalóak, az olvasó számára esetleg csak a mű végére lesznek világosak, még inkább második olvasásra. (És akkor nincs hím- és nőnemű névmás.)

Az előbb említett novellában külön nyelvi csavar az egyik fejezet kettős narrációja. A hosszú monológot eredetileg Mrs. Quinn önti rá Enidre, ő (Enid) idézi föl harmadik személyben. A beszélő tehát „Mrs. Quinn” néven szerepel. De az elmesélt történetben rajta kívül két férfi is szerepel, „Mr. Willens” és „Rupert”. Magyarul jóval többször kell kiírnom a neveket (természetesen nem írhatom, hogy „a férfi”, „a férje”, hiszen a jelenetet Mrs. Quinn szempontjából látjuk), de azért néha elhagyom, és arra számítok, hogy az olvasó tudja követni. Csak egy rövid részlet: „*Mrs. Quinn a hintaszékben ült, Mr. Willens épp a szemét vizsgálta, egész közel volt hozzá ott előtte, azzal a micsodával közelített épp a szeméhez, és egyikük sem hallotta meg, hogy Rupert bejön, mert elvileg a folyó mellett vágta a fát. De visszalopózott. A konyhán keresztül lopózott vissza, hang nélkül – nyilván látta Mr. Willens kocsját odakint –, aztán benyitott ebbe a szobába, csak épp egy kicsit, és*

meglátta, hogy Mr. Willens ott térdepel, és közelít a szeméhez azzal a kicsodával, a másik kezét meg rátette a combjára, hogy el ne vesztse az egyensúlyát. Azért markolt bele a combjába, hogy el ne vesztse az egyensúlyát, ettől az ő szoknyája fölgűrődött, és kilátszott a pucér lába, de az egész ennyi volt, ő az egészszről nem tehetett, annyira vigyáznia kellett, hogy meg ne mozduljon.”

Ez olyan fordítói helyzet, hogy másnap, amikor az előző napi szöveget friss szemmel újraolvasom, nem feltétlenül tudok dönteni: meg kell várni, amíg a könyv átolvasásakor még egyszer odaérek.

Nyelvi véletlenségek

Ezt a kategóriát csak az érdekesség kedvéért alakítottam ki. Van, amikor minden pontosan fordítható, a befogadó nyelven valamiért mégis furcsán hat a legevidensebb megoldás. „*Hatalmas masnit hordott*” – *mas-mas*: az ember leírja, aztán kijavítja. Vagy: a szereplőt Iannek nevezik (ejtsd: ién), és adódik a következő mondat: „*Ian ilyen ember benyomását keltette.*” (Helyette: „*Ian hirtelen efféle ember benyomását keltette.*”) Vagy elkezdem fordítani a mondatot, amelyben egy öreg Valamilyen Tölgy szerepel. Garry oak. Nem is olyan nehéz kinyomozni: magyarul oregoni tölgy. „...egy öreg oregoni...” helyett „vén” lesz, bár kicsit régiesebb, de elmegy. A „mean-sounding swagger”-t meg nem fordíthatom „rosszízű felvágás”-nak, mert rögtön a „rossz ízű felvágott” jutna az eszembe. Bizonyos értelemben ide tartozik, amikor az egyik novella gyerekszereplője a nővére hajáról beszél, és a haja csigáit – történetesen – a csigákhoz hasonlítja. „*Her hair was covered with shiny curls like snails.*” Magyarul: „*A fejét fényes, csigaszerű tincsek borították.*” És végképp távolról tartozik csak ide a magyarul kínos hangzású városnév: Sarnia (szerencsére a mondat nem úgy szól: „most már hamarosan Sarnia kell hogy következék”).

A szerző „betart” a fordítónak

A fordító halála a lefordíthatatlan szójáték. Lefordíthatatlan, de le kell fordítani. Az az érzésem, hogy nem is a szójáték, a poénkodás a nehéz, mert az felcserélhető, kiváltható mással. Fő, hogy ne legyen erőltetett – erőltetettebb, mint az eredeti –, de nem kell szorosan a szöveghez kötődnie, elég széles asszociációs körben mozoghatunk.³ Munro *THE CHILDREN STAY* című novellájában egy nagyképű amatőr színész így jellemzi a város két hivatalos társulatát: „*the academic snots and the social twits*” (kb. takony és tökfej). Nálam: „*A tudós faszfejek... meg a kultúr-tökfek*” – kiderül, hogy átmege-e a kiadónál. De ezeknek kisebb a helyi értékük, annyi, amennyi, nem viszik tovább a szöveget. Nagyobb merénylet, de még túlélhető, ha keresztretjvényt fejtenek a novellában, az angol nyelv többjelentésű szavaira bázírozva (Munro: *EGY DERÉK ASSZONY SZERELME*): „*Latin American theme. First across is a musical... garment. A musical garment? Garment. A lot of letters. Oh. Oh. I'm lucky tonight. Cape Horn!*” Csak egy (öngyilkos) pillanatra fut át a fordító agyán, hogy az ismert politikusra is utalhatna. Aztán mégis lesz megoldás: „*Dél-Amerika a téma – olvasta, mikor belenézett a keresztretjvénybe. – Latin-Amerika. Vízszintes egyes... talaj. Lövészeti talaj? Talaj. Egy csomó betű. Á, megvan. Milyen mázlim van ma este. Tűzföld!*” – Legfeljebb a fordító is úgy gondolja, hogy mázlija volt ma este.

Sokkal nehezebb, ha szójáték helyett valamilyen (nevezzük így:) nyelvi elmozdulást jelenít meg a szerző, nem önkényesen, csak tudatos nyelvi reflexióval. Alice Munro előszeretettel él ilyen megoldásokkal – talán a kanadai kétnyelvűség teszi benne tudatos-sá, talán csak ilyen alkat. Novellánként előfordul pl. süketek párbeszéde, félreértés, félrehallás, szándékosan félreidézett vagy rosszul felidézett szöveg (pl. a magyar olvasó számára teljesen ismeretlen versszöveg). Az ilyesmit is meg lehet oldani, csak nem

szabad nagyon kitekerni... (Ha első olvasásra fennakadás nélkül elmegy, akkor rendszerben, mert az olvasó eredetileg nem gyanakszik, általában amúgy sem tudja, hogy fordítást olvas.) Házi használatra úgy szoktam mondani, hogy dupla fenekű fordítás kell, méghozzá olyan, ami nem hívja fel magára a figyelmet.

A következő részletben a „shut up” eredeti „bezár” és szleng „pofa be” jelentése keveredik. A szereplők elég részegek, és nem nagyon figyelnek egymásra:

„*I told her maybe there was pictures in the front but she couldn't go in there you got that shut up*, the little man said.

Harold said, »You shut up.«”

A magyarban feltételeztem, hogy nemcsak a jelentését, hanem a szót is félrehallja Harold.

„– *Mondtam neki, hogy elől lehetnek képek – kezdte az alacsony ember –, de nem tudott bemenni, mert azt te bezártad.*

– *Te fogd be a száját – mondta Harold.*”

Nyelvi-kulturális referencia: aknamező

Végül Alice Munro legnagyobb merénylete a fordító ellen az, amikor egy tulajdonnévhez fűz kizárólag az angol nyelvben vagy kultúrában meglévő asszociációt. Az ÁTVERÉSEK című novella szereplője egy fiatal lány, Robin. A novella közepén egyszer csak valaki rákérdez: Robin, mint...?

„*I might want to introduce you*», he said.

She told him [her name].

»*Robin like the bird?*«

»*Like Robin Redbreast*«, she said, as she had often said before, without thinking about it.”

Magyarul azonban ennek semmi értelme, nem hívunk semmilyen madarat, se meseszereplőt Robinnak. Esetleg beugrik Robin Hood, aki persze férfiú. Úgyhogy itt új nevet kellett keresnem, olyant, ami evidens módon váltja ki a visszakérdezést. Végignézttem az összes női nevet (Piroska, mint a Piroska és a farkasban? persze Kanadában nem lehet Piroska), végül a mesefilmeket kezdtem keresni, és ott találtam meg Alice-t Csodaországban:

„– *Tegyük föl, be akarom mutatni valakinek.*

Alice megmondta.

– *Alice mint Alice Csodaországban?*

– *Mint Alice Csodaországban – vágta rá gondolkodás nélkül, ahogy életében annyiszor.*”

(A madár persze ugrott.) Csak utólag jutott eszembe, hogy Alice viszont a szerző neve, és ő talán ettől akart elszakadni, erre keresett analógiát. De maradt ez a megoldás.⁴ (Persze kérdezhetette volna azt is: „Á, Alice, mint a szerző?”)

Egy másik, máshogy nehéz helyzetben egy (talán fiktív) kanadai földrajzi név szerepel, mégsem lehet tőle megszabadulni, mint szegény Robintól. A szójátéknál sokkal rosszabb rám nézve, hogy a szó népetimológiáját kellene eladni, amelyre két bekezdés épül. A terület neve Jutland, és a szerző a „jut” „kiáll, mered” igével hozza összefüggésbe. Én csaltam a todalékkal, kicsit magyarosítottam, és persze a magyar „jut” igére játszottam rá.⁵

„*Ezt a helyet Jutlandnak nevezték. Régen malom állt itt, meg valami kisebb település, de mind eltűnt a múlt század végére, és a hely sosem nőtte ki magát igazán. Sokan azt hitték, hogy az első világháború híres tengeri csatájáról nevezik így, de valójában mire azt a csatát megvívták, itt már minden régen romba dőlt.*

A három fiú, aki 1951 kora tavaszán egy szombat délelőtt kijött ide, a legtöbb gyerekhez hasonlóan azt hitte, hogy a név a jutalommal függ össze, meg a folyómederből kimeredő régi palánkokkal és a többi egyenes, vastag deszkalappal, amelyek a közelben álltak ki a vízből, és egyenlően cölöpfalat alkottak.

Nem tudom, hogy el tudtam-e adni – láttam már olyan fordítást, ahonnan egyszerűen kihagytak egy mondatot... De egy bekezdést biztosan nem lehet elcsalni.

„Visszaélés” a szóval

Említettem, hogy a növényneveket az ember igyekszik megtalálni, amíg lehet. De van, amikor nem a minimalizmus szempontját kell követni (halkan mondom: nem *csak*). Philip Larkin CUT GRASS című versében szerepel egy növény, a „Queen Anne’s Lace” nevű vadvirág. Gyönyörű neve van – angolul. Benne van Anna királynő, benne van a vert csipke, és gyönyörűen, dallamosan hangzik. Hát még az egész verssor: „*Lost lanes of Queen Anne’s lace.*” A magyar név – vadmurok – nem adja vissza mindenestül ezt az atmoszférát... Itt kifejezetten csalásra törekedtem – *volna*. Kerestem szép nevű vadvirágokat (csillaghúr, angyalgököér, cickafark), ugyanakkor mégiscsak szükségem volt az eredeti vadvirág minden tulajdonságára: hogy hol nő, hogy fehér színű, nagy tányérja van stb. Így lett „*Murok-csipkés a kőfal*” – és az egész verssel igyekeztem jóténni, amit innen elloptam.

Szorzás, összeadás, méricskélés

Miközben az illusztrációt gyűjtöttem, elgondolkoztam, nem csak szorzások és összeadások végeredményét közlöm-e (ahogy Ottlik írja némely írókról) – de mivel az elmélet minden esetben sokkal elegánsabb, mint az épp megtalált, gyarló megoldás, a részletek közlése mellett döntöttem.

És hogy visszatérjek a kiinduláshoz is: ezek a felsorolt jelenségek a műfordítás kiugró esetei. Mindenesetre ez a fajta munka állandó szellemi éberséget, érdeklődést is jelent és igényel, állandó méricskélést, megfontolást. Talán a fentiekből is kitetszik, hogy nem lehet ipari mennyiséget büntetlenül fordítani havonta és évente.

Megjegyzés: A szövegben idézett Alice Munro-novellák a Park Kiadónál tavaly megjelent CSEND, VÉTKEK, SZENVEDÉLY, illetve az idén várható EGY DERÉK ASSZONY SZERELME című kötetekben szerepelnek.

Jegyzetek

1. Testtömeg Mutató Kategóriák (Body Mass Index, BMI). A megfelelő testsúly: testsúly (kg) / testmagasság négyzete (m²). <20 sovány / 20–25 normál / 27–30 enyhén túlsúlyos / 30–40 közepesen túlsúlyos / >40 súlyosan kövér. A narrátor indexe 20,7 és 22,5 között található. (Forrás: <http://www.magtud.sote.hu/nok/taptanacs.htm>)

2. Copyright: Kropog Erzsébet.

3. Nicole Krauss A SZERELM TÖRTÉNETE című regényében számos ilyen helyzet adódott. Csak egy: „...a nagypapa beült a volánhoz, és Lev unokatestvériük punk zenekara, az Anyabaszó Cirmospuca egyik számát kezdte dúdolni. De mindig rosszul mondta a szöveget. Ahelyett, hogy »Összeverték, szétment a feje a kocsiajtón«, azt énekelte, hogy »Szép

leventék, páncélotok ragyog aranylón« és ahelyett, hogy »Szemét vagy, de én imádlak«, azt énekelte, hogy »Elég nagy, vidd fel anyádnak«. Mikor Misha és a nővére felhívta a figyelmét a hibáira, a nagyapa meglepetést tetteve felcsavarta a hangerőt, hogy jobban hallja, de legközelebb megint a maga változatát énekelte.”

4. Bényei Tamás szavá is tette a névcserét: „bár; hogy az amúgy sima kákán is csomót keressek, az

egyik elbeszélés főszereplőjének nevét egyetlen utalás miatt kár volt Robinról Alice-re változtatni”. (ÉS, 2007. június 15., 24. szám.)

5. Az eredeti: „*The three boys... believed, as most children did, that the name came from the old wooden planks that jutted out of the earth of the riverbank and from the other straight thick boards that stood up in the nearby water, making an uneven palisade.*”

Centauri

ACCIPITER SAPIENS¹

Hajnalodik, és a magasles korlátján tollászkodom. Nemcsak muszájból, hanem mert jólesik. Ez az első, ami eszembe jut. Ez az első gondolatom. Életem első gondolata. Nem értem, miért nem gondolkodtam idáig, de nem nyugtalanít. Ahogy az sem, hogy nem tudom még pontosan: mi az a gondolat. *Plumo, ergo sum.*²

Életemben először nemcsak érzem, hanem tudom is, hogy jólesik elrendezni a hát és a mellkas pelyheit, beigazítani őket a merevebb fedőtollak alá, kiegyenesíteni az erős kézevezőket,³ faggyúval kenni be a ropogós kormánytollakat, befűrni horgas csőröm puha viaszát a lazán álló, meleg hasdunyhába.

Emlékszem mindenre, ami tegnap történt, tavaly, három éve, télen. Sose emlékeztem még. Pirkad már, alattam az égerláp, és tudom: a tegnapi fenyőrigókat várom. Érzem, amikor körbenézek, a tekintetem fagyos. Sosem éreztem még. Körülöttem ötmilliárd fűszál, ezer fa törzsén hét és fél milliárd repedés, a Nap 6 óra 37 percnél emelkedik a horizont fölé, ahol – ezerkétszáz méterre tőlem – egy megkésett kék galamb délnyugati irányba húz. Vonul, tudom, és túl messze van ahhoz, hogy megtámadjam. Én nem vonulok. Sose vonultam még – nem tudom, miért nem.

Lusta vagyok, ki hitte volna? Jó itt üldögélni, várni a rigókat, akik a kökénysorra jönnek majd. Nem ételem a kökény. Sose ettem, nem tudom, honnan veszem, hogy nekem nem való. Megrázom magam, érzem, ahogy a szemem beszívja a Nap sugarát. Sárga a szemem. Sose láttam, mégis tudom, hogy élénksárga – mint a darázs csíkjá –, és százhusz megapixeles a felbontóképessége.

Huszonhárom harmatcsepp az ötmilliárd fűszál mindegyikén. És én egyenként látom őket: mindegyikben kétszer tükröződik a felkelő Nap, egyszer a beeső fény, másodszer a kilépő fény oldalán. Nem mondta senki, mégis tudom, a rigók nem látnak így. Napok óta nem ettem, de alig vagyok éhes. Éhségemet nem a gyomromban érzem, hanem a csőrvégemben és a karmaimban. Nem lehetek az nagyon, mert épp csak bizseregnek. Mintha a Nap melege gyúlne bennük. Ülök a nyolcméteres magasles kor-

¹ *Accipiter gentilis* = (galambász) héja; *Homo sapiens* = értelmes ember; *Accipiter sapiens* = értelmes héja.

² *Plumo, ergo sum* = Tollászkodom, tehát vagyok.

³ Kézevezőnek mondják a madarak hosszú szárnytollait.

hadó korlátján, nem tollászkodom, új érzés kerülget, emelkedik a köd a lápról, a nád-
ban bujkáló ökörszemeket látok, és mintha valami cirógatná a tarkóm; mintha valami
a csőrömről lógna: lószőr vagy nyárfaszősz – de nincs rajtam semmi. Mintha egy toll
maradt volna az orromon a tegnapi esti rigótépés után, de nem. Fenem háromszor is
a deszkán, ahol négyszáz zuzmótölcsér nő, lehúzódom innen is, onnan is, nem lehet tisz-
tább ennél, gerlevér se száradt rá, mégis, mintha valami piszkálná a csőröm. Nem vol-
tam még így. Nem jönnek a rigók, talán elvonultak virradatkor; a szajkók se mutatko-
znak; szokatlanul nagy a csend, szél se rezzen, köröttem ötmilliárd fűszál, s mindegyi-
ken huszonhárom mozdulatlan harmatcsepp ül. Alattam ezer fa törzsének ezer árnyé-
ka nő. Az ég kétségbeejtően kék. Sose voltak kétségeim, most sincsenek.

Akkor se, amikor elrugaszkodom a lestől, bár nem akarom, nem tervezem, csak le-
ugrom a korlátról, kiengedem a karmaimat, előredőlök, széttárom a szárnyam, és ha-
gyom, hogy a mozdulatlan levegő néhány méter magasságban a testemet alulról meg-
támassza. A levegő, amit látok. Sokáig siklom őszi fűszálak milliárdjai fölött, vissza-
árad alattam a harmat és a fény; érzem, határozott céllal rugaszkodtam el, de nem tu-
dom, mi az. Verdesni kezdek, elhúzódom a völgy fölött, végigsiklom az apadó patak medre
mentén, de nem kel fel kövér réce, nem riad fel buta fácán, nem rebben el ciccakkban
szalonka. Az égerláperdőnél elfordítom az evezőket, és felvágok a csupasz fák korona-
szintjéig, ott szállok tovább, át a műút fölött, erős csapásokkal egyre feljebb, a domb-
tetőig, ahol melegszik már a november hajnali égajl. Teszek néhány kört, kétszázhet-
ven métert emelkedem, ahol épp jó és elég sűrű a levegő, és észak felé fordulok, 12
óra 6 perc irányába, majd utazásba kezdek. Tudom, hogy ez utazás, és különbözik a
kóborlástól. Sose hagytam el ezt a tájat. Már nem piszkálja a csőröm semmi, megyek.
Nem vonulok, sosem vonultam még, nyilván most sem, hisz akkor délnek tartanék.
Nem számít. 12 óra 6 perc irányába haladok, a Nap 6 óra 58 perc felől egyre maga-
sabbról ragyog, vörösre festi már a mélyebben fekvő völgyerdők üstökét is; nem erőlt-
tetem magam, lassan még mindig emelkedem, úgy háromszázötvennél lehetek, velem
szemközt V alakban hetvennyolc nagy lilik⁴ jön, ezer méterrel magasabban. Nem las-
sítok, alattam köd ül, átrepülök az újabb és újabb völgyek és dombhátak felett, most
több mint hatszáz magasán vagyok, megpillantom a nagy tó reggeli fátylát, élénkülő
szélben lejjebb ereszkedem, hátranyilazom a szárnyam, gyorsulok, 82 km/h-val érem
el az első öblöt, a ködrétegre siklom, és újra felveszem az utazósebességet: 27-et csa-
pok, majd siklom, 27-et csapok, majd siklom – néha 28-at vagy 29-et is. A fehér ho-
mály mélyéből szárcsák pizmogása hallatszik, északnyugat felől jeges bűvár⁵ rikoltá-
sa terjed benne, meglódul a köd, emelkedik, én tartom a magasságot, a pára átáram-
lik rajtam, fölöttem felhő lesz belőle, felkéklik a víz, rajta háromszáz kerkeréce és négy
kormorán. Sose repültem ennyit még. Emelkedik a hőmérsékletem, lázam van, sza-
pora a pulzusom, a csontjaimat levegő tölti ki; izgatott, céltalan és szokatlanul gyors
vagyok. Árnyékom elől rebbennek el a récecsapatok, mintha sziluettem verne közéjük
éket, kétszáz tőlem jobbra, négyszázötven balra húz; utamat néhány dankasirály is ke-
resztezi, kiáltoznak felém, és fölém emelkednek; könnyű volna megkergetni őket; azt
ott, amelyiknek sérült szárnya kissé balra húz, könnyen ejthetném el, és amott, azon
az elhagyatott mólón, a száznegyven éves platánfa hétszázötven ágának egyikén öt

⁴ Nagy lilik (*Anser albifrons*): egy vadlúdfaj, ami Grönland, ill. Szibéria felől érkezik télen Európába.

⁵ Jeges bűvár (*Gavia immer*): egy vöcsökhöz hasonló vízimadár faj, amely Európában kizárólag Izlandon költ, de télen megjelenik az atlanti partok mentén is.

perc alatt hét darabra téphetném; most éhes vagyok, a csőröm egy pillanatra felé fordul, megrándul ujjam végén a hosszú, hajlott hátsó karom, de mégis tartom az irányt, nem fordulok, nem lassulok.

Látom, a part menti hegyek napsütötte oldalából nyolc helyen is pára száll, termikelhetnék ott, de most jó az indigókék víz fölött szárnyalni tovább. Fél-sziget állja utamat, átvágok fölötte, érzem, az apátság mögötti, millió éves vulkánkráterből szokatlanul meleg levegő árad; ahogy belesiklom, akaratom ellenére is emel; kering már benne két holló és tizenkét ezüstsirály; a hollók alattam, a sirályok fölöttem; beállok közéjük én is, tizenhárom perc alatt négyszázról kilencszáz méterre emelkedem, ahol a termék ereje jól érezhetően gyöngül, ezért 12 óra 6 perc irányában kisiklom belőle; megpillantok egy kikötőt, a vízen récék és sirályok csapatát, éhségem ismét feltámad; elég magasan vagyok ahhoz, hogy ne lássanak; rézsút húzok ki a légoszlopból, és 37 fokos szögben, egyenesen a hajódokk madár csapatához tartok: hatvan, hetven, kilencven, százöt, végül 140 km/h-val; arra gondolok, milyen jó, hogy reggel tollászkoztam, alig borzolódom; hallom, ahogy a csőröm a levegőt tördeli; hétszáz méterről már kiszúrok egy netta gácsért;⁶ könnyen tartom szemmel, kiemelhetném a tömegből, de a csapat mellett tizenegy ember áll a kövezésen; meggondolom magam, és mielőtt a lendületből vesztenék, felvágok újra, és emelkedem hatszázötvenig, folytatom az utat. 24-et csapok, majd siklom, újra 24-et, és megint siklom, megrázom magam a levegőben, a felvágásnál néhány tollam összetapadt, meleg van, északkeleten hófelhők tornyosulnak; nem tudom, hová tartok órák óta, és ha már egyszer ennyit megyek, életemben először, miért nem délnek? Miért épp 12 óra 6 perc irányába? Jókora öböl fölött haladok át, majd egy síksághoz érek, eltűnnek a dombok, erdők, módosul a szél, és épp szembefúj. Olyan érzés, mintha tudnám, mit csinálok, pedig nem tudom. Végül hegyek jönnek, újra erdők, a völgyekben forgalmas utak kígyói csúsznak; falvak, kertek, gyárok, kémények is állnak; fáradok, a Nap a zenitbe ér, feszültségem nő, a szélirány változó, több termiken is áthaladok, de már nem körözök egyikben sem, úgy érzem, nem szükséges; váratlanul szikrázó sínpárt pillantok meg, négyszáz körül vagyok, s nem tudom, miért, éles fordulással a sínek fölé ereszkedem, alacsonyra, hét-nyolc méterre, a fák közé, ahol cinegék rebbennek szét; most csak négyet-ötöt csapok, hosszabakat siklom, épületet látok jobbról, előtte három darab kék padot, mögötte bozótost, aztán fehér ház kiskertjét, a kert pedig tele madarakkal; bokorra akasztott etetőből meggyvágó napraforgót eszik, mandulafa alsó ágán hét tengelic: öt hím és két tojó; a Nap 12 óra 6 percnél áll, épp ott, amit irányként eddig tartottam; lassan ereszkedik, a légnyomás gyorsan süllyed, a fák között szélcsend, a ház terasza üres, ajtaja nyitva; a meggyvágó érdektelen, pedig könnyű volna elragadni onnan; a cinegék meglátnak, és jelt adnak, az életfákba röppennek a vörösbegek, és én, mintha mágnes volna, a nyitott ajtó felé suhanok; öt és fél méter magasan szállok át a kőkerítés fölött, belátok a házba: a küszöb utáni lépcső alján tépett lány a bakancsfűzőjét rosszkedvűen csomózza; nem néz fel; nem látja, amikor olyan alacsonyan húzok át az udvaron, hogy a hasam a fonnyadt füvet éri, aztán átlibbenek a teraszkorláton, felmérem az ajtót: épp beférek; tudom, hogy héja nem repülhet be egy nyitott ajtón, héjának nincs keresnivalója egy gondozott lakásban, ám világos mégis, hogy ezért repültem egész délelőtt a vonulókkal szemben; életemben először ezért gondolkodtam, tollászkoztam, siklot-

⁶ *Netta rufina* = üstökös réce; dekoratív, feltűnő, finom alkatú, viszonylag ritka récefaj.

tam és szálltam, hogy ezen a nyitva hagyott ajtón úgy röpüljek be, hogy a szárnyvégem az ajtófélfát épp hogy éri; hangtalanul, a tépett lány lehajtott feje mellett; talán csak egy kis szelet érez; azt hiszi talán, hogy a huzat; háromméternyire újabb ajtó nyílik, el se érem, de már tudom, oda zuhanok be éles bal kanyarral, egyetlen iramodásba sűrítve minden lendületet; oldalra kell billenteni a testem, bal szárnyam behúzni egészen, hogy a szűk ajtón beférjek, de még így is elég gyors maradok ahhoz, hogy váratlanul támadjak rád, ahogy ülsz a földön, könyvvel a kezekben, elmerengve; elég a szándék is, hogy már az első pillanatban a padlóra döntselek, megmarkolhassam a derekadat, és megpihenni felszálljak veled a szófádra.

Nem vergődsz, mint a rigók, nem hörögsz, mint a gerlék, beléd mélyesztem a karmom; érzem, ahogy az ujjaim a csontodig hatolnak; felnézek, az ajtó felé, a folyosóra, ablakod havazásszerű függönyére, és csodálkozom, hogy te milyen kicsi helyen élsz bezárva; hátsó karmom elmerül a melegedben, és mint az áramot, az én testembe vezet át maradék életerődöt; nem vagyok éhes, érzem; nem vadászni jöttem, tudom, mégse fogtam még így semmi élő, sosem volt még ilyen brutális a szorításom; igaz, nem volt sose zsákmány, amely így feküdt alattam, ami megnyitotta volna magát előttem; aki így hevert volna – kissé összegyűrve – a karomban, mint aki épp erre, épp rám várt, egész délelőtt – egész életében.

Mohácsi Sándorné

RÉTI ÉKEK

Parlagi ligetszépe

Titkos udvarlók kedvence,
egy napig nyitott szelence,
illatodat éjjel ontod,
mire új nap hátat fordít,
pilledt szárnyakhoz hasonlít
beszédes-sárga bozontod.

Ernyős sárma

Csodálatos ernyős sárma,
mért nevezünk kígyószisznek?
Ha elült a játék-lárma,
ujjacskánkat szánkra téve
csillagok közt kígyót várva
megborzongtunk minden pszt-nek
– így csak a gyermekek hisznek.

Szarkaláb

Árokiparti szarkaláb,
elfut a nyár, fut tovább –
itt, e mezei csokorban
helyet találsz legalább.

Vitéz kosbor

Vitéz kosbor,
sisakostól
emelkedsz ki
pázsitokból,
bíboroktól
piros ostor,
ki őrhelyén
büszkén posztol;
de csak hangyák
szorgos méhek
ismerik el
vitézséged.

Csenkesz

Szélkirály hű udvaronca,
hajbókoló csenkesz.
Szenderedik úr és szolga:
a susogó palotában
szokatlan nagy csend lesz.

Hérics

Küldetésed, hérics,
hogy szíveket téríts
tavaszimádatra;
kékségre mosolyogj,
felhőket fehéríts.

Zsoltina

Neved zsongít, zsoltina,
minden pici piros szirmod
szélörvénybe szórt ima.

Hajnalka

Napsugár kapcsol be
hajnalra,
gramofontölcsér
hajnalka.

Ámulva látom
kert lugasából
kék zene árad az
ablakra.

Utóhang: a szerkesztő leveléből

Kedves Asszonyom! Bevallom, nem túlságosan nagy reményekkel kezdtem olvasni ezeket a kézzel, kicsit iskolás betűkkel, vonalas füzetbe írt verseket. Először arra gondoltam, aki írta, még talán iskolába jár. De hamar beláttam, hogy ez kevéssé valószínű. Ekkora jártasságot a botanikában nemigen lehet feltételezni egy iskolásról. Aztán azt is látnom kellett, hogy a versek írója a magyar költészetben is járatos, sőt a verstan alapfogalmaival is tisztában van, határozottan tud rímelni például. Viszont az is kétségtelen, hogy a versízlése valahol a múltban gyökerezik, leginkább Weöres Sándor tájékán. Ami persze egyszerű tájék, és tanulni kevés költőtől lehet annyit, mint tőle. Ha mégis iskolás volna, könnyebb lenne a dolgom, mert bátran biztatnám: írjon csak tovább, a tehetsége megvan hozzá, a hatásokat pedig majd kinövi... Ez azonban nem egy fejlődésben levő, hanem egy kialakult, megállapodott versvilág. A szerkesztő ilyenkor azt szokta mondani (és nem is őszintétlenül), hogy érdemes volt megírni a verseket, mert nyilvánvalóan komoly belső igényt elégítenek ki, gazdagítják írójuk életét – erről kár volna lemondani. De ezzel be is töltötték a hivatásukat. Szerzőjük nem dilettáns ugyan, vagyis nem az a fajta akarnok, aki költőnek hiszi magát, holott a vers megformálásának legelemibb szabályaival sincs tisztában. Inkább amatőrnek nevezném, műkedvelőnek, akinek megvannak az eszközei, a technikája, de belül marad egy határon, nem érdeklí *önmagáért* a vers, nem akar új költői világot teremteni. Beéri azzal, hogy a megtanult eszközeivel, a birtokolt határokon belül rögzítse a lelkiállapotait, hangulatait (ahogy a tájat, az arcát stb., ha műkedvelő festő vagy rajzoló).

Ez volna a szerkesztői reflex. De végül is látnom kellett, hogy ezekben a versekben, ha ingadozó sikerrel is, de másról van szó: nem hangulatokat akar rögzíteni, hanem – hanem mit is? Játszik. Játszik a szavakkal, a növények sajtóságos neveivel. Láthatóan lenyűgözi ez a különleges szótár, és izgatja, hogy milyen rímiszavakat talál hozzá, amelyek azért az egyes virágok tulajdonságait is tükrözik, kerülve a nyelvi humornak olyan léhábbr regisztereit, mint amilyenre mondjuk Kosztolányi ragadtatta volna magát, ha pl. a nadragulyáról ír: Nadragulya, nadragulya, / amit ebből főznek, az nem / az ingyencek *vadraguja*. Inkább átszellemült játéknak mondanám, amit művel. És ebben bizony föl-fölcillannak a költészet fényei. És szerencsés esetben égve maradnak, amíg el nem hangzik az egész, sóhajnyi miniatűr.

A *Holmi* szerkesztősége különös határesetnek tekinti ezt a gyűjteményt. Alapjában véve kívül esik azon a körön, amelyben a mai magyar költészet legfrissebb, legerősebb hangjait keressük, de olyan kuriózum, amiből egy csokornyit, úgy érezzük, érdemes közzétenni.

FIGYELŐ

AMEDDIG ÉLÜNK

„A látogató” 2008-ban

Konrád György: *A látogató*
noran, 2007. 232 oldal, 3490 Ft

Konrád György első regénye, a most újra kiadott A LÁTOGATÓ, a szó szoros értelmében zajos siker volt. Botránny robbantott ki, élénk irodalmi és közéleti érdeklődés övezte, és Fehér Ferenc „*a legfigyelemreméltóbb regényírói tehetség*”-nek tartotta szerzőjét, „*aki... az elmúlt évtizedben a magyar irodalomba belépett*”. Konrád indulása vitathatatlanul a legemlékezetesebbek közül való volt. A szöveg újrakiadása felveti a kérdést, hogy érdekes-e még a könyv, eleven élmény vagy csak irodalom- és társadalomtörténet.

A regény elbeszélő hőse hivatalnok, aki kilátástalan helyzetű emberek ügyeinek szolid adminisztrálásával foglalkozik. Ezeknek az ügyeknek némelyike kerül elének a regény elején, pár véglegesen elhasználódott vagy már – anyagi, érzelmi vagy más okokból – induláskor megfenneklett élet, teljesen és végérvényesen tönkerezűzött egzisztenciák komótosan pontos leírása. Aztán az elbeszélés a már előbb megismert, egykor jobb napokat látott Bandula házaspárnál, illetve gyermeküknél, az óvodáskorú, fejleszthetetlenül idióta Bandula Ferikénél köt ki, miután szülei öngyilkosságot követnek el, így elhelyezéséről a narrátor hivatott gondoskodni. Megkísérti a gondolat, hogy Ferikével marad, átveszi a szülők helyét, és maga gondozza a gyereket, feladja megszerzett pozícióit az életért folytatott harcban, kilép. Végül rászózza a gyermeket – amíg végleges elhelyezése meg nem oldódik – egy másik gyámolítottjára, Bandulának utcalányként dolgozó társbérletjére, aki a látogató és Bandula emléke kedvéért és a gyereke iránti szánalomból vállalkozik a feladatra.

A francia új regénytől tanult, a tárgyi környezet kimerítő leírására törekvő narráció segítségével a regény a poétika szintjén is megkísérli megvalósítani saját – némi szelíd ironiá-

val képviselt – erkölcsi imperativusát, amelyet a Dosztojevszkij-hősökre, mondjuk, Marmeladovra emlékeztető Bandula hatására a Látogató fogalmaz meg: „*Tanuljunk a hülyéktől.*” Azoktól, akik, mint a regény mondja, öntudatlanságukban majdhogynem tárgyként viselkednek.

A regény elején magányos öregemberek hagyatékát leltározza az elbeszélő, „*a görcsös diófa ágyakat, a béna ingaórákat, az elkeskenyült evőkéseket, a kihűlt lábbeliket meg az aranykeretben egymás mellé ragasztott családi fényképek időtlen mosolyát, a gazdájuk nélkül limlomná züllött tárgyak fakó hiábavalóságát*”. A „*béna ingaóra*”, mely gazdája életének utolsó, szintén magatehetetlen stádiumához idomult, a családi fényképek időtlen mosolya azután, hogy az őket az időben még elhelyezni képes emlékezet kihuny, pontosan jelzik, miről van szó: a tárgyak gazdájukat és funkciójukat veszítve kihullottak az időből, oda, ahol nincs változás, és ezért megváltás vagy javulás sem lehetséges. Éppen úgy, ahogy a hozzájuk hasonló, mozdíthatatlan tárgyaik körébe zárt hajótöröttek, a Látogató kuncsaftjai is. Ahogy az emberek tárggyá válnak, úgy válhatnak a lassan hömpölygő mondatokban a tárgyak hasonlónvá a kiszolgáltatottakhoz és nyomorultakhoz, a potenciális ügyfelekhez: „*A másik iratszekrény kilárt ajtószármayival oly esendően áll a meszelt fal közepén, mint egy hasmútétes öregember, amikor szétnyitja köntösét kezelőorvosa előtt.*”

A regény időtapasztalatának kulcsa az egyhangúság, a változatlanúság és az ismétlődés (ez magyarázza, hogy ennek a világnak van egyfajta rendje, sőt néha harmóniája), egyszerű az időnkívülség, és e tekintetben nincs fal az ügyintéző, valamint kollégái és az ügyfelek között. „*Az arcok változnak, a sérelmek alig*”, a látogatósok színhelyei „*leereszkedtek a történelem alá*”.

A szöveg tehát nem „*meg- és felrázó*”, ahogy a második kiadás fülszövege állítja, nem is „*leleplezés*”, ahogy Fehér Ferenc gondolja, nem megoldásra váró társadalmi anomáliákra hívja fel a figyelmet, ahogy kiváló védelmezői vélték kiadásakor, amikor a vonalas kritika támadást indított ellene, azt vette a könyv szemére, hogy a társadalmi valóság egy kis szeletét túl-

dimenzionálva, ha tetszik, kétségbe vonja a szocialista fejlődés eredményeit. Fehér így foglalja össze a megjelenést övező támadásokat: „rész és egész viszonya felé csengett ki a vádló hang-súly. Azt kérdezte: vajon ilyen-e az egész magyar va-lóság? És ha nem, jogosult-e botránykrónikáiban turkálni?” A válasz olyan, amelyet minden baloldali adna, mindenki, aki megtanulta a Fehér által annyira kedvelt Bálint Györgytől az indokolt felháborodás nélkülözhetetlen művészetét, egy lényegileg álbaldali hatalom udvari kritikusaiknak. Illyést idézve feleli, hogy a leg-kisebb rész nyomora is elviselhetetlenül sok: „ahány otthontalan gyerek, annyi égő széken”. Ily-lyés indulata, „amely a derűs optimizmus mögött megbúvó lelki megkövesedés ellen irányult, amely elvileg és dühösen utasította el, hogy az egyik élet szenvedésére a másik rendezettségével feleljünk, a jelen esetben is célba talál”. A LÁTOGATÓ-ra viszont nem talál Illyés mondása, mert az egyszerűen nem társadalmi perspektívákban gondolkodik. Fehér tisztelője, Radnóti Sándor írja jóval később, immár egy másik Konrád-regényről, A CINKOS-ról beszélve, hogy „a fennálló kelet-európai viszonyok”-at „az író enyhe megvetéssel, de e tájon természetes életkeretként kezeli – a regény kontemplatív alapkarakterének megfelelően”. Fehér szerint az, hogy az elbeszélő kénytelen belát-ni, hogy nem képes vállalni Ferikét, csak az egyéni, „maszek” megváltási kísérletek csődje, csak az individualizmusa – és ez a csőd szükségszerűen kell elvezessen ahhoz a belátáshoz, hogy kollektív cselekvésre, a társadalom átala-kítására volna szükség. Fehér azonban téved, nem a „szocialista” megoldás előszobája a szö-veg, ellenkezőleg, élesen tagad minden törté-netfilozófiai perspektívát: „Se vezér, se pap, se hí-vő nem lehetnék, a testvériség égi és történelmi ürü-gyeivel nem tudok mit kezdeni...”

Ez az attitűd némiképp talán Kosztolányi történeti dimenziókön kivül, sztoicizáló rész-vétével rokon (a MARCUS AURELIUS vagy az Ady-revízió írójával, aki Ady naiv történeti remé-nyeinek, messianizmusának felszínes optimiz-musával létünk változhatatlan fájdalmát sze-gezi szembe), Kosztolányi esztétizáló modoros-kodása nélkül. Konrád nem csap a jajra a leg-szebb rímmel csak azért, nehogy komolyan ta-láljuk venni.

Az ügyintéző a regény kontemplatív etikájá-nak szükségszerű következményeként tér visz-sza íróasztalához, miután belátja elgondolt ki-törése reménytelenségét, és e végleges remény-

telenség tudatában dolgozik tovább. Úgy, aho-gyan az általa elmondott példázat rabbija is, aki elhagyja közösségét, mert: „Nem akarta töb-bé a Megnevezhetetlen szigorával fenyegetni a vét-keseket, jóságával vigasztalni a jámborokat.” Útja során újra és újra valami lényegileg megold-hatatlannal szembesül, egy nyomorban töltött élet után haldokló öregasszonnyal, egy csecse-mőjét eltemető anyával, végül egy menyéttel barátkozik össze végső magányában, akit elra-gad egy keselyű. Végül belátja, hogy sem elhú-zódni nem tud a világ elől, sem megváltoztat-ni, csak tudomásul venni, ígert mondani életé-re és feladatára, ahogy maga is tanítja azoknak, akikkel útján találkozik, „fölkerekedett, visszatért hűveinek gyülekezetébe, és újból elmondta nekik, mi a jó, mi a rossz, a Megnevezhetetlen törvénye sze-rint, életükben. Tette, amit korábban is tett, szégye-nében megizmosodva”, az ítélezéstől és a fenye-getéstől megcsömörlötten, a vigasztalásra el-szánva.

Az elbeszélő, ahogy a példázatbeli rabbi is, a resignáció lovagja, aki a teljes lemondás, a teljesen kialvó akarat hőseit gyászolja kalaple-véve „előőrökként” az öngyilkosokban, azokat, akik levonják filozófémáiból a legradikálisabb következtetést: „Csüggedő léghajójukból mind-annyiunkat kidobtak, reves falaink közül nézhetünk utánuk, a semmi aranykapuin átvonuló előőrök után.” Az öngyilkos olyan ember, aki révbé ért, „aki eltörődött, aki túlnéz rajtunk, akiből kisimul-tak görceink, aki anyjává fogadta a semmiséget, apjává a zuhanást, testvérévé a föld rögét”. Mégis: „helyük volt a világban, ha nem is több, mint a re-pesznyomoknak házaink vakolatán”. Hasonlókép-pen írja körül a Konrád-féle, antivoluntarista részvétetika működését az egyik Bandula Feri-kéről szóló rész is: „Szereti, ha megvakarják ki-meredő bordáit, ilyenkor több mint emberi boldo-gással sikongat. Ha odamegyek, megvakargatom.” Ez a legtöbb, amit Bandula Ferikéért tehetünk, ez a bordavakarás különbözteti meg a resignációt a közönytől. Életünk és halálunk között nem áll több, mint a bordavakarás lemondó kedvessége, a figyelmes szemlélődés etikája és a szelídsége. Nem Ferikéről mondunk le, csak arról az áloptimista, cinikus hazugságról, hogy minden megoldható. Az ember tegyen annyit, amennyit tud, ne vállalkozzon nevetséges mor-rális hőstettekre, a világ nem megváltható, de megnézhető és megbeszélhető, ha segíteni nem is tudunk, legalább legyünk udvariasak, ahogy Kosztolányi mondja. Konrád mintha azt mon-

daná, legyünk figyelmesek és ironikusak saját ambícióinkkal szemben.

A rabbipéldázat, mint a történet belső tükré, egyfajta egzisztencialista pesszimizmus etikájával rokon, az egzisztencia megelőzi az eszenciát, az élet nem rendezhető az értelem és a méltányosság nevében, de ettől még látogatni és könyvet írni nagyon is szükséges lehet: szemedben éles fény legyen a részvét, de mindenféle összeszorított fogó mégis morál fennhézása nélkül. „*Karolát én helyeztem gondnokság alá, emiatt neheztelt rám, gyakran felkeresett, és meg akart téríteni. Csüggesztően hosszú hitbuzgalmi költeményeit is felolvasta nekem, s ragyogó szemmel várta a méltatást. Gyakran elhatároztam, hogy kidobom, végül mindannyiszor megdicsértem.*” Ennek az elutasított mégis-morálnak egy sajátos válfaja volna Bandula Ferike gondozásának, idomításának vállalása, amiről a szöveg narrációja csak a bukása után engedi látnunk, hogy nem cselekményelem, hanem gondolatkísérlet volt, nekünk is becsületesen végig kell gondolnunk, sőt élnünk a lehetőséget, egész a bukásig.

A szemlélődés kitüntetése és a mindenféle hierarchizálással és szelekcióval szembeni bizalmatlanság egyik poétikai konzekvenciájaként is megérthető a hosszú belső fikció, Bandula elképzelt helyettesítése. Ezt a fiktív valóságban csak elgondolt életszakaszt tükrözi és értelmezi a közösséget valóban otthagyo rabbi története, valóság és fikció, tett és gondolat hierarchikus elkülönítését is feloldja a mindenre kiterjedő, szelíd székszis. A mondatok komótságos szintén ennek a poétikai éthosznak a jegyében fogan. A metonimikus építkezés, a mellérendelő szerkesztés, az egymás után sorjázó történetek, a regénycselekmény atmoszferikus előkészítése szintén ennek a megengedő, a párhuzamosságokat a kizárásoknál jobban kedvelő, mindenfajta célélvűséggel szemben szépketikus alkatnak köszönhetik létüket. A lineáris tételek, az ok-okozatiság kialakítása, a „szerkesztés” „hatósági” beavatkozás volna a regényesemények rendjébe.

Következésképpen a regény voltaképpen morális dilemmája nem az, hogy a hivatali bürokrácia vagy az igaz segíteni vágyás győze, vagy hogy a kollektív vagy az egyéni megváltás-megváltódás-é a helyes út. A látogató egyszerre akar vállalni egy kitüntetett felelősséget és ugyanakkor mindenfajta felelősséget kioltani, az életnek önmagát megadó „Bandulává”, még inkább Ferikévé, majdnem tárgyvá

válni. Ferike mellett maradni egyszerre dac és lemondás. Az igazi dilemma, a valódi kérdés talán épp ez, hogy őszinte-e a felolvadás vágya, nincs-e benne valami moralizáló öncsalás mégis, nem maradt-e még ebben a vállalkozásban is, sőt talán csak ebben igazán valami mindennél erősebb voluntarizmus: „*Kimódolt stratégia ez, amely nem megnyugváshoz... hanem bujkáló uralomhoz*” vezet, ahogy Szirák Péter írja kiváló Konrád-tanulmányában, a gyermek idomításához, terrorizálásához, veréséhez. A rezignált, de tevékeny részvétetika visszamenni és tenni a dolgunkat, úgy és annyit, ahogy és amennyit lehet. A gondolatban lezajló Ferike-kaland valódi következményeként a narrátor végérvényesen felismeri, amit a szöveg eleje óta sejt: hogy együtt vagyunk, egyetlen világ lakói, és mindig újra megpillantjuk eredendő közöségünk a kilátástalanság kivívott, szelíd derűjében. „*A szabványmeretű íróasztal nem szélesebb egy méternél. De az a két ember, aki előtte és mögötte ül, most éppoly messze van egymástól, mint a júdászem két oldalán a fogoly és a foglár. Ezt az asztalt nem lehet megkerülni, ezen az asztalon nem lehet áthajolni, ott magasodik két fölismerhetetlen arcú ember között, semlegesen, de a szerepeket csakúgy elkülönítve, mint a deres és a nyaktiló*” – áll a regény elején. A regény nem más, mint ennek a hivatali asztal által jelzett elválasztásnak a lassú felszámolódása. A regény végére, az asztal „átlépését” célzó gondolatkísérlet nyomán világossá válik, hogy ez a távolság illúzió csak, a kompetencia fontoskodó illúziója. A hivatalnok-elbeszélő, persze, végképp bezáródik kitorési kísérletének kudarca után egyhangú életébe. „*Holnap tehát s vagy húsz esztendeig, mint tíz éve már, reggel fél kilenckor áttüremlek a vaskapun, a változékonyságában is örökletes, kénkedő portás és a motyóikkal is csak gondot okozó halottak emlékfala között, felvontatom magam az infravörös meleggel gerjesztett kartársi rokonszenv fülkéjében a negyedik emeletre, és ránehezedelem a névtáblámmal megkülönböztetett hivatali szobám annyi maroktól tapadás kilincsére.*” Viszont épp ez a végképp rázáruló egyformaság teszi ügyfelei testvérvé. Egyek vagyunk életünk céltalan, időn kívüli egyhangúságában, és egymásra találhatunk a bordavakarás néma boldogságában. A hivatali asztal által jelölt határok végérvényes leomlását beszél el és mutatja meg az a többoldalas mondat, az a minden elgondolható küzdelem utáni enumeráció, amelyben végeérhetetlenül sorolja lehetséges ügyfeleit a látogató, ez

az „engedjétek hozzám”-parafraízis: „Jöjjenek el vizsgáztatóink, a gyerekek, meleg kezükkel és illatos koponyájukkal...”

Az életképtelen gyerekekkel való szimbiotikus együttlét elgondolása és visszautasítása után mégis azok a regény utolsó szavai, hogy „egyikünk beszél, másikunk hallgat, legalább együtt vagyunk”. Egyikünk beszél, másikunk hallgat. Ebben a végső közösségben régen mindegy már, ki hivatalnok, ki ügyfél.

Konrád további pályáján talán épp ez a kontempláció kezdi el szétmállasztani a regényeket, a megformálás, a szelekció, egyáltalán a poiésisz (csinálás) iránti bizalmatlanság. A szemlélődő bölcsességnek belátható szemléleti kereteket majd az önéletrajz visszatekintő perspektívája teremt, a végső bölcsesség, mely egységben láthatja az életet minden tagolás vagy hierarchia nélkül, tudva, hogy egyetlen esemény sem kitüntetett. A saját életre kimondott igen fog Konrád mindenfajta alakítással, csinálással, vagyis poiészisszel szemben bizalmatlan világlátásának érvényes formát adni újra, a memoárjaiban. Az összetartozás derűs kilátástalansága, a példázatbeli csecsemő és a Bandula Ferike „értelmetlen” életére kimondott igen válik majd a saját életre mondott igenné a memoároknak. Radnóti Sándor írja, hogy Konrád regényeinek kontemplatív alkatú hőse A LÁTOGATÓ utáni életműben rendre „ellentmondásba kerül saját aktív életével”. Felmerül benne, hogy „választhatna volna Konrád egy valaha aktív, ma már kontemplatív élet fiktív memoárjának formáját, de nem így döntött...”. A szemlélődés erkölce miatt kényszerül gyakran a tipikus Konrád-hős és elbeszélő reflexív-vé válni, ezért lesz „a vázból kibeszélő okos szerző szócsové” csak.

A memoároknak Konrád majdnem szóról szóra megvalósítja a Radnóti által elgondolt lehetőséget saját egykor aktív és példás életére visszanezve. A második memoárkötet elején szerepel a következő részlet: „Meddig van értelm az életnek, kisfiam? – kérdezte anyám. – Addig, amíg meg nem halunk, édesanyám.” Ez a részlet alighanem az anyának a rabbihoz intézett kérdését variálja A LÁTOGATÓ rabbi-parabolájából. „A rabbi segített sírt ásni; kendervászonba csavarva beletették a csepp hullát a gödörbe, befödtek, kenyeret ettek, s a koldusnő szavára a rabbi csak mutogatással válaszolt. »Szegénykének semmi sem jutott, se öröm, se fájdalom. Mondd, érdemes volt megszületnie?» Az áruhás rabbi kezét forgatta homloka

előtt, de mert az asszony makacszkodott, rábólintotta: igen.” A pálya elején a keveset élő csecsemő, az összefoglaló igényű darabban a hosszú életű édesanya kapcsán tétetik fel a kérdés, a válasz ugyanaz. Az életet már pusztán megléte is igazolja, és ennél több egy élettörténetből nem is tanulható: „Mindен olyan egyszerű”, ahogy A LÁTOGATÓ egyik, a regény vége felé lévő fejezetcímében áll.

A LÁTOGATÓ nem a szocialista építés anomáliáiról szól, nem a korabeli állapotok leleplezéséről, ezért nem is vesztethetett aktualitásából. Kulisszái egy része már nincs körülöttünk, más része máig is ismerős, megmaradt, mint némely pesti házban a lövések nyoma, bizonyos vonatkozásai ma aktuálisak csak igazán, amikor a nyomor látványosabb. De nem ez a lényeg. Ma is izgalmasnak tűnnek a regény poétikai megoldásai, súlyosnak és mélynek a kérdésfelvetés, a szöveg meghökkentően izgalmas és eleven. Az utókor ugyan egy morzsányival sem szokott okosabb lenni annál, mint ami megelőzi, így a múltak bírójának egyáltalán nem alkalmas, mégis, közel negyven év vízvázlatzó, a könyv, amelyik ennyi idő után is fontosnak és érdekesnek bizonyul, alighanem beléphet az Ígéret Földjére, minden bizonnyal kijelenthetjük már róla, hogy remekmű.

Vári György

RÉSZBEN EGÉSZ

Egészrész – Fialat költők antológiája

Szerkesztette k.kabai lóránt

József Attila Kör–L'Harmattan Kiadó, 2007.

183 oldal, 1500 Ft

1

Az esőzés igencsak gyakori meteorológiai jelenség bizonyos vidékeken, valamint az EGÉSZRÉSZ antológia költeményeiben. Tucatnyi versben esik ugyanis. Illetve van, ahol nem esik, ott pedig eshetne, illetve várják, hogy essen. Az eső többféle lehet: lehet gyors és kellemes tavaszi zápor párrfimes dalban, lehet fenséges nagy nyári vihar allegóriákkal karöltve (szándékos képzavar) vagy melankolikus, elégikus

ősi felhőszakadás – ilyenkor általában jambi- kusan kopognak az esőcseppek, szomorúak a keresztrímek, és egyedül vannak a lírai szub- jektumok. Vagy van, amikor csak úgy, kezdet nélkül esik, és nem áll el. Vagy minden mind- egy, és akkor el is áll, de ugyanolyan, mintha esne. Telik, de nem múlik. Az EGÉSZRÉSZ esői többnyire ilyen monoton, szürke, nagyvárosi esők. Ok nélküli, szimplán nyomasztó esők. Kérdés, vajon ugyanaz esik-e le a különböző költőknél vagy valami más? Avagy mennyire van nemzedéki jellege ma annak a körülírás- nak, hogy fiatal költők? Vagy mennyire nincs?

Nyelvhasználatunkban a fiatal költő, író vagy fiatal filmrendező kifejezés összetett, sa- játos jelentéssel rendelkezik, vagy legalábbis rendelkezett. Életkorát tekintve a fiatal alkotó eddig lehetett tizenhét éves és negyvenöt esz- tendős is. Volt, pontosabban vannak olyan kö- zépgenerációs művészek, akik, noha közelebb vannak a félszázhoz, mint a harminchoz, még mindig ebbe a kategóriába tartoznak, egészen az első önálló kötetig vagy nagyjátékfilmig, esetleg még azon túl is ott maradnak. Ez a ten- dencia mintha jelenkorunkban változóban len- ne. Az elveszett nemzedék után, amely a legen- dás, háború után született, 1956-ban tizenéves és 1968-ban ifjú és eszmélő „nagy generációt” követő ellenszélben lett arctalan és elveszet- té nyilvánítva (és ebbe még egy adag, szó sze- rintí ötleírás is került), itt egy megtalált nem- zedék.

Egy generáció, amelyik kerüli is a nemzedé- ki besorolást. S amelyet a rész az egész helyett elve alapján a Telep-csoporttal azonosítanak. Az EGÉSZRÉSZ mint szám, hiába a platformre- torika, hogy tizenhárom fiatal költő egymás mellett szerepel, mégiscsak osztható: hat líri- kus a Telep-csoport tagja.

A Telep egy 2005 óta működő internetes portál. Tucatnyi fiatal költővel indult – azóta a kiváló Simon Márton kivált, így mára tizen- egyen, focicsapatnyian vannak –, amelyre rend- szeresen felrakják új verseiket, majd a széles sávú olvasóközönség mellett kommentálják is egymást. A hozzászólásokból kialakuló elem- ző párbeszéd halmaza a Telep másik fontos terepének nevezhető. Egymás intenzív értel- mezésével lesz teljes a telespes életmód. Ez az elemző gesztus különböző egymásra boltozó- dó beszédmódok révén lesz teljes: kezdődik a vers mellé írt rövid bejegyzésekkel, beszúrt vé- leményekkel, hogy aztán valamilyen apropó-

ból egyszer csak egy hosszabb kritikában, fo- lyóiratcikkben fejeződjön be az aktuális kör- beértelmezés. (A Telepről és kiváltképp annak rétegzett irodalmi kommunikációjáról Bodor Béla írt részletező és alapos tanulmányt a no- vemberi *Kalligram* Telep-különszámába.) A te- lepesek pár év alatt véghezvitték azt, ami az egyik legfontosabb: állandóan jelen vannak. Szeretik őket, nem szeretik őket, de beszélnek róluk. És ami még fontosabb: olvassák is őket. Ki azért, mert szereti őket, más meg azért, hogy kifejtse, miért nem szereti őket. Némileg igaz- ságtalan is az EGÉSZRÉSZ másik hét alkotójá- val szemben ez a kiemelő megkülönböztetés (amely egyúttal bizonyítéka annak, hogy meny- nyire különállónak, autonómmá alakította ki ma- gát a Telep), hogy a Teleppel, legalábbis a je- lenséggel indul a kritika, és nem magával a könyvvel.

Atisztán generációs besorolás nem állja meg a helyét a Telepnél. A legidősebb (az 1974-ben született Sopotnik Zoltán) és a legfiatalabb (az 1987-es Deres Kornélia és Szabó Marcell) te- lepese között tizenhárom év korkülönbség van, zömük 1982-es, 1983-as. Ami a Telepet azzá- tette, ami, és összetartja, az a pluralizmus hat- ványozott jelenléte, ahogyan az egyszerűsítő leírásokkal szemben összetett válaszokat ad- nak. Egyszerre találták meg az érvényesülés kommunikációs és intézményi csatornáit. Kint és bent fognak egeret.

Napról napra és honlapról honlapra építik ki saját online jelenlétüket, és közben a hagyom- ányos folyóirat-kultúrában is jól érzik magu- kat, mi több: újabb kiadványok szerkesztésé- ben vesznek részt. Amellett, hogy költők, és költőszerepüket hangsúlyozzák is, az irodalmi közegen belül esszéistaként, fordítóként, ér- telmezőként és kritikusként is jelen vannak. Kritikusként egymás műveiről is írnak, de hát miért ne tegyék, ha megtehetik? Ezzel egyé- bként egyre jobban képesek legitimáltatni ma- gukat, mint csoportot is és a csoport tagjait is. A szobatudós és a kocsmai költő ellentétnek mindenesetre befellegzett. Háromtól ötig egy Bacon- vagy Barthes-idézetben, öttől hétig meg valamelyik romkocsmában vannak.

Miközben pályára lépésükben (mint min- den új csoport színre lépésében) volt valami ellenbeszédjelleg, alapjaiban elfogadják a ho- ni irodalom színterjedéseit, átgondolni viszont akarják. Innen eredhet, hogy az ősszel lezaj- lott kiskritikavitéban a *Könyvesblog* játszotta a

rossz fiú szerepét, és éppen a Telep ellen is szólt nagyrészt hóbörgő argumentációjú, anti-elitista kritikájuk. Hiányzik a társaságból a múltat végképp eltörölni akaró, reflektálatlanul tiltakozó, minden szerves tradíciót elutasító düh, de nagy részük nem is próbál hozzákapcsolódni semmilyen élő és továbbélő magyar költészeti hagyományhoz. Sem a neo-neo-neo-avantgárdhoz, sem a nyugatos-újholdas klasszikus modernséghez. Ugyanakkor megtalálták apa- vagy inkább bátyfiguráikat. Mondhatni, a Telep-csoport tagjai Kemény István bírdzsekijéből (vagy A NÉMA H című megrendítő versében szereplő nagykabátjából), illetve Marno János zárt grammatikájából, hermetikus poétikájából és anarchikus szórendjéből bújtak elő. Roppant széles az a poétikai szakasz, amelyen a Telep költői elhelyezkednek. Ha térben gondoljuk el a Telepet, annak egyik lehetséges végpontja Nemes Z. Márió reflektáltan antihumanista, az emberi konstrukciót mint hús-vér, azaz húsból és vérből összeálló médiumot újragondoló, radikális, megosztó költészete; a másik távolsági pont pedig Dunajcsik Mátvás esztétistának nevezett (a kritikai nyelv állandó jelzői, toposzai már ki is alakultak), a klasszikus modernség nyugatos-újholdas paradigmáját a mostani *fin de siècle* századvég érzéséhez frissítő, annak dekadens életvilágára rámentett lírája. Dunajcsik ellentétjellegét hangsúlyozza is a Telepen, nem mellesleg ő jegyzi Nemes Z. első kötetének egyik legjobb elemzését. A szó szerint embertelenített, klinikai-kritikai testköltészet és az ironikus, harmonikusabb formák felé orientálódó, önmaga esztétikai létmódjára elegánsan reflektáló, parnasszista líramodell között a Telep közepe leginkább szabálytalan, a saját szabályait kereső és makacsul követő, intenzív, néhol szándékoltan arrogáns és macsó közegként jellemezhető.

2

Tizenhárom fiatal költő szerepel egy kötetben, ez ráadásul prímszám. Rossz híre ellenére azonban itt semmi szerencsétlenség nincs ebben a számtani tényben. Közülük tízen már rendelkeznek saját kötettel, ez pedig jelentékeny szám. Az első kötet körüli hosszú para és az arra adott kompenzáló reakció, a „kötetdüh” (Peer Krisztián) immár egyre inkább a múlté. Ami talán a legizgalmasabb kérdés az

antológiával kapcsolatban: hogy milyen az az összhangzat – túl azon, hogy alapvetően karcos és disszonáns –, ami a részekből, zárványokból összeálló egészet jellemzi. És egyáltalán: összhangzat-e valóban?

A kötet polifonikus szerkesztése – ahogyan a szövegeket k.kabai lóránt nem szerzőnkénti blokkokba tömörítette, hanem egymást követik a különböző alkotók versei, miközben a mélyben nyilvánvalóan van valamilyen szerkesztési elve ennek – eleve egy ilyen hullámmó, egymásba térő, összefolyó, a lehetséges összehatást előtérbe állító olvasási stratégiát kínál. Visszatérve a nyitó kérdésre, mi a közös, illetve, hogy van-e valami közös, ha nem is nemzedéki alapzata, hanem poétikai tapasztalata az EGÉSZRÉSZ költőinek?

Részben igen, de egészben nem.

Vannak motívumok, amelyek több versben is hasonlóképpen morájanak. Ilyen a már szóba hozott eső. Néhány illusztráló példa: „*esőben nem lehet angyalokat látni*” (Varga Zoltán Tamás, 14.), „*arra vár, hogy történjen végre valami. / Hogy odakint csendben eleredjen az eső*” (Bajtai András, 15.), „*Megpróbálni együtt lépni az esővel*” (Dunajcsik Mátvás, 24.), „*mert itt mindig esik*” (VZT, 136., 139.), „*Ebben a versben most már / Örökre esni fog*” (Málik Roland, 144.). Hasonló közös elemek még találhatóak a versekben, ilyen a kávézás, például, Málik Roland szemléletes és mindenki által tapasztalt kiazmikus szerkezetében: „*Fölkelek, hogy igyak / egy kávé. Iszom egy kávé, / hogy föl tudjak kelni.*” (85.) (Ellenben a cigarettázás visszaszorulóban van, nem tudom, van-e ennek valami globális oka, vagy csupán véletlen-e.) Ezek az egyezések azonban éppen valamilyen közös generációs narratívát körvonalaznának, egy pusztán nemzedéki *sensus communis* és ezzel egy olyan olvasatot, amely ellen az EGÉSZRÉSZ költői eléggé határozottan és meggyőzően tiltakoznak.

Ha valami ugyanis hiányzik ebből a kötetből, a rímes verseken kívül, melyeknek egyedüli beszállítója jóformán Dunajcsik Mátvás, akkor az az ideológiai totalizálás szándéka. A fülszöveget jegyző Bán Zoltán András „*valamiféle disszonáns széphangzás kereséséről*” és a „*nyers igazság meglelésének vágyáról*” beszél a versek kapcsán. Az igazság megtalálásánál fontosabb lesz a meglelés vágya. Nem megmondó költészetek ezek, hanem vagy körülíró, vagy demonstráló lírák.

Egyfajta retorikai ellenmozgást itt is Dunajcsik Mátyás produkál, amikor az ironikusságig fokozza versében az intellektuális töltetű és szecessziós képbe ágyazott költői kérdéseit. Érdeemes egy egész versszak erejéig lehorgonyozni A RÖGZÍTÉS RÖL című versénél. „Mitől van az, hogy nem felejtünk el dolgokat? / Mi áll ellen az emlékekben a pusztulásnak? / Vagyis – hogy az előbbi gondolatához / kapcsolódjak – nekünk? Miért erősebb nálunk / a látvány, a strandkendő sárgasága, a tenger?” (55.) A két bölcséleti kérdést egy szántsándékkal megtörő kommentár követi, ezt a vers szövege képe is tükrözi, amikor a harmadik és negyedik sor között megszűnik a szintaktikai határ, és beékeli a fontoskodó, kötőjeles tagmondatot. Aztán az utolsó sorban egy egyszerre hiperkonkrét tárgyi emlékekkel (a rikító összbemomású strandkendő) bővített toposz (a tenger) partján, immáron a képek nyelvén teszi fel ugyanazt vagy ugyan másik kérdését. Dunajcsik többirányú tehetségét a kritika általában éppen az utánzás képességének eredetiségével, a nagyfokú stílusérzék meglétével ecseteli. Írásművészetébe – amely nála a lírán és a prózán át egészen az esszéistikáig terjed (és még romanistaként a Proust-filológia is belefér) – izgalmasan és működőképesen integrálja a már említett *Nyugat–Újhold* költői hagyományait (mindenekelőtt Tóth Krisztina hatása érezhető, és Tóthon át akár Lator László, Petri és Radnóti is kihallható) és a Péterek nevével fémjelzett prózafordulat távlatait, kérdéseit (bizonyítják EGY SRÁC című EP-átírata, valamint Esterházy- és Nádas-kritikái) is. Ezt a hídjelleget bizonyítja a kötetben szereplő, legjelentékenyebbnek nevezhető verse: az IN MEMORIAM GUSTAV ASCHENBACH is. Nemes Z. Máriónak ajánlja, a motívumot Thomas Manntól, a mottót pedig Balassa Pétertől veszi. Dunajcsik kísérletének is nevezhető, ahogyan versben, prózában és esszéiben is rákérdez a fentebb említett, ne feledjük, lényegükben progresszív tradíciók újragondolásának mikéntjére, illetve összekocintásuk hogyanjára; miközben egyre jobban válik le az elődök hangjáról, és találja meg saját hangját, pontosabban hangjait. Egyetlen veszélye, az instant kanonizáció mellett, hogyha éppen ebbe a szépségfigurába ragad bele. A számára is fontos Nádas Péter szókapcsolatával, amennyiben „szépségének szerelmese” marad, és a kritikai közbeszéd is oda-szúrja őt, akkor – és ennél kevés ijesztőbb lehet – a szépség tónusába, modorába kophat

bele ez az érzéki és játékos költészet. A rímek mellett a humor is nagyjából Dunajcsik Mátyás reszortja. A NŐLAKÁS című verse Parti Nagy Lajos alapversének, a RÓKATÁRGY ALKONYATKOR-nak az átírata. Remek *hommage*, amelyik megáll a saját lábán, dalszerűsége, szellemessége üdítően hat.

Ha már a rókánál tartunk, itt szólhatunk a ravasz Pollágh Péter verseiről, akinél a Róka állandó szereplő, alakzat. Pollágh szövegeinek olvasásakor érteni vélem, hogy mit nem értek. Tanulságos, ahogyan Bodor Béla is megadja magát tanulmányában, amikor úgy zárja Pollágh rövid elemzését és jellemzését, egy konkrét vers kapcsán, hogy „*megint csak nem tudom, hogy mitől jó. És ez megnyugtat. Pollághnak megvannak a maga titkai*”. S, tehetjük hozzá, a maga trükkjei is. Mondjuk a hamis rímei, amelyek egészen másfajta, megtörtebb zeneiséget adnak: „*A falakon képek: / akiket másoltál, / ők néznek most téged. / Szűrős egy szoba – / szűrős a pólya.*” (153.) Az első három sor kiazmusa megfordítja a perspektívát: a kép nézi a nézőjét, ezzel már-már odaszögezi a képhez a vers megszólítottját. A tört és meglepetésünkre rímelő strófában szinte nem várt fordulat a rím. Ahogyan a TÉL SZŪR KI beszélője mondja: „*A rímek emléke elég.*” (25.) Ráadásul az *elég* hangalak többalakúságával teljesen eldönthetetlen lesz, hogy elegendő-e a rímek emléke, vagy pedig elég, és így megsemmisül. Mindkét értelmezés relevánsnak tűnik, lévén nincs olyan nyelvi jel, amely eldöntené a kérdést: talán annyi állítható elég-ügyben, hogy elsődlegesen az elegendő jelentésre asszociálunk, és talán csak ezután az igei alakra. Az eltűnés, illetve az én-te viszony átalakulása a CSAK A TEST című ötsorosban intenzíven tetten érhető: „*Megpuhítok egy bolygót neked, / mondom – s rám ülsz, / hogy elvigyed a sírásig / a testet, és megértsem: / az vagyok, akit elhagytok.*” (101.) A *mondom* és a *rám* szavakkal jelzett személyek közötti viszony az utolsó sorra visszarendeződik egy immanens énszerkezetbe. Megszűnik, pontosabban összeolvad a te és az én; csak az én marad, hatványozottan: „*az vagyok, akit elhagytok*”. Ez persze értelmezhető egyfajta rátelepedésként is, hogy az én átveszi a te perszonalitását, és egy amolyan szuperén lesz. Am lehet, hogy ezeken az értelmezéseken a róka csak nevet. Pollágh második kötetének a sokatmondó FOGALOM címet adta, borítóján egy nyitott jégszekrényvel. Hűtő, hideg, fagy, üveg, kémcső, tél, tü-

kör, metarefektív szólások, hermetikus mondatok – Pollághról könnyen kezdhetjük el mondani a mantrát: nyelvkritika, frigólíra; a háttérben egy bizonyos apafigura nyomasztó jelenlétével. S közben lehet, hogy valami más is van az egész mögött. Valami új forma és tartamközvetítési technika keresése. Ez lehet példának okáért az anyagszerű nyelvhasználat újabb, még ki nem aknázott medialitása, avagy annak a szemléltető feltárása, hogyan válik a nyelvben rejlő materialitás szilánkokból összeragadó versekké, tört írásképpé.

Sopotnik Zoltán talált valamit. Egy egészen egyedi, néhány elem meglepő kombinációját tartalmazó versvilágot. Külön ciklust és hamarosan kötetet alkotó futóverseiben ugyanazok a motívumok bukkannak fel újra meg újra. Előszörban a futás mint cselekvés és mint állapot, aztán egy tó és két angyal. Hozzávalók egy magánmitológiához, ám az összhatás éppen hogy nemcsak a mítikus jellegben van, hanem a konkrétságban is. Nyomasztó etűdök, melyekben a futás mozdulatsora válik elsődleges szövegszervező elvvé. Mivel a futás az alaptémája, így verseiben ez textuális szinten is megjelenik, mondhatni: kifutja magát. Az áthajlások, sorszerkesztések, a hosszabb és az egészen rövid mondatok ütemes váltakozásai olyanok hatnak, mintha egyenesen a szaporább vagy izgalmi állapotba hozott légzés tempója szerint következéne. Ahogy a *Futóősz* című versben írja: „*Talán. Komornak kéne lenni. / A gondolat ritmusára futni kábé. / Ahogy / lelik egy rím, vagy tantusz. / És annyiszor kezdeni újra. / Ahány / pontot ver az eső. A tóba.*” (84.) A harmadik sorban szereplő tantusz igazi dupla fenekű metafora: a tantusz leesése fizikai jelenség, de a megszilárdult, metaforikus jelentésében értelmezhető igazán, annyit tesz: valamit megérteni. Ahogy a rím is primer szinten akusztikai fenomén: lévén hasonló hangokat hallunk ritmikusan váltakozni, és csak erre a hangpercepcióra épülhet a rím mint szemantikai figura, amikor megértjük, hogy mi rímel mivel. (Hasonlóan játszik el egy helyütt Pollágh a letol ige több funkciójával, bizarr összhatást elérve a következő helyen: „*s mint kishúgot, / tolnak le bugyit, parát*”. 79.) A *Futókör* című vers négy szakasza négy darab valószínűleg négyszázas kört fed le. A körbefutás mint tartalmi elem poétikailag az ismétlés alakzatával jeleníthető meg. Ennek a versnek a nyitó sorában az áll, hogy „*Előtte körbenéz az ember*”, az utolsóban pedig: „*Utána*

körbenéz az ember” (40.). Itt az előtte és az utána a versolvasó számára is időkiterjedéssel rendelkező, eltelt időt foglal magába, együtt mozgunk a verssel. A *Futóművész* című darab minden második sora a következő alapállításnak a variálása: „*A szorongást futja itt ki magából az ember.*” A következő szakaszokban a szorongás kikapcsolásán, megfejtésén és a szorongás megsejtésén át a záró két sorban már az áll, feltételes módban: „*A szorongást ölné meg itt az ember.*” (46.) A futó szubjektum nézőpontjába pedig a fizikai világ befogadása mellett még különböző lelki-intellektuális reflexiók és aszociációk is beleférnek. Ez lenne Sopotnik Zoltán futószintézise. Versei mire lendületbe jönnek, megizmosodnak, önmaguk erejére ébrednek. Ahogy ars poetica jelleggel írja a *Futókör*-ben (amúgy verscímeivel nemcsak a magyar lírába, hanem a nagy szótárakba is bevonul): „*Meglátni a részletekben a lényegtelen dolgot, / és lényegessé rakni össze őket.*” (116.)

A szétszerelés, összerakás Nemes Z. Mária húsba vágó költészetének egyik rugója. Szétszedi az embert vagy amit annak tartunk, és aztán újra összeszereli. A végeredmény láttán pedig nem lehetünk túl boldogok. Amit felmutat belőlünk, emberi szerkezetekből, igen csak bizarr összhatású. Nála érezhető a legnyomatékosabban, hogy a megértés vagy befogadás és pláne az értékelés mennyire szubjektív természetű, mennyire ízlés dolga. Nagyjából bizonyos, hogy kísérlete egy újszerű testfenomenológia leírására eredeti, és nyomot hagy az emberben. Első kötetéhez (ALKALMI MAGYARÁZATOK A HÚSRÓL, bővebben Dunajcsik Mátyás, *Holmi*, 2007/9. és Bodor Béla, *Holmi*, 2007/11.) írott fülszövegében Marno jóslata szerint Nemes Z. költészete az egész elhangulatosodott magyar lírára hatással lesz. Amikor versszövegeiben, amolyan perverz *pars pro toto*ként, a részt az egész helyett és a részt az egészért, a petefészket ülteti be a kocsiba (nota bene: az anyósülésre) barátón gyanánt, illetve mellpucolásról és küretről olvashatunk, akkor, hogy stílszerűek legyünk, egyfajta ízlésnorma szerint igencsak kilóg a lóláb. Meg minden más is. Nemes Z. hangsúlyozottan antihumanista, az antropomorf létet zárójelbe tevő költészetét az olyan humanista elemekkel operáló olvasásmódok, mint mondjuk a feminizmus, nyilván elítéli, sőt meg is veti. Ami tény: nem egy vegetáriánus költészet az övé. Ahogy a Telepen írták róla kommentárként: *nyálká-*

san *paráztat*. Egy másik, a kötetben nem szereplő prózaversének mondatával: „*darálok, de nem szimplán*”. Egész saját testünkhöz való (v)iszonyunkat átpasszírozza az ilyen és ehhez hasonló sűrített leírásokkal: „*A tánc egy zsíros gép.*” (91.)

Szintén emberére akad verseiben Antal Balázs. SZISZIFUSZ című verse NZM verseinek el-lenpárjaként is olvasható. Vagy csak magában. „*A szöveg túlvégéről egy ember közelít. / Kalapban, kabátban, mintha csak az utca / túlvégéről jönne, jön, s bár / az írásjelek láthatóan kikezdték idegeit, a szóközökön át magabiztosan közelít. / De én most visszahelyezem őt oda, / ahonnan elindult, pusztán azzal, / hogy az itt most csakis őt jelző egyetlen / szócskát a szöveg legvégére írom, egyszerűen, / így: ember.*” (148.) Az írásjelek mint neurológiai tünetek, a szóközök pedig mint térbeli alakzatok jelennek meg. A szövegben létnek és a nyelv médiumába való beírásnak elegáns példája ez a vers, egyúttal Petri után újabb eredeti Sziszifusz-parafrázis. Antal a FÖLDSZAGÚ és az ÓRIÁS című versekben szó szerint bele ad apait, anyait. Előbbiben így születik meg: „*Világbolondító földszagú asszony volt, / aki engem összegyűrt apró darabokból, / sárból, kavicsokból.*” (71.) Utóbbiban a versbeszélő apját ismerjük meg: „*Erdőbolyongó óriástól lettem, / anyámból ő csavart ki engem egy napon, / hogy aztán gyorsan el is hagyjon.*” (82.) Ahogyan ezeknek a kispoémáknak a lírai narrátorait különböző anyagokból gyúrták össze, úgy tapasztja ő maga is össze az eltérő regisztereket. A mitikus, Nagy Lászlóra és Juhász Ferencre emlékeztető képekben és szintagmákban tobzódó nyelvi világ egyszer csak kiegészül a szociális sivárság dokumentumai-val: „*a házunk előtt bagóznak nagyanyámmal, / ketten az öreglány és a víziló.*” (83.) A víziló az óriás gúnyneve a faluban, így a vers végére eldönthetetlenül válik, hogy apja valóban óriás-e vagy sem. Illetve egymás mellett érzékeljük természetfeletti, félelmetes óriásnak és otromba, amorf vízilóknak. Egészen különleges lesz így az összhatás. Ahelyett, hogy valamelyik elem elbizonytalanodna, mind a kettő legitímálódik a maga módján Antal erdejében.

Az erdővel helyben vagyunk. Az erdő az EGÉSZRÉSZ egyik közös terepe, amely persze teljesen mást jelent például Dunajcsíknak, mint mondjuk Turányi Tamásnak vagy Málík Rolandnak. Turányi egyik versében az erdő és a város egymás ellentétei: „*miért nem tévedek el*

soha az erdőben, / ha az egyetemes aszfalt rendre félrevezet?” (160.) Málíknál pedig párhuzamos térként, kettős közegként épül ki a város és az erdő (ALVAJÁRÓ). Az EGÉSZRÉSZ lapjain végigszívargó, közös tematikus jegy továbbá a vér, a vérzés. Ez a motívum az esőnél és a kávénál is nyomatékosabban és nyomasztóbban összefolyik a hullámzó olvasás során. Néhány példa Csobánka Zsuzsától és Kupcsik Liditől: „*vérlemez, vérkeringő, vércsap, vértanú, vértörvényszék, vérfürdő, véradó, vérpernye*”. Ezek így ebben a felsorolásban a kontextusokból kiragadott, megalvadt szavak. De mintha valahogy a versekben se nagyon keringtek volna ezek a szóalkotások, ott is inkább alvadást és értelmezhetetlen, túlszínezett, vérszegény monotóniát generáltak csupán. Pollágh példálau a vörös vér és a fehér vér ellentétével operál, ezzel egy sokkalta ijesztőbb és félelmetesebb közeget teremtvé. Véletlenül egy helyütt Csobánka és Kupcsik hangnyi eltéréssel ugyanazt a szójátékot írja meg. Egyikük címben, másikuk szövegben játszik el avval, hogy „*TRÜKKÖM-TRÜKKÖM*” (20.) és „*trükköm – / tükröm*”. (99.) Lírájukban további közös elem, hogy a nőiség, a femininitás tapasztalata és perspektívája meghatározza beszélőik retorikáját, megspékelve az apa-anya és magzat konfliktusokkal. Mindketten szeretnek hosszabb versekben írni, Kupcsik Lidi kísérlete a KÖNNYŰ KATA BALLADÁJA és a PAPP WINDOWS BALLADÁJA című művekben számomra nehezen értelmezhető. Ahogyan az ilyen sorokban is inkább csak a meghökkenés vágyát érzem: „*úgy dug, mint Rodolfo*” (20.) – de vigyázat, az is lehet, hogy csalok, és csak nekem tűnik indokolatlan szólamnak. Ugyan-ebben a versben áll viszont a következő eredeti találat: „*annyira fél csak, hogy mellettem egész*”. Itt megosztja a fél lehetséges jelentéseit, egy pillanatra megtörve a sor lendületét.

Csobánka lírájának allardó szívhangja van. A szív a verseiben egyszerűen biológiai szerv és klasszikus metafora. Jobb verseiben egyben marad a két jelentés, Hegel aufheben metaforájával, mintegy megszüntetve őrződik meg: „*lebeg a szív, zsihad a vízben*”, „*a szívem alatt / hordozgattam őket*”, „*kkikönyököl a szív*”. (93.) A TALLÁLT FÉNY a magzatelvezetés traumája, ezt követi a szöveg tördelése is: „*A csapból még mindig van hová folyni, / én ezt ép ésszel nem érem, el- // folyik, el, nem visz a víz, mindenre, / mindenre jut majd idő.*” (93.) A legváratlanabb és a legke-

gyetlenebb pontnál ér véget a négy soros szakasz, hogy éppen az *elfolyik* ige folytatásával kezdődjék az újabb. A sor- és strófaáthajlás valahogyan az idő múlásának lesz a demonstrációja, egyszer csak vége az adott szakasznak, és muszáj jönnie egy következőnek, akárhol ért is véget az előző élet- és időegység. A vers végére pedig leépül a vers teste. Előbb egy kétsoros szakasz jön, majd gondolatjellel és három ponttal kellőképpen elidegenítve, egyetlen, árva, nyomasztó sor: „*Kong a fészek ringattában: / mindedre, mindedre [sic] jut majd idő – / ... / rohadjon meg, száradjon ki méhem.*”

A szív ellentéte Antal Balásznál az agy a következő szerkezetben: „*A szív meglapul, az agy kíváncsian figyel.*” (109.) Az objektív megfigyelés, leírás konfliktusa az érző, a jelenséget megéltó szívvel szemben az egész kötet egyik szövegszervező oppozíciója. Ez egészül ki a már lecsapolt vérmetafora mellett a bőr gyakori szerepeltetésével. A bőr mint ingerérzékelő és ingerkövetítő közeg ennek az egyszerűre kifordított-befordított, a perspektívákat váltogató intellektuális testköltészetnek, ami a kötet jellemző tendenciája, alapfelülete. Saját bőrükön érzik a dolgokat. A tapasztalatok beleivódnak a bőrbe. Olykor pedig a bőr az emberi lény helyettesítője. Turányi Tamás versében (REGGELI BESZÉD): „*szögezzük le: feleségünk bőre még másik lakásban, / másik paplan alatt sugároz hajnali-forró.*” (19.) A leszögezés nyilván köznapi, megszilárdult metafora, ám amikor a bőrrel kerül kapcsolatba, valahogyan bevillan egy egészen más, fizikai jelentése is.

Turányi a maga negyvenkét évével a legidősebb fiatal költőnek nevezhető, ám publikálási lendülete és felfedezése egybeesik a nála tizenöt-húsz évvel fiatalabbak pályakezdésével, így teljesen szinkronban van velük. Képeit kollázsszerűen szerkeszti, hogy aztán az olvasás során összeálljanak. Számomra néha nem állnak össze, de a párhuzamos képek parazsa alatt akkor is kitapintható egyfajta lírai energia. KEDVES LÉTRA! című verse egyszerre mulatságos és elgondolkodtató. A szimultán vers technika híve Mándoki György is. Az ő verseire áll talán a leginkább, amit a már citált fülszövegben Bán Zoltán András állít, hogy „*Kassák kaparós-harcos versbeszéde, kései korszaka szürke retorikája az egyik uralkodó szólam.*” Szövegei gyakorta nélkülöznek minden írásjelet, minden szintaktikai megkülönböztetést, és mon-

dattani hierarchiát elhagyva, lépcsőzetesen tesszük teljesebbé a képet. Vagy éppen építik le azokat.

Akárcsak Varga Zoltán Tamás leírásai. A különbség, hogy Varga csínján bánik a metaforákkal, ezzel alkotva meg egy izgalmas, minimalista, tereket egybenítő poétikát. Sopotniknál is rövidebbre zárja az elemek számát, tényleg pár dologból ragadnak össze szövegei, hogy aztán egyre többet jelentsenek, és egyre mélyebbre vésődjenek. Szinte egy forgatókönyv: „*egész éjszaka esett / mert itt mindig esik / a sütőnek támasztott bicikli nyergén megült a víz / egy kék női vázas Csepel / a fék már évek óta nem fog / a kontra is bizonytalan / a rádióban egy női hang: / Kölcsé derült égbolt hat fok.*” (136.) Embertelen kép, amelyben az ember mint nyom van benne: a női bicikli és a női hang utal az ember jelen nem léteire, mint Pilinszknél a kinn feledett nyugágy. Pilinszky présköltészetében Varga egyik előképe lehet, az [EPILÓGUS]-ban a PASSIÓ egyik legradikálisabb sorát variálja: „*mintha az elmúlás nem akarna véget érni.*” (33.)

Málik Roland több tételből álló, a tételek formáit szabálytalanul váltogató költészetében érhető a legjobban tetten egyfajta József Attila-hatás. Azaz hogy valamit próbál kezdeni József Attila hatásával, ami némiképp a fiatal költők klasszikus gyerekbetegsége. A kötet záródarabja, a KÉSZENLÉT József Attila URAM! című versének felhasználásával készült. Míg az eredeti nyitó sorában a Málik bánatnak égő csipkebokra van, addig Nagyknál a kezdő sorok: „*Bánatonnak égő cigarettavégén, / Istenem, hogy nekem megjelentél.*” (171.) A GENYÓ NYÁR című versének második tétele mögül a NAGYON FÁJ litániaszerű ritmusát lehet kihallani. ALVAJÁRÓ című versének, akárcsak a KÉSZENLÉT-nek, az Úr a megszólítottja. Ő nevezhető a kötet leghevesebb, lehangosabb, legvehemensebb lírai hangjának.

Hozzá képest adja magát, hogy a kötet talán legnyugodtabb költője következzen: Bajtai András. Szövegeit folyamatosan mederben maradó, szerves retorika jellemzi. Lírai monológjai Dunajcsik művei mellett a könyv legklasszikusabb verseinek nevezhetők. Verseinek gyakori helyszíne egy fiktív város, ahogyan első kötete is AZ ÁTLÁTSZÓ VÁROS címet kapta. Nézőpontjában és beszédmódjában van valami gyermeki naivitás, amelyet rafináltan hív életre. Sokszor él a filmes láttatás eszközével. Ké-

pei mintha snittekből állnának össze. Az „*ő már ott áll előttem, / hirtelen, mint egy villanyoszlop*” (108.) metaforába majdhogynem beleütközünk az olvasás során. Dikciója mögött pedig a modern magyar költészet beható ismerete morajlik. A LEGNEHEZEBB zárlatának feszült lekerekítésében: „*A legnehezebb csendre, mintha / mindenki egyszerre aludt volna el*” (122.) mintha Dsida Jenő NAGYCSÜTÖRTÖK-e is benne volna. Gyakran szövi bele versbeszédébe (nála valahogy a beszéd mintha eleve vers lenne) a versírásnak mint folyamatnak a kérdéseit, problémáit. Egyik versének címe a JÓ cím, ebben megszemélyesíti a címet. AZ ELSŐ MONDATNAK ez a zárata: „*És el fogom mondani, / csak kell az a szó, kell egy mondat – / amit ha megtalálok, / tudom, meg majd magától.*” (151.) A BÁRKI LEHET pedig így kezdődik: „*Nem tetszik ez az első mondat, de akkor is – / beesteledik csendben és kezdődik előről.*” (157.) Hát igen, hogyha valaki Bajtai Andrást keresi, akkor valamelyik versében előbb-utóbb megtalálja.

Arra a korábban említett mozzanatra, hogy az idegenség tapasztalata megideologizálatlan marad, és emiatt lesz zavarbaejtő, radikális, Krusovszky Dénes költészete az egyik legjobb bizonyíték. Akárcsak arra az olvasási eseményre, hogy Krusovszky versei (akárcsak Pollách és Sopotnik szövegei) nem közvetlenül az első olvasás után hatnak, hanem később. El kell telnie némi időnek, mire a lényegi radikalizmus átszivárog. Az elhagyatottság egzisztenciáját Krusovszky Dénes többarcú (rímtelen strofikus és prózai tördelésű) költészete egy-egy konvencionálisabb életképben mutatja meg: „*Mint amikor rájössz, hogy ez nem az / ott honod, és kaparászod az idegen tapétát, / körmöd mindig újabb réteget talál, de / akárhogy erőlködsz, a falig nem jutsz el.*” (17.) Illetve: „*Nincsen lift a házban, / úgy megszoktam, / éjszakánként még most / is hallom a hangját.*” (47.) Az otthontalanság tapasztalata valaki másnak az otthonában válik nyomasztóvá. A lift pedig olyankor hallatja a hangját, amikor valaki benne tartózkodik, vagy legalábbis hívja, várja; így áttételesen emberek jelenlétére emlékezik. Ezekben a képekben úgy van jelen az ember, hogy nincs ott, mintegy a hiány által érzékeljük létüket. Ebben Varga Zoltán Tamásra hasonlít, de Krusovszky mondattagolásai, szövegstrukturálásai különböző alárendeléseket hoznak létre ott, ahol Varga egyszerűen mellérendel. Krusovsz-

ky mondatai beragadnak és megmaradnak. Hol egy gomolygó szinesztézia: „*az étteremből kiszűrődő szintetizátorzene úgy nehezedett a parkra, akár a köd*” (169.), ahogyan egymásra szerkeszti a tájat és a zenét. Másutt zárt képben áll meg a befogadói idő: „*a felejtés, mint egy redőny, néha beragad*”. (126.) A „*mint egy kilincs, / meleg tenyérre vágyom*” (146.) a megfordítás gyönyörű példája, azzal, hogy antropomorfizálja az élettelen tárgyat, az egész pillanat hidegségét teszi emberivé. A „*felválni süteményt, eret, könyvet*” (152.) felsorolás a legkülönbözőbb minőségeket teszi egy vonalba. És itt van a következő elgondolkodtató szakasz: „*De hiába figyel az udvarról, / ne legyen ablak, a vers, / átlátszó ne legyen.*” (152.) Több egymásba nyíló síkból áll össze a kép. Hosszú időre az olvasóval marad, szinte figyeli, hogy mire jut vele.

Az EGÉSZRÉSZ verseinek zömére igaz Krusovszky kitétele: valóban nem átlátszóak. Ellenkezőleg. Rákérdeznek saját felületükre, megkaparják és felkarcolják ezt az üveget. A közérzet-költészet megalkotása helyett éppen a költészet közérzete izgatja őket, hogy a magyar költészettörténet hagyományai, illetve maga a nyelv mint poétikai anyag hogyan és merre alakítható.

Egy biztos az EGÉSZRÉSZ fiatal költőivel kapcsolatban: számolni kell velük.

Szegő János

EGY CSALÁDREGÉNY KEZDETE

*Oravecz Imre: Ondrok gödre
Jelenkor, Pécs, 2007. 448 oldal, 2800 Ft*

Olvasni nagy élmény, írni róla nehéz – számomra legalábbis nem tűnik egyszerű feladatnak fogást találni Oravecz Imre ONDROK GÖDRE című regényén. A történet beszippant, magával ragad – és mire föleszméltünk, már a végén járunk. A könyv ügyszólván olvastatja magát: afféle luxusregény. Nem kívánja meg a befogadótól, hogy különösebb erőfeszítéseket tegyen a történet értelmezése során, kényeztetni, kiszolgálja az olvasót – ám ezt nem lakáj-alázatossággal, szájbarágósan, hanem éppen el-

lenkezőleg: nagyvonalúan és előkelően. A regény az olvasó örömét keresi, kedvére akar tenni, akinek így nincs is más dolga, mint hagyni magát. Nem kell bonyolult episztemológiai kérdésekkel küszködnie, valamilyen tekervényes történetzövésben kiigazodnia, a szereplők azonosításával és azonosíthatóságával fáradoznia, lélektani mélységekbe ereszkednie, megrendítő morális vagy társadalmi kérdésekkel szembeülnie. A regényben nincs csavar, nem keverednek egymásba az idősíkok, nem váltakozik az elbeszélői pozíció, és nem is bizonytalanodik el sem magában, sem pedig abban a világban, amit leír. Az elbeszélő autoritása pedig megkérdőjelezhetetlen: amit tudunk, azt csakis általa tudjuk. Ő jelöli ki, mit érdemes tudni az adott világról, és azt is, hogy mennyire. Klasszikus műfaj klasszikus eszközökkel. És klasszikus elegancia: pazar tablók előtt visszafogott drámaiság.

Ez a történet egyben van (az egység fogalmát azonban nem normatív, hanem pusztán leíró értelemben véve): elindul valahonnan, és megérkezik valahová, a szereplők jelleme nem túl bonyolult, de még hihetően egyszerű, mint ahogyan a motivációikat követő tetteik s a tetteikből kibontakozó élet. A regény egy hajdani életvilágnak és az „Árvai had” életének részletekbe menően pontos krónikája; egyes szám harmadik személyben, akkurátusan elmesélve. A narrátor ugyanis feltűnően jártas a paraszti élet minden vonatkozásában: érti a földművelés csínját-bínját, tisztában van az emberek közötti kapcsolatok és szokások mikéntjével, a tárgyi és természeti világgal, és kíváncsian érdeklődik az élet minden, mégoly apró-cseprő dolga iránt is. Arra vállalkozott, hogy elmesélje ennek a világnak a történetét. Ehhez Oravecz olyan elbeszélői pozíciót konstruált, mely tud mindent: ismeri az egész vidéket, az élet formáit az adott közösségen belül, a szereplők lelkét, sőt gondolatait – de ezt mégsem akarja mind feltétlenül megosztani velünk. Ezért nem bocsátkozik lélektani spekulációkba vagy magyarázatokba például annak kapcsán, hogy János vajon miért olyan rideg a gyerekeivel. Nem érdekli. Nem érez különösebb részvétet a terrorizált gyerek iránt, vagy különösebb el-lenszenvet a rigolyás apával szemben. Nem kezeli pátosszal és megilletődöttséggel a tragédiát. Részletesen leírja például annak körülményeit, ahogyan idős János szélütést kap, s ennek következtében igen megalázó helyzetbe

kerül. Vagy az édesapa halála sem ad alkalmat különösebb megrendülésre. Ám az elbeszélő nem is teljesen közömbös: az élet és a világ egészéhez való viszonyában jelenik meg valamilyen szeretetféle, ami a történetmondás szintjén derűvé oldódik. S ebben a derűs távolságtartásban, de ugyanakkor mindentudásban a múltra irányuló nosztalgia a veszteség bölcs elfogadásává és a jövőre irányuló kíváncsisággá válik.

Miként lehet még megírni azt, ami már a régmúlté? Avagy mi maradhatott ki a HALÁSZÓEMBER-ből, miért kísérletezik Oravecz Imre ezúttal regénnyel, hogy abban is elmesélje azt a történetet, amely rejtett fonálként már jó ideje ott húzódik minden egyéb írása mögött? Az egykori és a mai Szajla, felszíni formái, életvilágának típusai s főként az emberek – úgy tűnik föl, a történetek kimeríthetetlen kincsbányájának bizonyul számára. Szinte monomániás következetességgel rugaszkodik neki újra meg újra, hogy minden apró részletében és gesztusában rekonstruáljon egy hajdani világot – már a HALÁSZÓEMBER sajátos formában írt versei is ezt célozták. Méghozzá egy tájnyelvi elemekkel vegyülő, hangsúlyozottan redukált, depoetizált és szentlens beszédmódban, mely költői élményanyagként kívánta igénybe venni a mindennapok legapróbb rezdülését is. A kötet epikus sodra ugyanakkor nem túl erős, és nem is elsősorban történet az, ami kirajzolóódik az egymást követő életképszerű karcolatokból, hanem egyszerűen az idő múlásának regisztrálása. A regény az, ami végül kísérletet tesz arra, hogy történetté szervezze az események pusztá leírását: nekilát mintegy, és egy mederbe tereli az eladdig többé-kevésbé szét-tartó mozzanatokot.

Az ONDROK GÖDRE ugyanakkor tematikailag meglehetősen heterogén, és többféle olvasási lehetőséget is felkínál: „a néhány oldalas fejezetekből (szám szerint: 57-ből) építkező szöveg feltűnően sok műfajból részesedik: történelmi, család-, fejlődés- vagy karrierregényként éppen úgy olvashatjuk, mint tradicionális szerelmi történetek kötegeként, az amerikai magyarok kívándorlásának oknyomozó, óhazabeli előtörténeteként, a közép-európai földművelés mikrohistoriai érdekeltsgű, poszt-geertziánus történelmi antropológiai leírásaként, újrifikcionalizált önéletírásként vagy klasszikus aparegényként...” – írja Szilasi László. (ÓHAZA, *Élet és Irodalom*, 2007. július 20.) A család történetén keresztül ugyanis kibomlik Szajla

és Ondrok gödre mikrovilágának krónikája, melynek háttérben a nagybetűs történelem zajlik, ami olykor toladóan, olykor csak alig érezhetően jelenik meg a család mindennapi életében.

S így a regény sem akar többet, de kevesebbet sem, mint megjeleníteni egy hajdani életvilágot. Ez pedig csakis úgy lehetséges, hogy a narrátor szemlátomást eloldódott már az egykori, csupán a régiek emlékezetében élő Szajlától. Az egymás után sorakozó rövidebb fejezetek nyelvezetét is hasonló pátoszmentesség és keresetlenség jellemzi, mint a HALÁSZÓEMBER-t, csak hogy éppen az epikus forma miatt közelebb is kerül az élőbeszéd dikciójához: mintha egy mesélőt hallgatnánk, aki ismeri a falu összes régi történetét. Ugyanakkor – vagy éppen ezért – a regényt belengi valamilyen takaréklángon tartott nosztalgia. Nem olyan erős, hogy kultúr- vagy korkritikai tendenciákat fedezhessünk föl benne. Egy nagy műgonddal megalkotott történetet olvasunk, mely a régmúltba vezet vissza, aprólékosan, nagy empátiával és tudással ábrázolja szereplőit és a korabeli világot, ám nem teszi azt mércévé a jelen számára. Pedig ez nem is lenne annyira meglepő Oravecz korábbi munkáinak fényében, melyeken olykor valóban eluralkodik valamilyen rosszkedv, és ez nem tesz jót a szövegek színvonalának sem. Ezt eléggé megsínylette például legutóbbi kötete, az EGY HEGY MEGY is, mert a benne szereplő „miniesszék” talán alkalmi jellegűeknek köszönhetően nemegyszer zsörtölődővé, panaszkodóvá romlottak. Az új regény témája, környezete és a kor, amelyben játszódik, kiváltképp alkalmas lett volna arra, hogy Oravecz rajta keresztül – a megkezdett tendenciát folytatva – erős kritikát gyakoroljon a modern világ felett. Hogy az egykori szajlai világot idillivé stilizálja, és szembeállítsa azzal a világgal, melyben lépten-nyomon a pusztulás jeleivel találkozunk. Azok után, ahogyan azt a kötetét zárta: „Isten veled, Darnó, Isten veled, Magyarország!”, ez korántsem tűnt valószínűtlennek.

Szerencsére azonban a regény rácáfolt a várakozásokra. Sem túlfeszült korkritikával nem találkozunk benne, sem ennek görcsös kerülgetésével. A mesélő mesél – és kedvét leli benne. Túlzás lenne ugyanakkor azt állítani, hogy egyáltalán ne jelenne meg a veszteség tapasztalata. Ez azonban immár nem az a veszteség,

amit a gyászmunka próbál meg újra és újra hiába feldolgozni, hanem inkább a vállalt, tudomásul vett veszteség – ahogyan az ember nem ragaszkodik többé görcsösen a múlt egy-egy darabjához, hanem történetet formálva belőle leválasztja a jelenről. A narrátor nem azért fordul a múlthoz, hogy beletemetkezzen, és belevetítse a jelenből hiányzó értékeket, hanem egyszerűen mert fontos számára, és mert nagy élvezettel mesél.

Egy helyen jelenik meg a múlt hangsúlyozottan értékvesztésként, s ez véleményem szerint a regény egyik leggyengébb része: a 24. fejezetben, az idős János látomásában a pusztulás képei jelennek meg. Dramaturgiaiilag is meglehetősen gyanús eljárással van dolgunk, hiszen az efféle csodás, álomlátós jelenetek betoldása csak akkor indokolt, ha maga a történet sodra hozza magával. Ez esetben nem erről van szó. Az álomjelenet sehogyan sem illeszkedik a különben józan, távolságtartó és olykor ironikus történetmeséléshez. Arról szól ugyanis ez az intermezzo, hogy az öregúr a JELENÉSEK KÖNYVÉ-t olvasva elszenderedik, s álmában a környék felé repülve mindenhol az emberi mulasztás és hanyagság következményeivel szembesül. Szörnyen megretten ettől, s attól, hogy nem csak a vidék pusztult le, de az emberek is eltűntek, mert „senki sem akar paraszt lenni. [...] Mindenki úr szeretne lenni”. (137.) Találhatunk még néhány sommásabb kijelentést: a siralmas látvány „nemtörődőmségről, rangszágról árulkodott, arról, hogy semmi számút, hogy nincs becsülete a földnek”. (136.) Ez ugyan a narrátor kommentárja, de az élmény az idős Jánosé – s számomra a jelenet egyértelműen azt sugallja, hogy itt bizony a jelenbeli állapotok villannak föl egy látomás erejéig a régmúltban: azaz korkritikával van dolgunk. A bibliai utalás, sőt egyenesen a Sátán és az angyal színleptetésé pedig erőltetettnek és kínosnak tűnik: erre nem lett volna semmi szükség, és az ilyen olcsó fogás nem méltó a regény színvonalához. Szerencsére, ha akad is példa még hasonlóra a regényben, akkor sem ennyire kirívó.

Megváltozott Oravecz idő- és történetkezelése is az előző kötethez képest, s ez abban is kifejeződik, ahogyan az egymást követő generációkról ír. A narrátor nosztalgiája nem laposodik a múlt megszépítésévé, és rokonszenve érezhetően a fiatalabb generációké, melyek

mernek változtatni és új vállalkozásokat kezdeményezni. Kedélye borúlátásról optimizmusra hangolódott, rosszkedvről örömmre. A regény voltaképpen három nemzedék történetét meséli el: az idős János még katona volt a szabadságharcban, s ez az élmény maradt élete nagy kalandja, amit szívesen mesélt az unokáknak is. A gazdaság irányítását ereje fogytával fiára bízta, aki azonban tapintatosan mindig kikérte tanácsát a nagyobb horderejű döntésekben. A fiatalabb János, ügyes, szorgalmas és vállalkozó szellemű gazda, aki lelkesen vág bele az újba, s nem riad vissza azoktól a technikai újításoktól sem, melyeknek a kezelését még maga sem ismeri. Az általa vásárolt cséplőgépben a falubeliek egy része például még az ördög művét gyanította, mint ahogyan más újításokkal is csak lassan barátkoztak meg. Jánosnak azonban minden jó tulajdonsága ellenére rettenetesen nehéz természete van, ami szemléletesen megmutatkozik abban, ahogyan szeretteivel, különösen gyerekeivel bánik. A felelősségét majdhogynem egyenrangú társként kezeli, és a fontos kérdéseket együtt vitatják meg. Lányait jóformán alig veszi emberszámba, hiszen azok úgyszólamint elkerülnek a háztól, és még hozományt is kell nekik adni.

Fiaival azonban szembetűnően ambivalens módon viselkedik: kezdetben nagyon jó apa, ajándékot vásárol, játszik a fiaival, tanítgatja őket – majd hirtelen és előzmények nélkül elfordul tőlük, és kifejezetten rideg és követelőző lesz velük, minden apró, gyermeki vétséget könyörtelenül megtorol, és már igen korán erejüket csaknem meghaladó fizikai munkára fogja őket. (János alakját Szilasi egyenesen „a magyar irodalom egyik legnagyobb szabású, legösszetettebb és legtökéletesebb apafigurájaként” jellemzi.) Nagyon finoman járja körül a regény ezt a János jellemében megmutatkozó kettőséget, anélkül, hogy tudálékos pszichologizálásba bocsátkozna. Terrorként jellemzi ugyan az apa magatartását fiaival s főleg a legidősebbel szemben: „István már-már úgy érezte, apja gyűlöli, üldözi őt. Ez így nem volt igaz, mint ahogy az sem kizárólag ellenséges érzelmeket táplált iránta. Még mindig szerette, bár nem értette nemzójét.” (92.) De míg a leírás szintjén alaposan körbejárja ezt a jelenséget, nem keres hozzá magyarázatot, esetleg csak utalásszerűen felvillan egy értelmezési lehetőséget. János például határozottan elutasítja, hogy a tehetséges fiú to-

vább tanuljon, mert „legyen az, ami az apja volt, meg a nagyapja, meg a nagyapjának az apja. Ez a világ rendje, nem pedig holmi továbbtanulgatás, városban szédelgés, hogy dologtalan vigéc, mihaszna naplopó, a paraszt vévét szívó pióca, kikent-kifent kurafi legyek belőle...” (161.) Ami azért is különös, mert ezzel éppen a generációk közötti kontinuitás bomlik meg; az időnek az a rendje, amit a narrátor is magától értetődőnek tekint. Idős János ugyanis ereje fogytán átadta az irányítást a fiának, s megbízott döntéseiben. Jellemző, ahogyan azt kommentálta, hogy fia az ökrököt, amelyekkel addig a földet művelték, lovakra akarja lecserélni: „Te tudod, fiam. Változnak az idők, haladni kell a korrallal. Én biztos nem tanulom ki a lovat, én már öreg vagyok a tanulásához. De azt jól teszed, hogy ökröt is hagysz, mert nincsen annak párja.” (31.) János tehát amennyire merész és újító azokban a döntésekben, melyek az ő terveit érintik, éppannyira gyanakvóvá és beszűkültté válik akkor, amikor mások, akár csak a saját gyerekei ügyéről van szó. Nem hagyja őket a maguk lábára állni, István és felesége kénytelenek az ő utasításai szerint élni és azzal megelégedni, amit ő juttat nekik a gazdaság hasznából – ez pedig igen kevés. A fiatalok végül arra adják a fejüket, hogy Amerikában keressenek boldogulási lehetőséget.

Igen nagy lépték jelenik meg tehát a történetben: az eldugott és világtól elzárt falutól az Újvilágig tágul a regény horizontja. Istvánék arra mentek, ahol a jövőbeli boldogulást sejtették: az új világ az övék. Ha nagyon le akarjuk egyszerűsíteni a konfliktust, akkor azt mondhatjuk, hogy lám, az új végül felülkerekedett a régien, a fiú az atyján – hiszen „változnak az idők, haladni kell a korrallal”. Világos, hogy a fiatalok számára nem maradt más út, mint belevágni az ismeretlenbe, ez azonban korántsem jelent egyértelműen erkölcsi győzelmet is – nincs állásfoglalás, csak elbeszélés. S úgy vélem, itt ismét csak az a visszafogottság és távolságtartás érhető tetten, ami a narrátor részéről már János jellemzése során is megmutatkozott: leír egy jelenséget, de nem ítélkezik, nem vádol, és nem bocsátkozik bele magyarázatokba vagy a következmények latolgatásába. Igen szemléletes például az utolsó fejezetben annak az ábrázolása, hogyan is kerekedett fel „a magyar, a román, a szlovák, a szász, a horvát, a rutén. Fogta magát, és olyat csinált, amit ezer évig egyszer sem. Ellökte magától az eke szarvát, oda-

hagyta faluját, tanyáját, jóságát, házát, nyomorúságát, küszködését, a legtöbb a családját is. *Lerázott magáról mindent, és hátat fordított addigi életének, ősi mesterségének, és futott, szaladt, mint aki megégett, menekült, mint akit kergetnek*". (383.)

A regény életképszerű jelenetekből áll, melyek azonban szervesen egymásra épülnek, nagyon erős sodrást létrehozva. Így a történet úgyszólván kettős természetű, mert az egyes fejezetek novellaként is olvashatók, hiszen némelyiknek különösen sűrített és feszes szerkezete van, csattanóval a végén. Talán az egyik legjellemzőbb az, ahogyan a fiatal István meglátja anyját mosdás közben. A novellaszerű történet messziről indul, röviden vázolja azokat a körülményeket, melyek egyáltalán lehetővé tették ennek a találkozásnak a létrejöttét. A narrátor a félálomban fekvő István gondolatait követve el is kalandozik valahová messzire: vajon mi lehet az ablakon túl, a sötét éjszakában, ki merne-e nézni az ablakon. „*Bár felöltött benne, ha ő valami ijesztőt látna, attól félne.*” (155.) Aztán kimegy az álom a gyermek szeméből, és meglátja a tisztálkodó anyát – s hirtelen ő válik hihetetlenül ijesztővé számára, pontosabban a leplezetlenül elé táruló női genitália. Nem a csupán elképzelt kinti világtól lett verejtékes a homloka, és kezdett el remegni, hanem ez az ijesztő éjszaka hirtelen ott jelent meg, ahol a legkevésbé sem várta volna: az erotikus kíváncsisággal szemlélt és gyermeki otthonossággal szeretett női testen. Egyébként is jellemző a regényre az erotikum prűderiától mentes, technikai jellegű leírása, mely akkor sem válik pornográfiává, ha történetesen a fiatal házask szeretkezését meséli el a narrátor, és mindeközben minden testrészről mindent megtudunk. Szenvedélyes tárgyyszerűség s ennek következtében önkorlátozó sűrítettség jellemzi ezeket a novellaszerű írásokat, melyek szívesen időznek el a részleteknél, ám ez sohasem válik öncélúvá.

Egyszóval: az egyes fejezetek külön-külön is megállják a helyüket, ám egymás után fűzve valóban olyan életvilágot idéznek meg, mely magával ragadja s közben kényezteti az olvasót. Hogy néha jobb lenne – már csak a nagyobb élvezet kedvéért is –, ha mégse lenne olyan jó? Ha mégis tenni kéne egy kis, akár csak affektált erőfeszítést is az értelmezés során? Ha a narrátor nem venné le a vállunkról a történet felfejtésének minden fáradságát?

Talán, mégis. Ez azonban mit sem von le a regény érdemeiből, amit Károlyi Csaba (EX LIBRIS, *Élet és Irodalom*, 2007. október 26.) és Szilasi László véleményével egybehangzóan magam is a tavalyi év egyik legkiemelkedőbb írói teljesítményének tartok. Azt a nézetüket azonban nem osztom, hogy Oravecz pályája ebben a regényben érne csúcspontjára. Azt sem, hogy egész életművével erre a regényre készülődött volna. A Héj, az 1972. SZEPTEMBER vagy a fentebb már említett HALÁSZÓEMBER például maguk is új utakkal, megszólalási formákkal kísérletező alkotások, és szerintem méltatlanul bannánnak vették, ha az ONDROK GÖDRÉ-hez viszonyítva az írói fejlődés kezdetlegesebb, „készülődős” stádiumaiként kezelnék őket. Más műfaj, más nyelv, más regiszter. Magam inkább úgy gondolom, hogy egy több beszédmódban is értékes alkotásokat létrehozni képes íróval van dolgunk, és Oravecz pályáját éppen ez a sokszínűség teszi olyan nagyon izgalmassá.

Deczki Sarolta

A NÉGY ELEM

Farkas Péter: *Nyolc perc*
Magvető, 2007. 111 oldal, 1990 Ft

Vajat nem szoktunk kézzel csipkedni és bálnulni. A NYOLC PERC-nek már az első másodpercében, az első mondatnál, amelyben ez áll, túlpördülünk egy határvonalon, és végig *amott* leszünk, *túl*, különös létállapotban, mely mindazonáltal valahonnét ismerős.

Végig az öregség utolsó stációjáról van szó, melyből a halálba történik majd átlépés. Nem történetmondás formájában, hanem állapotrajzokkal, mozaiktechnikával ábrázolja Farkas Péter az aggkor fiziológiai és metafizikai dimenzióját. Itt már nincsenek történetek – sem kis, sem nagy elbeszélések –, csak történések, és az „én” határai is foszladoznak; az elme másvalamire lát rá. Az egészséges emberek aktivitizmusát gyakran zavarja az aggok *elfordulása*, amit nem tudunk mire vélni. Miért ilyen érdektelenek? Hová fordulnak? Mit néznek? Farkas Péter éppen ebben az elfordulásban találta meg az *irodalmi fogást* ezen a nehéz témán.

Szemlélete nem szociologisztikus, nem orvos, nem thanatológusi, nem dokumentarista, hanem par excellence irodalmi. Azokra a tapasztalatokra koncentrál, melyekhez semmilyen fajta elméleti megközelítés és megismerésvágy, sem gyakorlati érdek nem fér hozzá: az emberi tapasztalat befoghatatlan fölölegére-maradékára, a rejtélyes ismeretlenre, ami azonban talán mégis nagyon lényeges, és amihez csak ez a szavakkal tűzött különös operáció visz közelebb. Az irodalom felmérhetetlen fontosságát állítom ezzel, nem véletlenül épp Farkas Péter kisregénye kapcsán, mely *tiszta irodalom*, és szerintem a lírából és a prózából kivonható poézisesszencia „alkimista” előállításának kísérlete.

A posztmodern irodalom (szemlélet) haragzik az esszencializmusra, ám az irodalom és az alkímia metaforikus azonosítása mégsem tüntethető el a horizontról, az irodalomról alkotott víziók sorából, és ezek a víziók nem rekeszhetőek ki az irodalomról való szemlélődésből. Az esszenciák utáni kutatás antropológiai jegyünk – vitatható, mint megannyi emberi habitus, melyekben az mindenesetre talán közös, hogy valamit keresnek, valamit nem tudnak, valamire szomjúhoznak. Rosszabbik esetben valamit akarnak és odahazudnak. Vagy éles intellektussal, az érzelmeket irtva, dekonstruálják az esszenciákat.

Farkas Péternél a téma – az aggkori lét meg a benne rejtőző különleges tudás-nem tudás – és a forma – az irodalom, mint ami éppen a különös tudás-nem tudás-fajtákat kutatja, ábrázolja, reflektálja – egymásra talált, és ez teszi a NYOLC PERC-et kiemelkedően sikerült és harmonikus művé, mely túllép a posztmodernen.

A NYOLC PERC nagyon koncentrált próza. Tematikusan egyvalamivel foglalkozik: egy idős, beteg házaspár temporálisan nem behatárolt utolsó stációjával a halál előtt. Formailag is koncentrált: a sűrítés, tömörítés poétikája jellemzi, prózatechnikailag az egyszerűség, a pontosság, az áttetszőség, a világosság törekvése, narratológiai a tárgyszerűség, a metaforikusság és a reflexivitás kiegyensúlyozott összefonása. Szigorú mű ez, precízen megkomponált, nem tűr kilengéseket és elbeszéléstechnikai változatosságot, szűk skálán mozog. Stilisztikailag egy anyagból van az egész, két jelentős kivétellel a regény közepe tájékán, aminek, szerintem, igen fontos ellenpontosító funkciója van.

Egy emberpárra fókuszálunk tehát, az „öregasszonyra” és az „öregemberre”, nem tudjuk meg a nevüket, ami a kisregény parabolajellegét erősíti. Azért nem tudjuk meg a nevüket, mert ez nem fontos. Az író nagy empátiával belehelyezkedik a szereplők világába, ahol a nevek és a szerepek nem fontosak. Belehelyezkedik ugyan, beleképzeli magát, de fönntartja a saját írói kívülállását és reflexivitását is, azonban gondolataival az ő szempontjaikat követi. Ez pedig – az empátia és a distancia harmonikus, sikerrel realizált együttese – egy új világ felmutatását eredményezi (ábrázolás és letapogató, reflexív bemutatás közös aktusaként).

Ebben a világban nem fontosak a tulajdonnevek, nem fontosak azok a kapcsolatok, szempontok, tevékenységek, cselekedetek, gondolkodásmódok – azok az igék, jelzők, főnevek –, amelyek az egészséges, a társadalmi és társas életben törekvő, igyekvő emberek világát konstruálják. Az öregember és az öregasszony másként tekintenek a világra és magukra, és másként élik meg, mint mi, akik még aktívak vagyunk, akarunk, folyton interveniálunk és erőszakoskodunk. Az öregembernek és az öregasszonynak időskori agylágyulása van, emellett más öregkori betegségek, nyavalyák és kellemetlenségek gyötrik őket. A NYOLC PERC kritikusi „vegetálásig lefokozott életről”, „visszahúzódó, zsugorodó tudatról”, „animalitásról” beszélnek, pedig ez a tudat szerintem ugyanakkor fel is fokozódik, kitágul, és humán értelemben is kibontakozik. Mi több, épp ennek a nehezebben észrevehető, körkörös processusnak a felmutatása a regény érdeme és sikerének záloga.

Mind a ketten módosult tudatállapotban és módosult szellemi állapotban vannak (az egészséges emberekhez képest). Észleléseik átrendeződtek: sok minden homályba merül, érdektelenségbe hullik, más tartományokban viszont az észlelések kiélesednek, kifinomulnak, s vonatkozik ez mind a befelé, mind a kifelé irányuló észlelésre. Érzeteik is másnyelvenek: a jó, a kellemes, a semleges, a rossz teljesen átrendeződik, s velük az érzések és az érzelmek is átváltoznak. Az akarat minimalizálódásával, a testre való ráhagyatkozással együtt jár a szenzualitás és az érzékiség felfokozódása. Gyönyörű jelenetekkel találkozunk a regényben: például mindjárt az elején az öregember reggelikészítése, ahogy a reszelt alma és a magok állagára, alakjára, színére, ízére figyel, vagy ahogy íze van számára a meleg víznek, a leve-

gőnek, már-már tapinthatósága, koreográfiája a fénynek. A hőérzékelés, a tapintás is kifinomul, az ujj, a nyelv, az íny, a bőr érzékenysége megváltozik. Az idő lelassul, mert egyikük sem sürgeti, és a pillanatok megtelnek szenzualitással. Mivel a hallás és a látás romlik, a hangok, zajok, neszek, színek és körvonalak elváltoznak, és így a szokványostól eltérő érzéki világ formálódik (az emberi hang neszé, zajjá, zsi bongássá változik, vagy látászavar folytán előáll a „*fehér világ*”, mely a fehér szín megannyi árnyalatában vibrál). Az ösztönök, kinél ez, kinél az, elcsöndesülnek, fel-fellobognak, pislákolnak – nem feszülnek rá olyan egyértelműen a túlélésre, a sokat akarásra, mint az egészségeseknél, hanem már a halálba is átnyúlnak. Mindketten valóságos halálgyakorlatokat is végeznek, készülnek a halálra, felpróbálják mintegy. Haláltudatuk az egész szervezetükben van, nem csak az elméjükben. Az elmében meglévő haláltudat, úgymond, egyszerű; a szervezetben lévő viszont folyamatos és nehéz rákészülődést von magával. Az emlékezés nem úgy történik, ahogy elvárnánk, nem emlékképek formájában, hanem szenzuálisan és álomszerűen: a test emlékezik érzetekre, minőségekre, és az agy nem szituálja konkrétan, nem értelmezi az emléket, viszont fokozottan és különleges részletezettséggel átéli azokat.

A tudatban működnek az automatizmusok, amelyek rítusokká változnak (reggelizés, levegőzés, mosdás, híradónézés, öltözés-vetkőzés, lefekvés), tehát megtelnek. Hogy mivel? Mint ha magát az életet hordozná. Ennek egyik legszebb példája az aprólékosan leírt levegőzési szertartás az erkélyen, mely egyfajta ünneppé emelkedik. Az élettevékenységek (munkák, praxisok) maradványai műveletsorokká válnak, amelyek veszítenek automatizmusukból, ráadás figyelmet kívánnak, és ezáltal új arcukat mutatják. Így például az öregember még próbálkozik jegyzeteléssel, de a ceruza, a ceruza mozgatása, a grafit foglalja le a figyelmét. Az öregasszony elmenne, ki a lakásból, de a készülődés műveletsora lebilincseli. Az egyik szép jelenetben, amikor az öregember egy éjszaka egy adag szilvalekvárt főz, maga a művelet úgy elnyúlik és feldúsul, hogy élvezetes eseményé, csöndes ünnepéllé változik.

Az öregasszony a pillanatban és a pillanatnak él, s az idő az öregember számára is sza-

kadozik. Az időszegmentumok viszont kitélenek, kikerekednek, és a létezés tükröződik bennük. Ezzel együtt jár az „én” szétesése, melynek másik oldala az, hogy az *én* feloldódik a létezésben. Az oldottság, a léttel való azonosulás, az áttetszővé válás számos képsora tűnik fel a regényben. Azok a minősítések, amelyeket mi mondunk az üres időről, itt nem érvényesek, legalábbis nincs negatív felhangjuk. Az üresség ebben a világban jó. Szavaknak sem kell megtöltenie. A beszédhangok zörejekké, a szavak „szöüregekké” változnak, de ez nem kínos kiüresedés. A súlytalanság, a könnyűség és a transzparencia kellemes kábasággá oldja az eszméletet, a kábaság pedig elemiségekkel töltekezik: meleg, fény, levegő áramlik benne. (Nem véletlen, hogy a talajt hiányolja az emeleten lakó öregember, s ezt félálomban „pótolja”.)

A testi és lelki fájdalmak élei felsebzik ezt a két életet. Az egyik jelenetben anyaszült meztelenül látjuk kuporogni az öregasszonyt éjnek idején a karosszékben – a „*kis teste hangtalan vacog*” megtestesülése ez a képsor –, és az öregember, mint egy madárkat, oltalmába veszi. A kölcsönösség, az összehangolt viszonyosság, ami kettejük közt kisebb-nagyobb zökkenőkkel működik, lecsillapítja a szenvedést. Ők ketten közös „frekvenciatartományban” mozognak, szavak nélkül is maradéktalanul megértik és segítik egymást. Ami kívülről közös csetlésnek-botlásnak látszik, az belülről ráhangoltság, oltalmazás, a kudarcok megértése, ráhagyás és segítés, nemcsak fizikailag, hanem a pszichés gubancok oldásában is. Farkas Péternek sikerült a szeretetkapcsolat fiziológiai, fizikai vetületének aprólékos rajzával irodalmilag hitelesen megjeleníteni a sokat emlegetett, de kevésbé értett fenomént, amit szeretetnek nevezünk – és ez a könyv múlhatatlan érdeme. Emellett az erotika sem hunyt ki kettejük között, visszahozzák a testek emlékei és az ösztönök; a regény néhány meghatóan erotikus jelenete a legszebb melankóliával sugárzik.

Csakhogy ebben a kettősben a másik nem egy másik polgári individuum, bár nem is személytelen, hanem kiszolgáltatót, szeretett és szenvedő lény, aki engem tükröz. Ezeket a tükröződéseket mindketten észlelik, és felfénylések/elsötétedések gyanánt fogadják, humorral, viszolygással, megértéssel, cinkosan és zsigeri szolidaritással. Az, hogy ketten vannak és

tükröződnek, az telíti ezt a kopárnak tűnő világot tartalommal.

Valóban a pokol és a paradicsom együttese-ként beszélhetünk e világról. A testi kínlás mindennaposága együtt létezik a testi-lelki szenzációk, örömök pillanataival. A melegség, a fény, a szeretet, a békesség visz ebbe a kettősbe derűs pillanatok. Azaz hármasságba – ugyanis a lét, az egész életük bevillan ilyenkor mint olyan; karakter, minőség nélkül, pőrén, időtlenül, adottságként-adományként. Jelen-tés nélkül, értelemvonatkozásoktól mentesen. Nekik nem kell értelmet adniuk az életnek ahhoz, hogy békességet és boldogságot, megnyugvást érzélejenek. Az öregemberre „jelen-tés nélkül” néz vissza a világ, gondolatai pedig „nyelv nélküliek”, és ő ezt nem kevesli, az agyában már nincs meg a cél- és értelemkítőző intenció, a lelke pedig el tudja fogadni az ürességet, sőt egyfajta melengető szabadságnak érzékeli. Az, amit mások „szellemi hanyatlásnak” mondanak, az neki nyelv nélküli gondolat magáról a létről, ami az öregasszony létezésétől elválaszthatatlan, de amiről tudja, hogy ha ők ketten eltűnnek, akkor benne tűnnek el. Az „elárasztottság”, az „áramlás” vagy a „lebegés”, amit ilyenkor érez, képek nélküli létélmény – amit ez a próza, behatolván a tudat mélyrétegeibe, közvetíteni tud.

Vallási beütés nélkül. Főlöleges lenne emlegetni a keresztényi szeretetet vagy a buddhista nirvánát. Ebben a regényben minden hétköznapi, és fiziológiai szinten vagy attól kis időre el-elemelkedve („szabadságolva”) zajlik. Nincsenek vallásos utalások, nincs filozofálás. Reflexiók vannak a mikrorealista ábrázolásba szöve, hasonlatok, metaforák, ezek „szabadságolnak” a kín nyugtatótól, és ezek mutatják meg azokat az eleven, a pusztulást felülíró létminőségeket, melyek nem szorulnak vallási magyarázatra, mert az talán elfedné, meghamisítaná őket. A metafizikai szenzációk itt a testet járják át, „a bőr felszínét éppen úgy, mint a hús mélyét”.

Aki megfigyelt már agg embereket tenni-venni, matatni, sertepertélni vagy csak üldö-gélni, az észrevehette, hogy mintha más kö-zegben mozognának, és más koordináta-rend-szerben gondolkoznának. Ezt a hétköznapi észrevételt bontja ki gazdagon és helyenként pompásan ez a kisregény. Az öregember és az öregasszony teljesen reális figurák, és az ábrá-zolásmód is (reflektáltan) realista, ugyanakkor azonban allegorikus figurákká válnak. Csü-

pasz, esendő emberekké, akik nincsenek fel-verteve egészséggel és más készségekkel az étellel szemben, mint amitől ki kell harcolni, amiből ki kell csikarni valamit. Bizonyos, de nem vallási értelemben áldozatok – annyiban, amennyiben elhasználta őket a lét, és hamarosan ki fogja őket vetni a halál kapuján az elmú-lásba; ennyiben mindannyian azok vagyunk. Az emberpár ugyancsak nem vallási értelemben vett alázáttal fogadja el ezt. Ádám és Éva inverzei ők, akik immár *nem* akarnak enni a tu-dás fájáról, és örülnek, ha belesimulhatnak, beleolvadhatnak abba, ami épp van, névtele-nül, szégyentelenül, együgyűen.

Ugyanakkor tudnak a „felnőtt”-világ os-tobaságairól, legalábbis radikálisan megválto-zott értékrendjükben más az, ami nélkülöz-hetetlen és ami nélkülözhető, amit szabad és amit nem, amit illik és amit nem illik. Olyan radikalizmus ez, mely nem ellene szegül va-laminek, hanem eltávolodik tőle, és megformál-ja a maga saját világát. Az öregek egyszerűen nem vesznek tudomást látogatóik (hozzátarto-zóik) ügyködéséről, mert nem érdekli őket, és nevelésük számukra. A könyv közepe tájékán két kommentár nélküli dokumentum találha-tó: egy ápolási árlista meg egy hódolói levél, amit az öregember kapott valamikor. Ezzel a két talált szöveggel, a racionalizált ügyködés és az ügybuzgóság, a tekintélytisztelet két jelé-vel tör be a kisregénybe a „normális világ”. Bár az olvasó megtud egyet s mást ezekből az öre-gek konkrét szituációját és az öregember múlt-ját illetően (például hogy jeles tudós, botá-nikus volt), leginkább azonban azt érzi meg, hogy most mindez mennyire nem fontos már. Hogy például sokkal fontosabb az a két emlé-kölöm, amelyet az öregember megtartott: az egyik egy háborús sebesülés és kúszás-mászás emléke, a másik pedig egy boldog sétái az ak-kor még fiatal asszonnal, egy röpké csöke. Az előbbi (újja)születés-fantazmagóriát is felidéz, az utóbbi pedig a boldogság és a halálélmény rokonságának fantáziáját. Az öregember leg-mélyebb perceit ezek színezik át; ezeken fog átkelni a halálba, sugallja a regény, és eltűnni.

Nem lenne jó, ha kritikám a telített, már-már üdvösnek nevezhető pillanatok hangsú-lyozásával meghamisítaná a művet. Szar, húgy, bűz, ráncos bőr, testi kínok, undor, testi-lelki vacogás, nyughatatlanság, az élnivágyás és a halálgyakorlatok fájdalma szövi ezeknek a ki-emelt momentumoknak a kontextusát. Nin-

csen poetizálva az öregség, és nincs születés vagy folytatódásélménnyé átírva a halál. Ám betegséggel, a testi és mentális leromlással járó fiziológiai és pszichés folyamatok a NYOLC PERC tanúsága szerint olyan egzisztenciális póreséghez és hamisítatlansághoz vezetnek el, ahonnan rések, ablakok nyílnak a lét nem valóságilag felfogott, csak költői nyelven közelíthető metafizikumába, noha az ajtó az eltűnéssel egyenlő halálba vezet át.

Radics Viktória

EGY FELESLEGES KÖNYV

Mészöly Miklós: Műhelynaplók

*A szöveget gondozta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Thomka Beáta és Nagy Boglárka
Kalligram, Pozsony, 2007. 929 oldal, 3990 Ft*

Az ember nem lehet eléggé körültekintő és elővigyázatos. Mészöly Miklós hagyatékának listázásakor, többekkel együtt, a dokumentumokat csak sietősen megnézve, magam is úgy gondoltam, hogy ama füzetek tartalmát, amelyekben az író azokat az anyagokat – ötleteket, hivatkozásokat, idézeteket – gyűjtötte össze, amelyek mintegy előtanulmányul szolgáltak különböző műveihez, hozzáférhetővé kell tenni az érdeklődők számára. Első pillantásra úgy tűnt, hogy ezek a noteszok valamiféle „intellektuális naplót” hoztak létre, s belőlük jól nyomon követhető lenne Mészöly érdeklődésének iránya, megsejthető lenne valami gondolkodásának működéséből s talán alkotómódszeréből, írói technikájából is.

Most kezünkben a vaskos kötet – s szomorúan kell megállapítanom, hogy minden szempontból irgalmatlan csalódás. Tartalmilag, persze, nem érdektelen (ez magyarázhatja talán a tisztelettől és meghatódottságtól oly visszafogott, ám szakszerűtlensége miatt érthetetlen kritikái, pontosabban kritikátlan visszhangot...), hiszen valóban tetten lehet érni olykor, hogy miként születik az összetéveszthetetlen mészölyi mondat (ha valaki veszi a fáradságot, és összeveti a vázlatok közt esetleg többször is felbukkanó szövegkezdeményt a végleges, esetleg több formában is publikált változattal); a följegyzések laza véletlene azt is megsejti

néha, hogy a definitív szövegváltozat bakugrásai olykor épp a jegyzetelés módjából is fakadhatnak: az ad hoc egymás mellé került szövegek sajátos szerkesztetlensége a jegyzeteit újraolvasó Mészöly számára sokszor nagyon is izgalmas szerkezetet sugallt, s a készre fogalmazás alkalmával nemhogy eltüntette volna, hanem még föl is erősítette a formai töréseket. Mindez azonban kilencszáz oldalon: mérhetetlenül fárasztó olvasmány. A legérdeklődőbb olvasó is egyre gyakrabban lapoz át hosszú oldalakat, legföljebb futó tekintetet vetve egy-egy sorra; csak a legmegszállottabb filológus lenne hajlamos valóban mindent elolvasni, s utóbb-közben valamennyi azonosítható szöveghelyet összevetni a nyomtatásban megjelent Mészöly-írások megfelelő passzusaival.

Az igazi problémát azonban nem is az jelenti, hogy ez a szövegváltozat unalmas olvasmány; lehangolóbb, hogy intellektuális naplóról szó sincs: ezek a szövegtörédek, olykor összefüggőbb mondatfüzerek voltaképpen Mészöly anyaggyűjtései a fénymásolás előtti korszakból (mi másért másolt volna ki hosszú oldalakat például Camus szövegeiből, franciául; az persze megint más kérdés, hogy ezeket a kivonatokat miért kellett most kiadni – különösen fordítás vagy a megjelent magyar fordítások megfelelő helyeire való hivatkozás nélkül; legjobb esetben is naivitás azt képzelni, hogy a magyar irodalmárok között ilyen mérvű ma a francia nyelv ismerete...); más esetben pedig fogalmazványai, előzetes kéziratvariánsai publikált írásainak. Igen kis százaléka ismeretlen csak a szövegeknek (legérdekesebb az itt első és második naplóként aposztrofált gyűjtemény – jellemző is, hogy a közreadóknak itt sikerült a legkevesebb szöveget azonosítaniuk); többnyire valóban a véglegesített változat előtti fogalmazványok, mondhatnánk: szövegállapot előtti gondolatfoszlányok – ebben a formában használhatatlan, élvezhetetlen fűrészpör.

Azt hiszem, valamennyiünknek, akiknek csak módja volt a Mészöly-hagyaték publikálatlan anyagának sorsával kapcsolatban véleményt nyilvánítani, az lett volna a kötelessége (ha módja lett volna erre), hogy e gyűjteménynek ebben a formában való kiadását megakadályozzuk. Ez az anyag ebben a formában csak a szakemberek szűk köre számára érdekes, nem való a nagyközönség elé, s éppen annak az írónak tesz rossz szolgálatot, aki közismert volt arról, hogy mondatait a végtelenségig csiszol-

gatta, a szélesebb nyilvánosságnak nem engedett betekintést munkáiba mindaddig, amíg azt nem érezte, hogy ennél jobban ő már nem tudta volna megcsinálni. Az kétségtelen, hogy mindezeknek a jegyzeteknek igen nagy fontossága van azok számára, akik a Mészöly-művek filológiájával foglalkoznak (féltucatnyian, ha lehetnek), ám tanulságai akkor is legfőbb csak a szövegekritikában hasznosulhatnak (például források felkutatása, esetleges szövegromlások óvatos javítása, kronológia tisztázása és hasonlók), netalán hozzásegíthet rejtettebb összefüggések felismeréséhez; ám ömlesztett publikálásuk létjogosultsága akkor is kétséges lenne, ha csak nem jegyzetben történék rájuk hivatkozások, vagy netán egy majdani Mészöly Kritikai Összkiadás apparátusában – amiről, persze, egyelőre nincs szó. Ezeket a szövegeket nem szöveggént kellett volna feldolgozni, hanem háttér-információként a már amúgy is a kezünkben lévő publikált írásokhoz. Nem maga a közlés ténye lett volna a fontos, hanem az anyag értő feldolgozása, minde nekifölött értelmezése és elemzése, olyan formában, ami a Mészöly-művek iránt érdeklődők számára is érthető és releváns, vagyis filológiai, forráselemző tanulmányban.

A kijegyzések és jegyzetek anyaga egyébként is meglehetősen vegyes – ismerős ez mindenkinek, aki jegyzetelve készül fel valamely téma feldolgozására: van, amit precízen kiír, van, amit éppen csak emlékeztetőnek firkant oda, s van, amit már majdnem meg is fogalmaz. Mészöly sem tett másként. Bibliográfiai hivatkozások, szó szerint másolások, kivonatolások mellett fogalmazványok, variánsok tömege, rendezetlenül, csak az ő számára érthetően. Látható az is, hogy amit már felhasznált, amivel végzett, azt kihúzta: nehogy ismét felbukkanjon valahol véletlenül; egyes szövegeket pedig megjelölt, hogy könnyebben megtalálja majd őket a szénakazalban. Mindaz, amit kiadásra, feldolgozásra érdemesített, rendre felbukkan készre írt munkáiban, a többit vagy feleslegesnek tartotta, vagy legfőbb ő tudott volna valamit kezdeni vele. Gondos filológiai munkával, persze, meg lehet találni azt az ötszázaléknyi érdekes és tudni érdemes információt, ami máshonnan nem tudható, s ami talán a nagy művek megértéséhez is segítséget nyújthat – de ez valóban csak elenyésző hányada a ránk zúdított szövegnek.

Kínálkozó érv lehet a kiadvány mellett, hogy egy olyan nagyságrendű író esetében, mint Mészöly, minden leírt szó figyelmet érdemel, ismerni kell, közre kell adni. Példaként akár az akadémiai Jókai-kiadás FELJEGYZÉSEK-kötetei hozhatók fel, akár Arany hivatali iratai, Csokonai jegyzetei; persze, csak éppen a felsoroltak esetében nem feledhetjük, hogy a működésük óta eltelt időben nagyon megváltozott a forrásokhoz való hozzáférés lehetősége. Az valóban érdekes lehet számunkra, hogy Jókai vagy Arany milyen forrásokat ismerhetett, mikhez juthatott hozzá *egyáltalán*. Még a magyar könyvtári viszonyokat ismerve is kimondható, hogy Mészöly – ebből a szempontból legalább is – náluk kedvezőbb helyzetben volt; ha valamilyen forrásmunkához hozzá akart jutni, akkor ahhoz hozzá is jutott. S volt, amit kijegyzetelt, volt, amit nem – minden fennmaradt dokumentumra vonatkoztatható ugyanis a kérdés, hogy valóban teljes formájában maradt-e ránk, vagy csupán töredéke az egykor létezett anyagnak. Mészöly esetében sem tudhatjuk, hogy az itt szereplő feljegyzések a teljes kéziratok hagyatéknak, az egyes írások fennmaradt forrásainak mekkora hányadát képezik; önmagukban, a teljes forráslánc feltárása nélkül értékelhetetlenek. Mindaz, amit Mészöly írásmódszeréről tudhatunk (például Nádastól, aki tanúja volt az író szöveggyomlálásainak), megerősíti ezt a gyanút. Az itteni jegyzeteket Mészöly újra lemásolta, géppel vagy kézzel, majd az így létrejött közbenső tisztázatot átirta, továbbírta, felülírta – magyarul: dolgozott. Ehhez képest az első, anyaggyűjtő jegyzet (akár ismerjük a későbbi kéziratokat, akár nem) valóban csak a kezdet; azt is el kell döntenünk, minden egyes alkalommal, hogy véletlenszerű, inkább az ötleteket rögzítő feljegyzésről van-e szó, vagy éppen ellenkezőleg, a sorjázó idézetek, kommentárok már a célt szem előtt tartó, tudatos (kutató)munka részét képezik.

Ahhoz persze kétség nem fér, hogy az átírás és értelmezés fáradságos és kitartó munkáját el kellett végezni – az átírás, a dokumentummal együtt lehet hasznos kutatási segédanyag (Mészöly kézírása olykor nehezen olvasható, a későbbi felhasználó számára sokat segíthet a precízen kiolvasott szöveg), ám azon csodálkozom, hogy az anyag feldolgozása közben a közreadók nem ismerték fel tevékenységük valódi természetét, s nem álltak végül el ön-

ként a publikálás szándékától – amiként értetlenül állok az előtt is, hogy akadt kiadó, amelyik ezt a szöveget megjelentette, vagy legalábbis nem kérte ki felelős lektorok szakvéleményét. (Aligha lett volna indokolhatóan e döntés a feltárást finanszírozó alapítvány számára; döntéshelyzetben lévő felelős szakemberek biztosan megértették volna, hogy a Mészöly-vázlatkönyvek esetében nem a kinyomtatott változat, hanem a dokumentummal együtt, a kéziratokat őrző archívumban hozzáférhető kutatási segédlet lett volna az adekvát forma. Van erre példa a nemzetközi gyakorlatban is.)

Végül a közreadásról. Röviden s velősen: ez a publikáció a filológia megcsúfolása és a közreadói munka szégyene, mindehhez tipográfiai botrány. Hosszú oldalakat töltene meg a részletek taglalása, ám a hibajegyzék összeállítás merőben felesleges; minden úgysem javítható, főleg, ha az elvek is rosszak. Érthetetlenek a jelölések (a húzások és a szöveg közti törlések, közvetlen javítások azonos jelölése; egyes töredékek megcsillagozása, ami azt jelentené, hogy Mészöly a teljes szöveget áthúzta – ezt így jelölni azonban zavaró és értelmetlen, hiszen csillag olykor Mészöly szövegében is előfordul, másrészt tudjuk, hogy az áthúzás nem kihúzást jelöl, hanem azt, hogy az adott szövegrészt már feldolgozta; egyedül annak lett volna értelme, hogy a közreadók az összes megcsillagozott szövegrészt pontosan azonosították volna, s megadták volna természetesen a szövegfoszlánynak a végleges változatban való helyét, valamely kiadás pontos oldal-számával); érthetetlen, hogy a folyamatos szövegeket miért kellett a kézirat oldalbeosztását megtartva (amit úgysem lát senki) akár szó közepén is szétszabdalni, ha az oldalak jelzését a szöveg közben is kényelmesen meg lehetett volna tenni (a kötet terjedelme így jelentősen csökkent volna, s egyúttal azt is látnánk, hogy mennyi egybefüggő szövegrész található a füzetekben, s nem csupán töredékes anyag); ha minden bekezdést behúzással jelölnek, milyen jel marad a *valódi* bekezdések jelölésére? Esetleges a hasonmás oldalak kiválasztása – mindenestre felettébb hasznos és egyúttal leplező a szövegkritikai hűség ellenőrzésére: jószívrrel egyetlen olyan oldal sincs, ahol ne lenne pontatlanság, félreolvasás, ordító hiba... Ahol nincs facsimile, ott is gyanús sokszor a szöveg; értelmetlen mondatok azonnal értel-

messé válnak, ha az ember kitalálja, mit is olvashatott rosszul a közreadó (pláne, ha nem rest, s megnézi a publikált Mészöly-változatot: abból többnyire az itt olvashatatlanként aposztrofált szavak is megfejthetők...). Érthetetlen, követhetetlen, következetlen a jegyzetelés; sokkal több magyarázat elkelte volna; a művekbeli előfordulásokra való utalás így értelmetlen, hiszen az adott írások címe nincs megadva, csak a többnyire az első könyvpublikáció lapszáma (akkor is, ha egyes szövegeknek mára könnyebben hozzáférhető kiadása is van – éppen a Jelenkor Kiadó folyamatban lévő gyűjteményes kiadásában, amely hosszú időre a Mészöly-művek standard kiadása lesz).

Megszületett egy jó szándékkal, ám kevés judíciummal létrehozott kötet; jó lenne mielőbb megfelelkezni róla, s reménykedni, hogy senki nem téveszti majd össze egy valódi Mészöly-opusszal, s nem e visszariasztó hordalékalmaz alapján próbál meg ítéletet alkotni a XX. század második felének egyik legjelentősebb magyar írójáról.

Wilhelm András

A MEGTALÁLT TAPASZTALAT KÖNYVE

Tengelyi László: *Tapasztalat és kifejezés*
Atlantisz, 2007. 369 oldal, 2895 Ft

Tengelyi László legújabb könyve különös feladatra vállalkozik: egy olyan fogalom újraértelmezését tűzi ki célul, amely olyannyira magától értetődő része hétköznapi életünknek, hogy látszólag sem magyarázatra, sem értelmezésre nem szorul. A tapasztalat fogalmáról van szó. Tapasztalatnak nevezzük az érzéki fel fogást, az észlelés bizonyosságát, egy esemény átélését, vagyis mindazt, ami a közvetlen jelenléthez és az észlelésen keresztül zajló közvetlen megjelenéshez kapcsolódik. Tengelyi könyve azonban megmutatja, hogy a filozófiai értelemben vett tapasztalat egészen mást jelent. Ez a hétköznapi használattól eltérő jelentés azonban semmiképpen sem annak köszönhető, hogy a filozófiai értelmezés kiforgatja és életidegen absztrakciókkal terheli meg a fo-

galmat. A könyvben nem metafizikai spekulációkat találunk, hanem az eleven tapasztalathoz való visszatérés törekvését, ami csak a hagyományos – akár metafizikai, akár hétköznapi – felfogásokkal szembeni kritikán keresztül valósítható meg. A TAPASZTALAT ÉS KIFEJEZÉS szövege nem lineáris abban az értelemben, hogy valamiféle egységes történetet mesélne el, inkább gondolatok szövedéke, mégpedig olyan gondolatok szövedéke, amelyek újra és újra ugyanahhoz a kérdéshez térnek vissza: „*miként válik hozzáférhetővé a tudat számára az értelemképződésnek az a magától meginduló folyamata, amely – Hegel kifejezésével élve – eredendően a »tudat háta mögött« játszódik le*”. (9.) Ez a megfogalmazás egyrészt arra utal, hogy a tapasztalatban felbukkanó értelem nem egyszer és mindenkorra adott, hanem képződik, az időben jön létre, vagyis a közege a változás és alakulás, másrészt arra, hogy a tudat nem teljesen ura a számára felbukkanó értelemnek, végül pedig arra, hogy a felbukkanó értelem idegenszerűségéről és váratlanságáról csakis a tudat felől, a saját tudatunk nézőpontjából tudunk számot adni, nem pedig a tudaton kívül helyezkedve, valamilyen vélt, magasabb, objektívebb álláspontról.

Tengelyi könyve többek között azért nagyon izgalmas vállalkozás, mert nem keres kibúvókat a filozófiai (ez esetben fenomenológiai) beállítódás alól, hanem kitart mellette, és módszertanilag elmélyíti. Olyan filozófiát mutat be, ami következetesen megmarad a gondolkodás közegeiben, és nincs szüksége sem a pszichológia, sem a szociológia, sem bármilyen más tudomány támasztékára. Ezzel egyszerűsmind hallgatólagos választ is ad arra a kérdésre, hogy van-e még olyan önálló terepe a filozófiának, amelyet a tudományok nem hódítottak el tőle. Tengelyi szerint a filozófia nem a szellem halott alakzata, aminek csak múltja van, de jelene már nincs, és nem is csupán egy árnyéktudomány, amely elől a valódi tudományok elszívták az éltető oxigént. A könyv eleven bizonyítéka annak, hogy a gondolkodás mindig megtalálja a maga útjait, és a filozófia nem más, mint a gondolkodás értelmének önálló, a mindenkorai tudományoktól független és velük egyenrangú keresése.

A könyv nem filozófiatörténet, noha olvasható olyan tanulmányok sorozataként is, amelyek világos és elmélyült bevezetést kínálnak

egy-egy filozófiai problémába. A könyv mindenekelőtt filozófiai küszködés egy problémával: hogyan lesz az élményből tapasztalat? Más szóval: hogyan ragadhatjuk meg a tapasztalat fogalmát, ha el akarjuk kerülni mind a tudati értelemadás naiv szubjektivizmusát, mind a tudományos empirizmus ugyancsak naiv objektivizmusát? A tizenhét tanulmány eltérő szempontok alapján közelít a kérdéshez, és a problémák valóságos szövedékét kínálja ezzel. A tanulmányok között azonban világos tagolódás figyelhető meg, és nagyjából három tematikus egység rajzolódik ki. Az első hat fejezet a könyv alaptéziseit fejt ki, és mindenekelőtt bemutatja a tapasztalat új fogalmát. A középső hat fejezet a tapasztalatnak ezt az új fogalmát teszi próbára az ősbemutató, az önazonosság és az idegentapasztalat elemzésével. Az utolsó tematikus egység pedig tapasztalat és kifejezés kapcsolatát vizsgálja a nyelvi megformálás, valamint a történelmi és az irodalmi tapasztalat problémája felől.

Ezt a gondolati szövedéket mindenekelőtt abból a szempontból vehetjük szemügyre, hogy milyen felfogásokkal száll szembe, és milyen pozitív megállapításokat tesz. Tengelyi a nyugati metafizika egész hagyományának a szeméretét, hogy nem volt képes a tapasztalat eleven valóságát megragadni, sőt ezt az eleven tapasztalatot rögzített formákba kényszerítve meghamisította: „*a nyugati metafizika kezdeti nagy lépését az jelentette, hogy a filozófusok az igazság értelmét egyszer s mindenkorra elhatárolták az áramlóan sokértelmű tapasztalatok folyamától, hogy hozzáköthessék a fogalmilag kifejezett, kategóriáisan meghatározott és logikailag szabályozott gondolkodáshoz*”. (77.) A teoretikus megközelítés tehát mindenekelőtt elszegényítette a tapasztalat áramló sokértelműségét. A XX. századi gondolkodás egyik legjelentősebb fordulata a fenomenológia megjelenéséhez köthető, ám a tapasztalat fogalmát még Husserl sem tudja teljes mértékben megragadni. Tengelyi filozófiai törekvései bevallottan Husserl kezdeményezéséhez kapcsolódnak a legszorosabban, éppen ezért jelentőségteljes saját gondolatainak pozicionálása a husserli megközelítéssel szemben. Tengelyi a tapasztalat és értelemképződés fenomenológiáját igyekszik kidolgozni, ám ez a megközelítés a husserli fenomenológiától bizonyos döntő pontokon eltér. Az élmény a husserli megközelítésben tudat-

tartalmat jelöl, ez a transzcendentális fenomenológia értelmében nagyjából azt jelenti, hogy a valóság minden megjelenése egy értelemegység, és minden ilyen megjelenő értelemegység a tudat értelemadó tevékenységére vezethető vissza. A tapasztalat ezzel szemben olyasmi Tengelyi szerint, ami éppen újdonsága és váratlansága miatt nem vezethető vissza a tudat értelemadó tevékenységére, mégis a mindenkori tudat tapasztalata. „*A fenomenológiában ma minden azon áll vagy bukik – hangzik Tengelyi programadó tézise –, hogy sikerül-e az élményt egyszersmind tapasztalatként is értelmeznünk.*” (16.) Vagyis sikerül-e a tapasztalatot a husserli fenomenológia szubjektivistikus és idealisztikus következményei nélkül, elevenességében és áramló sokértelműségében megragadni. A hagyományra vonatkozó kritika után most lássuk Tengelyi filozófiájának pozitív aspektusait, amelyeket kényszerű leegyszerűsítéssel négy alapfogalom köré fogok csoportosítani.

1. *A tapasztalat.* A könyv Gadamer és Hegel kezdeményeire támaszkodik, amikor a tapasztalat fogalmát elhatárolja attól a felfogástól, ami szerint a tapasztalat mindössze az általános fogalmak alkalmazását vagy pedig a tudományos ismeretszerzés sajátos válfaját jelenti. A tapasztalat újat hoz, minden valódi tapasztalat az újdonság erejével hat, keresztezi elvárásainkat, és a tudat szándékaitól függetlenül, „*a tudat háta mögött*” történik meg. Ez a felfogás nem csupán súlyt ad a tapasztalat fogalmának, hanem egyszersmind rámutat a „ritkaságára”, vagyis arra, hogy nem minden, hétköznapi értelemben vett tapasztalatunk hordozza az újdonságot, az értelem keletkezésének meglepő és váratlan fordulatait. Ám a pregnáns értelemben vett tapasztalatok mégsem csupán határesetei és különleges változatai a hétköznapi észlelésnek, hanem valójában ezek az „igazi” tapasztalatok, ugyanis ezekből a tapasztalatokból áll össze az életünk. „*Nem pusztán élmények, hanem jelentőségteljes tapasztalatok alkotják egy élet történetét.*” (345.) Egy jelentőségteljes tapasztalat pedig nem fogalmak alkalmazása az érzékelésre, nem is pszichés diszpozíciók működtetése, hanem sajátos értelemben vett *esemény*. Tengelyi tapasztalatértelmezése jól köthető az esemény fogalmához, hiszen az esemény valami olyasmi, ami anélkül történik, hogy bárki is akarná megtörténni, és magáénak tarthatná a kezdeményezést.

Az esemény a szubjektum és az objektum érintkezési felületén zajlik, sem nem teljesen szubjektív, sem nem teljesen objektív módon.

Az ilyen értelemben vett jelentőségteljes tapasztalatról bebizonyosodik, hogy nem szerepel az éppen adott pillanat lehetőségei között, hiszen definíciója szerint keresztezi, sőt felrúgja az elvárásokat, vagyis bizonyos értelemben elképzelhetetlen, sőt egyenesen azt kell mondanunk, hogy „lehetetlen”. Másfelől azonban a tapasztalattal nem csupán valami tudatidegen lép fel meglepő és kiszámíthatatlan módon, hanem maga a tudat is kihagy egy pillanatra, vagyis a valódi tapasztalat a tudat kiesésével, eklipszisével (29.) jár együtt. Az értelem képződésének folyamata ilyenkor nyilvánvaló módon nem vezethető vissza egy értelemadó tudat intencióira. A tudatos intencionális aktusok között és mögött, vagyis ezektől függetlenül, sőt gyakran ezek ellenében meginduló értelemképződést Tengelyi *interintencionális értelemkeletkezésnek* nevezi. „*Ahol interintencionális értelemrezdülésekre kerül sor, tudat és valóság korrelációja megbomlik, a kettő közötti egyensúly felborul. Váratlanul csillámlóan sokértelmű értelemkezdemények jelennek meg, amelyek felhalmozódásával, sőt valóságos elburjánzásával a tudat nem tud lépést tartani. [...] olyan többlet képződik, amely nem korrelátuma egyetlen tudatintenciónak sem.*” (28–29.) A tapasztalat éppen az ilyen többletből keletkezik, ám ez a többlet, amely egyszerre az érzékiség többlete az értelemhez képest, a fogalom többlete a felfogathoz képest és a nyelv többlete az értelemhez képest (a többleteknek ezeket a különböző típusait külön-külön is vizsgálja a könyv) – ez a többlet nem képpen adott, vagyis nem megvan, hanem szakadatlanul keletkezik. A tapasztalat ilyenén felfogása felől két filozófiailag döntő fontosságú probléma felé nyílik meg az út: egyrészt a tudat és a tudattól független valóság érintkezésének és találkozásának vizsgálata felé, másrészt tudat és tudattalan viszonyának fenomenológiai értelmezése felé.

2. *A valóság.* A valóság Tengelyi fenomenológiai megközelítésében nem egyszerűen a tudattól független dologi létezés objektív fennállása. Valóságfogalmunkat ugyanolyan sokféleképpen lehet értelmezni, ahogy a tapasztalat fogalmát. Éppen azért, mert valóság és tapasztalat párfogalmak, egymás korrelátumai. A tapasztalat tárgya a valóság, és a valóság mindig csak egy sajátos tapasztalatban tárul fel.

A valóság újkori fogalmát legerőteljesebben a természettudomány határozza meg: a valóság a fizikailag leírható létezés, vagyis a fizika törvényei által leírható dolgok és dologi összefüggések egésze. Ezzel szemben persze beszélhetünk a szellemtudományok által tematizált szellemi valóságról is, az emberi kultúra történeti módon keletkezett alakzatairól, intézményeiről és összefüggéseiről, amelyeknek fennállása alapvetően más típusú létezés, mint a fizikai tárgyak fennállása. Tengelyi azonban a valóságot mindkét felfogástól eltérő értelemben érti. A valóság fogalmát – fenomenológusként – a tudattal való összefüggésében vizsgálja: a valóság az, ami betör a tudatba, ami átalakítja elvárásaink rendszerét, és új belátásokhoz vezet. A valóság az a tudatidegen, ami *meglepi* a tudatot. Ennek következtében a valóság nem a meglévő dolgok tudattól független létezését jelenti: „*a fenomenológia szakít a világ készen meglévő tárgyszerkezetének fellelésével, és a világot nem úgy fogja fel, mint dolgok avagy tények összességét*”. (354.) A dolgok nem magukban való és tisztán fizikai értelemben létező dolgok, vagyis a „dolog” nem az, amit semmilyen erőfeszítéssel nem ér el a tudat, mivel be van zárva szubjektív nézőpontjába, ám amit a fizikai természettudomány remekül le tud írni a saját objektív nézőpontjából. A magában való igazi értelme – írja Tengelyi Hegelhez kapcsolódva és a kantit, valamint husserli transzcendentális idealizmussal szembehelyezkedve –, vagyis a dolog, illetve a valóság igazi értelme az, hogy „*a tudatos tevékenység nyomán és a tudat számára adódik ugyan, ám a tudat háta mögött alakul ki*”. (70–71.) A valóságnak ezt az új fogalmát ezenkívül sajátos mozgás jellemzi: rögzült alakzatokat ölt, majd újra folyékonyá válik, azután újabb alakzatban rögzül meg stb. A valóság nem pusztán tudatidegen és váratlan, hanem „áramlóan sokértelmű”, lényegi jegye a fogalmi kimeríthetlenség és rögzíthetlenség.

3. *Tudattalan.* A tapasztalat új felfogása elvezet a tudattalan egy sajátosan fenomenológiai értelmezéséhez is. A tapasztalat eseményében a fenomenológiai tudattalan – jóllehet csak közvetve – ugyancsak megmutatkozik. A tudattalannak ez a fogalma azonban nem esik egybe a pszichoanalízis által kidolgozott fogalommal. Csábító a lehetőség, hogy a fenomenológiai tapasztalatelemzésben feltáruló,

önmagától induló, vagyis a tudattól független értelemkeletkezést a freudi tudattalan fogalommal magyarázzuk és világítsuk meg, Tengelyi azonban ezt az utat nem tartja járhatónak. Noha a könyv több pontján hivatkozik a fenomenológia és a pszichoanalízis lehetséges párhuzamaira (pl. 26.), egy ponton azonban döntő különbséget lát a két megközelítés között. A fenomenológia a tapasztalati értelem keletkezésének folyamatát akarja megragadni, a pszichoanalízis azonban – mint elmélet – minden tapasztalatot egy szimbolikusan rögzített struktúrában helyez el és értelmez. Freud a tudattalan fogalmát az értelem *elfojtására* építi, a husserli tudattalan azonban az értelem *felbukkanását* vizsgálja. Az előbbi szimbolikusan rögzített értelem öntudatlan manipulációját elemzi, az utóbbi viszont új értelem keletkezését – leülepedett értelem sajátos feléberesztésén vagy értelemcsírák alakot öltésén kereszttül. A tudattalan értelemképződés e két felfogása között van érintkezés, de semmiképpen sem beszélhetünk egybeesésről. A tudattalan fenomenológiai felfogása azt a mozgást igyekszik megragadni, ahogy a tapasztalat áramló sokfélesége „*feltöréssel fenyegeti*” (46.) a mindenkori kategoriális értelemrögzítés burkát, nem pedig azt, ahogy egy értelemrögzítés mögött egy másik, rejtett értelemrögzítés tárul fel. A könyv szövetének egyik legfontosabb és leggazdagabb szála a fenomenológiai tudattalan fogalmának kidolgozása. Olyan fogalmak kerülnek itt elemzésre, mint például a másság a tapasztalatban (60.), a tudat eklipszise (29., 352.), az elidegenedés tapasztalati magva (85.), az örület (94., 106.), az ösztön (150., 198.), az ősbenyomás (155.), a retroaktivitás (193.), a vágy (233.), az élet időfolyamának holtágai, a másság öblei (309., 310.) és még sorolhatnánk. Ezek a fogalmak egymástól gyakran nagyon is eltérő területeken bukkannak fel, mégis a tudattalan értelemképződés fenomenológiájának egységes fogalmi hálóját rajzolják elő.

4. *Tudat és valóság viszonya.* Ezek és a korábban említett megfontolások elvezetnek a könyv talán legfontosabb gondolatához: „*a valóság a tudatban bizonyul a tudattól függetlennek*”. (25.) Ez az első pillantásra is paradox megfogalmazás semmiképpen sem a transzcendentális idealizmus kantit vagy husserli változatának felélesztését jelenti. Nem arról van szó, hogy végső soron minden a tudatból eredez-

tethető: egy ilyen felfogás naivitás és a metafizikába való visszaesés lenne. Tengelyi szerint az önmagától meginduló értelemképződésnek mint tapasztalati eseménynek a fenomenológiai értelmezése éppen azt teszi lehetővé, hogy túllépjünk az idealizmus és realizmus hagyományos ellentétén. Hogy a tapasztalatot ne a szubjektum vagy az objektum oldalán rögzítsük le, hanem olyan folyamatként ábrázoljuk, ami a tudat és a valóság határán zajlik, és ezt a határt egyszersmind mindenkor újra is rajzolja. Valójában a filozófia igazi feladata nem más, mint éppen ennek a folyamatnak a leírása, megragadása és értelmezése. Tengelyi többféleképpen megfogalmazza álláspontját, többek között a transzcendentális idealizmus vonatkozásában – a kanti és husserli változattal szemben – is: „*a transzcendentális idealizmus gondolatának mélyén ott rejlik egy valódi felismerés, amelyet sem el nem utasíthatunk, sem meg nem kerülhetünk. Ez a felismerés így fogalmazható meg: tapasztalat és valóság kapcsolatának kérdéséről nem dönthetünk másként, mint a magunk tudatának nézőpontjából*”. (69.) Ez persze még nem jelenti azt, hogy minden tapasztalati értelem valamilyen a tudatunkból lenne eredeztethető. A tapasztalat éppen hogy egy tudattól idegen felbukkanását jelenti, ám ez a tudattól idegen mégis a tudatban jelentkezik be, és ezáltal – bármilyen paradox módon és meghökkentően hangozzék is – a tudatban bizonyul tudatidegennek. Más megfogalmazásban: „*egyszóval a tudatban olyan valóság szerveződik meg, amely magában a tudatban nyilvánítja a tudattól való függetlenségét*”. (149.) A fenomenológia alaptézise szerint a tudat és a valóság között mindig szoros korreláció áll fenn, az újabb fenomenológia ehhez azt fűzi hozzá, hogy ez a korreláció nem statikus (nem változatlan formákra épül), és nem csak egyetlen forrása van (akár az értelemadó tudat, akár a „valóság”). Maga a korreláció is dinamikus, egyensúlya állandóan megbillen, majd helyreáll, ebbe a dinamizmusba azonban elvileg nem tekinthetünk bele máshonnan, mint a tudat nézőpontjából.

A könyv általános filozófiai állásfoglalása és konkrét elemzésekben megmutató újserűsége mellett okvetlenül meg kell említeni, hogy például a kifejezés kapcsán a tanulmányok utolsó, harmadik csoportja izgalmas kirándulást tesz irodalom és fenomenológia, történelem és fenomenológia határvidékére.

Kifejezés és tapasztalat kapcsolatának elemzése során nemcsak azt látjuk be, hogy a kifejezés kreatív többletet jelent az átélt tapasztalathoz képest, hanem azt is, hogy az irodalom bizonyos értelemben sajátos és önálló forrása a tapasztalatnak. Élmény, tapasztalat és kifejezés így válik egyetlen, összetartozó egységgé.

A könyv tehát arra a filozófiai feladatra vállalkozik, hogy a tapasztalatot valódi mivoltában ragadja meg, egy olyan fogalmiságon keresztül, amely magára a tapasztalatra van szabva. „*Az ilyen kvázi-kategóriákat experienciáléknak nevezhetjük, és azt állíthatjuk róluk, a kifejezés kategoriális formáinak előképéül avagy előalakjául, pontosabban szólva: prepredikatív alapzatául szolgálnak*.” (58–59.) Ha ez a megközelítés sikeres, akkor végre nem a tapasztalattól független, metafizikai, teoretikus vagy éppenséggel hétköznapi fogalmiságot erőltetjük rá a tapasztalatra, hanem magát a tapasztalatot, életünk eleven szervezőerejét juttatjuk kifejezéshez. Ezért írja a szerző a könyv bevezetőjében, hogy e kötetet a tapasztalat új értelmezésének, bizonyos értelemben a „*megtalált tapasztalat könyvének*” (10.) szánja.

Ullmann Tamás

AZ AVANTGÁRD, AMELY AVANTGÁRD MARADT

Gyűjtemények Budapesten és Bécsben

Azok számára, akik a születő képzőművészet életére (gyűjtésére, forgalmára, vételáaira stb.) is kíváncsiak (tegyem hozzá, ezek ritkán művészettörténészek), megdöbbentő volt megpillantani azt a valóságos, hatvanas évekbeli Michaux- és Hartung-vásznat, amelyet a Budapest Art Fair egyik kuckójában eladásra kínált fel egy francia magángaléria. Ez azt jelezte, hogy európai léptékben már Budapest ízlése vagy Budapest pénze is számít. Sokkal többet jelez, mint jelezne Michaux vagy Hartung pusztá kiállítási jelenléte a magyar fővárosban – amire egyébként még úgyszintén nem volt példa.

Nem tartozik a hivatalos kultúrpolitikai vívmányok közé, de hosszú évek óta járják magyar

magángyűjtők és/vagy magángalériások a Nyugatot, hogy külföldön hírnevet szerzett magyar művészek munkáit hazavásárolják. Eközben el-elcsúsznak és hazacipelnek jobb-rosszabb nem magyar alkotásokat is. Ez óriási változás az 1990 előtti, ellenirányú műtárgyforgalomhoz képest, és azt jelzi, hogy Budapest ízlése, Budapest pénze már lehetővé teszi, hogy itt ragyogjanak jobban a szóban forgó művek.

Korábban – a rendszeres nyugati tájékoztató útlevéli és pénzbeli akadályai miatt – legnagyobb tájékoztató szerepük a *könyvtári albumoknak* volt. A Fészek Klub legendás könyvtárosa és kiállítás-szervezője, Molnár Éva már a hatvanas, az Iparművészeti Főiskola hasonlóan legendás könyvtárosa, Bodor Ferenc a hetvenes évektől engedte modern művészeti albumaihoz a viszonylag új formákra is szomjas művészeket és művészpalántákat. Fontos tájékoztató pont volt a Simó Éva vezette Váci utcai idegen nyelvű antikvárium is. (Máshonnan, például az Írószövetség könyvtárából, az ilyen albumok rég magánkönyvtárakba vándoroltak.) A művészlapozgatókra robbantó, kataraktikus hatással voltak az Arp- és Klee-albumok, a svájci *Du* folyóirat egyes számai, a műbarátokat-műgyűjtőket azonban inkább csak hasztalan epelkedésre indították.

A bécsi Albertina nemrég tartós letétbe kapta a liechtensteini Batliner házaspár káprázatos klasszikus modern kép- és szoborgyűjteményét. Hamarjában ki is állította a gyűjtemény javát.¹ Kőhajításnyira van az Albertina a Rennwegtől, ahol az emlékezetes Metternich-mondás szerint a Balkán kezdődik, a gyűjtemény Bécsbe vándorlása tehát vagy ötszáz kilométernyi utat jelent a gyűjteményeitől és gyűjtőitől cudarul megfosztott Kelet-Európa felé. A budapesti Szépművészeti Múzeum másfajta magángyűjteményt állított ki 2007 végén: a svájci Rupf házaspár vagy harminc évvel később, a kubizmussal induló kép- és szoborgyűjteményét.² Sajna, ez a gyűjtemény csupán must-ra, nem pedig letét, mint a Batlinerék bécsi kollekciója. De Budapest vagy háromszáz kilométerrel még keletebbre esik.

Bécs eddigi kimaradása a francia–német avantgárd festészeti és szobrászati remekművek felhalmozásából („*Rita és Herbert Batliner éppen azért döntöttek Bécs mellett, mert felajánlott műveik itt fájdalmas gyűjteményi hézagot tölthetnek be*” – írja Schröder)³ annál is figyelemremél-

több, mert az első világháborúig, majd a két világháború között Bécsnél jóval keletebbre is számos lelkes gyűjtője akadt ezeknek. Hogy mást ne mondjak, a Gauguin-követő nabik, a kubisták, a fauve-ok és német (illetve részben orosz) expresszionista szellemtársaik (Die Brücke, Der blaue Reiter) egészen Oroszorszáig kiterjesztették vonzerejüket. A napokban nyílik Londonban az az Ermitázs-kiállítás, amely többek között a XX. század eleji Scsukin- és Morozov-magángyűjtemények jóvoltából pompásabb Matisse- és Picasso-anyagot mutat be, mint akárhány nyugat-európai múzeum tehetné akár egyesült erővel.

De említeni lehetne a francia–német avantgárd prágai, zágrábi, kezdetben magánlakásokban képződött, vagy Iodzi, mindjárt múzeumi lerakatait is.⁴ (A zágrábi, illetve Iodzi anyag jórészt megsemmisült a második világháborúban. Előbbi tulajdonosát, aki magától a híres párizsi Vollard képkereskedőtől örökölte az anyagot, a náciák már 1943-ban meggyilkolták.)⁵ Magyarország műgyűjtői közül sem hiányoztak a nyugat-európai avantgárdra is fogékony, legnagyobbbrészt zsidó műbarátok. Talán a legjelentősebb ilyen gyűjteményrészek (Neményi Bertalané, illetve Hatvany Ferencé) 1945-ben a klasszikusabb anyaggal együtt szovjet hadiszákmánnyá váltak.⁶

A magyar avantgárd képzőművészet legjava 1920 után, mint ismeretes, külföldön született s került magán- vagy közgyűjteménybe. Termésének *szimultán* gyűjtése majdnem lehetetlen volt itthon. Igazán kivételnek számított, hogy egy-egy progresszív lapszerkesztőség körül vagy egy-egy progresszív értelmiségi lakásában feltűnedeztek grafikai lapok a Párizsba, Berlinbe, a Bauhaushoz vagy a De Stijlhez távozott magyar avantgárd képzőművészekről.⁷ A *visszamenőleges* gyűjtésnek viszont áldozatos példái tanulmányozhatók pl. a Kiesebach (Tihanyi, Bortnyik, Kassák) vagy az Antal–Lusztig-gyűjteményben (Uitz, Nemes-Lampérth, Moholy-Nagy).⁸

A svájci Rupf-gyűjtemény budapesti bemutatkozása elsősorban azt példázza, hogy a miénknél szerencsésebb országokban lehetséges volt a francia–német avantgárd *szimultán* felhalmozása magánkézben. (Szerencsésebbnek kell mondanunk még a két világháború közti Romániát is, nem csak Csehszlovákiát vagy Jugoszláviát, mert mindhárom szomszédos or-

szágban tágabb terük volt a progresszív művészeknek, illetve gyűjtőiknek, mint nálunk. Elég, ha csak a *Contemporanul* című folyóiratra, illetve Brancusi, Tristan Tzara folyamatos otthoni jelenlétére utalok.) Igaz, ehhez az is kellett, hogy a berni rőföst, Hermann Rupfot éppen a páratlanul kreatív műértő, Henry Kahnweiler társaságában vesse Párizsba a sorsa (kereskedelmi akadémián voltak korábban osztálytársak), és éppen a kubizmus szárnybontása idején. Kellett továbbá az is, hogy Rupf – meggyőződéses szociáldemokrata lévén – eleve rokonszenvezzen a zömmel baloldali beállítottságú, újító szellemű művészekkel. De az is a javára írandó, hogy 1939-ben, a nevezetes luzerni árverésen a német nácik által „elfajzottnak” minősített művészek munkái közül is volt merse megvásárolni egy Ewald-képet, valamint Macke 1912-es expresszionista KERTVENDÉGLŐ című remekművét. (Mivel ez a festmény ma már nem szerepel a gyűjteményben, feltételezem, hogy több háború utáni hasztalan visszavásárlási kísérlet után⁹ mégiscsak visszakerült abba az aacheni múzeumba, ahonnan a nácik lefoglalták.) Nagyon jellemzők Rupfnak az árverés előtt Kahnweilerhez írt sorai: „*Ami a német képek luzerni árverését illeti, azt gondolom, senkinek sem kellene megvennie őket, hogy ennek a bandának csak költségei legyenek, bevételei viszont nem. Vagy lehetőség szerint mindent nagyon alacsony áron kellene megvenni, ha lehet, senkinek sem kellene ráigérnie.*”¹⁰

A Rupf-gyűjtemény elsősorban a francia avantgárdból merített, nemritkán rendre már a művek keletkezésének hónapjában. Kahnweiler közvetítette Rupfnak Picasso, Braque, Derain, Vlaminck, Juan Gris, Leger legújabb vásznait-lapjait vagy a kubista Laurens plasztikáit. Már nem szorult az általa vásárolt párizsi házacskában lakó Kahnweiler szolgálatára, amikor – a harmincas években – Paul Klee felé fordult, akinek 1940-ben bekövetkezett haláláig leghívebb támogatója lett. (Igaz, a háború után az ő Klee-anyagából alapozza meg Heinz Berggruen a maga remek gyűjteményét; éppen Klee-lapokkal nyitja meg 1950-ben kicsiny párizsi galériáját.)¹¹ Kandinszkij műveit is egyénileg szerezte be a művésztől ugyanez idő tájt. Feininger egy remekművét, Hans Arp plasztikáit már a második világháború után, vagyis keletkezésük után vagy harminc évvel vásárolta.

Mielőtt rátérnék a bécsi Albertina Batliner-kiállítására és annak katalógusára, említsem meg, hogy a magyar fővárosban némiképp előkészítette a Rupf-gyűjtemény bemutatóját a Magyar Nemzeti Galéria MODERNIZMUSOK című, 2004-es grafikai tárlata, amely a stuttgarti Staatsgalerie, továbbá a Magyar Nemzeti Galéria és a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményi összefogásával szokatlanul széles felfogásban prezentálta a XX. század eleji Európa rajzművészeti avantgárdját. Bármilyen megrendítően hat is azonban egy-egy Gauguin-lap vagy a Gauguin hatására létrejött Rippl-Rónai- vagy Schiele-rajz, inkább csak úttörő szerepe lehet annak az avantgardizmusnak a szempontjából, amely *valóban szakít az ábrázolás évezredek konvenciójával*. S amely ugyanezen a tárlaton is hírt adott magáról egy-egy húszas évekbeli (elsősorban kelet-európai) szuprematista, konstruktivista, futurista vagy dadaista remekmű alakjában. Az ábrázolás konvenciójában fogant ugyanis még Picasso AVIGNONI KISASSZONYOK című festménye is (erről mondta a fauvista Derain, hogy mögötte rövidesen festőtjét is felakasztva látjuk),¹² és még a kivételesen érzékeny Kahnweiler is szakított Robert Delaunayval, amikor az 1912-ben az absztrakt fényfestészet, az ún. orfizmus útjára lépett. Kahnweiler a következő szellemes érvvel óvott a teljes absztrakciótól: „*Egy kép az ábrázolás szándéka nélkül sohasem lehet más, mint technikai találmány, és mindig befejezetlen marad, mert egyetlen határa éppen az ábrázolás befejezése lehetne.*”¹³

Nincs hely most ennek az esztétikai problémának a továbbtaglalására, viszont meg kell állapítanunk, hogy a bécsi Albertina-múzeum Batliner-kiállítása több szempontból is érvényteleníti az európai avantgárd esetleges, ábrázoló, illetve nem ábrázoló változatra való feldarabolását, amit a Rupf-gyűjtemény önkéntelenül is sugall azáltal, hogy az utóbbi változatba vágó művet csak nagyon keveset tartalmaz. Meglehet, az imént idézett Kahnweiler-féle állásponton kívül (amit bizonyára osztott Rupf is) ennek az a forrása, hogy a Batliner-gyűjtemény izzig-vérig visszamenőleges, nem pedig szimultán jellegű. A hatvanas-hetvenes években, amikor Herbert és Rita Batliner liechtensteini otthona fokozatosan nagyserű avantgárd festményekkel telt meg, már jól lehetett érzékelni nemcsak a század eleji francia–német avantgárd sokágú, elsősorban

kelet-európai *továbbfejlesztését*, hanem bizonyos egykori francia–német avantgárd mestereknek az életkorral is együtt járó megtorpanását, hanyatlását is. A visszatekintő szelekció beépített előnye ez a szimultán tájékozódással és döntéssel szemben. (Beépített hátránya viszont a legtöbbször jóval magasabb, idő érlelte vétele.) Rupfnak 1920 körül még fogalma sem lehetett arról, amit Batliner, mondjuk, 1970-ben már evidenciaként kezelhetett, hogy ti. a Brücke vagy a Blauer Reiter német és orosz mesterei a tízes-húszas években az európai avantgárd Párizson messze túlmutató magasságait járták. Hiába élt és gyűjtött javában Rupf ebben az időszakban, nem juthatott eszébe, hogy Franz Marcot, Javlenszkijt vagy Malevicset próbáljon szerezni.

Batlinerék gyűjteménye tehát nemcsak az által üt el a Rupf-házaspárétól, hogy visszatekintő jellege jóvoltából újtába ejtheti a fauvizmus és a kubizmus *előzményeit* (Sisley, Pissarro, Monet, Cézanne, Signac, Degas, Toulouse-Lautrec). A jótékony időbeli távolság miatt lehet az is, hogy személyes elfogultságok nélkül kedvelhet egymással ellenlábás festőket is (így lehet bő anyaga egyszerre Picassótól és Matisse-tól, Soutine-tól és Chagalltól, a Kahnweiler által elvetett Delaunaytól éppúgy, mint Deraintól vagy Braque-tól). A Batliner-gyűjtemény fő ütőkártyája a Rupf-gyűjteménnyel szemben azonban az avantgárd kezdemények *továbbkövetésében* rejlik! Ezt éppúgy kell időbeli, mint földrajzi értelemben venni. Káprázatos a Brücke festőinek húszas évekbeli anyaga; különösen Kirchner, Schmidt-Rottluff, Otto Müller, Pechstein, Rohlf és Nolde munkái kiemelkedők ebből a csoportból. Hasonlóan gazdag a Blauer Reiter csoport kollekciója Gabriele Münter, Kandinszkij, Javlenszkij, Marc és Macke művei révén. Bár szinte semmit nem láthatunk az Otto Dix, Max Beckmann vagy Georg Grosz fémjelezte újtárgyas mozgalomtól vagy a Mondriant, Doesburgot, Huszár Vilmost felvonultató De Stijl-csoporttól, igazi csemege a színteoretikus Johannes Itten egy Delaunayra rimelő, 1915-ös akvarellje. Több ritka művel szerepel a Bauhaushoz kötődő Oskar Schlemmer is.

Sokkal inkább, mint egy-egy obligát Munch, Modigliani, Miró, Kokoschka, Arp vagy Magritte, a Batliner-gyűjtemény nagy orosz avantgardistáinak az anyaga a leginkább lenyűgöző.

Ez az európai avantgárd valódi földrajzi körvonalait sejtető gyűjteményrész éppúgy tartalmaz korai munkákat Malevicstől, Larionovtól, Goncsárovától, Popovától, Punyitól, mint későbbi, érett szuprematista műveket Szujetyintől, El Liszickijtól, Malevicstől vagy Filonovtól. Éppen az oroszoknál látjuk az avantgárd kezdetek radikális továbbvitelét, el egészen a geometrikus-szuprematikus absztrakcióig, ahonét sok esetben már csak két irányban lehetett továbbhaladni: behódolni a diktatúrának, vagy odaállni a kivégzőfalhoz. Ez nagyon is összecsengett a németországi Bauhaus-mozgalom hitlerista szétkergetésével. Az európai avantgárd legkövetkezetesebb változatainak erőforrásai, megállapíthatjuk, nem önmaguktól merültek ki, hanem gumibotok és puskatusok hatására.

Mivel a Batliner-gyűjtemény katalógusa inkább protokolláris, semmint gyűjtéstörténeti, sajnálatos módon Batlinerék egyik darabjának provenienciájáról sem tudhatunk bizonyosat. Érdekes volna tudni, pontosan mikor, milyen forrásokból jutottak Batlinerék például orosz avantgárd anyagukhoz. Más forrásból kell felidézniük a húszas évek elejének derekának hallatlan pezsgését, például a Berlin–Moszkva tengely mentén. A magát egyszerre dadaistának és konstruktivistának tartó mozgalom olyan óriásokat fogott át, mint Arp, Punyi, Moholy-Nagy, Naum Gabo, Anton Pevsner, Bortnyik, Kádár Béla, Péri László, Kandinszkij, Chagall, Archipenko, Sonja Delaunay stb. 1924-ben Moszkva állította ki őket, 1926-ban pedig Berlin. Herwarth Walden Sturm nevű galériája és folyóirata adott mintát a kelet-európai teoretikusoknak (például a magyar Kállai Ernőnek) és galeristáknak az új, radikális avantgárd felkarolására. (Waldent 1941-ben egy szovjet Gulagban végezték ki.) A zömmel baloldali beállítottságú művészek Berlinben és külföldi, például svédországi vagy egyesült államokbeli kiállításaiukon még vásárlókhöz is jutottak.¹⁴

A gyűjtéstörténeti adalékok hiánya azonban nem csökkentheti tiszteletünket Herbert Batliner, e nagyvonalú gyűjtő és mecénás iránt (többek között a budapesti Európa Intézet létrejötténél is ő bábáskodott a nyolcvanas évek végén). Szolgálgjon a magyar főváros elégtételül, hogy a húszas évek orosz avantgardistáinak nagyszerű, *utóbb* Bécsbe is eljutó kiállítá-

sát¹⁵ a nemrég elhunyt muzeológus, Néray Katalin jóvoltából 1988-ban a Múcsarnokban is megcsodálhattuk.

Passuth Krisztina a kelet-európai avantgárdról szóló könyvének zárófejezetében valamenyny kelet-európai ország avantgárd mozgalmainak elkerülhetetlen felozlásáról beszél.¹⁶ Magam éppen a mindenütt feltámadt nacionalista-diktatórikus külső kényszer miatt érzem azt, hogy ezek a mozgalmak máig nem oszlottak fel a szó művészeti értelmében. Hiszen nem volt módjuk rá, hogy mindent kiadjanak magukból! Az őket félresöpörni vélő posztmodern hangoskodást jócskán túlkiáltva szólítják a művészet értőit: Ma is itt vagyunk!

Jegyzetek

- Schröder, Klaus Albrecht (szerk.): MONET BIS PICASSO. DIE SAMMLUNG BATLINER. Albertina, Wien, 2007.
- Geskó Judit (szerk.): PICASSO, KLEE, KANDINSZKIJ. A SVÁJCI RUPF-GYŰJTEMÉNY REMEKMŰVEI. Szépművészeti Múzeum–Vince Kiadó, 2007.
- Schröder: i. m. 16.
- Lenyűgöző alaposággal és sok új adalék birtokában tárgyalja ezt az aspektust Orosz Márton A LÁTHATATLAN GYŰJTEMÉNY. AVANTGÁRD MŰGYŰJTÉS MAGYARORSZÁGON ÉS KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN (1907–1939) című tanulmánya. In: Geskó: i. m. 235–303.
- I. m. 244–245.
- Mravik László: THE „SACCO DI BUDAPEST” AND DEPRADATION OF HUNGARY. 1938–1949. Magyar Nemzeti Galéria, 1998. 223–275., 383–396.
- Orosz Márton (i. m. 262–270.) másoké mellett a Bölöni György, Kassák Lajos, Mihályi Ödön, Mihályfi Ernő, Pán Imre, Hevesy Iván, Kállai Ernő, Gombosi György, Frankl Sándor és Radnai Béla tulajdonába került avantgárd grafikákat említi. Feltétlenül megjegyzendő, hogy az emigrált magyar értelmiségiek, például Szegi Pál többnyire sokkal bőségesebb magánkollekciókat hoztak össze.
- L. Kiesélbach Tamás: MODERN. MAGYAR FESTÉSZET 1919–1964. Bp., 2004; Bencsik Barnabás (szerk.): KILENCVENKILENC ÉV. AZ ANTAL–LUSZTIG-GYŰJTEMÉNY A MODERNBEN. Debrecen, 2007.
- Geskó: i. m. 212., 214.
- I. m. 218.
- Berggruen, Heinz: DIE GIACOMETTIS UND ANDERE FREUNDE. Wagenbach, Berlin, 2005. 7.
- Frank, Herbert: AZ AVANTGARDE TÁMOGATÓI. Corvina, 1969. 143.
- Idézi Frank: i. m. 149.
- Passuth Krisztina: TREFFPUNKTE DER AVANTGARDEN. OSTMITTELEUROPA 1907–1930. Balassi–Verlag der Kunst, Dresden, 2003. 262. k.
- Bakos Katalin–Havas Valéria (szerk.): MŰVÉSZET ÉS FORRADALOM. OROSZ–SZOJETT MŰVÉSZET. 1910–1932. Múcsarnok, 1988.
- Passuth: i. m. 284. kk.

Hernádi Miklós

AZ EROTIKA REGISZTEREI

Veszedelmes olvasmányok.

Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban

Az Országos Széchényi Könyvtár, a Tony Fekete Magángyűjtemény, a Bibliotheque Nationale de France, az Österreichische Nationalbibliothek és az aradi Biblioteca Județeană együttműködésében rendezett kiállítás katalógusa magyar és francia nyelven
Országos Széchényi Könyvtár–Kossuth Kiadó, 2007. 196 oldal, 4500 Ft

„A XVIII. század a vignetta százada. Ez a kor, amely a művészet szeretetreméltóságával ékesített mindent, amely stílussá nemesítette a csinosat. [...] Ez a kor, amely számára elképzelhetetlen volt az olyan nyomtatott lap, amelynek nem gyönyörködteti a szemet: magától értetődik, hogy ez a kor, a XVIII. század, tehetséget, képzelőerőt, új, eddig példát nélkül álló ízlést pazarolt a könyv szépítésére és derűsebbé tételére is. Ezért triumfál XV. Lajos uralkodása alatt a művészetnek az az ága, amelyet később illusztrálásnak neveztek el. A kép megtölti a könyvet, elárasztja a nyomtatott szöveget, keretétvé válik, kezdi és befejezi, felfalja a legcsekélyebb üres helyet is.”¹ E mondatokkal kezdik a Goncourt testvérek Gravelot munkáinak méltatását A XVIII. SZÁZAD MŰVÉSZETE című könyvükben. Az illusztrálás művészete látatja a szöveg által megjelenített eseményeket, azoknak sajátos miliőt teremt, az olvasót eligazítja a szöveg világában. Ez kétélű vállalkozás: lehet azt mondani rá, hogy az olvasót megfosztja fantáziájának működtetésétől, irodalmi-képi asszociációit egy mederbe, az illusztrátor látásmódja felé tereli, ugyanakkor megteremti azt a közeget, amelyben az olvasó nem verbális formában mintegy közelebb kerül a cselekményhez, a figurák világához, és a szituációk plasztikussá válnak. Természete-

sen mindez a legtrikább esetben párosul mélyebb pszichológizálással. A két látásmód feltételezi egymást, különösen abban az értelemben, hogy a XVIII. század az *ut pictura poesis* elvében kölcsönviszonyként tekint szövegre és képre. Az illusztrációk egy tetemes része a francia forradalom után „dekadensnek” és erkölcsstelennek bélyegzett erotikus könyvekben is sikert aratott. Ezt az illusztrációs művészetet mutatja be az Országos Széchényi Könyvtár VESZEDELMEK OLVASMÁNYOK című kiállítása, melyhez remek, jó kiállítású és minőségű, a teljes képanyagot magába foglaló és négy igen megkapó, informatív esszét tartalmazó katalógus készült.

Az erotikus irodalom XVIII. századi, különösen francia virágzása igen összetett képet mutat. Ahogy a katalógus első remek esszéjében Granasztói Olga fogalmaz: „*Nem okoz nehézséget meghúzni a határt, hogy meddig gáláns egy mű, és mikor sorolható a másik végletbe, vagyis ábrázol egyértelműen pornográf jelenetet, ám a kettő közötti finom átmenetek megnevezése, osztályozása már sokkal inkább: nemcsak az utókornak, hanem egykor a kortársaknak is.*” (11–12.) A két végpont, a gáláns metszet és a pornográf ábrázolás adja a kiállításnak és a katalógusnak is a két szélső pontját. A galantéria az évődő kedvesség, a pajzán, de mértéktartó finom erotika világa, amelyben egyetlen célzás sem lépi túl a jól nevelt viselkedés stílusrétegét. (Érdemes megjegyezni, hogy a franciás műveltségű XVIII. századi német kultúra is átveszi a szót, és tárgyunktól egészen távoli példával élve Bach a CLAVIER-ÜBUNG első kötete, ismertebb nevén a HAT PARTITA [1726] kiadásának címlapjára ezt írja: „*Clavier Übung, melyben vannak Praeludiumok [...] s más Galantériák...*”, és e művek célja, hogy „*azoknak, akik szívvelik, kedvük felvidítására*” szolgáljon.)² A galant homme a finom arisztokráta férfi, vagyis az úriember. A gáláns erotikum ebben az összefüggésben az arisztokrácia játéka, és egyetlen nagy irodalmi túlélője Choderlos de Laclos VESZEDELMEK VISZONYOK című levelregénye – világos a kiállítás címének allúziója. De miért is voltak ezek az olvasmányok veszedelmesek? A másik szélső pont felé tendáló anyag, a nyíltabb erotikus ábrázolás adhatja a kézenfekvő közelített erkölcsi nézőpontból. A keresztény erkölcs világa semmi esetre sem tudja és akarja interiorizálni az erotikát. Ennek oka rendkívül sokrétű, de tény, hogy a keresztény kultúrkör az erotikusban démonit lát,

szemben például az antik kultúrával, melyben az erotikum nem „ördögtől való”, nemcsak azért, mert nincs ördög, hanem azért, mert e kultúra nem él olyan test-szellem polaritással, mint a keresztény. Kierkegaard igen pregnánsan fogalmazta meg a keresztény kultúra viszonyát az érzékiséggel: „*Először a kereszténység tételezte úgy az érzékiséget mint princípiumot, mint magában való rendszert, és ennyiben a kereszténység hozta a világra. De ha helyesen akarjuk értelmezni azt a tételt, hogy a kereszténység hozta világra az érzékiséget, akkor ezt úgy kell felfognunk, mint amely ellentétével azonos, hogy a kereszténység kiüldözte, kizárta a világból az érzékiséget.*”³ Nem véletlen, hogy minden érzelmi megnyilvánulás a kereszténységgel, pontosabban annak az erotikummal szemben tanúsított dogmájával ellentétes erőként tételezi magát. Ebben a CARMINA BURANA erotikája, a Don Juan-mítosz, a reneszánsz erotikus alkotásai és a felvilágosodás hasonló művei közösek. A veszedelmesség a kierkegaard-i leírás nyomán éppen azáltal válik plasztikussá, hogy benne kimondva vagy kimondatlanul a szellemileg kizárt jut szóhoz. Nem is meglepő, hogy ezt az irodalmat mind államilag, mind egyházilag s a XVIII. század politikai klímáját figyelembe véve egyúttal államegyházilag diszkreditálták. Ebben a tágabb összefüggésben az erotika, a pornográfia e korban nemcsak önmagáért való, hanem a szabadgondolkodás része. A libertinizmus nem pusztán szexuális szabadosságot jelentett. A felszabadított rabszolgára visszavezethető latin *libertinus* szó a szabadgondolkodás szinonimája, sőt a libertinus majdhogynem egyet jelent az enciklopédista filozófussal. Ugyanis a felvilágosodásban aki filozofál, az elsősorban szabadgondolkodó. Ez Rousseau-ra éppúgy igaz, mint Voltaire-re, Crébillon fils-re, Diderot-ra, Restif de la Bretonne-ra és Sade márkira. A hat ebben az összefüggésben szimbolikus név, ha tesszük, fokozatos „erősödése” a libertinus irodalomnak. Rousseau egyáltalán nem kokettált a nyílt szexualitással, Voltaire annál inkább, elsősorban az ORLÉANS-I SZÜZ⁴ című finoman szólva is pajzán „comico-heroico” eposszal, míg Crébillon meghökkenítő fantáziával írja meg főművét, az EGY PAMLAG EMLÉKIRATAI-t,⁵ amelyre polemikus-parodisztikus válaszként született meg Diderot tollából a FECSEGŐ CSECSEBECSEK. Restif szinte egész életművét e téma teszi ki, de az előbbieknél jóval alacsonyabb regiszterben, Sade márkit pedig mint a libertinizmus ero-

tomániájának végső konzekvenciáit megfogalmazó szerzőt aligha kell bemutatni. A filozófiai regiszterrel természetesen nem minden mű rendelkezik. A kor egyik legnagyobb becsben tartott könyve a Jean Baptiste de Boyer-nak, Argens márkijának tulajdonított A FILOZÓFUS TERÉZ című regény.⁶ A filozófia ebben az összefüggésben a szabadgondolkodás nevelési regényévé válik, amelyben Terézt az őt befolyásoló egyházi (!) személyek a szabad érzéki élet elfogadására ösztönzik. A regény Descartes-tól az enciklopédistákig a filozófiát népszerűsítő formában találja, ugyanakkor a történet a pornográf leírások nagy gyűjteménye. E képtelenség mutatja legjobban, hogy az e korban divatos erotikus regény mint műfaj közel sem meztelen pornó.

De az is. Mert a skála másik végén helyezkedik el például a névtelen szerzőjű és igen népszerű A KARTHAUZI PORTÁS című regény, amely a szexuális élet jeleneteinek teljes arzenálját bemutatja, afféle pornográf mindenés gyűjtemény. Éppen ezért az erotikus irodalom e regisztere nem titkoltan az egyéni örömszerzés segédesszéje. Mind a kiállítás plakátja, mind a katalógus címlapja a Lavreince VESZÉDELMEK REGÉNY című képe nyomán készült rézmetszetet viseli magán: egy férfi suttogásra utaló gesztusként szája elé emeli mutatóujját, mialatt egy hölgyet les meg, aki hatalmas baldachinos ágyán elalélva fekszik, míg az ágy mellett egy kis könyv hever. Az irodalom által feltűzelt érzéki fantázia lángjait vélhetően a könyvben lévő illusztrációk is tovább szítják. Kovács Ilona, a Casanova-kutatás nemzetközileg elismert tekintélye, valamint a francia libertinus irodalom szakavatott fordítója Az ÉRZÉKEK MŰVÉSZETE című ragogó esszéjében (60–102.) megemlékezik Casanova életrajzának azokról az epizódjairól, amikor vágyainak felszítására illusztrált erotikus köteteket lapozgatott. E két példa világosan mutatja, hogy túl a filozófián, az erotikus irodalmi és képi anyag azt a célt is betöltötte, amit ma a pornóipar. S mindkettőnek megvannak a remekbe szabott darabjai és ócska ponyvai, hiszen minden műfaj, így a pornográfia is, rendelkezik saját, belső mércével. A fent leírt Lavreince-kép azonban rávilágít az olvasás kultúrtörténetének egy jelentős fordulatra is. Az olvasó hölgy nemcsak erotikus helyzetéből adódóan jelenik meg a legintimebb szituációban, hanem az olvasás tényéből fakadóan is. Más szóval: az olvasás ekkor válik ma-

gányos és önmagáért való intim tevékenységé. Kármán József írja az URÁNIA bevezetőjében, hogy számára nincs édesebb képzet, mint egy lugasban meglátni egy padon ülő fiatal hölgyet könyvvel a kezében. Kármán irodalmi óhaja is azt jelzi, hogy a rokokóban és a szentimentalizmusban megjelenik a modern olvasó prototípusa. Végleg eltűnik a hangos olvasás, és az olvasás mint ténykedés is kellemesebbé, kényelmesebbé válik. Az olvasási szokások megváltozása a könyvek méretétől kezdve az olvasóbútorokig rendre felülírja a múlt szokásait. Ennek legismertebb példája a „szelony”, ami eredetileg a francia *chaise longue*, e kényelmes kanapéféleség a hozzátelhető zsámollyal. Granasztói Olga így ír: „A korábbi olvasási formákhoz képest, mint a hangos olvasás, közös olvasás, felolvasás vagy a legműveltebbek könyvtári tudós olvasása, merőben újat jelentett a nők magányra vágyó olvasása.” (14.) Igen érdekes sajátosság, hogy az erotikus irodalom fellendülése a magányos hölgyolvasók nélkül elképzelhetetlen. Azaz, úgy tűnik, szakítanunk kell a sztereotípiával, hogy az erotikus tartalmú irodalom és illusztráció a férfiak privilégiuma (lett) volna. Az egyetlen fennmaradt felvilágosodás korabeli magyar libertinus könyvgyűjtemény is egy grófnő nevéhez fűződik: a Csáky–Erdődy házaspár könyvtárában több mint ötezer kötetet számlál Erdődy Júlia francia nyelvű magánkönyvtára, ennek tetemes részét erotikus tárgyú könyvek teszik ki. (A kiállítás bőven merít ebből az azóta Aradra került gyűjteményből.)

Az illusztrációk tekintetében is érdemes a különböző regiszterekre figyelemmel lennünk. A legmagasabb, valóban művészi színvonalat a festmények jelölik. A gálans irodalom illusztrációs forrásának nagy részét a festmények metszetreprodukciói teszik ki. Ebben a legfontosabb szerepük Boucher képeinek vannak. Figyelemre méltó, hogy Boucher négyeszer festette meg Madame de Pompadour portréját, s ebből kettőn, az 1756-os és az 1758-as festményen⁷ mindama kelléktár megfigyelhető, amiről fent írtam. XV. Lajos *maitresse*-e az ideális hölgyolvasó tündöklő alakja. Az 1756-os nagyobb, reprezentatívabb képen Madame egy szobabelsőben látható, hatalmas elomló ruhája valósággal elfedi a *chaise longue*-t, leeresztett jobb kezében kis könyvet tart, és ingerlően, álmodozva tekint fel könyvéből. Az 1758-as jóval kisebb festményen szinte ugyanez a jelenet

ismétlődik, és mintha Kármán óhaját látnánk megtestesülni: Madame a szabadban, egy kis liget oltalmában, szintén „szelvényon” ül, bal könyöke alatt könyvek, jobb kezében egy nyitott kötet, ugyanaz az álmodozó tekintet. Ismerve Bouchet gáláns erotikáját, csak találgatni lehet, mit olvas Madame, ugyanis álmodozó tekintete több, mint sejtelmes. A finoman erotikus gáláns képek legismertebbike Fragonard HINTÁJA.⁸ A festmény nem egy reprodukcióban terjedt, s felismerhető rajta a vignettaszerűség lehetősége, amelyről a Goncourt fivérek írnak. Ez a milió és a szituáció tökéletesen alkalmas arra, hogy mintegy eszményi mintát lássunk benne a gáláns könyvillusztrációk számára. A nyíltabban erotikus illusztrációk legnagyobb mestere Gravelot, Eisen és Bouchard volt. Művészi kimunkálásban a legelragadóbb a GALÁNS METSZETEK BOCCACCIO MESÉIHEZ című sorozat (1757–1762), melyet a három művész együtt alkotott, de Gravelot neve alatt jelent meg. Geller Katalin METSZET A KÖNYVBEN című esszéjében így ír a könyvillusztrálás összetett feladatáról: „A könyvillusztrációk a rajzoló, a metsző és a nyomdász szoros együttműködéséből születtek. Szinte hihetetlen az a minden részletében elkülönülő, specializálódott, mégis szorosan egymásra épülő munkamenet, amely egy-egy ékszerszerűen csiszolt könyv születését megelőzte. Létrehozatalában legkevesebb négy művész vett részt: a rajzoló készítette a képet, a metsző ezt átvitte a már előkészített rézlemezre, egy másik mester pedig elvégezte a finomabb részletek kidolgozását, végül a nyomdász következett, aki a könyv egészéért felelt. Ezt zárta a könyvkötők nem kevésbé értékes munkája.” (44.) E pazar kiállítású kötetek mindazonáltal tiltott gyümölcsök voltak, noha a cenzúra egyre engedékenyebb lett a század utolsó harmadában. Általában „pult alól” lehetett hozzájuk jutni, és a széles körben elterjedt „másodvonalbeli könyv” kifejezés is onnan ered, hogy e köteteket a polc második, vagyis hátsó, nem látható sorában illett (és kellett) elhelyezni. Az illusztrációk esetében általános értelemben azt lehet mondani, hogy gálánsnak számított az a kép, mely nyíltan nem ábrázol szexuális aktust, a genitáliák nem láthatók, a szereplők „előtte” vagy „utána” jelennek meg. A következő fokozat az intimitás „soft” változata, ahol a női mell ábrázolása megszókött, és akár ki is kandikálhat egy-egy fallosz vagy vagina, de a kép sajátosságát mégiscsak a finom milió, a szituáció erősen erotikus, de nyílt ábrázolása uralja. A rá következő réteg

a nyílt pornográfia, amelynek művészi kivitelezése remekbe szabott (ilyen a Boccaccio-illusztrációsorozat), majd a lényegre törő „hard core” anyaggal találkozunk. Jellemző, hogy például Sade műveinek illusztrációi rendre e kategóriába esnek, már csak azért is, mert Sade geometrikus rendben felépített gimnasztikai mutatóványainak korántsem az a céljuk, hogy a galantériában fürdőzzenek hősei. Az elborzasztó jelenetek a szexuális és még inkább hatalmi fantázia kicsapódásai, ettől a világtól pedig tökéletesen idegen minden finomkodás: itt a gáláns metszetekből ismert rokokó idill girlandjai, gondosan megmunkált ruhazuhatai, a kifejező arcok, gesztusok helyett a csupasz, rideg racionalizmus megfagyott képei borzolják a kései utód kedélyét. Nem vitás, a racionalista libertinizmus végső konzekvenciája ez. Hozzá kell tennem, hogy ebben a vonatkozásban a kiállítás és a katalógus egy ponton megtorpant, talán művészi megfontolásból, talán finomkodásból, talán prűdériából, esetleg anyagszűke miatt. De ha például a Taschen Kiadó *EROTICA UNIVERSALIS* című kötetét vesszük a kezünkbe, rögtön világossá válik, hogy a szexuális fantázia legmeresebb XVIII. századi darabjai messze vannak a katalógusban közzelt Sade-illusztrációktól.

Jegyzetek

1. In: Edmond és Jules de Goncourt: *A XVIII. SZÁZAD MŰVÉSZETE ÉS EGYÉB MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK*. Ford. Pődör László. Corvina, 1975. 167. k.
2. In: Walter Kolneder: *BACH-LEXIKON*. Ford. Székely András. Gondolat, 1988. 312.
3. Søren Kierkegaard: *VAGY – VAGY. A közvetlen erotikus stádiumok, avagy a zenei erotikus*. Ford. Dani Tivadar. Osiris, 2001. 61.
4. Itt érdemes megemlíteni a voltaképpeni egyetlen „törül metszett”, igazi magyar libertinus szerzőt, Galánthai Fekete János grófort, aki Voltaire művét lefordította/átdolgozta, s e műve máig kéziratban van. Ezenkívül igen sok libertinus verzeset szerzője ő, de ezek irodalmi értéke meglehetősen gyenge. A magyar libertinage egyébként csak nyomokban fedezhető fel irodalmunkban. Néhány említésre méltó példa: Csokonai: *MILITAT OMNIS AMANS ET HABET SUA CASTRA CUPIDO*, mely címe ellenére magyar nyelvű költemény, valamint *A PENDELBERGAI VÁR FORMÁJA ÉS MEGVÉTELE*. Verseghy Ferenc: *AZ ELSŐ EGYESÜLÉS, SOROR FOR-*

MOZA. Verseggy mindkét libertinus versét a kufsteini vár tömlöcében írta. De ezzel együtt kimondható, hogy jelentős, egységes értelemben vett magyar libertinista irodalom nem volt.

5. Claude Jolyot de Crébillon: EGY PAMLAG EMLÉKIRATAI. Ford. Kovács Ilona. Szeged, Lazi, 2004.

6. A FILOZÓFUS TERÉZ. Ford. Kovács Ilona. New Mark Kft.–PolgART Kiadó, 2004.

7. François Boucher: MARQUISE DE POMPADOUR. 1756, olaj, 201x157 cm. Alte Pinakothek, München. François Boucher: MADAME DE POMPADOUR. 1758, olaj, 72,5x57 cm, Victoria and Albert Museum, London.

8. Jean-Honoré Fragonard: A HINTA. 1767, olaj, 81x64 cm, Wallace Collection, London.

Pintér Tibor

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

Kedves Pali!

A *Holmi* 2008. februári számában olvasom Rába György, a jó barát megemlékezését Mándy Ivánról. Megilletődve: a rövid próza nagymestere példaképem és atyai barátom volt egész pályafutásom alatt.

Rába György elmondja, hogy egyszer elszalasztotta az utolsó villamost, és egy másik hazafelé bandukolóval akadt össze, aki kiöregedett futballistának és gyakorló edzőnek mondta magát. Az élményt megírta, a vers tetszett Mándynak: „*Akivel találkoztál, az Kéri, a Ferencváros fedezete volt, beceneve Bamba*” – egészítette ki a történetet.

Kérik, a Fradi fedezetét jól ismertem én is még azokból az időkől, amikor *halfnak* hívtuk a középpályásokat. Nagyszerű spiller volt és nagyszerű ember. Flegma, béketűrő: semmi sem hozta ki a sodrából. Végezte a dolgát, hibátlanul és sallangmentesen. Higgadt volt és fölényes. Kamaszkoromban úgy képzeltem, hogy ilyen lehet egy angol gentleman. Asbóthék makulátlan fehér hosszúnadrágja jutott róla a nézők eszébe. Ma már ilyen sportemberek nincsenek.

Minden posztban megállta a helyét. Középhátvéd volt, ha Kispéter betegkedett, és, igen, ő volt az első hátrahúzott középcsatár, aki évekkel Hidegkútiék előtt már ismerte a taktikát, amivel az aranycsapat megbolondította az ellenfeleket. Volt humorérzéke is, nem is akár-

milyen. A régiék ma is emlegetik, amikor megállította és a fején vitte végig a labdát a pályán, ha jól emlékszem, Csepelen.

Mándy Iván azonban valamiben tévedett. Mert Kéri beceneve Birka volt. Bambának Deákot, a Fradi örökös gólkirályát becézték az emberek.

Birka, igen. Türelmes, nyugodt. Ha még él, ezúton kívánok neki szép, békés öregkort. Ha pedig már itt hagyott bennünket, így őrizze meg őt az emlékezet.

Ferdinandy György

ÍRÓK AZ ANTIKVÁRIUMBAN

Ki gépen száll az irodalom fölé, mondjuk az akadémiai irodalomértés gépezetén, az szövegterképét lát. Innen, az elméleti-szakmai vértettség magasából válnak kivehetővé az összefüggések, a szétartó vagy egymást érő retorikai és narratív alakzatok, az irodalom egész bonyolult hegy- és vízrajza. Ez az a távolság és elemeltség, amelyhez hozzászoktatott bennünket a szövegek szakszerű értelmezése, és egyre kevésbé tűnik fontosnak számunkra, hol lákott itt Vörösmarty Mihály.

Ezért is örültem meg annyira Térey János mély sodrású, magával ragadó Szomorv-esszéjének a januári *Holmi*-ban. Ő ugyanis egészen máshonnan közelít, mint azt manapság megszoktuk. Írásának felvezetésében egy teljes oldalon át sorolja, hogy szeretett írójának hol, mikor és melyik régi kötetét vette meg az antikváriumokban. És ahogy ezt teszi, az maga az áradó és túlfűtött líra. Épp azért, mert valóban nem tesz mást, csak előszámál, szemlét tart e számára oly fontossá vált könyvemlékek között. Kiadási évszámok, kötészváltozatok, dedikációk és vételárak röpködnek itt – s amikor egy Király utcai boltban rábukkan a GLÓRIA című kötetre, bevillan ez is: „*itt született Szomorv*”. És ami másutt vagy másnak szenttelen bibliográfiai adat, az itt egy ember lázas és mohó kitérülése lesz. „*Szomorv, avagy a megrendülés*” – így szól az alcím, és Téreynek valóban sikerül szaván fognia a saját megrendülését. Ebben van nagy része az antikvárium előjátékának, a könyvek utáni „*lelkes hajsza*” felidézése-

nek, mely mintegy megadja az írás egészének alaphangját, ritmusát és lendületét.

Térey számára Szomory Dezső nem csupán szerző, hanem egyfajta szenvedélyes viszonyulás tárgya, és ez a kötődés nem engedi, hogy beérje a szövegekkel, amelyekkel egyébként sem tud betelni. Az a fajta szellemi izgalom ez, mely a fan klubok és házi kultuszok gesztuskészletével gazdálkodik, nincs benne semmi rafinéria, kunszt vagy rejtjelezés, s hőfokát nem hűti a méríckelés kényszere. Így találhatnak helyet írásában egyre-másra a forró, áriás elragadtatás, a teljes odaadás ilyesféle, skrupulusok nélküli jelzői: „gyönyörű”, „csodás”, „elragadó”, „tüneményes”, „pompás”, „varázslatos”. S hogy mindez csöppet sem feszélyező, jól mutatja, milyen másfajta közelséget, érzéki regisztert idéz és enged meg az irodalomnak ez a tárgyiasult, kézzelfogható, begyűjthető és birtokolható élményalapja, mint az absztrakt szövegkorpusszal való bíbelődés, a szövegértelmezés szakszerűen gépesített akadémiai biznisa!

Térey írása a 100 éves *Nyugat*nak szentelt folyóiratszámában egyszersmind irodalomtörténeti lecke is, hommage valami előtt, aminek vonzerejét, mintegy a visszajáról, ugyanezen évfordulás *Holmi* egy másik eltérő karakterű esszéjének antikváriumi utalása jelzi. Márton László írja: „Arról meg végképp nincs szó, hogy a

Nyugat lett volna az egyedüli »modern« irodalmi lap. Elegendő valamelyik Múzeum körüli antikváriumban fellapozni a Szerda vagy a Renaissance egy-egyszámát, hogy erről meggyőződünk.” Nos, lehet, hogy régen, amikor Márton még sűrűn korzózott errefelé, így volt: az ember csak úgy beugrott valamelyik Múzeum körüli antikváriumba (a nyolcvanas években még csak kettő volt belőlük), és mindig talált egy-két számot az említett ritka és rövid életű folyóiratból. De azért erősen kétlem. Én csupán az utóbbi húszhuszonöt évről tudok beszámolni a saját tapasztalataim alapján, és ez idő alatt egyetlen *Szerda* számmal sem találkoztam, *Renaissanceszal* meg talán eggyel, pedig évekig dolgoztam az egyik boltban, és egyébként is elég sokat fordulok meg itt (az Osvát szerkesztette *Figyelő*vel nagyobb szerencsém volt, teljes évfolyamát a Központiban vettem meg kb. két évtizede). Mindezt csak úgy mondom, hiszen Márton nem a múlttól, hanem a jelenről beszél, s hogy mennyire a levegőbe, elegendő végigjárnunk a Múzeum körüli antikváriumokat, hogy erről meggyőződünk. Ki gépen száll az irodalom fölé – olykor lezuhan. Csak azt nem érti az ember, miért volt szüksége erre a légbőlkapott hivatkozásra éppen Mártonnak, aki az irodalmat olyan bensőséges közelből ismeri.

Beck András

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a Tiara Rt.
támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TIARA